

ПОЛМЕКУМНЕ КЪАHE, СИЛМАГА

KOLMEKÜMNE KAHE SILMAGA JA PRILLID PEALE SELLE

Valik jutte «Loomingust» —

FRIEDEBERT TUGLASELT
RUDOLF SIRGELT
VOLDĚMAR PANSOLT
SILVIA RANNAMAALT
PAUL KUUSBERGILT
DEBORA VAARANDILT
HELGA KROSSILT
EGON RANNETILT
VEERA SAARELT
JUHAN SMUULILT
MART KALDALT
HEINO VÄLJALT
LEMBIT KIVISAARELT
KALJU KANGURILT
UNO LAHELT
VILLEM GROSSILT

Koostanud V. Ilus ja R. Vaidlo

Kunstiliselt kujundanud S. Liiberg

Lembit Kivisaar

PEETUD POSITIIVSEKS KANGELASEKS...

«Kas poleks aeg tagasi pöörduda... Kuhu me selle poriga ikka läheme? Materjali jätkuks juba kahegi joo-nealuse jaoks...»

«Vaatame vahest kanali ka ära!»

«Ikka pead sa kuhugi trügima! Silmitseme parem seda putkat siin...»

Sisenesime sööklasse. Seal polnud ainsatki hingelist. Istusime akende alla pandud pikale pingile nagu kinos esimesse ritta. Klaasid olid märjad ja määrdunud. Kusagil kruusakuhjade taga pidi olema kanal...

«Laseme käia!» ütles mu kaaslane. Märkmik ja kaasa-võetud võileivad olid tal juba laotatud aknalauale. «Umbes nii: meie silmade ees avanes töökangelas-likkuse vapustav panoraam. Üliõpilaste töökad brigaa-did võistlesid siin kõrvuti kaadritöölistega juurdevoolu-

kanali ennetähtaegse valmishitamise eest. Tööga harjumata noortel polnud kerge kühveldada kivikillustikku, laadida liiva, paigaldada võrestikku. Tahe ja visadus aitasid ületada raskusi... Võta see vorstivõileib!

Ma ei võtnud. Ta ärritas mind. Kunagi ei saanud ette teada, millal ta hakkab tõsiselt rääkima, millal ironiseerima.

«Kas me ei läheks siiski vaatama, kuidas kanalisse lastakse vesi?»

«Oota! Enne töö, siis ajaviide... Kuhu ma jäin? Ah-jah... Üliõpilased ei märganud, kuidas päevadest said ööd ja öödest päevad, — nende visadus ei raugenud. Töötati päikesepaistel ja vihmasajus. Noored patrioodid tegid ära sellise töö, mis katab neid igavese kuulsuse oreooliga... Ütleme siiski — mis andis neile tublide töömeeste kuulsuse...»

Tõusin püsti.

«Ma lähen kanali äärde.»

«Olgu, tulen kohe,» nõustus ta ja saatis mulle uuriva kõrvalpilgu. Tal olid väga omapärased silmad — kord ironilised ja jultunud, samas andekspaluvad ja häbelikud, ning nad kleepusid sulle näkku, kui ta rääkis.

Kanal asus hoopis lähemal, kui me arvasime. Olime betoonist kaldapealset pidanud maanteeks, kui me seda üldse millekski pidasime.

Sammusime üle kivistunud konarlike tähtede. Seistasime viivuks iga sektsiooni piiril ja lugesime kunagi sõrmega vedelasse tsementi veetud nimesid.

«Sa arvad, et nad tulid siia vaid hirmust stipendiumist ilma jääda?»

«Mõned veel selleks, et hiljem opereerida oma olemata kangelaslikkusega elektriijaama ehitamisel...»

Seda argumenti polnud meie eelmistel vaidlustel esinenud.

«Ja sa arvad, et nende ainuke unistus praegu on kodu, tass kakaod ja soe voodil!»

«Ära unusta toda väikest tütarlast. Mäletad — seda, kelle me vagunlinnakesest jaama sõidutasime. Ära unusta, kuidas ta end vanaema suurrätikusse mässis ja ühtelugu kordas: «Mul on külm. Kui saaks siit ometi minema!» Ära unusta ka purukspekstud lauaga vagun-

elamut! Mis ütlesid need tursunud silmnägudega noormehed, kui neid tuldi üles äratama?... «Käige kura-diled» vandusid nad.»

«Vaata — kas need inimesed seal polegi üliõpilased? Milleks seisavad nad sinu arvates siin kanali kaldal? Nad oleksid võinud ju ära sõita. Üleeile oli nende viimane tööpäev.»

«Ilmselt unistavad nad palgast, mis neile tunni aja pärast välja makstakse.»

«Tead, see on liig! Või oled sa täna hommikul jälle sidrunit hammustanud?»

«Ära muutu isiklikuks!»

Lähenesime suuremale inimgrupile. Riiete mitmevärvilisusest taipasime, et need ei ole kaadritöölised. Mõnel olid dressipükste peale tõmmatud kummikud, mõnel käterätikud sallina ümber kaela...

«Sa arvad, et nende hulgas ei ole ühtegi nõuetele vastavat positiivset kangelast?»

«Noh, ja mis siis, kui ma arvangi nii?» pomises ta jonnakalt.

«Hm... Aga mida sa arvad sellest noormehest... Sellest seal, teistest veidi eemal, eraldi, märdunud tennisemütsis...»

«Mõtled seda vuntsihakatistega?»

«Sa näed muidugi ainult vuntse... Kuid ma võin sulle jutustada üht-teist tema elukäigust...»

«Jäta see, kulla sõber, oma austajatele. Mul on villand neist positiivsetest tegelastest. Alles hiljuti intervjuueerisin üht... Ise on suur ratsionaliseerija, aga ei saa sõna suust välja.»

Vihkasin teda sel hetkel. Tema ülestõstetud, ebaloomulikult kõrget palitukraed, tema üleolekut, mille taga tegelikult polnud mingisuguseid saavutusi.

«Kes siis selles süüdi on, kui sa ei oska inimestele läheneda,» püüdsin rahulikult lausuda. «Vaata siiski seda noormeest seal. Vaata tema endassesüüvinud kurba pilku. Vaata neid rusikas käsi, mida ta aeg-ajalt vastamisi surub... See on iseloom!»

«Mis iseloom see siis siisugune on?»

Hakkasin jutustama, kuigi kartsin, et kaldun teise äärmusse. Kuid olin külmaks arvestuseks juba liiga vihane.

«Kõigepealt meenuvad mulle millegipärast ikka need tammid...» alustasin. «Ta ehitas neid igale kraavile, igale veenirele, mis ta teele sattus. Kord pidi ta oma uutes sametpükstes minema alevisse onupoja sünnipäevale, kuid sinna ta ei jõudnud — kruusaaugu põhjast oli puhkenud uus allikas ja tema rajas sinna õhtuga terve veesüsteemi... Edasi tuli jalgratta ratastele konstrueeritud iseliikuv «auto», siis kellamehhanismiga ühendatud automaatselt helisev koolikell... Üldse oli ta koolis viis esimest aastat elav ja avala iseloomuga. Pärast saabus murrang. Vanemad kolisid linna ja koos keskkonna vahetusega toimus ümbersünd ka poisi välismuses — enne tüse ja liikuv, virutas ta nüüd paari aastaga pikaks ning muutus kohmakaks... Ta tõmbus enesesse, ta kannatas nagu millegi all — võib-olla polnud tal lihtsalt niipalju energiat, kuipalju oleks tahtnud omada. Kuigi ta õppis hästi, tammus ta mõnikord klassi ees tummalt ühelt jalalt teisele, vidutas pahuralt silmi ja tuli sõnalausumata kohale tagasi. Kirjalikud tööd olid tal aga enamasti viied...»

«Milline lohakus!»

Vaatasin üllatunult oma kaaslaste poole. Ta nihutas jalaga eemale armatuurivõrestiku ärrariitunud otsi.

«Igal sammul lohakus ja hoolimatus!»

«Kas sa minu juttu ka kuuled?»

«Kuulen, kuulen. Lase edasi! Sul tuleb justkui raamatust...»

«Hea küll. Kaheksandas klassis astus ta komsomoli. Mitte nii, administratiivses korras, nagu meil tol ajal mõnel pool praktiseeriti — õpilane kutsutakse nelja silma all vestlema, küsitakse: «Kas sul nõukogude võimu vastu midagi on?» — «Ei ole.» — «Siis tuleb komsomoli astuda.» Tema juures oli see teisiti...»

«Ta isa oli kodanlikul ajal kehvik, võitles Punaarmee ja kasvatas poega teadlikus vaimus.»

«Ei... Kõik oli hoopis omapärasem... Juba siis oli ta selline nooruk, kes otsis raskusi, mida ületada, ja kui need ei sattunud tema tee, siis seadis tema end ise nende tee... Ta võttis peaaegu vägisi osa õistest komsomolipatrulli retkedest.»

«Tol ajal neid patrulle minu teada veel ei olnud.»

«Sa ära ole pedant! Oletame, et see oli poiste oma-

algatus. Rohkem küll tahtest iseloomu kasvatada kui teadlikust vihast ühiskondliku korra rikkujate vastu. See viha tuli juba hiljem — siis, kui nende rikkujatega otseselt kokku puututi. Aga õieti see episood polegi seotud huligaanidega või taolistega. Ühel pimedal sügis-ööl luurasid poisid ühte nende arvates ohtlikku tüüpi. Meie sõber seisis seljaga vastu hõredat planku ja puuris silmadega vihmasesse pimedusse. Ta ei näinud midagi. Aeg venis. Närvipinget kasvas. Korraga sööstis teiselt poolt esikäppadega vastu planku suur koer ja hakkas haukuma otse tema kõrvade juures. Poisi närvid ütlesid üles. Ta pani jooksu. Metsik hirm kihutas teda kuni koduni... Järgmisel päeval andis ta avalduse komsomoli astumiseks. «Nüüd pole mul õigust hirmu tunda,» selgitas ta teistele...»

Vaikisime hetkeks, mõtiskledes kumbki oma mõtteid. Vinge sügistuul puistas virvendusi kanalipõhja kogunenud vihmaveele. Mööduisid nende madalate, sogaste lompide viimased minutid.

«Oleks ju võinud minna kuni mereni... oleks näinud, kuidas vesi läbi murrab.»

«Siit näeb ka küllalt hästi. Seal on hirmus pori...» vastas ta rutakalt.

«Ja pealegi on meie noormees siin.»

«Mida kujutab see sinu noormees endast praegu?»

«Nüüd on ta üliõpilane, komsomoliaktivist. Tema süngus on kadunud ja asendunud rahuliku mõtlikkusega. Kuid mõningane aeglus ja kohmakus liigutustes on säilinud. Üldiselt ei tulva tema energia pealispinnal. Ta on tegudeinimene. Muidugi on tal ka oma raskeid momente, sest ta pole ideaalne, vaid ainult positiivne kanglane... Kord istus ta komsomolikomitees tugitoolis, jalad kaugele välja sirutatud, ja ütles: «Millal ma viimati puhkasin?... See oli vist kümnenda klassi suvel kaks nädalat.» Siis teatati, et temaga soovib rääkida ajalehe korrespondent. Ta keeldus teda vastu võtmast. «Mu pea ei tööta enam... Ma pole võimeline mõtlema...» Ometi sõitis ta õhtul omal algatusel komanderingusse tellisetehasesse — oli vaja kiirendada ehitusmaterjalide saatmist ülikooli ühiselamu ehitusele.»

«Kuidas saab ta juhtida ühiselamu ehitamist ja samal ajal olla siin, elektriijaama ehitusel?»

«Selline noormees on kõikjal, kus midagi uut teoksil on. Sa vaata seda tugevat ristvagu ta lõuas ja seda jõuliselt murduvat nina! Temas on palju reaalset ettevõtlikkust, oskust kiiresti otsustada. Ta on matkanud läbi peaaegu kogu Nõukogude Liidu... Kord Koola poolsaarel ronis ta üles kaljule, millel kasvasid kidurad männid. Ta haaras ühe neist oma tugevate pihkude vahele ja püüdis välja tõmmata. Männi juured hoidsid aga liiga tugevasti kaljust kinni... «Nagu mõned inimesedki,» ütles ta. «Pealtnäha tagasihoidlikud, kuid katsu neid elust välja rebida. Ei saa.» Jah, sellised noormehed avaldavad tihti huvitavaid mõtteid. Asjatult nad kunagi ei räägi. Seepärast peamegi neid sageli sõnakehvadeks...»

«Aga kuidas on lood ta õppeedukusega?»

«Meenub kõigepealt polöki, s. t. poliitökonoomia arvestus. Ta oli vastanud laitmatult peaaegu kogu küsimuse, siis aga takerdus mingitesse teisejärgulistesse arvudesse. Ta vaikis ja tõusis püsti. «Ma tunnen, et mulle ei saa arvestust sisse kirjutada... Tulen teine kord.» Selline käitumine võiks näida eputamisena, kuid tema juures on see siiras ja loomulik. Enamuses on tal «viied». Tema viga on vahest see, et ta õpib igaks eksamiksi liiga põhjalikult ja teinekord jätab kahe silma vahele mõne lihtsa asjaolu. Kuid harva. Huvitav oli, kuidas ta valmistus sõiduks siia. Elektriijaam pole talle mitte lihtne tööobjekt, vaid kõigepealt probleem, mille lahendamiseks ka tema on kutsutud osa võtma. Ta on mures elektrivõrkude suhtelise mahajäämuse üle energeetikabaasist, teda huvitab öiste ja päevaste koormuste reguleerimine... Ta oli tuttav kanaliehituse detailse plaani ja töögraafikuga. Alati teadis ta, millist tööd oma brigaadiga ette võtta. Tihti teadis ta seda paremini kui meister, aga kunagi ei andnud ta seda tunda. Meister õppis kaugõppe teel ehitustehnikumis, tema aga oli üliõpilane...»

«Hea küll, pea nüüd vahet,» lausus mu kaaslane tüdinalt. «Näe, inimesed on muutunud rahutuks... Planeeritud aja järgi peaks vesi juba tulema.»

Üliõpilased nihkusid kanaliservale lähemale. Tütar-

lapsed haarasid üksteisel kätest ja alustasid laulu: «Elu ilusam tants on tinna, seda tantsitakse nõnna...»

Ja puhkeski tants. All sügaval ootas kanal vett, ülal puistasid pilved aeglast, udujat vihma, taamal mühises läbitungimatu laas, kuskil eespool kanali tipus undas sammuv ekskavaator — ja siin, kitsal betooniribal, nagu keset tormi tardunud merel, tantsiti «tinnat». Olin seda pidulik-koomilist tantsu näinud varemgi — hiljuti ülikooli kohviku tantsusõõris, kunagi ühiselamu hämaras koridoris... Alati on tantsijad olnud suhteliselt oma ümbrusega suuremad, hääled rohkem mõjule pääsenud. Kuid ometi omandas see tants just siin, keset gigantse ehituse tandrit, sellel pidulikul hetkel, erakordse tähenduse. See mõjus nagu minevikust esilemanatud rituaal... Kui laulu sõnu ei mõisteta, kui asutakse liiga kaugel, et eristada naervaid nägusid...

«Sinu sõbral ei näi lusti olevat tantsust osa võtta.»

Tõesti. Noormees seisis endiselt nõlvakul, jalad pahkludeeni liivas, ja vaatas silmi peopesadega varjates mere poole.

«Mida ebaharilikku on sinu kangelane siis korda saatnud sellel ehitusel?»

See küsimus oli ootamatu. Arvasin, et seltsiline on kaotanud huvi mu jutustuse vastu. Jätkasin endises laadis, mis sobis nii halvasti kokku tegelikkusega meie ümber. Kuid mul oli hoog sees. Tantsiti ju «tinnat», sadas vihma ja kanal pidi täituma veega. Miitingut peeti kusagil kaugemal...

«Ta suhtus töösse tõsiselt ja kohusetruult,» rääkisin. «Algul mõjus tema minutilise täpsusega tööleilmumine kaaslastele häirivalt, kuid sellega harjuti ja seda järgiti. Sa tahad midagi ebaharilikku... Meenub, jah, üks lugu. Kord pärast rasket tööd pneumaatiliste kangide ja kirkadega, umbes pool tundi enne vahetuse lõppu, hakkasid poiste tööloiku voorima autod betooniga. Nad pidid saabuma hommikul, kuid tulid alles tööaja lõpuks. Oli külm, sajune ilm. Meister vaatas murelikult betooni ootavaid armatuurivõrestikke. «Hommikul on see kõik vedel solk... Betooni pole kuhugi panna...» Meie noormees ronis üles meistri kõrvale, hoidis ühe käega kinni oma lähimärga tennisemütsi ja teise käega viitas vastaskaldale: «Kas poleks praktilisem alustada beto-

neerimist mõlemalt kaldalt korraga? Meil on viisteist inimest. The seksiooni peale on seda liiga palju...» Meister pilgutas arusaamatult silmi: «Kust te need viisteist inimest võtate?» — «Meid on siin, tõsi, kaksteist, aga kolm poissi muretseme juurde.» — «Ma ei räägi sellest, lapsed! Te olete ju puhkamata, söömata, märjad...»

Mu jutustus hääbus piki kanalit veerevasse hurraahüüdesse.

«Vesi tuleb!»

Vesi ei tulnud kõrge vahutava lainena, nagu me ootasime, vaid madalate, vaevu märgatavate tõusengutena. Ometi hõisati ja tantsiti edasi.

Ainult meie noormees vaikis.

Ta näis huuli rangelt kokku suruvat. Oli võtnud käe mütsisirmi juurest ja vaatles nüüd hajameelsel pilgul tantsijaid.

«Sa võiksid ka mind oma noorele sõbrale tutvustada.»

Seda lihtsat küsimust polnud ma ette näinud. Olin alahinnanud oma kaaslane professionaalset huvi. Märkimik oli tal juba käes — see pidi isegi vihma välja kannatama.

«Noormees on minu monopol,» püüdsin naljatada.

See ei aidanud. Ta valmistus noormehe juurde minema. Tõmbasin ta tagasi:

«Kuule, oota'nd! Pean sulle tunnistama — ma näen teda ju esimest korda elus... Ma ei tunne teda...»

Mu kaaslane asetas oma lühikeste sõrmedega käed ristamisi kõhule — nii tegi ta alati, kui valmistus naeruks. Seekord ta siiski naerma ei hakanud. Ta vaid näitas selle žestiga, et peab minu käitumist naeruväärseks.

«Õige huvitav juhtum,» lausus ta heatujuliselt. «Kui su tegelasel on piisavalt andekust, võiks ta seda osa laval mängida. Kostüümi ega grimmi poleks vaja.»

Tundsin, et mulle jääb ainult üks tee. Ohtlik, kuid vältimatu tee.

«Ma olen valmis kihla vedama selle loo honorarile, mida ma oma noormehest kirjutan, et ta põhimõtteliselt ei erine minu poolt kirjeldatust.»

«Mina olen alati nõus,» ütles mu kaaslane ja sirutas käe. «Aga pea meeles — see tuleb täpselt kindlaks

teha... Mõne staabiülema hinnangud või kiituskirjad ei tõesta siin midagi.»

«Oleme kokku leppinud,» sõnasin tõsiselt ja raputasin kaaslane kätt.

Lähenesime noormehele. Nägime, et tal olid väga selged, unistava varjundiga silmad. Tutvustasime endid. Noormees ei paistnud mitte mingil määral üllatununa või uudishimulikuna. Ta vaatas meile rõhutatult ülevallalt alla. Me ronisime ta kõrvale liivakuhjale.

«Kuidas läheb?»

«Normaalselt.»

«Millised on, nii üldiselt, muljed?»

«Rahuldavad. Lähema informatsiooni saamiseks võiksite pöörduda komsorgi poole. Ta seisab seal, näete, selles tüdrukute grupis.»

Noormehe hääli oli meloodiline ja selge nagu ta silmadki. Oleks oodanud mingit töömehelikku kohmakust, sõnade järele kobamist, vähemalt abitut, heasüdamlikku naeratust... See siin aga kergitas iga sõna järel iseäralikult vasakpoolset kulmu, ja ma ootasin hirmuga, millal üle ta pruuniks põlenud näo libiseb põlastav grimass.

«Me sooviksime just teiega vestelda,» ruttas mu kaaslane selgitama. «Kõigepealt mõned küsimused. Millistel põhjustel te tulite elektriijaama ehitusele?»

«Meie ülikool esitas üleskutse kõigile Nõukogude Liidu kõrgematele õppeasutustele...»

«Teame, teame. Aga teie isiklikult, nii mitteametlikult... Millistel motiividel te siia tulite? Et raha teenida, et lihtsalt seigelda, et stipist mitte ilma jääda...»

«Ma tulin siia ametlikult ettenähtud motiividel.»

Noormehe silmade sügavusest kerkis vaevu täheldatav naerusäde.

Astusin vahele.

«Meil oleks selline ettepanek: lähme siit linna ja ajame veidi kohvitassi taga juttu.»

Noormees kummardas.

«Väga meeldib, aga kahjuks ei saa pidulikku tseremooniat siin veel lõppenuks lugeda.»

Mõneks sekundiks jäi noormees mõtlikult tõsiseks, siis aga valguski huulenurgast üle kogu ta näo karde-

tud pilkeline naeratus. Siiski näis see sisaldavat rohkem lihtsat õnust kui irooniat.

«Kaua see tseremoonia veel kestab?»

«See oleneb meie üliõpilaste meeleolu pidulikkuse astmest.»

«Te võib-olla teatate meile, kui teie meeleolu pidulikkus on ammendatud,» püüdsin tabada noormehe poolt pakutud tooni.

«Vastava teate saabumiseni mööduks ohtlikult pikk ajavahemik.»

«No lõppude lõpuks peate te ju siit lahkuma,» muutus mu kaaslane rahutuks.

«Hea küll. Mis marki masin teil on, kui küsida tohib?»

«Me tulime jala.»

Ta mõttis meid uuriva pilguga. Nagu hiljem teada saime, käis siin palju fotoaparaatidega tegelasi. Enamasti tahtsid nad kedagi peahoone taustal pildistada või moodustasid dramaatilisi gruppe lõikudel, kus töö oli lõpetatud.

Onneks sadas vihma.

«Lähme siis jala,» ütles noormees.

Olime istunud juba tund aega linna ainukeses restoranis. Olime rääkinud ülikoolist ja ehitusest, kuid noormehe suhtes polnud me selgusele jõudnud. Vahetevahel tundus tema pilkav, vaimukust taotlev kõnemaneeer solvavana ja ülkena, samas sekkus sellesse mingit arusaamatut ja seletamatut kurbust. Ta vaatas läbi rohekate kardinatega hajameelselt alla väljakule ja rääkis talumatult aeglaselt sõnu venitades:

«Kahju lahkuda sellest linnast... Eriti kahju on kolisevast jalakäijate sillast... Sealt oli nii kaunis vaade põlevkivieselonidele ja muudele hingekarastavaile objektidele...»

Mu kaaslane pilgutas irooniliselt silma ja tegi käega liigutuse, nagu siluks raha. Silmitsesin noormeest. Kogu tema näojoonte võrk osutus lähemal vaatlusel pingsaks ja teravaks. Lõdvalt kerkiv huulenurk lisas sinna vaid näilikku lodevust.

«Teate, väga huvitav oleks kohata siin meie meistrit

õhtuülikonnas, salvrätik krae vahel, ütleme, garneeritud koha söömas. Eriti nauditavad oleksid ta pragunenud klaasidega päikeseprillid... Ei julge oletada, et ta need koju unustab...»

Muutusin valvsaks ja tegin mõttes ülevaate meie noormehe riietusest. Tal oli seljas kõige laitmatum sinine ülikond: moodne ühe nööbiga kuub ja mõõdukalt kitsad ning eeskujulikult viigitud püksid. Pluss valge triiksärk, import-kaproonsokid ja paksude taldadega kingad... Sellist garderoobi ehitusele kaasa vedada tundus, tagasihoidlikult väljendades, imelik. Lisaks kõigele ilutses noormehe kurgu all lillakaspunane kikilips, ja ma poleks imestanud, kui ta oma ajamata habemest oleks voolinud vuntsid või bakenbardid. Kuid ta oli täiuslikult raseeritud. See-eest olime teda ka vähemalt tund aega vagunlinnakese juures oodanud.

«...Meie meister kannatab nimelt kompleksi all. Ta arvab, et teised teda kirjaoskamatuks peavad. Selle arvamuse ümberlukkamiseks on tal alati tööpluusi rinnataskus vähemalt kolm täitesulepead, mida ta aegajalt suure kõlinaga betoonile laseb kukkuda.»

«Nähtavasti on ta alles hiljuti kirjatarkuse omandanud,» lausus mu kaaslane end mõnusalt toolil kehitades.

«Igal juhul ta valdas kirja, ja isegi sellist, millest meil polnud aimugi,» ütles noormees niisugusel toonil, et me ei mõistnud, kas oli see mõeldud pilkena või tõsiselt.

Vaikisin. Pidin avama selle noormehe põhiolemuse, kuid ma ei teadnud, kuidas seda teha.

Mu reisikaaslane näis seda paremini teadvat.

«Kolmsada konjakit, palun!»

«Te kavatsete ilmselt ehitusest mõnda kapitaalset teost kirjutada?» küsis noormees pärast kolmandat pitsi.

«Mitte niivõrd ehitusest kui inimestest, kes siin töötavad. Ja mitte midagi kapitaalset, vaid ainult ühe keskmise pikkusega loo...»

«Ühe sõnaga, teil on tarvis süžeed?»

«Meil on kõike tarvis, mis puutub inimestesse.»

«Sellisel juhul võin ma teile anda ühe faabula. Pole ju erilist mõtet sellist aaret ainult iseendale hoida...»

Ta kummardus veidi ettepoole ja alustas oma pikka jutustust.

«Kujutlege umbes kahekümne ühe aastast noormeest,

brünetti, kallakuga šataani... Tal on melanhoolne iseloom koleerilis-sangviiniliste sugemetega, mis tähendab, et argipäeval domineerivad pidurdusprotsessid erutusprotsesside üle, pühapäeval ja eriti laupäevaõhtutel vastupidi... («Nüüd hakkab irvitama kirjanduse kui sellise üle,» mõtlesin hirmunult ja seda muljet süvendasid tema liikumatult konjakiklaasi fikseerivad silmad.) See noormees on üliõpilane. Kursus ja osakond ei ole olulised. Tal on oma väljakujunenud dunaamiline stereotüüp, millesse kuuluvad kindlas vahekorras loengud, raamatukogu, korvpallitrenn, kohvik, kerged flirtimised, öösiti õppimine sessioonide ajal, tänu andekusele stipendium... Ja äkki — kõige tavalisemal argipäeval, kõige tavalisemas miljöös — see stereotüüp purustatakse. Noormees oli kord tantsuõhtul tutvunud ühe suhteliselt kauni, kuid veidi pudikeelse tütarlapsega. Nad käivad kohvikus. Kui nad kolmandat korda sinna lähivad, juhtubki see — stereotüübi purustamine. Kohvik on täis. Nad ei leia kohta. Tütarlaps näeb oma sõbratari üksinda ühe laua taga. Ta küsib luba ja nad istuvad tema juurde. Noormees toob kandikul musta kohvi. Nagu alati. Ütleb: «Mul on silmapaistvad kelnerianded.» Nagu alati. Ta silmitseb väljakutsuvalt, julgelt uut tuttavat. Ka see on alati nii olnud — naistutvuste puhul. Kuid midagi on teisiti kui tavaliselt. Mis just? Seda on raske väljendada. Kas see, et uus tütarlaps mängis malet ja võitis, meie noormees pole aga harjunud kaotama — ka males mitte. Või see, et tütarlaps oli nii rangelt tagasihoidlik — ta ei lausunud peaaegu ainsatki sõna. Ja tema riietus sarnanes koolivormile. See kõik oli kuidagi uudne, kuid kõigepealt tema silmad. Millised need silmad just olid, seda võite ise paremini kirjeldada. Fakt oli, et — nagu ikka — kõik algas silmadest.»

Noormees vaatas meile kummalegi järgemööda trotslikult otsa: justkui oleksime tahtnud teda süüdistada, et armumine algas silmadest.

«Kui lubate, ma jätan nüüd ühe osa vahele,» ütles ta ootamatult.

«Millise osa te tahate vahele jätta?» küsis mu kolleeg toonil, nagu oleks keegi kavatsenud teda tüssata.

«Teate, selle... kuidas nüüd öelda... Ühe sõnaga, arenduse...»

«See on ju väga oluline osa.»

«Sel juhul võin ma anda mõned pidepunktid. Enne pärislõu algust kohtusid nad veel vaid üks kord kohvikus. Ja seegi kord jättis noormees suures ühmis oma «silmad» teretamata. Ta kuuleb kõrvallauast (seal istub veel kaks tütarlast peale tema) järgmist vestlust: «Kuhu te suvel lähete?» — «Elektrijaama ehitama.» — «Miks sinna?» — «Seal on ikkagi midagi suurt...» Rohkem ta ei kuule, kuid ta teab, mida teha. Ka tema läheb elektrijaama ehitama. Ta peab minema.»

Järgmisel päeval esitab ta avalduse komsomolikomiteesse. Siis tekib küsimus: kumba vahetusse minna, kas esimesse või teise? Vahetusi on kaks. Ta annab avalduse esimesse. Juhul, kui teda ei ole esimeses, on võimalus jääda teise. Siis tekivad uued raskused: miks andis ta äkki avalduse elektrijaama, kui ta pidi minema hoopis spordibaasi rajama? Kuidas öelda ära abist onule, kes vajab teda oma individuaalelamu ehitamisel... Ta imestas ise oma seletuskombinatsioonide leidlikkuse üle. Mitte ainult selle üle. Teda pani imestama temas endas toimunud muutus. Ta mõtles kibeda, kuid ühtlasi meeldiva irooniaga oma äkkipuhkenud, möödunud sajandist pärit romantismile.

Ta ootas pühaliku ärevusega ärasõidutundi. Ta kartis, et teda ei ole ehitusel, et võib-olla on ta hoopis ümber mõtelnud. Kartused näisid end õigustavat. Teda ei olnud bussis. Teda polnud ka vagunlinnakeses, kuhu nad saabusid pärast mitmetunnilist vintsutavat sõitu. Noormees imestas oma tuulepääsust. Milleks ta ometi sõitis! Äkki tundus see sõit talle äärmise mõttetuse, äärmise lollusena... Niisama äkki sai tema sõit jällegi mõtte. Õhtul hämaruses, esimesel üldkoosolekul, nägi ta teda seisvat endast mõne meetri kaugusel, õieti tundis endal kellegi pilku, tema pilku.»

Jutustaja vaikis hetkeks, et korra sügavalt hinge tõmmata.

«Kas ta teab ka ise, kuhu tema jutustus välja viib?» küsisin endalt.

«Esimestel päevadel ei juhtunud midagi erilist,» jätkas noormees. «Kuid kogu maailm tundus talle äsja avastatuna, kogu ümbrus näis olevat täidetud tulevaste sündmuste salapärase eelaimusega... Kuigi sääsed ja

kõvad asemed lasksid magada vaid paar tundi, oli esimese tööpäeva hommik nii värske, nii päikesepaisteline. Noormees määrati brigadiriks. Ta valis oma brigadi üheksa poissi. Veel pidi sinna tulema viisteist tütarlast — omal soovil. Viisteist kaheksakümnest! Tema tuli ühena esimestest, vaatas tagasi, kes järgnevad, ja naeratas kohmetult, nagu vabandades kellegi ees oma mõtlematu teo pärast.

Nad hakkasid tööle. Tohutult hea oli lõhkuda vasa-raga kive, vinnata neid kõrgele kaldapealsele, tunda uhkust oma jõust... Ja kõige tähtsam: sa tead, et kusa-gil lähedal on keegi, kes vaatleb ja hindab iga su liigutust. Noormees valis järjest suuremaid kive. Ja lõpuks valis ta liiga suure. Käte jõud lõppes. Kivi libises üle lõua rinnale. Noormees tuikus, kuid surus kivi siiski üles. Üle lõua valgus verenire... Aga ei! Jätame seda laadi lood. Need on kirjanduses liiga levinud.

Niisiis: esimestel päevadel ei juhtunud midagi erilist, noormees vaid teadis, et kuskil läheduses on keegi temale erakordselt tähtis, armas olend... Ta tõusis hommikul esimesena ja, pesnud end üleni külma veega, esines raadiosõlmes mikrofoni ees äratusega. Ja ta rääkis vaid temale. Ta rääkis umbes nii: «Tudeng, vaata aknast välja — hommik on saabunud! Ära karda algavat päeva. See toob sulle palju huvitavat, tähtsat, võib-olla niisugust, mida mäletad eluaja rõõmutundega... Poe teki alt välja, naudi kauni hommiku kütkestavat võlu!»

On huvitav, kuidas emotsionaalne tõus eemaldab inimesest väsimuse, teeb ta alati rõõmsameelseks. Ta ei vaja nii palju undki kui tavaliselt...

Enne laupäeva aga midagi õieti ei juhtunud. Sel päeval, kohe pärast lõunat, otsustas noormees minna linna. Ta tahtis tutvuda keskaegse kindluse varemetega, ajaloomuuseumiga... Tegelikult oli see ettekääne iseenda ees. Ta teadis, et tütarlaps läheb ka linna. Kõik lähevad laupäeval linna. Ja ta ei eksinud. Nad said kokku jalakäijate sillal raudtee kohal. Tütarlaps tuli talle vastu — nad naeratasid, teretasid ja hakkasid koos astuma vagunlinnakese poole. Tee peal oli kohvik. Nad astusid sinna sisse. Oli nii, nagu oleksid nad juba varem kokku leppinud, et tulevad siia kohvi jooma.

Nad rääkisid kinostuudiost, kes väntas ehitusel uut kunstilist filmi, rääkisid kõigest. Õigemini kõneles noormees. Tütarlapse näol mängles tähelepaneliku ja meelitatud kuulaja naeratus. Kõige veetlevam oli, kuidas ta seejuures nina krimpsutas, huuled nagu ehmudes aiasse tõmbas ja äkki tõsiseks jäi, et veidi aja pärast uuesti naerataks. Noormees oleks tahtnud seda vaadata veel ja veel ja veel, ja et ta saaks seda teha, selleks kõneles ta aina ja aina ja aina... Nad lahkusid kohvikust viimastena.

Päevane palavus oli asendunud õhtujahedusega. Nõrgad tuulehood mõjusid hellitavalt, karastavalt. Nad kõndisid läbi linna, tütarlaps toetumas noormehe käsivarrele. Nüüd kõnelesid nad vähe. Peaaegu mitte midagi. Aeg-ajalt küsis noormees: «Kas sul on külm?» — «Ei ole.» — «Kas sul meeldib siin olla?» — «Kus?» — «No üldse siin, linnas, ehitusel.» — «Jaa.»

Nad jõudsid vagunlinnakesse, läksid vaguniridade vahelt sinna, kus pidi toimuma kohtumislõke. Taamal hõõgus lõkkease, kuid seal polnud enam kedagi. Nad istusid kustuva, aga veel soojendava tule äärde teineteise kõrvale. Tütarlaps rääkis: «Teised kõik on juba koju läinud. Me ei tohiks siin niimoodi istuda...» — «Miks siis, meil on ju siin hea. Eks ju, sul on ka hea?» — «Ma ei tea.» — «Aga mina tean kindlasti... Selleks ma sõitsingi siia, et sinuga siin niimoodi istuda...» — «Sõitsid siia, et kohtuda...» — «Sõitsin!» — «Ma ei usu seda. Me kohtusime täiesti juhuslikult...» — «Ei kohtunud juhuslikult. Ma poleks kohtunud kellegi teisega peale sinu...» — «See ei ole ju nii...» — «See on nii!» Tütarlaps raputas pead. «Ma kuulsin, et sõidad ehitusele, ja järgmisel päeval andsingi avalduse...» — «See on võimatu... Niisuguseid kokkusattumisi ei juhtu...» — «Tähendab, ka sina...» Tütarlaps raputas tõrjuvalt pead: «Miks just mina... On veel teisigi...» — «Olgu, aga mina otsustasin tõesti alles siis sõita, kui kuulsin, et sina sõidad.» — «Kus sa seda kuulsid?» — «Kohvikus, kõrvallauas.» — «Ei usu.» — «Usu, see oli nii...»

Tütarlaps vaikus. Ta vaatas kuhugi kõrgusesse unistavate, hämaruses tuhmilt helkivate silmadega. «Mida sa seal näed? Millest sa mõtled?» küsis noormees. «Ma ei ütle sulle,» vastas tütarlaps. Ta huuled olid kergelt,

võiks öelda, kurvalt mossis. «Küll sa oled ilus!... Ma pole kunagi kohanud ilusamat tütarlast...» — «Miks räägid sa jälle nii? See pole ju tõsi.» — «See on tõsi!» Noormehe sassis juuksesalk lähenes tütarlapse laubale...»

Jutustaja punastas. Ta näis äkki taipavat, et räägib pealtkuulajaile. Ta tõstis konjakiklaasi huultele ja rüüpas sealt. Mu kaaslane valas selle jälle kohe täis. Tantsusaalis mängiti sentimentaalset tangot. Meie noormees väristas veidi pead, tema suunurkadesse joonistusid kaks peenikest mõru vaoket.

«Järgmise päeva, nimelt pühapäeva sündmusi on võimatu kirjeldada. Seal polnudki õieti mingeid sündmusi — olid vaid elamused, tundmused, mõttekatked... Piirdugem mõningate detailidega.

Nad võtsid koos teistega osa ekskursioonist mereranda. Nad jalutasid tasaselt kohisevas kuusikus ja noormees rääkis, et ta armastab vaikust. Vaikuses on kõik selgem ja kindlapiirilisem, eriti see, mis toimub iseendas. Tütarlaps kaebas ämblikuvõrkude üle, mis jooksid üle kitsa raja, millel nad kõndisid. Siis istusid nad rannas, eemal supelkohast ja inimestest, hõbepaju varjus, ja kirjutasid liivale lauseid, mis koosnesid sõnade esimestest tähtedest. Tütarlaps kirjutas: M.t.s.t.h., ja kui noormees kohe ei taibanud, selgitas ta, et lauses on kaks ajamäärust. «Miks tulid sa täna hommikul?» — «Õige.» Noormees kirjutas: E.k.s. «Et kohata sind?» — «M?» kirjutas tütarlaps. «M.A.S.,» vastas noormees. Tütarlaps kustutas need tähed nagu kõheldes, nagu iseendale valu tehes...

Enam nad ei joonistanud liivale. Tütarlaps istus, käed ümber põlvede, ja vaatas merele. «Milline huvitav pilv.» — «Jah, nagu mere pikendus. Luba oma käsi, ma ennustan sulle.» Noormees rääkis umbes nii: «Tuleb üks suur päikesepaistmine sinu pääle, ep mitte selle musta juurde sina läheb, bet see valge seisab sinu teel, ep mitte seda kroonu poolt rahasaamine sina ootab, bet see rikas mees ja üks ilus majas elamine sina saab...» Tütarlaps tõmbas oma käe tagasi. «Ma ei taha, et mulle ennustatakse...» — «Ja sa mõtled, et üldse keegi võib tõeliselt ennustada?» — «Ma ei arva seda.»

Nad vaikisid. Lainete vahused ribad rullusid rannale.

Kajakad tiirlesid madalalt tuulevaikses õhus. Tütarlapse näol väreles pehme naeratus nagu päikesepaiste peegeldus. «Eks ju, see ei ole tõsi?» — «Mis asi?» — «See, et sa alles siis otsustasid siia sõita...» — «See on tõsi.» — «No ütle, kus ma kohvikus istusin?» — «Kesk-mises ruumis, vasakpoolses nurgas, akna all.» — «Jah, tõesti ma istusin seal.»

Puu vari oli lühenenud ja jätnud nad päikese palavusse. «Kuumus roiutab. Kas me ei läheks jalutama?» — «Lähme,» nõustus tütarlaps. — «Aga kas sa ei väsi ära...» — «Ma ei väsi ära.»

Nad jalutasid. Siis istusid nad väikesel aasal uimastavalt lõhnavas kasteheinas. Nad jälgisid imelikult häälitsevate, puult puule hüppavate oravate mängu. Tütarlaps tõmbas sõrmega üle noormehe veidi paistetunud lõua. «Sa oled nii hirmus!» — «Miks sa tookord mulle appi ei tulnud? Võib-olla ma just selleks lasksingi kivi lõuale langeda, et sina mulle esmaabi annaksid...» — «See pole ju tõsi. Sa ei vajanud abi...» — «Kui sina oleksid tulnud, siis oleksin vajanud.» — «Aga kuidas...»

Õigus! Selle kiviloo me jätsime välja. Seda jutuajamist niisiis ka ei saanud toimuda. Nad rääkisid millestki muust. «Küll su süda lööb kiiresti,» ütles tütarlaps. «Sellepärast, et ma sind armastan.» — «Ah, ära räägi niimoodi. Me võiksime olla head sõbrad.» — «Ei, see ei ole nii! Ei, me ei saa olla sõbrad! Ma olen lihtsalt armunud ja mulle endalegi on arusaamatu, kuidas ma võisin sinusse nii rängalt, nii tõsiselt kiinduda... Ma ei ole kordagi niimoodi tundnud... Ma olen nagu uus inimene... Kogu eelmine elu on juba kuskil kaugel seljaga, udus...» Ja noormees ei valetanud neid sõnu rääkides. Ta tundis, et kannaks seda tütarlast kätel kuni täieliku nõrkemiseni ja hea tüki maad veel edasigi... Veelgi enam: ta oleks ilma igasuguse kõhkluseta, hetkegi kaalutlemata viinud selle tütarlapse oma rangete vanemate ette ja ütelnud: «See on mu väljavalitu ja ei keegi teine!» Ta oleks astunud perekonnaseisumetisse kas või järgmisel päeval... Sellepärast järgmisel, et samal päeval ei saanud — oli pühapäev. Tütarlaps aga ütles: «Sa ei tea isegi, mida sa praegu teed. Sa räägid: udu, igatsused, ihkamised... Oleme parem wait...»

Ja nad kõndisid sõnatuina käsikäes. Nad läksid ühte tallu ja küsisid piima. Perenaine tõi neile kannutäie sooja, vastlupstud piima. Nad jõid järgemööda ühest ja samast kannust. Tütarlaps koputas kergelt kannu põhjale — piimanire nõrgus üle noormehe lõua, tema kireva mustriga särgile. Ja tütarlaps naeratas piimast märgade huultega oma veidi lapselikku, krimpsutavat naeratust. Perenaine jutustas neile aida kõrval seisvast imelikust riistapuust, milles tsaariajal olevat aadlikke merre suplema kantud.

See oli ka viimane tähelepanuväärne sündmus sel päeval. Kuid suure tähtsusega võis olla — aga võib-olla ka mitte — veel üks väike episood. Kui nad õhtuhämaruses saabusid tagasi vagunlinnakesse, jätsid nad hüvasti kättpidi. Ja tütarlapse silmad olid kurvad, unistavad ja veidi karmid. Kuid võib-olla see tundus noormehele nii. Eriti siis, kui ta hiljem mitmeid kordi seda stseeni mälus taastas. Talle tundus isegi, et tütarlaps talle läbi akna järele vaatas. Kuid tuhm laik aknal võis olla ka pettepilt.»

Tantsijad valgusid rüsinat tagasi. Kõrvallauas lasti lahti šampusepudel. Meie lauas venis minut aega rusuv vaikus. Noormehe laubal pärlendasid pisikesed higipisad. Ta näis olevat vajunud sügavamale laua kohale.

«...Järgmisel päeval tütarlaps tööle ei ilmunud. Tema toakaaslased kehtasid vaid õlgu ja ütlesid mitte teadvat, kuhu ta kadus. Üldse vaikiti sel päeval. Polnud tavalist vastastikust tõgamist, kirumist ega ergutamist. Puhastati kirkade ja labidatega kanalipõhja. Tervelt kolm tundi järjest. Mõned poisid avaldasid protesti, sõimasid kümnikut omavahel «nüripeaks». Silme ees püüdsid talle viisakalt selgitada, et tuletõrjepritsiga võiks selle töö ära teha veerandtunniga. Kümnik raputas lootusetult pead: kuidas te võite sihukest lollust rääkida! Või tahate ka kiirabiautot taksona kasutada?!

Alles pool tundi enne lõunavaheaega tuli meister. Ta kutsus kümniku kõrvale ja selgitas talle midagi vihaste žestidega. Mõne aja pärast saabus tuletõrjeauto ja uhas kanalipõhja puhtaks. Rahvas oli nõrdinud. Nii kaua tuli teha tühja tööd. Nõuti, et brigadir, meie noormees, läheks osakonnaülema juurde protestima, kuid see löi käega. Teda ei huvitanud ei kanalipõhi, ei inimeste

pahameel. Tema ajudes tuksles vaid üks mõte: kus on tema? mis temaga on juhtunud? ega ta pole haigeks jäänud? ega ta ei kannata millegi pärast?... Ta lubas hajameelselt kõik korda ajada. Lubas selleks, et kiiremini vabaneda.

Roninud mööda armatuurivõrestikku üles, unustas ta kohe kanali ja brigaadi. Kuidas võisid inimesed tegelda nii tühiste asjadega! On ju ükskõik, kas visata paar labidatäit siin või seal. Ja sellepärast veel vihastada, erutada, protestida... Inimesed poleks nagu kunagi läbi elanud midagi tõesti suurt, saatuslikku. Vaevu pidas ta vastu ega jooksnud juba töö ajal teda otsima. Kuid pärast vahetuse lõppu käis ta läbi kõik mõeldavad kohad.

Vagunlinnakeses ei leidnud ta kedagi. Tütarlast polnud ka sööklas. Teda polnud tund aega hiljemgi vagunelamus. Keegi ei teadnud, kus ta on. Või õieti: noormees ei küsinudki kellegi käest. Ta otsustas istuda niikaua tütarlapse toas ja ajada juttu tema toakaaslastega, kuni ta tuleb. On olemas maratonijooks, Läänes harrastatakse tantsu- ja klaverimängumaratone. Noormehel tuli läbi teha jutuaajamismaraton. Sisemiselt piinatud ja ärevalt valvel, pidi ta lavastama lõbusust, pidi sundimatult vestlema. Õnneks oli tal kõnelemise peale loomulik anne. Ta rääkis tänapäeva noorsoo mentaliteedist, mustlastest, mootorisporidist. Ta rääkis pangaröövimistest Ameerikas ja Veneetsia arhitektuurist. «Ma jutustan veel osariigi kubernerist, kes hullumajja toimetati, ja siis olen tühi, täiesti tühi, tühi ja läbi...» vasardas ajudes.

Keegi sisenes uksest. Noormees oli seljaga ukse poole ega pöördunud vaatama. Siis kuulis ta tema häält: «Puh, ma olen nii märg... Ja külmavärinad jooksevad üle selja.» — «Kas väljas sajab?» — «Ei tea. Sjab ja ei saja ka.» Ta nägi tütarlast profiilis. See kummardus palitut kappi panema. Ja noormees nägi esimest korda, et ta on nii tugevalt päevitunud. Siis tütarlaps naeratas. See oli täiskasvanud lapse iseteadlik, tohutult armas naeratus. Ta ütles: «Teil oli kindlasti täna nii ilus päev... Mina aga olen kohutavalt väsinud... Lähme nüüd magama, eks ju?» — «Ma tahaksin sinuga vahetada kaks lauset nelja silma all,» püüdis noormees lau-

suda naljatoonis, kuid see kukkus välja liiga tõsiselt. «Oh, sa võid kõigest rääkida nende kuuldes.» Tütarlaps vaatas toakaaslastele. «Meil ei ole omavahel saladusi.» — «Vaata just sellepärast tahaksin ma tekitada esimese saladuse!» Tütarlaps naeris. «See sul nagunii ei õnnestu.» — «Lase mul vähemalt eksperimenteerida!» — «No, olgu, aga ainult üks minut.»

Nad läksid eeskotta. Noormees pigistas tütarlapse käed kramplikku haardesse ja küsis: «Kus sa olid kogu tänase päeva?» — «Käisin külas... See sind kindlasti ei huvita... Sel pole mingit tähtsust...» — «Hea küll. Aga lähme jalutame veidi...» — «Oh, väljas on nii külm ja ma tahan magada...» — «Siis palun ma sult vaid, et sa korra naerataksid...» Tütarlaps kattis ülemise huulega alumise ja raputas pead. «Küll oled sa jonnakas!» noomis noormees hellalt. «Ja kui märjad on su juuksed...» Tütarlaps pööras pea kõrvale ja sosistas: «Mine nüüd ära! Homme on ka päev!» ja avas vabamenud käega selja tagant ukse.

Ja «homme» oli ka päev! Milline unustamatu, vääratusi ümber hindama panev päev!

Tööl nad teineteist ei näinud, sest poisid suunati kohe hommikul raudteeliipreid laadima. Need olid tõrvased ja libedad. «See on meistri kättemaks pritsi eest,» ütles meie noormees töökaaslastele. «Aga võib-olla sinu kireva särgi eest!» vastas väike Juss peaaegu kuuldavalt hambaid kiristades. Ta ei ulatunud liipreid koorma kõrgusele tõstma. «Roni koorma otsa! Ma vahetan su välja.» Kuid Juss ei nõustunud. Ta viha polnud siis mitte liipritest, vaid tõesti särgist. «Kui soovitakse, võib ju ka õlistes kaltsudes tööle ilmuda!» ütles meie noormees ja vinnas liipri ühte otsa pidi nii järsu liigutusega üles, et teine ots Jussi nagu kriipis. «Lõpeta naljategemine,» ütles kuskilt ilmunud meister. Tema muidu rahulikes silmades oli tõeline viha. «Oleme siis tõsised. Kujutleme, et tõstame kirste.» Keegi ei vastanud midagi. Meister lahkus.

Noormees ei juurelnud selle probleemi üle. Kuskil gigantse peahoone taga, sealpool kraanade ja ekskavaatorite rägestikku, on tema. Keset pikka, päikesest õhkuvat kanalit, liiva ja betooni eksinuna, imeväikese täpina, kuid siiski tema. Ja mis tähtsus on kõigel

muul! Päeva ainuke sisu — see on ootamine, tema aga kohtumise eelrõõm. Ta otsustas minna teda otsima õhtul, kui vagunite vahel laudadest klopsitud põrandal algab tants. Ta oli kindel, et ka tütarlaps ootab teda. Teisiti ei võinud olla. Ta oli öelnud: «Homme on ka päev!»

Noormees läks kohe, kui valjuhääldajaist hakkasid kostma avavalsi helid. Ta kohtas tütarlast tema toa ukseal piduriietuses. Veel kustumata loojangu ning juba süttinud elektrilampide tuhmis kumas nägi ta tema õhetavaid põski ja läikivaid silmi. «Oota veidi! Väljas on siiski jahe...» Ta tuli tagasi hallis villases kampsunis. Noormees võpatas sisemiselt, kui ta teda silmitses — erutatud, lapselikult oma veidi niiskeid, veidi avatud huuli mossitamas... Nad läksid tantsima. Mitte kunagi polnud noormees tundnud tantsust sellist mõnu kui tookord. Mitte kunagi polnud ta veel olnud nii õnnelik...»

Viimased laused oli meie sõber rääkinud aeglaselt, justkui oma jutust sellist mõnu tundes nagu tema kanglane tantsust. Tekkinud pausi võis mõista mitmeti. Mu kolleeg oli endaga rahul — ta nuusutas aeg-ajalt konjakit. Mina pidin endalt jälle küsima: kas aimab meie vestluskaaslane, et ta aitab praegu lahendada ellusuhtumise üht tähtsat küsimust?

«... Ja siis lõppes kõik,» lausus jutustaja hoopis uuel toonil. «Arusaamatult, peaaegu märkamatult. Noormees ei pannud isegi tähele, millal tütarlapse kõrvale ilmus teiselt poolt tume kogu. Ta ärkas lummusest alles seejärel, kui keegi vedas tütarlast kättpidi tantsupõrandale. «Küll on ikka optimist!» hüüatas noormees automaatselt ning püüdis asetuda võõra ja tütarlapse vahele. «Ma palun sind, ole viisakas!» ütles tütarlaps. Tema silmad olid suuremad, säravamad kui kunagi enne. «No olgu! Ma ootan sind siin.» Ja ta ootas. Ilma et oleks jälginud, kuidas nad tantsivad. Ei saa ju midagi parata, kui valitseb komme tütarlapse kättpidi tantsule vedada. Vähemalt ta teab nüüd, et enam ei lase ta oma tütarlapse kätt üldse lahti!

Ta ootas. Tants lõppes. Tütarlast ei olnud kuskil. Järgmisele tantsule palus ta ühe võõra neiu. Ta tantsis võimalikult, samme segi ajades, otsivalt ringi vaadates. Siis märkas ta oma tütarlast või õigemini märkas ta võõ-

rast, kes temaga tantsis. See oli pikakasvuline, laia-õlgne noormees. Samas kadusid nad uuesti silmist. Meie noormeest valdas ahastus, nagu oleks ta pimedas lõputus metsas kaotanud oma ainsa, truu teekaaslase.»

Jutustaja vaikis, vaatles kardinat, nagu näeks ta läbi selle öisesse pimedusse, siis tõusis ta lauast, lükkas kardina kõrvale ja avas akna. Rohekas riie paisus purjena.

«Kui meie noormees oleks olnud täiesti romantik,» jätkas jutustaja, «oleks kõik sel õhtul piirdunudki oma elamustele kirjanduslike võrdkujude leidmisega. Ta oli aga vaid kakskümmend viis protsenti romantik. Realist temas nõudis tegutsemist. Ja ta tegutses.

Kui ta jälle leidis tantsijate segadikust oma tütarlapse, ei lasknud ta teda silmist. Ta jättis oma partneri eba viisakalt kohale saatmata ja järgnes nendele. Ta pigistas tütarlapse randme oma sõrmede rõngasse. «Järgmise tantsu tantsid sa minuga!» — «Mine ära, ma palun sind!» — «Aga ma ei lähe ära! Ma palun sind järgmisele tantsule.» — «Ma lubasin selle juba ära.» — «See ei loe midagi... Nüüd lähme meie tantsima!» Ta püüdis tütarlast juhtida tantsupõrandale. Võõras nende kõrval asetas kergelt oma käe noormehe õlale. «Te ärge käituge taktitult,» kostis viisakas hääl. «Te ju näete, et ta ei taha teiega tantsida.» Noormees saatis esimese tähelepaneliku pilgu võõrale. Teda hämmastas võõra sarnasus tütarlapsega. Needsamad mahedad, pea-aegu sõbralikud silmad. Kahvatu, tugev päevitus; isegi tedretähnid... Ta otsustas tulla välja armukadedusega: «Ma hakkan juba uskuma, et sa sõitsid siia tööpoolest kellegagi kohtuma — kellegagi, kes alles nüüd on päralt jõudnud...» Järgnes vastus, mida ta poleks maa peal oodanud: «Kahju, et sa alles nüüd sellest aru said,» lausus tütarlaps ja vabastas rahuliku, kuid kindla liigutusega oma randme noormehe haardest. Ta pilk murdus oma saatja silmades ja nad läksid tantsima.

Alles nüüd, jäädes ruttavate inimeste saginasse uimaseks lööduna seisma, taipas noormees, et see tütarlaps ei tantsi temaga enam kunagi, et ta ei räägi temaga enam kunagi, et ta ei vaata enam kunagi tema poole...

Tükk aega hiljem seisis noormees ikka veel pimedas, toetudes vastu maja seina. Ta kuulis, kuidas keegi ütles

kellegagi: «Ta on suur narr.» — «Ei tea... Ta oli lihtsalt liiga ennast täis...» Ta punastas. Ta kõrvus kõlasid tema enda natuke aega tagasi lausunud sõnad: «Küll on ikka optimist!» Ta käändus ümber vagunite rea ja kaotas tantsijate mustava rühma silmist. Jäi ainult kõikjale ulatuv, veidi krigisev muusika. «Ja ma peaksin seda iga päev kuulma... Iga päev peaks mulle meenuma, kuidas ma selle muusika helide saatel temaga tantsisin.»

Ta otsustas järgmisel päeval ehituselt lahkuda. Põhjus, mis teda siia tõi, oli lakanud eksisteerimast. Ja ta tundis veidi lohutust, veidi südametunnistuse piina, kuid kõige rohkem kibedust. Siis läks ta üle kruusase platsi oma vagunisse. Kõik magasid juba. «Nende vastupanuvõime on nõrgem kui minul,» mõtles ta. Laual oli kruus piimaga. «Nad on selle siiski minule jätnud. Uldiselt on nad head poisid.» Ta istus voodile ja tundis alles nüüd, et on surmani väsinud. Ta võttis tekile visatud töökindad, silmitses neid hetke ja laskis langeda põrandale tenniste kõrvale. «Lollus kõik! Saadame kuradile kogu selle värgi!» ütles ta poolvaljult, sest muidu poleks see jõudnud tema piinatud teadvu-
seni.

Järgmisel hommikul ärkas ta viimasena. Ta lonkis üksinda tööleminejate rea lõpus. Kui teised asusid kivide kallale, virildas ta nägu, laskis paar korda kangi lõdvalt langeda ja istus siis kõssivajununa paekihi servale. Lõuna ajal võttis ta taskust töökasud, andis poistele üle ja seletas: «Pidage ise arvet... Mul on vist toidumürgitus... Kõige hullem, kui palaviku lööb...» Keegi katsus ta higist laupa. «Sul võib tõesti palavik olla... Igaks juhuks võiksid arsti juurde minna.»

Ta läkski. Kogu tee tundis ta, nagu vaataks keegi talle järele. Ta käis kühmutõmbununa, vaevu jalgu tõstes. Ta tegi seda isegi siis veel, kui üle metsa paistsid vaid peahoone korstnad. Võib-olla alles nende korstnate kadudes oleks ta end normaalselt sirgu ajanud, kuid need ulatusid vaatama üle kogu linna ja kaugemalegi. Ta ronis üles polikliiniku trepist; sai numbri kella poole neljaks.

Pikas kõrges koridoris kõlasid kõik hääled tasandatuina, kuid tavalisest tähendusrikkamaina. Ta istus ema

kõrvale, kes hoidis süles lastehalvatusest moonutatud näopoolega poisikest. Laps luges seintele kinnitatud plakateid. Ta oli rõõmus ja vaatas uhkelt ringi, kui mõtestas lahti mõne kätepesemisele manitseva või suitsetamist keelava hoiatuse. «Onu, mis haigus sul on?» küsis poisike äkki noormehelt. Endalegi ootamatult tundis see, et ei saa avameelselt vastata. Või õigemini: ta ei suuda otsekoheselt valetada. Ta punastas ja pobises midagi, et küll arst ütleb, mis haigus tal on. Poisikese uudishimu polnud rahuldatud. Ta küsis: «Aga kust kohalt sul valutab?» — «Kõhus valutab.» — «Kui minul kõht valutab, paneb ema mulle vanaema suurrätiku ümber kõhu... Siis on hea olla...» — «Jäta onu rahule,» ütles ema. Poisike jäi vait.

Nimetati noormehe nime. «Kas onule pannakse nüüd rätik ümber kõhu?» sosistas laps emale kõrva.

Noormees sisenes arstikabinetti. Laua tagant suundusid talle hallipäise naise usaldavad, veidi väsinud silmad. «Mille üle te kaebate?» Noormees valdas äkki tunne nagu malemängijat, kes on puudutanud ebaõiget malendit ja peab sellega nüüd käima. Ta suutis vaid muuta ruutu, kuhu malend asetada. «Ma olen üliõpilane... Saadeti siia ehitusele... Algul arvasin, et pean vastu... Siis aga... Kunagi ma põdesin südamehaigust... See oli paroksüsmiline tahhükardia... või midagi selletaolist... Nüüd viimasel ajal on ta end jälle tunda andnud... Säärane tuikav valu siin südame kohal... Eriti kui tuleb mingit raskust tõsta või taolist...» — «Ja te tahate, et teid ehituselt ära saadetakse?» — «Jah!» — «Vaatame.»

Noormehel kuulati südant, mõõdeti vererõhku, lasti seista harali sõrmedega. «Te olete ennast tõesti natuke üle pingutanud... Võtke kardiogramm ja vereproov... Homme kell kolm on komisjon... Mina üksinda teid vabastada ei saa.»

Noormees jõudis tagasi ajal, mil ta toakaaslased sõid suppi, istudes tantsupõranda äärel. Ta võttis oma portsjoni ja asus nende kõrvale. Nad ei pärinud, kuidas tal arsti juures läks. «No mis head teie ka tegite?» küsis ta ise. «Ikka vana lugu — meister polnud jälle rahul, ütles, et töös pole hoogu, töötame nagu rehelised mõisateol... Teeme ainult seda, mida kästakse, ise üldse ei mõtle...»

«Tema oma mustade prillidega on muidugi see ainuke mõtleja!» lisas keegi vihaselt. «Kui see kuradi palavus nii ära ei tapaks!» vandus kolmas.

«Homme olen kogu sellest kremplist lahti,» mõtles noormees. «Kuid peab jätma mulje, et see pole põgene mine. Pärast on teistele piinlik silma vaadata...»

«Ma arvan, võiks teha ettepaneku töötada naaberbrigaadiga eri vahetustes...» ütles noormees valjult. «Neil on pneumaatilised kangid ja puurid... Tookime kompressorit oma vahetuseks meie tööloiku...» See mõte oli noormehe ajju tärpanud juba esimestel päevadel, kuid siis oli ta sellest vaikinud — tema huvides polnud töötada poistega eraldi teises vahetuses. Hiljem ta sellele enam ei mõelnud. Nüüd aga hüvitab ta oma lahkumise selle suurepärase ideega.

«Teises brigaadis on pooled kaadritöölised,» lausus keegi kõhklevalt. «See ei loe midagi... Nende kangide käsitlemise õpiks poole tunniga ära. Teeksime aga mitu korda rohkem. Meister näeb, et meil on ka initsiatiivi...» — «Võiksime ju vanale rääkida... Homseks on küll ette nähtud betoneerimine.»

...Ja betoon jooksis hästi järgmisel päeval, valgus ühtlase voona mööda renni alla kaldapealsele. Noormees hoidis vibraatorit käes. Selle värin näis kanduvat käepidemest läbi kogu ta keha ajudeni. Mõtlemisaparaat töötas katkendlikult ja automaatselt. Betoon kees ja kihises. Käed vibisesid, nagu kavatseksid nad lähemal sekundeil laguneda oma koostisosadeks.

«Veel kolm tundi... Täpselt kella kaheni... veel kaks tundi ja kolmkümmend minutit... Täpselt kell kaks on lõpp... veel kaks tundi ja kakskümmend minutit... Kell kaks on lõpp... veel kaks tundi ja kümme minutit...» Ta saatis vihase sõimuga ära toakaaslase, kes tahtis teda välja vahetada. «...veel kaks tundi ja kaks minutit... Täpselt kell kaks ma lahkun... veel üks tund ja viiskümmend kuus minutit... varsti on lõpp... veel üks tund ja nelikümmend seitse minutit...»

Tekkis väike vaheaeg: vana betoon oli bajokis otsa lõppenu, uut polnud veel tulnud. Noormees läks puhastamata kanaliossa ja pistis higise näo jääkülma allikasse.

«Kaks meest siia!» hüüdis meister teiselt kaldalt.

«Alati peab ta just siis silmapiirile ilmuma, kui töö seisab!» porises keegi. Kaks poissi läksid teisele kaldale. Ilmus auto betooniga. Betoneerima jäid ainult neli poissi. «Ärge kauaks ära jääge!» hüüdis noormees ülalt nõlvakult. «Neljaga mehega tapab liiga ära!»

Vibraator hakkas undama, tungis aplalt vöbisedes betoonisse. Kell randmel tikkis sekundeid. «Veel üks tund ja kolmkümmend kaks minutit... Kell kaks ma pean lahkuma... üks tund ja kakskümmend seitse minutit... Nii tihti ei tohiks kella vaadata... Üks tund ja kakskümmend kolm minutit... Peab kella pöörama numbrilauaga allapoole... üks tund ja kaheksa minutit... Arvasin, et on möödunud tund... Täpselt üks tund ehk kuuskümmend minutit... Poisid pole ikka veel tagasi tulnud... Nelikümmend kaheksa minutit... Teistel on pagana raske, kui ma lahkun... Kolmkümmend kolm minutit... Järgmise koormani peaks tekima tühimik...»

Tuli meister. Ta näitas, kuidas on õigem hoida vibraatorit, noomis, et betoonisse on visatud liiga vähe «rosinaid», hoiatas, et renn oleks tugevasti kinnitatud. Kahest ärakutsutud mehest ei rääkinud ta midagi. Kui ta kummardus võtma üht paelahmakat, parajat «rosinat», kukkus tal taskust nagu tavaliselt üks kolmest täitesulepeast. See ulatati talle. «Peaasi, ärge laske tempot langetada!... Vaadake, et üleval ei tekiks kuhjatist!» õpetas meister. «He is a devil's advocate!» lausus prillidega vibalik inglise filoloog. «All right!» vastas meister, võttis labida ja hakkas töötama koos poistega.

Vibraatori elekter alustas uuesti ringkäiku noormehe tuimenenud liigestes. «Veel seitseteist ja pool minutit... Siis on vabanemine... Veel kolmteist minutit... Kohe saadan kõik kuradile... Veel üheksa minutit... Viimased pingutused... Seitse minutit... Kõigepealt joon puhvetis liitri piima... Veel kolm pidulikku minutit... siis lähen linnakesse ja riietun ümber... Kell on täpselt kaks... Pigistan veel mõned minutid... Kell on kaks ja neli minutit... Selle koorma teen ma veel lõpuni... Siis ütlen, et pean arsti juurde minema... Kell on kaks null kaheksa... Nüüd on see koorem läbi...»

«Poisid, võtke vibraator üle! Ma pean kell kolm arsti

juures olemal» — «Kurat! Mis me siin ilma sinuta peale hakkamel» — «Katsuge kuidagi!» — «Ei, sellest ei tule midagi välja! Saadame kõik kuradile! Säärast tampi pole enne peal olnud... Lõppude lõpuks on füüsistidel võimetel ka oma piir!...» — «No hüva! Ma ei saa minemata jätta... Mul on kella kolmeks number...» — «Mine! Aga kui sa peaksid tagasi vaatama, siis...» ütles meister.

Noormees laskus kanali põhja ja tõusis teise kalda nõlvakust üles. Ta vaatas tagasi. Poisid istusid kividel, mornid, käed lõdvalt rüpes. Meister tagus raudpoldiga labidat segust puhtaks. Löökide takt oli raevukalt kiire. Keegi neist ei vaadanud talle järele.

Kõrget tolmutilve üles paisates sõitis piki kanalit auto betooniga. Noormees seisatas keset killustikku, võttis valge mütsi peast ja pühkis sellega higist laupa. Siis laskus ta uuesti nõlvakust alla, läbis kivilt kivile hüpatas kanalipõhja, tõusis üles kaldast, millest oli paari minuti eest alla jooksnud... «Hea küll, poisid! Viskame selle koorma veel ära... Pärast ma lähen helistan, et nad mind hiljem vastu võtaksid...»

Ta tahtis haarata labida, kuid samaaegselt põimus ümber selle varre meistri käsi. Hetke seisid nad kõrvuti — veidi kahvatu intelligendikäsi ja parkunud, sooniline, mügarlik töömehekäsi. Mõlemas oli jõudu. Mõlemad olid ilusad. «Jäta labidas rahule!» ütles meister. «Aga vaat ei jäta!» vastas noormees ja tema hääles oli äkki samasugune raev kui meistrilgi. «Tööriist ei ole haigete jaoks,» ütles meister pilkavalt ja tõmbas labidat enda poole nagu vägikaigast. Noormees ei andnud järele. Tema lõug vajus üha trotslikumalt ettepoole ja ta tõi appi oma teise käe... Meistri käsi oli sisse piiratud. Ta ei toonud oma viimast reservi appi, ta lasi labidavarre lahti... See polnud järeleandmine. See oli võit. Mõlemapoolne... Ja võidu kindlustamine...

Meister pöördus kõrvale ja käivitas vibraatori. Ainult tema huulte liikumisest võis näha, et ta ümises mingit laulu. Kas oli see lõbus meremeeste lauluke, mida ta ikka ümiseda armastas, kui töö eriti hästi läks, või midagi muud — seda polnud enam võimalik kuulda. Betoon voolas rasvase kobrutava joana...

No-jaa, sellega õieti mu lugu lõpeb... Võib-olla ainult seda veel, et siis, kui kollektiivil tuli lahkuda, oli meie noormehel kahju siit minna...»

Ma valasin uuesti täis tema sõrmede vahelt pudenenud konjakiklaasi. Noormees nihutas selle aeglaselt kõrvale. Mu kolleeg tühjendas oma klaasi ühe lonksuga ja valas taas täis. Tema lõtv nägu oli tumenenud. Võis arvata, et ta punastas. Kuid võib-olla oli ta pea vajunud lihtsalt rohkem longu ja laest tulev valgus langes enam ta hõredatele juustele.

«Vaid algus ei klapi... Algus on teistsugune...» ütlesin poolvaljult.

«Algus tõesti ei lähe... Aga ilma algeta poleks olnud ka lõppu...» ütles noormees kohmetult.

Naeratasime teineteisele. Kuigi olime mõtelnud erinevaid asju, tundsiime, et meil on põhjust naeratada.

1960

Paul Kuusberg

KUST TE TEATE, ET ROBERT VIIRPUU TAPETI?

Mulle meenuvad viimasel ajal ühed ja samad sündmused, mis on seotud mu sõbra Robert Viirpuuga. Minevik muutub nagu uuesti olevikuks. Ma justkui elan veelkordselt läbi mõningaid möödunud silmapilke. Üks niisuguseid on järgmine.

Seisan kitsas kivist trepikojas ja koputan selle parempoolsele uksele. Algul rahulikult, hiljem kõvemini ja nõudvamalt. Kuulatan. Vaikus. Läbi ukse ei kosta ei samme, ei ühtegi häält ega kahinat. Täielik vaikus. Olen nõutu. Mida teha?

Mispärast ma tookord ei lahkunud? Olen selle üle varemgi mõelnud. Mul on selgesti meeles, et olin koputanud juba mitu korda. Esimene kord vaikselt ja lühi-

dalt. Nii nagu ma varemgi, enne sõda Viirpuude uksele koputasin. Sest Roberti õed ei sallinud läbematust ja lärmakust. Nii vähemalt näis see mulle. Ja seepärast hoidsin ma nende juures ennast vaos. Käitusin kaalutletumalt ja kombekamalt kui tavaliselt. Teine kord lõin sõrmenukkidega vastu ukseplaati juba märksa tugevmini. Aga ikkagi rahulikult. Kuigi olin ärevil. Sest ma ei teadnud midagi. Ega oodanud midagi head. Kolmas kord kloppisin juba päris kõvasti. Ka siis jäi kõik vaikseks.

Jah, mispärast ma siis ei lahkunud?

Ma ei võinud ära minna. Pidin teada saama, mis oli juhtunud mu sõbraga. Esimene, kelle kohta ma Tallinna jõudmisel teateid hankida tahtsin, oli tema. See oli teisel päeval pärast linna vabastamist. Niipea kui teenistusülesanded täidetud, tõttasin Tihase tänavale. Ma ei kiirustanud mitte oma koju, vaid Roberti poole. Tõsi küll, kodu mul enam Tallinnas polnudki. Kodu ei tähenda ju lihtsalt üürikorterit, kus kunagi on elatud. Kodu — see on kõigepealt püsiv elupaik, kus ees ootavad omaksed ja lähedased inimesed. Oleksid mu vanemad Tallinna maha jäänud, siis oleksin muidugi esimesena nemad üles otsinud.

Mis oli saanud mu sõbrast? Kartsin kõige halvemat. Läksin seda kõige halvemat teada saama.

Seepärast ma jäin paigale.

Seepärast ma ei võinudki lahkuda.

Ma koputan neljandat korda. Järsult, raskelt, pikalt. See pole enam koputamine, vaid rusikaga prõmmimine. Koridor kõmiseb vastu.

Nüüd kuulduv ukse tagant tasast nagingat. Keegi oleks nagu tõusnud ja tooli endast pisut eemale lükanud. Kas ei kääksatanud üks uks? Nüüd kostab samme. Toatuhvleis jalgade ettevaatlikku astumist.

Uuesti jääb kõik vaikseks.

Siis kriiksatab riiv. Mulle meenub, et varem neil uktsel riivi ei olnud.

Keeratakse võtit.

Uks avaneb. Vaevalt vaksalaiuselt. Sest uks oli ketti jäetud. Vaksalaiusest vahest paistab erutatud naise nägu.

Tunnen selle ära.

Ma tundsin Roberti õe otsekohe ära. Ta ei olnudki palju muutunud. Pisut kõhnem vahest, muidu ikka see-same kolmekümnendates aastates naine. Ainult silmad olid hoopis teised. Külmad, tõrjuvad, võõrad silmad. Mind ta vist ära ei tundnud. Sest ta ilme jäi endiseks. Mind oligi raske ära tunda. Kandsin vormi. Punaarmee ohvitseri sinelit ja paguneid. Pealegi polnud kolm sõja-aastat minust puutumata mööda lennanud. Ja koridoris valitses hämarus. Kell võis olla kaheksa või pool üheksa õhtul. Võib-olla veelgi rohkem.

Tõstan käe kõrva äärde.

«Tervist!»

Ukse vahelt piiluva naise silmad soojenevad. Ainult hetkeks. Siis vaatavad nad jällegi umbusklikult, tõrjuv-külmalt.

«Jõudsin täna Tallinna. Tulin...» Ma ei tea äkki, mida edasi öelda.

Ma sattusin tõepoolest segadusse. Ei osanud rääkida, mida oli tarvis. Omal ajal, koolipoisipäevil oleksin talitanud väga lihtsalt: «Kas Robi on kodus?» Aastaid hiljem viisakamalt: «Vabandage, kas Robert on kodus?» Tol ammusel septembrikuu õhtupoolikul ma ei võinud niisuguseid sõnu kasutada. Kuidas see oleks kõlanud? Olin ju täiesti kindel, et ma Robertit eest ei leia. Ma ei kahelnud põrmugi, et siis, kui Robert jäi Tallinna, vangistasid fašistid ta otsekohe. Kas ta aga üldse pääses Lasnamäelt tulema? Seal oli vihaseid võitlusi sakslastega. Ja kui pääses, kas ta siis usaldas linna jääda? Oleksin pidanud küsima, mis sai või mis on saanud Robertist. Aga ka nõnda ei sõandanud ma pärida. Haavades ei sorita. Seepärast takerdusidki sõnad suus. Nüüd, tagantjärele arvan, et mulle mõjus ka Roberti vanema õe käitumine. Mida ta kartis, mispärast ta ust ei avanud? Lõpuks ärgem unustagem, et ma polnud selle ukse taga kunagi end päris vabalt ja päris koduselt tundnud. Koolivend Robert Viirpui oli tore, otsekohene, toimekas ja vapper poiss. Olime teineteisesse tugevasti kiindunud. Varem ega hiljem pole ma leidnud nii ustavat sõpra. Vanemad olid tal surnud, elas õdede juures. Ta õdesid ma aga võõrastasin. Eriti vanemat, kes töötas

kohtus. Õed olid Robertist ja minust kuus-seitse aastat vanemad. Äärmiselt korralikud ja äärmiselt viisakad inimesed. Vanem õde suhtus minusse jaheda üleolekuga. Tema juuresolekul rabelesin alati nagu kala kuival ja sain lõpuks mingi lollusega hakkama. Robertit külastades tundsin end hoopis vabamalt, kui mind sisse laskis ta noorem õde. Aga ka noorema õe puhul pidin end tublisti kokku võtma. Sest ka tema kõneles minuga ütle-mata haritult-kombekalt. Vahest oli see kõik ainult minu paljas ettekujutus, sest siis, kui esimest korda Roberti pool käisin, olin ma paariteistaastane poiss, ta õed aga noored daamid. Keskkooli lõpetanud naised. Ametini-metus kohtukirjutaja kõlas tollal mu kõrvus nii nagu praegu ei kõla ministergi. Roberti õdedesse suhtusin ma eelarvamusega, mis polnud vaba imetlevast aukartusestki, ja kuigi imetus kadus, säilis mingi respektivirvendus kaua aastaid.

«See olete teie... Reevet!»

«Jah, mina.»

Ning ma kordan millegipärast: «Jõudsin täna Tallinna.»

Roberti õde ütleb: «Vabandage.» Ja suleb ukse. Kostab ketiklõbinat. Siis avaneb uks uuesti. Mitte pärani. Ainult niivõrd, et Roberti õde selle vahele parajasti ära mahub. Ta ei siruta mulle kätt. Ei palu mind sisse astuda. Seisab ja hoiab seestpoolt ukselingist kinni. Seisab vaikselt, sõnagi lausumata. Ka mina ei leia sõnu. Raske, ebaloomulikult võõrastav on nii seista.

«Te olete siis... sõjaväes.»

Mulle paistab, et ta sunnib end kõnelema. Ja samas mõistan, et ta on hirmunud.

«Jah,» vastan ma ja mõtlen, mida ta kardab. Ja veel, et mispärast mind tuppa ei kutsuta.

«Meil ei ole kedagi peale minu kodus,» ütleb Roberti õde.

«Väga kahju.»

Nii lausudes tajun, et olukord läheb üha rumalamaks. Roberti õde hoiab endiselt ukselingist kinni.

Küsin nüüd:

«Kus on Robert?»

Roberti õe nägu muutub. See on järsku inimlik. Ent taidult samas.

«Teda ei ole.»

«On ta... surnud?»

Raske on nii küsida, kuid ma küsin siiski.

Vaikus.

«Mis temaga juhtus?»

«Ta vangistati juba neljakümne esimese aasta septembri keskel. Paigutati Keskvanglasse. Viimased teated saime temast poolteist kuud tagasi. Augusti algul olevat ta aga maha lastud. Koos saja teisega. Vanglas olnud mingi vastuhakk või sabotaaž või näljastreik või... kõneldakse igasuguseid jutte. Ühed, et nad on tapetud vanglas. Teised, et viidud mujale ja alles siis maha lastud. Rohkem me temast ei tea.»

Ma kuulan vanema õe häält ja mõtlen, et seda oli karta. Et Robert oleks pidanud iga hinna eest katsuma laevale pääseda.

«Rohkem me temast ei tea,» kordab Roberti õde veel kord.

Ta kordas oma sõnu seepärast, et ma seisin tükk aega vaikselt, saamata sõna suust. Ma ei või siiani öelda, kui kaua ma nii seisin. Arvatavasti mitte üle paari-kolme minuti. Ma ei märganud siis, et õde oli minule oma vennast rääkinud nii, nagu kõneldakse võõrast. Kiretult, kaasaelamiseta. Kas ma ei eksi? Kas ta lihtsalt ei hoidnud ennast vaos?

Mispärast rääkis ta minuga koridoris?

Kui õde oli korranud, et ta Robertist rohkem ei tea, ärkan justnagu unest ja küsin:

«Anne? Kuidas on temaga?»

«Anne elab oma vanemate juures.»

«Kas... neil... oli laps?»

«Tütar.»

Koridoris on juba päris hämar. Mul vilksatab läbi pea, et trepikojas ega esikuis ei saakski nii lihtsalt tuld süüdata. Elektrit ei ole. Elektri-jaam ei tööta. Siis hakkab kiiresti rääkima:

«Teenin Punaarmees. Homme hommikul sõidan rindele. Jätan teile oma välipostinumbri. Kui midagi peaks

vaja olema, kui ma saaksin teid millegagi aidata, kui midagi juhtub...»

Roberti õde katkestab mind kiiresti:

«Mis peab juhtuma? Mida on oodata?»

Mispärast ma nii kõnelesin? Mispärast ma ütlesin: kui midagi juhtub? Ma ei mõista seda ka praegu. Kas ma ise ei kartnud midagi? Ei, seda mitte. Vist rääkisin nõndaviisi seepärast, et tundsin end süüdlasena Roberti saatuses. Mina olin see, kes viis Roberti töölisliikumisse. Minu kaudu lähenes ta parteile. Pärast kooli — me lõpetasime koos täienduskooli, gümnaasiumi uksed jäid meie ees suletuks — läks tema laevapoisina merele, mina rassisin mitmel pool, kus aga õnnestus tööd saada, ja hakkasin käima õhtukolledžis. Sõjaväekohustus tõi Roberti tagasi Eestisse. Pärast sundaja ärateenimist tal enam ei vedanud. Tööta madruseid lonkis kogu maailma sadamakaidel küll ja küll ja temagi jäi maale. Ka minul polnud roosilised päevad. Kord näis juba, et igavene tööotsimise mure on murtud, võeti vineerivabrikusse. Aasta otsa rügasin hoovimehena kase- ja kuusepakku-sid tõsta ning veeretada, siis löödi päevapealt vabriku-värava taha. Peeti streigiõhutajaks. Viimasel aastal enne juunipööret puutusime Robertiga jällegi tihedasti kokku. Kavatsesime temaga ka üheskoos Nõukogude baasi tööle sõita. Robert läks, mulle ei andnud politsei luba. Kelle kohta Pagari tänava meestel oli hais ninas, et tal on pisut punast värvi juures, seda hoiti baasidest eemal. Roberti kohta kaitsepolitseil veel andmeid pol-nud. Maailma asju oli ta aga hakanud väga selgesti mõistma. Ta oli üldse arukas poiss. Luges palju. Armastas filosofoerida. Rääkisime ja vaidlesime vahel ööd läbi. Ükskord andis ta oma luuletusi lugeda. Mulle meeldisid.

Esimesel nõukogude aastal töötasime mõlemad ker-getööstuse rahvakomissariaadis. Koos astusime sõja algul ka hävituspataljoni. Seal läksid meie teed lahku. Tema määrati tselluloositehase valverühma, kellele jäi ka ülesandeks taganemise puhul tehase jõujaam õhku lasta, mina võtsin osa lahinguist Põltsamaa juures, kus sain haavata. Meile mõlemale soovitati, et meie omak-sed evakueeruksid. Minu vanemad sõitsid ära, tema õed

ja naine — 1941. aasta algul Robert abiellus — jäid kohale. Helistasin paar päeva enne Tallinna lange-mist. «Olin juba peaaegu terve, haiglast väljas — teha-ssesse, kus Roberti meeskond valves oli. Ta ütles, et Anne ei sõida. Anne ei tohi siia jääda, väitsin mina. Tükk aega oli telefonitorus vaikne, siis vastas Roberti hääl, et Annega ei juhtu vist midagi. Ma tean, mida ta mõtles. Anne vanemad olid võrdlemisi jõukad ja neil võis olla vana võimu tegelastega sidemeid. Roberti ja Anne abielu tekkis kiiresti, neile mõlemale ootamatult. Siia ei tohi ta jääda, kordasin mina. Robert vaikis. Ta armastas Annet. Annet vintsutatakse sinu pärast. Ja mõtle sellele, et teil on oodata last, jätkasin. Robert vai-kis. Lõpuks ütles, et ta ei suutnud veenda Annet sõitma. Mul oli tunne, et kui Anne ei evakueeru, siis võib ka Robert jääda Tallinna. Täidab oma ülesande, kui aga lahingus ellu jääb, siis ei pea ta endale kõige tähtsa-maks laevale pääsemist.

Jah, tundsin end Roberti ees süüdlasena. Või võlgla-sena. Kõige eeltoodu pärast. Ja küllap seepärast ma nii laususingi. Ent kas ei mõjunud mulle ka Roberti vanema õe käitumine? Mispärast ta kohe ust ei avanud? Mind tупpa ei kutsunud? Isegi tervituseks kätt ei sirutanud? Oli tal midagi südamel? Kas ma ei öelnud ka seepärast «kui midagi juhtub», et kui midagi välja tuleb, mis Roberti õele halba varju heidab, siis ma püüan teda Roberti tõttu mõista ja aidata? Nüüd on oma käitumist raske motiveerida. Pealegi — kas me alati räägime üksnes neid sõnu, mis on põhjalikult läbi kaalutud? Igal juhul — tol korral lausunud sõnad olid rumalad, mõtlematud.

Ütlen:

«Midagi ei ole oodata.»

Roberti õde vaikib. Siis sosistab:

«Kui ainult teaks, mis tuleb.»

Hakkan kiiresti rääkima:

«Varsti on kogu Eestimaa vabastatud. Fašistid ei jõua meie pealetungi seisma panna. Saksamaa kaotab sõja. Tuleb jälle rahu. Nõukogude kord jääb püsima. See tuleb. Aga rahu ja nõukogude korda ei pruugi karta.»

Nende sõnade peale ei lausu Roberti õde midagi.

Otsin kaarditaskust paberi ja kirjutan sinna oma väe-osa välipostinumbriga. Ta võtab blokilehekese vastu. Nüüd laseb ta ka ukse käepideme lahti ja keerutab paberit sõrmede vahel.

«Head tervist!»

Nõndaviisi ütlen mina. Tõstan käe kõrva äärde ja lisan:

«Olime Robertiga sõbrad. Tahaksin ka tema tütrele heaks sõbraks olla.»

Roberti vanem õde noogutab hüvastijätuks peaga. Ta silmad on endiselt imelikud. Tõrjuvad, umbusklikud, võõrad.

Pöördun ringi ja lähen minema.

See kohtumine on mulle viimasel ajal nii mitugi korda meenunud. Kas seepärast, et ma ei suutnud Roberti tütrele heaks sõbraks olla? Et Inge — nii oli Roberti tütre nimi — ei tahagi minu sõprust? Ja ma mõistan teda. Mida maksab sõprus, kui seda kõige raskematel päevadel tegudega ei kinnitata?

Ma ei oska leida ühtki teist põhjust, mispärast ma seda ammust, aastate eest toimunud kohtumist praegu uuesti üle elan. Küllap just selle tõttu.

Ma ei unustanud toda jutuajamist kohe. Detsembri algul, pärast meie väeosa tagasitulekut Sõrve säärest sõitsin uuesti Tallinna. Otsisin üles Roberti naise Anne. Nägin ka nende tütar. Välimuselt rohkem emasse, aga midagi tema näos, eriti siis, kui ta naeratas, oli ka isast. Ta oli vallatu ja muretu, nagu poleks olnudki sõjaaja laps.

Anne jättis meeldiva mulje. See oli nagu teine inimene. Või ei osanud ma teda varem näha? Kes teab. Temas oli midagi sisemist, köitvat. Vaatasin teda viist kuidagi imelikult, sest ta muutus äkki rahutuks ja tõmbas oma seeliku põlvedele. Kas ta põlved olid paelunud mu pilgu? Või oli see naiselik võte tähelepanu äratada?

Palusin Annet jutustada Robertist. Ta ei teadnud palju. Järgmisel päeval pärast sakslaste Tallinna jõudmist olevat Robert koju ilmunud. See õo võis mu sõbrale raske olla. Kus ta selle mööda saatis? Õhtul lahkusid laevad reidilt. Jälgis ta nende silmapiiri taha kaduvaid suitsujugasid? Mida ta sel pühul mõtles? Või pol-

nud tal mahti merele pillkugi heita, kogu tähelepanu suutnud enda varjamisele? Ma ei saanud seda teada. Robert polnud ei Annele ega õdedele jutustanud, mis oli temaga sel ööl juhtunud. Robert rääkinud üksnes, et tema rühma meestel olnud sakslastega Lasnamäel äge tulevahetus.

Kodus jäänud Robert ootama sündmuste arengut. Majaelanikud polevat teadnud, et ta tegutses hävituspataljonis. Majaelanikke ta poleks tarvitsenud kartagi, kinnitas Anne. Robert olnud väga passiivne. Mõtlesin toltal ja mõtlen ka nüüd, et Tallinna langemine oli Robertile raskeks hoobiks. Rusus ta maha. Tallinna loovutamine vaenlasele masendas ka mind. Kuid mul oli kergem. Ma viibisin sel ööl laeval. Kuigi laeval, mis sattus miinivälja, kuid ikkagi laeval. Ja pealegi olin ma karastatum ning mind ümbritsesid võitluskaaslased. Robert jäi aga Tallinna. Vaenlase poolt vallutatud linna. Mul pole ühtki fakti, kuid ma olen hingepõhjani veendunud, et ka siis, kui Robert oleks tahtnud fašistide eest laevale minna, poleks ta seda enam teha saanud. Nost neist, kes löid lahingut sakslastega Lasnamäel ja Kadriorus, kes samm-sammult taganesid all-linna, ei pääsenud kõik laevale. Kuid arvatavasti ei teinud Robert Tallinnast pääsemist oma eluküsimuseks. Kui ta poleks nii jäägitult kiindunud Annesse, kui ta poleks juba ette armastanud oma last, siis võib-olla oleks ta viimse minutini otsinud teed vabadusse. Aga kui ta lihtsalt ei pääsenud enam laevale? Ma ei tea, mida Robert mõtles neil raskeil, lootusetuil tundidel, mida ta ette võttis, mida ta teha tahtis ja mida ta tegi. Ka Anne ei osanud mu küsimustele vastata. Anne pole vist kunagi Robertit täielikult mõistnud. Ta ei jõudnudki Robertit põhjalikult tundma õppida. Ta tundis Robertit kui armastajat, kui meest, kes põles tema poolt süüdatud leegist, kuid seda on vähe. Anne kordas ainult, et Robert olnud äärmiselt passiivne. Ükskõikne kõige vastu, mis tuleb. Oma revolvrirki, mille ta hävituspataljoni kaasa toonud, polevat ta taibanud ära peita. Seda teinud Anne ise. Võtnud Roberti teadmata relva ja visanud ära. Kui Roberti areteerimisel oleks nende korterist püstol leitud, siis oleks Robert kohe maha lastud ja kogu perekond vangid pandud. Nõndaviisi põhjendas

Anne oma tegu. Anne sõnu kuuldes mõtlesin, et nii talitades püüdis ta naiivselt kaitsta ennast ja oma last, keda ta ootas. Ja võib-olla lootis ta sellega tõepoolest hoida ka Robertit. Kes kõike teab. Edasi rääkis Anne, et nad olevat Robertiga arutlenud ka seda, mida ta teha võiks, kuid nad polevat midagi välja mõelnud. Robert olnud ütlemata loid ja ka tema polevat ühtki tarka nõu leidnud. Uskusin siis ja usun ka nüüd Anne sõnu. Ka ma ise poleks neil kohutavail masenduspäevil palju tar- gem ja ettevõtlikum olnud. Nädala kahe-kolme jooksul tabati enamik kommuniste, keda partei jättis pöranda alla rahva vastupanu organiseerima. Teadsin seda juba siis, kui Anne Robertist jutustas. Üksikuks jäänud ja sidemed kaotanud sõber oli veelgi täbaramas olukor- ras. Ta oleks pidanud Tallinnast ära minema, minema sinna, kus teda ei tuntud, tegema selleks vähemalt kat- setki. Nii mõtlesin tookord. Ütlesin seda ka Annele, kuid Anne ei kostnud selle peale midagi. Rääkis ainult, et kaheteistkümnendal päeval tuldi Robertile järele. Sealpeale polevat ta oma meest enam näinud.

Ning Robert ei näinud oma tütart. Nii mõtlesin mina. Pakke, mida nad Robertile saatsid, olevat vastu võe- tud. Ka kirju. Nad olevat kõik teinud, et Robert vabaks lastaks, kuid miski polevat aidanud. Sest see, et Robert kuulus parteisse ja võitles hävituspataljonis, tehti kind- laks. Anne arvas, et ta ei püüdnudki seda varjata. Mulle näib see tõepärasena. Robert ei osanud kaval- dada. Ta oli ääretult aus ja julge. Liiatigi polnud tal kogemusi, kuidas käituda politseis. Hitlerlike ülekuu- lajate juures.

Anne toonitas, et Robert antud üles. Inimene, kes teda eelmisel päeval tänaval näinud. Robert olnud küll väga loid, kuid ühel päeval lausunud siiski, et ta peab kuhugi minema. Kuhu, seda polevat ta seletanud. Nemed kee- litanud, et ta välja ei läheks, sest okupatsiooni ajal kae- vatud hirmsasti üksteise peale, igal ööl areteeritud kümnete ja sadade kaupa inimesi, iseäranis alguses, kuid Robert ei olevat ei teda ega oma õdesid kuulda võtnud. Tagasi tulles öelnud, et ta olevat Pärnu maan- teel kohanud üht oma töökaaslast rahvakomissariaadist. Tennuse- või Kennuse-nimelist. See teadnud, et Robert oli partei liige ja astus hävituspataljoni. Nõnda rääki-

nud Robert. Anne juttu kuulates mõtlesin, et too Ten- nuse või Kennuse — mina ei mäletanud niisugusenimelist inimest, küllap Anne ajas midagi segi — oli üks neid, kes reetmisega ennast üles upitada püüdis. Sedalaadi tegelased kerkivad iga võimu juures vee peale. Või siis neid, kes ainult parajat aega ootasid, et 1940. aastal selga sirutanud töörahvast uuesti rapdu panna.

Veel jutustas Anne, et ta olevat Roberti käest paar kirja saanud. Mida ta kirjutab, küsisin mina. Ja kas neid kirju näha ka võiks? Anne vastas, et ainult luuletusi ja ta näitaks neid hea meelega, kuid pole enam alles. Seda kõneles ta ükskõiksest, isegi pisut nõrdsinult.

Mul oli piinlik, et Anne Roberti luuletustest nii rää- kis. Üha kindlamaks kujunes mu veendumus, et Anne Robertit lõpuni ei mõistnud.

Aga Robert Annet?

Kui me uuesti rindele sõitsime, vahetasime Annega mõned kirjad. Ka pärast Kuramaalt tagasijõudmist külastasin mõni kord Annet ja ta tütart. Ükskord aga teatati, et Anne olevat vangistatud.

Sel hetkel kuulsin ma iseenda häält: «Kui midagi juh- tub...» Ja veel: «Midagi ei ole oodata.»

Tookord kõneles mulle sellest Roberti noorem õde. Kuidas oleksingi seisnud ta vanema õe silme ees?

Nii mõtlen ma praegu. Ja ka oma hääle kuulmine on võib-olla rohkem minu praegune kujutus. Esimestel sõjajärgsetel aastatel sain ma paljudest asjadest teisiti aru. Ma ei osanud sellal kuidagi arvata, et kedagi või- dakse ka ilma põhjuseta areteerida. Ei, niisugused mõt- ted ei tulnud mulle pähegi. Kes nii rääkis, selle kvali- fitseerisin pikema kaalutluseta poliitiliselt vähearenenud inimeseks. Väikekodanlikuks klassivaenlaste haletse- jaks. Või koguni vaenlaseks. Tol 1947. aasta varakeva- disel pärastlõunal olin kõiges nii veendunud, et küsisin järsult:

«Mida ta tegi?»

«Viis oma vennale süüa.»

Küsisin veelgi järsemalt:

«Kas ta vend oli bandiit?»

Kui nüüd, aastate vahemaa tagant, püüda endale asjadest aru anda, siis tundub, et ma tollal Annet pisut umbusaldas. Hoolimata sellest — olgem siirad, et ta

isegi meeldis mulle. Temas oli midagi, mis köitis. Aga ma kõnelesin sellest juba. Poleks meie vahel Roberti mälestust olnud... Tõsi, ta meeldis, kuid kuskil alateadvuses säilis ettevaatlikkus. Ta oli jõukate vanemate tütar ja juba ainuüksi see luges midagi. Mitte just nii. Ma pole kunagi umbusaldanud kõiki jõukaid ja rikkaid. Aga kui kedagi kontrrevolutsioonilises tegevuses kahtlustati ning selgus, et ta oli pärit kodanlikust keskkonnast, siis tundus süüdistus juba ette märksa päikapidavam. Veel rohkem kui Anne päritolu mõjus minule tema keeldumine sõja algul tagalasse evakueeruda. Ootab sakslasi, nii mõtlesin ja seda ütlesin ka Robertile. Tema reageeris sellele vastuküsimusega: kas siis igaüks, kes Eestimaale jääb, on vaenlane? Muidugi mitte. Isegi siis, kui ma pealaest kuni varvasteni särtsusin revolutsioonilisest valvsusest, ei mõelnud ma nii. Ent Anne juures liitus üks komponent teisele: vanemal oli äri ja sidemeid, ta ei evakueerunud ja kolmandaks — mispärast ta mulle lähemalt oma vennast ei rääkinud? Ei, ei, ei, see on juba totrus — mispärast pidi ta mulle oma vennast ja selle tegudest kõnelema? Kas mina talle oma sugulastest jutustasin? Me rääkisime Robertist, vestlesime tühjast-tähjast, vahel pajatasin talle rindelugusid, tema kuulas ja naeratas. Lõppude lõpuks — keda siis sellepärast, et ta vennale süüa viib, vangistatakse? See vist oligi peamine kaalutlus, miks ma oletasin, et ta vend oli bandiit.

Roberti noorem õde vaatas mind imestunult ja küsis omakorda:

«Kas te teate juba Anne lugu?»

Raputasin pead.

Roberti noorema õe pilk ütles, et ta mu sõnu puhta kullana ei võtnud. Siis seletas lühidalt, et Anne vangistatud bandiitidega sidepidamise pärast. Ta vend varjanud end metsas ja Anne viinud talle sinna toitu. Annet olevat aga jälitatud ja ta võetud kinni koos kolme metsavennaga. Nüüd kuulsin, et Annel oli vend, kes teeninud okupatsiooni ajal ühes SS-väeosas. Olnud mingisugune väike fүүrer. Ja kuulsin veel, et Anne lasknud end sisse vedada. Talle tekkinud austaja. Nagu tagantjärele selgus, osutunud see aga NKVD meheks. Just nõndaviisi öeldi mulle: NKVD meheks. Sel silma-

silgul valgatas mul läbi pea kiuslik mõte: kas Anne ka juba pes kleidiserva põlvedele tõmbas?

Küsisin:

«Kus on Inge?»

Selgus, et Inget kasvatas nüüd Roberti vanem õde.

Ma mõtlesin tollal palju Robertist, Annest, nende tütest ja inimeste saatusest. Robert suri kommunistina. Tunned, et Robert kuulus võitlejate hulka, kes kaitsesid Tallinna viimse silmapilguni, süvenes. Ta ei visanud revolvrilt ära. Küllap ta läks linna kindla eesmärgiga — kedagi seltsimeestest üles otsida. See, et ta ei seletanud Annele oma käigu eesmärki, näis mulle paljutähendavana. Kui ta oleks kohanud kedagi omadest, oleks temast saanud aktiivne tegutseja. Tema loidus oli vaid eesialgne lüüasaamise ängistus. Jah, Robert suri kommunistina. Anne aitas kaasa fašistlikele huntidele. Mul oli kahju Ingest. Ka Annest. Flirtis esimese külgelööjaga (miskipärast nimetasin julgeolekutöötajat omas mõttes esimeseks külgelööjaks!) ja paljastas enda. Anne on meeldiv naine, kuid sotsiaalselt võõras. Nii mõtlesin tollal. Ta ei viinud lihtsalt oma vennale süüa, vaid oli bandiitide käsilane. Tegi ta seda lihtsast õearmastusest või poliitilistest veendumustest, see ei muuda asja. Ka praegu ei arva ma, et Anne süütult kinni võeti. Ma tean ülihästi, mis ja kes olid metsavennad. Mu enda vasem puus valutab siiani vahetevahel ilmamuutuse eel. Vasema puusa lasksid läbi bandiidid — siis, kui mind kolhooside loomise perioodil saadeti volinikuna Karu-metsa. Oöbisin külanõukogu esimehe, kuuekümne kahe aastase kolme lapsega lese juures, kes oli piinlikult aus ja lahke inimene. Kell kaks südaööl tulistati läbi akna majja. Mind tabati puusa, üks ta tütardest sai surma. Ma pole unustanud oma seltsimehi, keda metsavennad tapsid. Neid polnud üks-kaks. Neid oli kümneid. Need olid valla partorgid, täitevkomiteede esimehed, küla-aktivistid, lihtsalt uusmaasaajad. Kui bandiitidel, kes sõjajärgseil aastail öösiti röövli kombel tulistasid, võim käes oli, siis lasksid nad Kalevi-Liival, Tartu tankitõrjekraavis, Tallinna Keskvanglas ja kümneis kohtades mujal sadade ning tuhandete kaupa inimesi maha. Ja mitte enam öösi, vaid südapäeval. Robertki langes nende ohvriks. Ei, nõukogude võim ei tohtinud käsi

rüpes hoida, kui klassivaenlased nurga tagant ausaid töötajaid varitsesid. Aga Annet oli mul siiski kahju. Robert armastas teda. Ta oli Roberti tütre ema. Teistsugustel tingimustel oleks temast võinud isegi nõukogude aktivist kujuneda. Kuigi mul oli temast kahju, kuigi ta oli Roberti naine, ei astunud ma ühtki sammu tema kaitseks. Sest see, mida ma kuulsin Roberti õedelt, kõneles ainult üht. Et tema süü oli kindlaks tehtud. Et ta kandis teenitult karistust.

Ma ei õigusta nende sõnadega oma tegevust tolal. Kuigi ma poleks ei tea mida tema kasuks teha suutnudki. Oleksin võinud ainult tunnistada, et ta oli kommunisti naine. Ja muud ei midagi. Küllap ta rääkis sellest isegi. Kuidas ma ka küsimusi tollal ei vaaginud, ma tundsin, et mul pole õigust Anne kaitseks samme astuda. Mis sellest, et olin kunagi öelnud sõnad «kui midagi juhtub».

Möödus aasta. Veel teine ja kolmas. Tööd ja tegemist oli palju. Pärast demobiliseerimist suunati mind tööle Ehitusministeeriumi. Ühtlasi hakkasin õppima Polütehnilises Instituudis. Korduvalt valiti mind parteibüroo ja rajoonikomitee liikmeks. Polnud mahti Inget vaatamas käia. Ei, ütle ausalt — sa olid halb sõber Robertile. Lubasid olla ka ta tütrele sõbraks, kuid unustasid oma lubaduse. Vaigistasid oma südametunnistust sellega, et Inget kasvasid Roberti õed. Korralikud, kohusetundlikud inimesed. Andsid tõendi, et Robert Viirpuu töötas Kergetööstuse Rahvakomissariaadi kaadriosakonnas, oli partei liige, uue, nõukoguliku elu aktivist ja selle elu kaitsja sõja ajal, Inge hakkas saama toitja kaotuse pensioni ja sa arvasid, et oled teinud kõik, mida peab tegema. Või käisid sa varem Roberti tüdruku tihemini vaatamas Anne pärast?

Seda on isegi praegu raske otsustada. Seda viimast. Kui Annet poleks areteeritud...

Ma ütlesin endale siis — Annet sai bandiitide käsilane. Kui ta aga seda poleks olnud, kas sa siis oleksid paremini oma sõbrakohustusi Inge vastu täitnud...

Mõnikord tuleb siisugune mõte, et iseennast on kõige raskem tunda.

Neljakümne üheksanda aasta sügisel sain ma Roberti vanemalt õelt kirja. Ta kirjutas asumiselt, kaugest

Roberti külast, kuhu ta oli koos Ingega välja saadetud. Nad olid seal kahekesi, Anne olevat kuskil eemal, hoopis teises rajoonis, ta ei teadvat ega tahtvatki temast midagi teada. Edasi teatas ta ehtsas kohtukirjutaja stiilis, et on saatnud üleliidulisele prokuratuurile avalduse — tühistada tema ja Inge väljasaatmise otsus. Sest temal pole ühtki süüd ja Inge on seda veel vähem. Ta oli saadetud välja Anne pärast, kui Anne tütre kasvataja, kui Anne perekonna liige. Kuid mis Anne perekonna liige ta on? Ta kasvatab oma venna, sakslaste poolt mõrvatud kommunisti tüdruku. Tunnistajana olevat ta üles andnud ka mind ja palus, et ma tunnistuse andmisest ei keelduks.

Kui olin lõpetanud kirja lugemise, meenusid mulle jällegi otsekohe nood 1944. aasta septembriõhtul lausunud sõnad: kui midagi juhtub.

Edasi tabasin end arvutamast, kui vana on Inge.

Kaheksa-aastane.

Kaheksa-aastaselt algas meie sõprus Robertiga.

See teade tabas mind rängalt. Mul oli juba endal poeg ja ootas tüdruku.

Ma ei suutnud kuidagi mõista, mis pärast nii talitati. Kuidas võib siisuguseid asju juhtuda? Anne vangistamisest sain ma aru. Bandiit on bandiit, olgu ta su oma vend või mitte. Klassivõitlus oli esimestel sõjajärgsetel aastatel väga terav. Urgastesse tõmbunud fašistide paitamine oli ränk süü töörahva vastu. Ka praegu ei saa ma asjadele teisiti vaadata. Aga Inge, kaheksa-aastane Inge! Ja milles oli süüdi Roberti õde?

Kui midagi juhtub...

Nüüd oli juhtunud. Mida ma tegin, mida ette võtsin...? Inge on põhjust mind mitte tunda. Roberti õed on talle minust kas väga halvasti rääkinud või pole üldse mitte rääkinud. Ta ise aga ei mäleta mind, ei võigi mäletada. Võõras mees, keda ta mõni kord pisikeses tüdrukesena nägi, ei jäänud talle meelde. Mis sellest, et ta oli mu Isamaasõja ordeni endale rinda riputanud, mille eest saime mõlemad Anne käest tapelda — torkasime keldikese katki. Nüüd ei öelnud mu nimi talle enam midagi. Või tähendas liiga palju. Ka mu sõnad — ma tundsin teie isa — võttis ta jahedalt vastu. Ma ei saa lahti mõttest, et ta ei tahtnudki neid kuulda.

Kui midagi juhtub...

See lause kiusab mind. Küünistab halastamatult mu südametunnistust. Seepärast leiangi end nüüd uuesti Tihase tänava hämarast trepikojast. Mida oleksin ma pidanud tegema? Mida?

Ma käisin vabariiklikus prokuratuuris ja julgeolekus. Ma ei jäänud väljakutset ootama, mis Roberti vanema õe kirja kohaselt mulle pidi saadetama. Tõsi, ma ei läinud kohe, vaid umbes kümmekond päeva pärast kirja saamist. Võib-olla läks mööda isegi kaks nädalat. Oma vabanduseks võin öelda, et mul oli ees viiepäevane komanderingussesõit. Narvast tagasi jõudes helistasin kohe vastavatesse organitesse. Prokuratuuris võeti mind vastu kolmandal, Julgeoleku Ministeeriumis pärast teistkordset telefonikõnet kuuendal päeval. Tõepoolest, mulle ei või keegi mingit etteheidet teha. Ei Inge ega Roberti vanem õde. Kes oleks tollal suutnud rohkem? Ajad olid niisugused.

Ajad...

Robert oleks rohkem teinud. Ta oleks komanderingu edasi lükanud. Jalamaid kõige kõrgematesse instantsidesse tormanud. Mitte kellelegi rahu andnud, enne kui õigus oleks jalule seatud. Mõtlen nii, kuid mu aastatega kainemaks muutunud mõistus ütleb, et võib-olla ka Robert oleks siin jõuetuks osutunud. Ajad olid tollal väga komplitseeritud.

Jälle ajad...

Kuid su süda? Kas su süda ei rahunenud liiga ruttu? Kas sa ei vaigistanud oma südametunnistust üldiste fraasidega? Sul ega mitte kellelgi pole õigust veeretada vastutust ajajärgu kaela. Muidugi, sa võid oma passiivsust põhjendada sellega, et sa mõndagi ei teadnud, et su ümber oli tohutult palju suurepärast ja see varjutas Inge ning tema saatuse, et sul oli väga rohkesti tegemist, et sa töötasid ja tühnisid südaööni konspektide taga, et sind koormati kümnete ühiskondlike ülesannetega, et sul sageli ei jäänud endagi jaoks aega, ja rohkesti muud.

Ent mäleta üht Roberti kunagist lauset. Inimene, kellel enda jaoks ei jätku aega, on kuldaväärt, inimene, kellel ei jätku teiste jaoks aega, on kaabakas.

Sõnad, sõnad, sõnad. Vahel on mul sõnadest villand.

Ka kõige paremad ja õilsamad sõnad võivad marru ajada, kui nendega arutult priisatakse.

Aitab meeleeolutsemisest.

Prokuratuuris kuulati mu seletus ära ja pandi kõik kirja. Täna ja öeldi, et kui see põhjendatuks ning vajalikuks osutub, vaadatakse Olga Viirpuu asi uuesti läbi. Lahkusin prokuratuurist tundega, et ma suudan olla Ingele tõeliseks sõbraks.

Ka Julgeoleku Ministeeriumis andsin ma oma seletuse ja tunnistuse. Ütlesin, et Robert Viirpuu oli kommunist. Esimesel nõukogude aastal töötas Kergetööstuse Rahvakomissariaadi kaadriosakonnas. Sõja algul astus vabatahtlikult hävituspataljoni. Võitles seal mehiselt, oma nahka ei hoidnud, tegi kõik, mida suutis. Jäi saklaste kätte. Mõrvati vanglas. Inge on tema tütar, keda Olga Viirpuu, Robert Viirpuu õde, kasvatab. Inge ja Olga Viirpuu väljasaatmine on eksitus. On ustava kommunisti ja ausa tööinimese, veendunud nõukogude patrioodi tööle ning võitlusele käegalöömine. Mäletan ülihästi, et sõna «käegalöömine» asemel oli mul keelel «sülgamine», kuid millegipärast otsustasin ümber.

Juurdleja või uurija või operatiivvolinik või mõne muu nimega julgeolekutöötaja — ma ei orienteeru nende ametinimetustes — kuulas tähelepanelikult ja viisakalt mu avalduse ära. Võib-olla muigas ta sisemiselt minu pisut kõrgelennuliste sõnade üle, kuid väliselt ta seda millegagi ei näidanud. Tähendas ainult, nagu möödamindes, et Inge Viirpuu on Anne Viirpuu tütar. Kas ma teadvat, et Anne Viirpuu on süüdi mõistetud paragrahv 58 punkt nii- ja niisuguse alusel. Punkti täht või number ununes mul kohe, paragrahv jäi aga eksimatult meelde.

Julgeoleku Ministeeriumi töötaja väide mind ei häirunud. Ma tõendasin enda arvates hästi seda, et Inge ja Roberti vanema õe väljasaatmine pole põhjendatud. Mind häiris teine asi. Nimelt see, kuidas minult küsiti, millega ma võin tõendada, et Robert Viirpuu tapeti fašistide poolt.

Jahmusin.

Niisugust küsimust ma ei oodanud.

Rääkisin, mida teadsin. Et Robert vangistati 1941. aasta septembris ja lasti maha 1944. aasta augustis.

Siis küsiti minult, kus mina viibisin 1944. aasta augustis. Vastasin lühidalt, et Nõukogude armees. Olime tolal Luuga jõe ääres, kuid ma ei pidanud vajalikuks seda nii täpselt öelda.

«Kust te siis teate, et Robert Viirpuu tapeti?»

Julgeolekutöötaja, kes mind vastu võttis, kuulas mind just nagu üle.

Vastasin, et mulle on sellest räägitud.

«Kes rääkisid?»

Seletades, et mulle kõnelesid Roberti mõrvamisest tema õed ja naine, tundsin, et mu tunnistusest on vähe kasu.

«Kas te olete teadlik, et Anne Viirpuu vend Raul Teppor teenis okupatsiooni ajal SS-üksuses?»

Vastasin, et kuulsin sellest pärast Anne Viirpuu vangistamist.

Ma ei mäleta enam julgeolekutöötaja nime, kellega ma rääkisin. Kes kogu mu seletuse väga korrektselt paberile pani, ette luges ja mult allkirja võttis. Isegi ta välimusest pole palju meeles. Pikk, kõhn, viisakas, kuid külm-ametlik alampolkovnik. See on kõik. Kui ta tänaval mulle vastu tuleks, ei tunneks ma teda ära. Kuid ta küsimus: «Kust te siis teate, et Robert Viirpuu tapeti?» kumiseb mul kõrvus.

Kas siis Robertit ei tapetudki? Mis temast sai? Mis pärast vihjati Anne venna SS-is teenimisele? Ega siis ometi...? Ma ei andesta endale kunagi, et ma võisin oma sõbrast nii mõelda. Kas või ainult hetke jooksul. Jah, ma tõrjusin hirmsa mõtte Robertist kui reeturist kohe tagasi. Robert elas ja suri nagu kommunist. Praegu võiksin ma tolele kuivetanud alampolkovnikule öelda — arhiivis on dokument, Tallinna Keskvanglas mahalastute nimekiri, kus teiste hulgas on ka Robert Viirpuu nimi. Dokument avaldati nüüd koguni ajalehtedes. Kus see nimekiri kümme-kaksteist aastat tagasi hallitas? Nii küsin ma nüüd. Siis ma nii ei mõelnud. Ma olin löödud, et minult võidi nii küsida. Hingepõhjani masendatud. Ma oleksin pidanud hüüdma, et kommuniste, et ühtki inimest ei tohi nõndaviisi umbusaldada. Oleksin pidanud neile, kes seda õudset kahtlustuse-

valmu külvasid, need sõnad kartmatult näkku kisen-dama.

Minu tunnistused Roberti tüdrt ja õde ei aidanud.

Aeg möödus.

Nüüd kohtasin Inget. Ta laskis minu sõnad, et ma tundsin ta isa, kõrvust mööda. Ma ei öelnud talle, et tema isa Robert Viirpuu oli minu parim sõber ja et ma tahaksin ka temale heaks sõbraks olla. Mis hind on lootustel, mida ei peeta?

Ingel on õigus minust mitte välja teha. Ma ei tea, kuidas suhtuvad minusse Roberti õed. Naeravad nad mind, põlgavad või vihkavad. Või löövad lihtsalt käega. Tõenäoliselt ei eksisteeri mind enam nende jaoks.

«Kui midagi peaks juhtuma...»

Ma ei saa, ei tohi ennast teiste, veel vähem enese ees vabandada.

Kas ma saaksin ennast õigustada tolleaegse üldise olukorraga? Nõukogude seaduslikkuse rikkumistega?

Ei saa.

Ei tohi.

Ma tunnen nüüd, et mu tookordne käitumine polnud õige. Oli poolik, abitu. Kommunistile mittekohane.

Mida ma oleksin pidanud tegema?

Nii küsin ma endalt iga kord, kui meenub jutuaajamine trepikojas, kui mõtetesse kerkib Inge kuju. Kolme-aastane tüdrukutirts, kes mängib minu ordeniga, ja kahekümneaastane minust möödavaatav noor naine.

Jah, mida ma oleksin pidanud tegema?

Ma ei tea praegugi seda täpselt. Ühte ma aga mõistan. Ma ei oleks tohtinud lubada, et keegi võis külmalt öelda: «Kust te teate, et Robert Viirpuu tapeti?»

1962

Veera Saar

PÕLATUD MAA

*Pühendatud dr. L. Koogile, Tallinna
Vabariikliku Haigla lasteosakonna
arstile.*

1

Hingetus kesksuvises leitsakus tukub kõrkjaisse ja pilliroogu kasvanud jõgi. Hääletult ujub pruunikas, kuldsete sädemetega vesi kohati üle madalate kallaste ja laia luha nõgudesse valgudes ühendab paljusid roostevelaukaid ja kalmuserikkaid koolmeid. Vee kohal, kalmuste ja hundinuiade vahel, lendleb lugematul hulgal vikerkaarehelgilisi kiletiivalisi — nende lennusärin ei eksita, vaid süvendab ääretut vaikust.

«Uu-uul!»

Robinal kerkib jõekäärust ehmatatud pardiperekond ja lendab prääksudes edelasse — sinna, kuhu nähtamatult voolab jõgi.

«Uu-uul!»

Uus hüüd lõikab läbi uimastava vaikuse, pikalt ja nõudvalt heliseb see üle lõputu luha, üle otsatu soo.

Ja hetke pärast kostab sealt, kus silmapiiril sinab üksik soosaar, kauge vastuhüüd, nõrgem ja heledam sellest, mis jõe läheneb kirdest. Uuesti ja uuesti ristuvad hõiked uinuva jõe kohal, ja siis liigub pilliroog ja sahisavad kõrkjad ning neid maha tallates ilmub nähtavale mees, kaarditasku küljel, ritv käes. Surudes end läbi kõrge sootaimestiku ja püüdes niudeni ulatuvate kummikutega kahlata nii, et võimalikult hästi nähtav tee selja taha jääks, läheb ta mõnikümmend sammu jõega enam-vähem rööbiti, kuni jõuab kohani, kus laisalt looklev jõgi teeb laia kaare, pöördudes tulijale peaaegu vastu. Nähes enda ees sügavat, tumedalt roheta vat vett, mis suleb tee, tuksatab mehe punaseks põlenud nägu vihaselt, ta kitsad valvsad silmad pleekunud kulmude all välgatavad kurjalt.

«Kuradi kurat!» surub ta läbi hammaste. «Lookleb nagu madul!»

Ta peatub ja vaatab tagasi — kõrkjad on taas pead kokku löönud, ainult mõned murdunud raod ja suured, vett täis valgunud jäljed pehmes, hiljuti vee all olnud mudases kaldas näitavad tuldud teed. Uuesti pöördub ta jõe poole. See on kümmekond meetrit lai ja siit hauakohast mustavalt sügav. Vastaskaldalt algab aga jälle tihe kõrkjamets.

Mees tõstab pea ja hüüab kuumusest virvendavasse õhku:

«Uu-uul!»

Ta kuulab tähelepanelikult. Teiselt poolt jõge tuleb kauge, kuid selge vastus. Mees turtsub pahaselt ja hakkab siis ägedalt hüüdma teise kanti — sinna, kust ta tuli, ülesjõe. Ta hüüab nii kõvasti kui suudab, kisedab valjult, käskivalt ja kuulatab siis pingsalt. Kuid ainult ühest suunast tuleb vastuhõige — teiselt poolt jõge.

Endamisi kirudes kisub mees lõpuks kummikud jalast, topib kaarditasku kummikusäärde ja viskub vette. Ühe käega jalatseid kõrgel hoides ujub ta teisele kaldale. Seal tirib märjad sõdurikalifeed jalast, väänab vee välja, lööb lartsudes sirgeks ja paneb uuesti jalga. Pluusi ta seljast ära ei võta, pigistab ainult selle sabast suurema vee välja. Aga siis, kui ta kummardub kum-

mikud jalga toppima, kostab alt kõrkjastikust torisev hää:

«Oo-ööh!»

Mees kergitab kiiresti pead; ta nägu on kurjakuulav.

«Hooh! Või nüüd sa seal venid!»

Ta ei vasta hüüdjale, kuid jääb kõrkjate varju ootama. Ja paarikümne minuti pärast sulisebki vesi ning lugade ja hundinuiade vahelt poeb lagedale lai kōdanenud äärelaudadega paat, mille päras seisab räsa- ja vanamees, paraja ridvaga paati juhtides. Veel korra nagu moepärast hüüatanud, lükkab ta oma sõiduki kõrgema kalda lähedale ja hakkab ridvaga kaldaaluseid urkaid susima.

«Siis sellepärast sa ei jõuagi edasi!» kätatab mees kõrkjastikust välja astudes.

Kohkudes tõukab vanamees paadi kaldast eemale ja märkab alles siis vastaskaldal olijat.

«Ei... ega ma... ma niisama...» pomiseb ta vabandades ja püüab tasakaalu leida, sest liiga tugevasti mudasse tõugatud ritv tahab ta paadist peaaegu välja tõmmata. «Näeh, seltsimees juba üle jõe!» imestab ta hetke pärast okkalist lõuga ette ajades.

«Kas sind siia vähiurkaid sorkima palgati!» pahandab teine endise kurjusega. «Sa pidid ju minuga ühel liinil olema ja kogu aja hüüdmisega märku andma. Mis? Oli nii?»

Vanamees paadipäras vajub üsna kõssi, päris hale on teda vaadata.

«Mis te nüüd, seltsimees tehniku-härra, ilmaaegu...» pomiseb ta alandlikult ja ta heledad lapsesilmad nuruvad lepitust. «Ma ütlesin ju hommikul kohe, et otsige mõni teine, mina seda lobudikku üksi edasi ei vii.»

«See mõni jutt — mees ei vii tühja paati allavett!»

Vanamees märkab, et ülemus hakkab leppima, mühatub, lükkab paadi kaldalseisjale lähemale.

«Hee! Kuidas siis tühi, kui...» tõukab ta «irvitava» kirsavoiga paadipõhjas vedelevaid ritvu. «Ja pole siin vahet midagi, kas alla- või ülesvett — ühtemoodi kisu mööda sammalt ja sodi, ptüi! Mõnes kohas on jälle pajusindrid nii risti üle jõe kasvanud, et vanatühigi nende alt läbi ei poe, ammuks siis veel ristiinimene.

Eh, seltsimees Remmel, teie ei tunne veel seda jõgel! Kui te seda tunneksite, jätaksite sellega jändamise ja soos sõtkumise, enne kui siia pärapõrgusse upute. Seda ütlen ma teile sõbramehe poolest.»

«Hea küll!» katkestab tehnik Remmel paadimehe jutuvoolu, sest väikeste vaheaegade järel kostab kaugelt luhalt tungiv-nõudev hüüd. «Kuuled, meid oodatakse — pressime aga edasi. Mina lähen jälle otse, sina aga ikka jõgepidi. Ja hüüdma pead kogu kõrist, mitte habemesse torisema — saad aru! Ja vaata sa, August, et sa edasi tuled, aga mitte vähke koukima ei hakka!»

«Eh, mis te nüüd, seltsimees ülemus, mis vähki selle kõrvetusega...» Ja ta lükkab paadi liikuma, tõugates ridvaga kord ühelt, kord teiselt poolt.

Tehnik vaatab vanamehele järele; ta silmad pole enam nii kurjad ja kogu ta ähvardavalt suur keha on tõmbunud nagu koomale, muutunud inimlikumaks.

«Vana sulil!» pomiseb ta endamisi, kui paat kaob käänakusse lugade taha, kuid see pomin pole tige, vaid muigav. Ja miskipärast ohtes hakkab ta uuesti tungima läbi kõrkjametsa kutsuva hääle poole. Nüüd tuleb tal sumada lausa vees, millest kõrkjas tõuseb nagu suhkrupilliroog. Ta peab minema päris ettevaatlikult, et tõepoolest mitte mõnda laukasse solpsatada. See on vaevarikkaim teekond, mida inimene iganes võib käia, ja seda raskem, et ta kogu aja endalt küsib, miks ta peab seda käima. Miks pole temal, terve mõistuse ja tervete liikmetega inimesel, mõnd inimväärsemat teed ja tööd kui selles soos sumamine, kus maailma algusest saadik pole vist küll ühegi õige inimese jalg astunud?! Miks?

Ta on oma untsuläinud elukäigu juba mitu korda läbi kaalunud, kuid ikka pole selge, kes või mis on selles süüdi.

Kas oli süüdi isa, kes kolm marakratti maailma muretses ja ise varakult mätta alla puged, või ema, kes ei raatsinud poega õigel ajal töös ja õppimises küllalt taga tuupida; kas oli süüdi töörahva valitsus, kes teda ainult ühe talve metsateadust õppida laskis, siis aga sõduriks tegi, või fašistlikud maailmavallutajad, kelle peksmiseks ta kolm kõige kallimat eluaastat — oma ülikooliaastad — raiskama pidi; kas oli

süüdi see minister, kes ta pärast demobilisatsiooni laastatud ja mahajäetud Kärkla metškonda metsaülemaks pani, või see minister, kes ta sealt nelja aasta pärast, kui metškond juba enam-vähem korda seatud, lahti laskis, et ülikoolist tulnud plikakesele kohta teha; kas oli süüdi vanemtehnik Luts, kes ta melioratsioonisalka meelitas, või ta enda uhkus, mis ei lubanud tal Kärklasse abimetsaülemaks jääda? Jah, kes oli süüdi, et Leo Remmel lõpetamata haridusega ja haavatud hingega nüüd sombib siin mädasoos, kus ta iga silmapilk läbi pehkinud pinna võib vajuda, ning ikkagi naise käealusena peab töötama, kellel peale sinisekaanelise diplomi pole muud kui vesised silmad ja suur kuraas?

Samm-sammult tungib ta edasi. Kõrkjad ja pilliroolised peksavad nagu ja käsi, jalad on veest, porist ja vanast kõntsast otsekui kammitsas, pealage aga kõrvetab päike nagu elav tuli. Ta ei vasta hüüdjale, vaid mõtleb kibedusega, kui hea oleks nüüd kõndida Kärkla varjulises metsas, uidata lopsakates noorendikkudes ja rõõmustada südant õnnestunud kultuuridega. Ah, seal kõnnib nüüd üks praktikata plikake, kes kindlasti rikub kõik hea, mis sai alustatud. Tema aga peab nagu mõni karistatu, nagu va maailmaheidik August kodutu hulgusena laapima siin äraneetud soos, millel pole algust ega lõppu, mida isegi metsloomad põlgavad! Ptüil kuidas see kõrvetab hinge ja sööb südant! Ja kõik see valu ja vaev muutub mustaks vimmaks hüüdja vastu, kellele ta iga sammuga läheneb, nagu oleks tema see, kes oma kileda häälega on meelitanud mehe siia laugaste vahele.

Veel mõned meetrid vihast heitlust ja siis näebki ta püstilöödud ritva ja selle lähedal hüüdjat.

«Miks te mulle ei vasta? Ma kartsin, et olete laukasse kukkunud!» ütleb insener Kaare ja astub ägedalt talle vastu.

«Ei tea, miks mina peaksin sinna kukkuma, kui teie ei kuku — omateada olen teist rohkem metsi ja soid sõtkunud,» vastab ta teravalt ja vaatab ringi, nagu tahaks otsida kohta, kuhu istuda. Istuda pole aga kuhugi, sest ümberringi lirtsus vesi.

«Ma ju kukkusin — koguni kaks korda... Ja ma ei tea isegi, kuidas ma veel... Vist küll see ritv...»

Nüüd alles tõstab tehnik pilgu insenerile.

See on pikk, haiglaselt kõhn naine elektrist rikutud tuhmkollakate juustega, mis on lohakalt üle pea kammitud. Tal on küll energiline lõug, kuid suunurkades teravad jooned ja palavikuliselt hõõguvad silmad. Tema pleekunud sinine treeninguülikond on kuivanud porist korpas.

«Pole ime, et mees ta maha jättis,» mõtleb tehnik nagu parastades. Valjult aga küsib ta püstilöödud ridvale osutades:

«On see nüüd õige käänakukoht?»

«On. Ma nägin palju vaeva selle leidmisega. Kuid nüüd vaatame, kuhu tuleb järgmine.»

Insener võtab oma välitaskust plaani ja ka tehnik kummardub seda silmitsema. Siit on näha, kui sakiline on see jõgi, kuidas see lookleb sajas käärus ja hargneb siis koguni mitmeks niidiks, et kaugemal jälle üheks koonduda. Kahel pool jõge on lai luht ja pajusid kasvatav mädasoo üksikute vähemate ning suuremate soosartega; alles mitu kilomeetrit kaugemal mets, mis vajab kuivendamist ja kus töötavad insener Pihlak ja vanemtehnik Luts oma abilistega.

Tehnik Rimmel tõstab pilgu kaardilt ja vaatab veel kord enda ees seisvat ning tõsiselt kaarti silmitsevat naist. Ikka veel ei saa ta aru, miks usaldas jaoskonnaülem kõige tähtsama tööloigu — eelvoolu uurimise — naise kätte. Seda oleks võinud teha insener Pihlak või isegi vanemtehnik Luts. Hoopis meelsamini oleks ta nende abilisena töötanud. Nüüd aga — ptüi! et need naised tänapäeval kipuvad ka metsa ja merele!

Insener Kaare osutab plaanile.

«Järgmise käänaku teeme siin.»

Hm! Jälle üle jõe. Milleks on see vajalik? Asjata raskuste otsimine! Nagu ei saaks jõge lihtsamini plaanistada. Seal on see diplom ja teooria! — Ning urisedes avaldab tehnik oma arvamise.

«Ei, me ei otsi raskusi — neid on isegi liialt, kuid me püüame magistraaliga võimalikult tabada ka tulevast trassi.»

Tehnik vaatab insenerile otsa varjamata pilkega. Kuidas võib see teada, kus peab tulevikus voolama jõgi?

Kui see oleks teada, siis polekski vaja kõiki neid suuri seadmeid, siis oleks ju kõik hoopis lihtne.

«Trassi kohta ei tea praegu veel vanajumalgi,» lausub ta lõpuks üleolevalt. «Kui me praegu otsime raskeimat teed, siis ei täida me selle kuu plaanist pooltki.»

«Vanajumal ei tea, aga teie ja mina peame teadma,» vastab naine rahulikult, ja see rahu ajab Rimmeli keema. «Seal tuleb jõele tõenäoliselt uus särg,» osutab insener plaanile, kus jõgi teeb suure käänaku, «seal võime magistraali ajada ühele poole jõge. Siin aga jääb ta minu arusaamise ja seniste andmete järgi enam-vähem vanasse kohta — ja me teeme nii, nagu sel korral on õigem.»

«Tehke siis, mis see minu asi on — mul ükskõik, kuhu ma tiku püsti panen.»

Insener Kaare vaatab tehnikut pika tunnistava pilguga, ja siis märkab Rimmel inseneri nutetud silmades väikest kelmikat sädet, kuid ta vist eksib, sest naine ütleb väga tõsiselt:

«Ei, seltsimees Rimmel, ükskõik see ei tohi teile olla ega olegi, ärge enda peale valetage.»

Rimmel vaikib. Ta tunneb, et tegi rumalasti, paljastades end selle naise ees täiesti. Ta oleks pidanud vähemalt teesklema huvi. Nüüd aga teab naine, et ta töötab siin ainult palga pärast.

Et piinlikku vaikust lõpetada, pöördub ta jõe poole, kuhu on ilmunud August oma «lobudikuga».

Jaoskonnaülem Laas helistab metskonda, siis metsamajandisse, siis uuesti metskonda ja jälle metsamajandisse. Ta pehme vanamehekäsi silub kord paitades habemetutti, kord pörutab rusikas lauale, nii et tušipotid kokku klirisevad. Ta uhke hall pea on kord alandlikult telefoniaparaadi poole kummargil, kord viskub ägedalt selga ja madal laiade sõõrmetega nina hakkab kurjalt nohisema.

Jaoskonnaülem palub, ähvardab ja vannub ning ta väike ümmargune keha liigub üles ja alla ühes hääle ning lootusega.

«Mõistan, mõistan — ilmad on ilusad ja heinavarumisplaan tuleb täita — plaan on meie seadus. Aga, kulla sõber, meilgi on plaan, ja melioratsioonitöid ei saa ka mitte vihmaga teha. Ehk kindlustaksite meile siiski mõne töölise,» ütleb ta mahedalt ühele poole.

«Kas meil pole riikliku tähtsusega töö? Arvate, et me mehed metsa magama paneme!?» pöörab ta teise kanti.

Aga kui ta lõpuks telefonitoru ära paneb, teeb ta seda uhkelt nagu tõeline lahinguvõitja.

«Nii!» ütleb ta endale mõnuga ja marsib uksest välja, sest õuest kostvad hääled tunnistavad, et «pere» on õhtule jõudnud.

«Pere» on tõesti õhtul.

Vanemtehnika Luts — jaoskonna põhivara — kriuksutab kaevuvänta, tehnik Remmel puristab suure alumiumkausi kohal, insener Kaare vehib juba käterätikuga, insener Pihlak aga seisab harkisjalu nagu karjapoiss ja jutustab lõbuga, kuidas ta Liivoja lähedal põderapulliga «sarved kokku löönud».

Jaoskonnaülem seisatab metsniku laial trepil, kuulatab, silub muheldes habet ja astub siis kaevu juurde.

«Noh, lapsed, kuidas moraal on?» tervitab ta harjunud viisil.

«Moraal on kõrge, seltsimees ülemus!» lööb insener Pihlak märjad kummikud lartsudes kokku.

Vaevalt märgatav valguskiir libiseb üle insener Kaare väsinud näo.

«Töölisi on vaja, seltsimees Laas,» ütleb ta. «Rohkem töölisi.»

«Ja leiba,» lisab Remmel sapiselt ning viskab seebise vee aia ääres mõrkjalt lõhnavatele köömnetele.

«Töölisi me saame,» lubab jaoskonnaülem kindlalt, «ja ka leiba,» pöörab ta Remmeli poole.

«Mis siis vigal!» rõõmustab insener Pihlak ja tõttab vastu metsniku noorikule, kes tuleb lauda juurest lüpsikuga. «Lubage aidata, kaunis perenaine!» ütleb ta temale ja juba ongi piimaämber inseneri käes. Lõbusalt lobisedes saadab ta noort perenaist ukseni, siis aga pilgutab pruuni silma, tõstab lüpsiku üles ja ütleb:

«Vaevatasu kah?!»

Ning puhunud vahu eemale, joob ta lüpsikuäärest auru soому sooja piima.

«Küll on ikka kena, et maailmas veel inimesi leidub, kes ka teise vaeva hindavad!» kiidab ta lüpsikut noorikule tagasi andes.

Naerdes läheb metsniku Helgi tuppa, insener pöörab aga «habet» pühkides seltsimeeste juurde tagasi.

Jaoskonnaülemal on tähtsaid uudiseid: esimene jaoskond on kutsunud kogu salga sotsialistlikule võistlusele. Võistlustingimused on toodud uues bulletaanis — need pole aga kerged. Mis neljas jaoskond vastab?

Insener Kaare ei julge midagi otsustada: ta ei tunne veel oma võimeid, tal on mure praegusegi plaani täitmisega. Tehnik Luts uurib bulletaani ja raputab pead — talle ei meeldi üleliigsed kohustused; ennem mõni vaba tund või veel parem päev, mil võiks mootorrattale hääled sisse panna ja metsast välja sõita, et vahelduseks «vesikonna asemel seltskonda uurida». Remmel ei ütle midagi: tehku teised, mis tahavad, tema asi see pole — inimene ei suuda rohkem, kui ta teeb.

Insener Pihlak aga ei kahtle.

«Vastu võtame!» hüüab ta hoogsalt. «Ja välistööd lõpetame neist nädal aega varem.»

Kõik vaatavad seda väikest meest — igaühel on oma mõte.

«Kuid arvestage, et ilmad võivad muutuda,» hoiatab jaoskonnaülem.

«Siis muutuvad nad kõigil ühteviisi. Ega teisedki Kasahstanis tööta.»

Jaoskonnaülem silub habet, rahulolu särab ta ümmargusest näost — on näha, et talle on südame järgi rõõmsad ja optimistlikud inimesed. Remmel teab juba, et see mees torisejaid ei armasta, ja usub, et ta pole murest mõõdagi kõndinud — ega muidu oleks ta põsenukid nii lõbusalt roosad, kuigi aastad ulatuvad juba üle kuuekümne.

Metsniku Helgi ilmub uksele.

«Teile on kiri!» hõikab ta Pihlakale, «ja ka seltsimees Remmelile!»

«Kiri!» hüüatab Pihlak ja unustab silmapilk bulletaani ning võistlustingimused. «Kullakene, miks te siis kohe ei öelnud?!»

Ja juba on insener Pihlak metsniku töötoas, juba on tal kirjad peos, juba lennutab ta Remmeli oma selle kätte ja juba on tal enda kiri lahti tõmmatud. Ja siinsamas keset õue, kõikide nähes loeb ta pika kirja kiiresti läbi, kusjuures sügav puna ta päevitunud mustlase nägu jumestab.

«Noh?» küsib metsniku Helgi uudishimulikult. «Abikaasalt?»

«Jah, naiselt,» vastab insener Pihlak tõsiselt, paneb kirja korralikult kokku, torkab ümbrikusse ja peidab põuetaskusse.

«Huvitav, missugune ta teil on?» pärib Helgi nokkides. Ta ise on noor ja kena ja sellest teadlik.

«Missugune?» vaatab insener noorikule lõbusalt otsa. «Täpselt nagu teie — ainult juuksed on tal punasemad ja silmad rohelisemad ja ninal natuke vähem tedretähne — neid pole ju linnas nii kerge saada.»

«Soo!» naerab Helgi. «Ja mis ta teeb?»

«Kantseldab lastega.»

«Teil on juba ka lapsed!»

Helgil lapsi pole, ta on alles kevadel metsniku majja toodud.

«Minul ei ole, aga naisel on,» ütleb Pihlak. «Tal on neid koguni palju ja kõik on kangesti virilad — ühel valutab kõht, teisel pea...»

«Mis te nüüd...»

«Tõsi. Mu naine on nimelt arst — lastearst.»

«Ah teid küll!»

Metsniku noorik naerab, raputades oma kuldjuukseid. Insener Kaare aga kõnnib väravast välja, läheb rinnakult alla jõe poole, ja Remmelile tundub, nagu käiks ta küürus ja murraks oma käsi.

Remmel ronib mööda redelit aidalakka — meeste öökorterisse. Ta istub luugile ja vaatab alla jõe poole. Seal sangleppade ja pajude vahel nõrgas uduvinetises liigub insener Kaare, nagu poleks ta pika päeva jooksul veel küllalt käia saanud.

«Igatseb,» põlastab Remmel ja võtab taskust kirja. See on väike sinine ümbrik hoolikalt maalitud aadressiga. Roosakale paberile on kirjutatud samasuguse selge, kalligraafilise käekirjaga:

Armas Leol

Mika sa ometi läksid nii kaugemale — ma suren üksildusest ja igatsusest. Ood on pikad ja päevad tühjad — midagi pole teha. Nagu Sa tead, lõpeb töö kantseleis juba kell viis. Käin iga päev ujumas ja paadiga sõitmas, korjan vesiroose ja unistan Sinust. Sõida palun kohe, kui Sa mind armastad, kas või ühekski päevaks.

Ikka Sinu väike Ly

PS.

Uus metsaülem on hiigla kihvt, aga abi on päris klunn — alles Luua koolist tulnud.

SS.

Remmel loeb aegamööda, niisama aegamööda paneb kirja kokku ja vaatab jälle jõe poole. Udu tõuseb juba tihedana, insener Kaaret pole enam näha — jah, ta murtud hääl kostab juba kõõgi poolt.

Remmel astub paar redelipulka allapoole, peatub, vaatab üle väikese õue: aida vastas üsna suur, kuid lõpetamata maja ja selle otsas põigiti laut; kümme-kond sammaldunud õunapuud maja taga ja mõned hoolitsemata mesipuud nende all; lillepeenrad maja ees ja rohitud teerada hiljuti pügatud läätspuuheki vahel; kaks laikivate lehtedega pärna väravas ja silt väravaposti küljes — ei palju parem ega ka kehvem kui enamik metsnike eluasemeid meie metsekondades. Kuid kaugel, hirmus kaugel teedest ja asulatest: kolmes kandis kilomeetrite kaupa madal mets, neljandas soo, jõgi ja lõputu luht. Ainult hunt võib siia hulkuda, rebane luusida, oravake õunapuu oksale hüpata — inimene aga pöörduv õigel ajal ümber ja läheb tagasi inimeste juurde.

Remmel nihkub redelit mööda allapoole, viivitab, peab aru. Jah, rumalast peast sai siia tulnud, tühise raha eest end kuradile müüdud. Pihlak ja Kaare on ülikoolist suunatud, Luts aastate jooksul hulkurieluga harjunud, tema aga pole poisike, et pimedas vaimustuses musta valgeks kiita. Ei, sanatoorium see soo pole, kullaauk ka mitte... Ja Remmel läheb jaoskonnaülemale jutule.

«Ma pean... ära sõitma.»

Laas lükkab eesoleva kausta kaugemale — tema hornessilmad lähevad suureks ja siis hoopis väikeseks ning teravaks.

«Mis jutt see on?»

«On tarvis. Perekondlikud asjad.»

Jaoskonnaülem hakkab naerma.

«Perekondlikud? Pole viga — pulmad lükka sügiseni, matused aga... Matta sul ju minu teada enam kedagi pole. Nii et...»

Jaoskonnaülem ütleb «sina», ta ütleb kõigile abilistele ühteviisi «sina»: ühes potis keedetakse, neile kartuleid, ühest pütist võtavad silku, ühteviisi on ilma leivata, kui «leivalaev» porist läbi ei pääse — mis seal's «teietada». Kuid Remmelile see ei meeldi. Nüüd ütleb ta lühidalt:

«On siiski vaja minna. Sain kirja. Pean minema — lõplikult.»

Kolistades lükkab vanamees tooli lauast eemale, kargab püsti, astub tehniku ette — ta ulatub sellele ainult õlgadeni — ja karjub rusikat viibutades:

«Ära sa tule minuga rumalat nalja tegema, siisugune! Kas me oleme siia suvitama tulnud, et võime tulla ja minna, millal heaks arvame, mis! Mulle lubatakse suure palumise peale töölised, tema aga... äh! Mina pidasin sind ikka meheks, sina oled aga — lihtsalt — hädavares!»

Vahib tehnikule alt üles, raputab rusikat ning karjub, ja ta ümmargune nägu lausa lõkendab. Ent natukese aja pärast lõpetab rahulikult:

«Kui said kirja, siis vasta ka kirjaga. Niipalju ma sulle aega annan, aga rohkem — mitte üks tund!»

Tõmbab siis tooli laua juurde tagasi ja, haaranud sulepea, noogutab lahkumise märgiks: «Nii.»

Remmel väljub. Õu on tühi ja vaikne. Seina ääres seisab metsniku jalgratas, laudas kõlksatab mäletseva lehma kell, lakaluuk mustab kutsuvalt. Remmel läheb üles. Värsked heinad lõhnavad tugevasti, kuid Remmel ei märka seda, tema südames on tusk ja tõrksus.

Insener Pihlaka ja tehnik Lutsu tööjärg on juba peakorterist kaugel. Nad võtavad nädala leiva kotiga selga ega tule enne metsast välja, kui metsniku Helgi sauna-

saunaga märku annab, et laupäevaõhtu on kätte jõudnud. Lõueurijad peavad aga tahes-tahtmata igal õhtul koju tulema, sest keegi neist ei oska kure moodi magada.

Remmel töötab nagu sunnitööline — huvi ja armastusega. Ometi ei tunne ta enam jaoskonnaülemaga vastu vimma, et see teda ära ei lasknud. Ta on südamepõhjas talle tänulik: oleks ta muutunud jooksikuks, poleks julgenud endale enam otsa vaadata. Seda hakkab mõistma küll alles siis, kui Lutsule oma nurjaläinud plaanist räägib. Luts kuulab, kuulab ja ütleb pead vangutades:

«Häbi teed mulle, vennas, poleks sinust seda uskunud.»

Silub pikkade sõrmedega üle siledate, korralikult kammitud juuste ja räägib:

«Sa ütled, et hundiamet — mööda tundmatuid metsi ja soid hulkuda. Mina aga ütlen — auamet. Mitte igaüks ei võeta uurimistöödele.»

Nad seisavad kõrvuti lakaluugi all, on hommik ja seatakse tööleminekuks. Luts on korras nagu ikka — ta habe on aetud ja särk puhas. Remmeli välimus on nagu ta sisemuski — kortsus ja täis okkaid. Luts räägib vaikse häälega, kuid tõsiselt ja veenvalt. Remmel teab, et ta töötab metsa melioratsioonisalga juba aastaid, ega mõista, mis teda siin hoiab.

«Sa tead, ma ei saa elada ilma teatri ja raamatuteta,» jätkab vanemtehnik. «Ma armastan head seltskonda ja tarka juttu. Mul on ka teistsuguseid nõrkusi — noh, mis parata! Sellepärast istun mõnikord oma «ratsule» ja sõidan metsast välja. Juhtub, et jään kauemaks, kui on lubatud, ja saan vana käest distsipliinirikumise pärast võtta. Aga kui mulle peaks öeldama: «Meie teid, seltsimees Luts, enam ei vaja, võite minna, kuhu soovite!», heidaksin maha ja uluksin vist nagu haavatud hunt. Mõistad, vennas?»

Remmel raputab pead. Luts aga lööb oma pika nõtkes keha sirgeks ning jätkab elavalt:

«Kell maailmas on veel siisugune elu kui meil: talve veedame linnas nagu härrad, kõik, mis seal head, on meie päralt, kevadel aga — tagasi loodusesse! Mõtles, missugune elu: igal aastal uued kohad, uued metsad

ja rabad, uued teed ja veed, uued loomad ja linnud, uued inimesed ja kombes. Missugune rikkus! Ning missugune vabadus! Ja sina tahad sellest loobuda!»

Rommel ei vasta. Luts mõõdab teda mitte just paitava pilguga.

«Mina soovitasin sind, ära vea mind alt, vennas!» ütleb ta manitsevalt ja tõttab kiiresti meeste juurde, kes teda väravas ootavad.

Ka Rommel läheb jälle oma tööle. Ta hakkab taipama, et kõik jaoskonnaülemate juurde oli mõtlematult tehtud. Noh, ta tegi selle ainult seks, et Lyle näidata: ma ju tahtsin tulla, kuid ei saanud, saatus või mis pagan hoiab mind siin neetud soos kinni. Ta pole sellest küll veel Lyle kirjutanud, jah, ta pole kasutanud sedagi luba, mis jaoskonnaülem talle andis.

Aga mis peakski ta kirjutama väikesele Lyle, kes enne lõunat istub metskonna kantseleis, pärast lõunat aga päevitab, ujub, sõidab paadiga ja korjab vesiroose? Peaks ta kirjutama sellest, et ka siin päevitatakse, kuid mitte ettevaatlikult end kreemiga hõõrudes, vaid nii, et nahk kestendab, kuni muutub mustaks ja plingiks nagu kummiku säär või punaseks nagu hea vask; või sellest, et ka siin ujutakse, kuid saabaste ja riietega, poris ja mudas, ja ikka kurjalt kirudes; või sellest, et ka siin sõidetakse paadiga, kuid niisugusega, millel pole aerusid ega aerutulle, pole õigeid ääri, kuhu neid kinnitada, pole istmelauda ega põhjaresti — on ainult kõdunevad küljelauad ja pehkinud põhi, mille hoidmiseks on visatud kaarte lahtised lauajupid. Selle paadiga ei sõida mitte noored naerusuised ja armuimulised tütarlapsed, vaid ajamata habemetega mehed, kelle käed on vaigused piketivaiade tegemisest ja jalad kanged mäda-soos marssimisest. Tõsi — nende meeste seas on küll üks naine, kuid tema erineb meestest ehk ainult selle poolest, et ta mudasse kukkudes nii valjusti ei vannu kui mehed. Jah, Ly, ka siin on vesiroose, valgeid vesiroose ja kollaseid jõenuppe, kõik koolmed ja jõekäärud on neid täis, kuid kellelgi ei tule mõttesse neid korjata, vaevalt neid nähaksegi. Võib-olla näeks ehk see naine, kuid tema silmad valguvad kohe vett täis, kui miski ta hinge puudutab.

Ei, Rommel pole saanud luba veel kasutanud, ta pole

veel Lyle vastanud, sest ta teab, et väike Ly ei oota august kirja. Ta ei loeks seda ehk lõpunigi, igal juhul ei saaks ta sellest aru. Tema õpib kantseleis arvusi kokku lööma. Mis nende arvude taga on, seda ta ei tea ega tahagi teada. Tema ootab häid sõnu ja hellusi. Ta ei uuri, mis nendegi taga on või kas nende taga üldse midagi on.

Jah, ka insener Pihlaka naine ei või palju teada metsast ega oma mehe tööst, aga Pihlak vastas naisele kohe. Ta istus samal õhtul lakaluugil, vihikuleht plaanimapil, pliiatsijupp sõrmede vahel, ja kirjutas ja kirjutas. Tehnik Luts norskas mõnuga värsketes heintes, Rommel viskles küljelt küljele, rännates mõtetega piki soid ja maid, Pihlak aga käristas vihikust lehe lehe järel ja kirjutas. Eha kustus, rohutirtsud saagisid lakaluugi all, Pihlak aga keeras lehte ja kirjutas. Kuivad heinad kõdistasid Rommeli nägu, pugesis särgikaeluse vahele — ta ei saanud uinuda. Ta tõusis istukile, silmitses lakaluugil kõssitavat seltsimeest seletamatu kadedusega ja küsis:

«Millest sa nii palju talle kirjutad?»

Pihlak ajas turja sirgeks, pööras pea küsija poole ja vastas lihtsalt:

«Oma elust ja tööst.»

«Mis tema sellest mõistab?»

Pihlak hakkas vaikselt naerma — õnn ja rahulolu kõlasid ta naerus.

«Miks mitte! Meil on ju ühesugune elukutse: tema ravib inimest, mina — loodust. Kui meie teineteist ei mõistaks, kes siis veel?»

Õnnelik mees! Õnnelik mees see Pihlak — tal on kodu, naine ja armastus, tal on haridus ja elukutse, tal on rõõmus meel ja hea tervis. Õnnelik mees!

Jah, õnnelik — aga ka paadimees August on õnnelik. Sel pole küll kodu — õnn, kus ta kasvas, on ammugi kokku varisenud; pole ka naist — seda pole tal olnudki; pole armastust — see oli, kuid lendas nagu linnuke popsipoisist mööda; pole haridust ega elukutset, pole õiget teavist ega augi — on ainult lapselikult sinised silmad ja sõbralik muhelus habetunud suu ümber. August ei protesteerigi ega hädalda, ei riidle ega kiru, on rahul päikesega ja vihmaga, parmude ja sääskedega;

läheb, kuhu kästakse, teeb, mida nõutakse, — aga kui on mahti, võtab natad või rüsa ja kaob jõe. Püüab vähki ja kala — endale ja metsniku noorikule, metsavahi naisele ja metsaülema kaasale — kõigile ühesuguse lahkuse ning mõõduga. On tänulik hea kõhutäie eest, rohkem — lahke sõna eest, kõige enam aga — viinalonksu eest. Õnnelik mees! Ainus, mis teda rusub ja mille üle ta sooja peaga kaebab, on see, et kolhoos ta «välja sülitas»: ei tahtnud teda enam, kui ta oli rukki-varguse pärast kinni istunud. Tema maa kõlbas, kuigi see oli kõige viletsam siil soo serval, laudaputka ja küünipugerik kõlbasid, olgugi et ainult kuivatise kütteks, aga inimene ei kõlvanud, sest oli korra komistanud. Ei arvestatud, et hobune komistab neljalgi jalal, ammuks siis inimene kahel — ei tahtnud enam kolhoosi. See teadmine oli ränk, nii ränk, et võttis mehe silmad uduseks. Aga need hakkasid kohe jälle sirama, kui Remmel andis talle viisteist rubla avanssi: ta ei pidanud kahtkümmend kilomeetrit paljaks käia, et neid rublasid kahesaja grammi vastu vahetada. Õnnelik mees!

Remmelile ei jätku nii- ega teistsugust õnne: tema on nagu sari, millest kõik läbi voolab, sest ta elul ega tööl pole armastuse põhja all. Aastad veerevad mööda, kesk-päeva kuumus küpsetab juba pealage, aga ikka ei leia ta oma südamele õiget kodu ega kehale sobivat tööd. Ja see teeb teda kurvaks, kadedaks ning õelaks.

Koos insener Kaarega lähevad nad tööle ja tulevad töölt — lähevad hommikul, kui ubalehed soos läigivad raskes kastis, ja tulevad õhtul, kui jõe kohale kerkib hall uduvinetis. Nende ees ja taga käivad töölised lõbusalt lobisedes või väsinult nohisedes. Mõnikord, kui pole vaja vedada maavaiu ega poste, võtab August nad oma paati ja siis sõidavad nad läbi sada suuremat ja väiksemat käänakut, enne kui töökohta jõuavad.

Magistraali mõõtmine on tülikas töö. Mehed urisevad ja porisevad, insener Kaare kannatus aga ei lõpe. Remmel vaatleb teda kõrvalt ja küsib endalt, kust võtab see nutetud silmadega naine püsivuse, mida nõuab siinne töö? Kust võtab ta kannatuse, millega õpetab ja juhatab töölisi? Kust võtab selle rahu, millega ta teda kuulab, kui ta iroonia ja üleolekuga näitab, et ta oma teoreetilised teadmised võib sisse soolata, kui on tegemist nurga

mõõtmisega või nivelliiri kontrollimisega? Kust võtab ta viisaduse, millega vaidleb, püüdes näidata, et teoreetilisi teadmisi alahinnates on metsa kuivendamisel tehtud palju andeksandmatuid vigu? Mis imeallikas see on, mis seda naist toidab?

See kiitsakas naine ei pelga kirve, sondi ega teodolüüdi raskust ja ikka kannab ta seljakotti, kuhu kogub mitmesuguseid samblaid ja sootaimi. Noorim tööline — kuuteistkümnene-aastane Eerik, kes kõnnib Kaare järel nagu kutsikas, on teinud talle nende kuivatamiseks raamid ja nüüd kükitavad nad igal õhtul aida trepil ja laovad samblaid ajalehtede vahele. See on töö, mis pole plaanis ja mille eest ei maksta midagi, aga mida mõlemad teevad ühesuguse õhinaga. Miks?

Ilmad on kuivad ja kuumad, soo muutub iga päevaga tahedamaks ja jõgi tõmbub kindlasse sängi, pimepar-mud ja suured põdrakärbsed aga nõeluvad halastamatuult hommikust õhtuni. Remmel töötab kord iseseisvalt, kord koos insener Kaarega, kuid ikka tuleb tal pahan-dust töolistega, kes ajavad sihid viltu või löövad maavaiad lohakalt. Ja iga kord turtsub ta tigidalt, kui jaos-konnaülem nõuab aru töö käigust või plaanitäitmisest.

Nii jõuab jälle kätte päev, mil metsniku noorik paneb saunaahju suitsema — laupäev. Veel enne, kui kerise-kivid särtsuvad, saabuavad ka Pihlak ja Luts, mõlemad mustad kui paganad, parmu- ja sääsekupal nägudega, aga kõrge «moraaliga».

Ja sedamaid hakkab väikesel õuel kõik elama ja heli-sema: kaevuvänt kriiksub kiiresti ning lõbusalt, vesi soliseb, ämbrid kolisevad, noor perenaine aga naerab vahetpidamata.

Enne sauna minemist ajavad mehed habet. Siis otsib Pihlak kuskilt masina ja laseb Lutsul oma juuksed number nulliga maha ajada. Metsniku Helgi hakkab pea-aegu nutma, kui näeb, kuidas inseneri tumedad lokid akna alla liivale kukuvad. Insener Kaare aga tuleb kääridega ja palub Pihlakat, et see temagi «salgud» kaela pealt lühemaks lõikaks. Pihlak on lahkesti nõus — läheb aga nii hoogu, et lõikab kõrvadest kõrgemalt, rikkudes teise väljanägemise hoopis. Kuid ise on ta oma tööga väga rahul ja õnnelik nagu laps.

«Kui kena sa nüüd oled, Laine,» keerutab ta kolleegi

ümber, «kui kena ja noor — mul on kole kiusatus sind suudelda!»

Samas on ta juba metsniku nooriku juures, aitab sel-
lel vett võtta, lehma kinni panna, kanapesa otsida. Nae-
rab ja ajab Helgi naerma. Remmelil on seda miskipärast
paha näha, ja kui Pihlak temast möödub, ütleb ta tige-
dalt:

«Endal naine kodus, aga tiirleb teise naise ümber!»

Pihlak heidab talle lõbusa pilgu ja vastab solvumata:

«Kas ma siis lille enam ei või imetleda, kui mul roos
aias õitseb?»

Remmel heidab käega ning läheb koos Lutsuga sauna.
Lutsul on kiire — tema mootorratas ootab juba aida ees.
Aruandlus jääb pühapäevaks, nüüd peab kiiresti jõudma
«seltskonda» — kohaliku algkooli juhataja juurde.

«Kas sa ei karda, et nii kange naise kallale asudes ka
teise hamba küljest tüki ära hammustad?» norib Pihlak
tema kallal.

Soliidsel Lutsul on nimelt üks esihammas poolik —
mootorratta sissetöötamise mälestus — Pihlak ühendab
selle kõva suutäiega. Luts ainult muigab:

«Tasuta ei anta meile siin maailmas midagi.»

Jaoskonnaülem istub juba laval ja sopsutab end
värske vihaga. On näha, et ta on maailma ning inimes-
tega rahul. Teadagi — ilmad püsivad ilusad, plaan jook-
seb, mis viga elada!

«Vana haistab juba preemiat!» muigab Luts. Ta on
ülemusega rahul: hea mees, ei sega tööd.

Remmelil on teistsugune arvamine, kuid seekord ta
vaikib.

Kaua kostab väikesest saunast mõnusat ähkimist ja
pehmeid vihamatse, ja siis on metsniku lai trepp täis
valgesärgilisi mehi, nii et noorik astugu piimaämbriga
kas või üle meeste peade. Laupäevaõhtul on ka metsnik
kodus ja tema akordion meelitab aidast välja insener
Kaaregi — vaikselt kõnnib ta aias, aeg-ajalt mõne
õunapuu all seisatades, nagu prooviks ta okstel rippu-
vaid rohelisi pabulaid, ja ta valge pluus helendab arm-
salt.

Aga siis tuleb August nattadega, et minna vähile. See
on tore mõte ja kõik hakkavad paluma, et neid kaasa
võetaks. Muidugi pole Augustil selle vastu midagi. Nüüd

on tema peremees ja salgajuht ja kõik kuulavad hea
meelega tema sõna. Tema teab, kuhu on kõige parem
panna natad, tema teab, kuhu sobib teha tuld, tema
teab, kui kõrgele asetada pada, kui palju lisada soola
ja tili. Aga varsti selgub, et ka jaoskonnaülem on osav
nataseadja, ja nii jääbki vähkide püüdmine peamiselt
kahe vanamehe hooleks, nooremate tööks aga nende
kaatmine, söömine ja jahijuttude puhumine. Viimases
asjas on eriti osav metsnik — noor vahakate lokiidega
tuisupea, jutu-, nalja- ja pillimees.

Kui vanamehedki tule juurde tulevad, ulatatakse
neile kõige suuremad sõralised ja metsnik ütleb Augus-
tile:

«Näed, August, mis viga elada! Kas kolhoosis oleksid
saanud nii pidutseda?»

«Viga pole õigel inimesel kuskil...» vastab August,
kuid kohkub ise ja tõmbub kühmu. Ta rüütab kaasa-
võetud pudelist suurema lonksu kui kavatseb, ja jätkab
siis nagu end õigustades: «Aga mina ikka ei saa aru
sellest minu ja meie värgist. Ise külvasin rukki, ise lõi-
kasin, ise kuivatasin — aga kui kuivatisest puudakese
koju viisin, leiti, et rukis polnud minu, vaid meie. Eh!?»

«Leiti sellepärast, et sa tahtsid seda viina vastu vahe-
tada ega jõudnud oodata koosoleku otsust,» seletab
metsnik.

Pihlak aga tõstab krudiseva vähikorvi paja kohale ja
küüb lõbusalt:

«Kas vähid on minu või meie?»

«Vähid pole ei minu ega meie, nad on jumala looma-
kesed, aga teie soovite neile surma.»

«Soo, ja kuidas meie neile rohkem surma soovime kui
sa ise — sina nad ju püüdsid.»

«See ei loe,» lausub August kiiresti. «Kala ja vähk
selleks ongi loodud, et neid püüda. Teie aga tahate
nende eluasemed segi tõmmata — ajate jõe sirgeks.
Kraavis ei ela vähk ega kala, sellele te ei mõtle?»

«Meie hakkame kala ja vähki kunstlikult kasvatama,
rajame neile tiigid ja mered, söögilauad ja sängid.»

«Ei taha nemad teie söögilauda ega sängi,» ütleb
August ja tõuseb, et nattasid vaatama minna. Jaos-
konnaülem sammub temaga ühes. Ja jälle liiguvad tule-
silmad pajude vahel.

Õo on pehme ja soe nagu rõõsk piim, aga insener Pihlak tahab siiski oma hiilgava pea metsniku naise sülle peita, kurtes, et pealagi külmetab.

«Paras, kes käskis juuksed maha ajada,» parastab Helgi ja tõukab inseneri eemale.

«Doktor käskis,» naerab Pihlak. «Kes siis tohtri käsu vastu võib!?»

Insener Kaare istub tulest natuke eemal, õo ja valguse varjud langevad vaheldumisi ta mõtlikule näole ja heledale pluusile. Rummelile tundub ta oma lühikeseks kärbitud juustega võõra kohmetu poisikesena, kes end täiskasvanute selja taha peites ahnelt akordioni nukrat laulu kuulab. Äkki hakkavad ta ripsmed kahtlaselt liikuma, ta tõuseb kähku püsti ja ütleb kõlatult: «Läheneile appi.» Ta jookseb alla, vilkuvate tulede poole, kuid jääb kõndima sangleppade ja pajupuhmaste vahele.

Pihlak vaatab talle järele, ohkab ning ütleb hellalt:

«Ikka ei suuda unustada.»

Rummel heidab pilgu sangleppade poole, mis kummarduvad raskelt üle jõe.

«Kes see mees tal õieti oli?»

«Mees? Ta ei leina meest — see oli despoot, ja Laine õnn, et ta temast lahti sai. Kuid poeg... Kas sa siis ei tea, et tal oli poeg, — suri siis, kui ta ise Tartus riigieksameid tegi. Teda ei saa ta unustada.»

Rummel näeb — eemal jõe ääres, tumedalt mustavate sangleppade vahel kõnnib valges pluusis naine, hoides nagu taeva poole, nagu püüaks sel viisil takistada pisarate langemist. Ning talle meenub ta ema ahastus, kui see leinas oma noorimat poega, kuigi talle veel kaks last oli jäänud.

Pihlak jätkab tasa ning aupaklikult:

«Laine on tubli tüdruk — õppisin temaga esimesed aastad koos. See mees polnud ta suurt varvastki väärt... Aga maailmas juhtub ju mõndagi. Kolm aastat pani ta tüdruku elust nahka — mitte igaüks poleks suutnud pärast kõike seda ülikooli lõpetada. Vanameeski hindab teda meist kõigist üle — ja õigusega.»

August tuleb uute vähkidega, insener Kaare aitab tal korvi kanda. Aga enne kui korvi maha paneb, jääb

ja seisatama, tõstab nagu äsja puude all näo ülespoole ja ütleb kohkunult:

«Vihm!»

Kõik kargavad püsti: tõepoolest langevad esimesed pisad. Ja mõne hetke pärast sahiseb neid juba tihedalt.

Pidu on lõppenud.

Pihlak tõmbab metsniku nooriku oma hõlma alla — metsnik ise peab ju pilli kaitsma. Jaoskonnaülem võtab insener Kaare käe alt kinni. Rummel kuuleb viimast ütlevat:

«Kui ainult sadama ei jääks — meil on jõe mõõtmise käsil.»

Rummel märkab, kuidas ta valge pluus vihmast täpiliselt muutub. Hea meelega annaks ta oma kuue talle õlgadele, kuid miski hoiab teda tagasi. Teiste järel nõlvakust üles ronides näeb ta, kuidas insener Kaare sirged jalad liiguvad jaoskonnaülema kõverate säärtel kõrval.

4

Sellel ööl ärkab Rummel mitu korda: raksudes jooksevad pilved kokku ja veerevad siis kõmisedes laiali. Tugeva sahinaga langeb vihm vastu katust.

Rummeli pilk eksleb hämaras pooltühjas katusealuses, nagu otsides kedagi, kuni peatub Pihlakal, kes on mässinud pea lina sisse ja pugunud sügavale heintesse. Uuesti kuuleb ta Pihlaka sõnu:

«Ta ei leina meest — see oli despoot... Kuid poeg... tal oli poeg...»

Ja jälle meenub talle ta ema, ta vana üksik ema, kes nürinata töötas päevad ja ööd, et toita ja katta kolme poega, aga meeletehes vajus küüru ning kuivas kokku nagu seemneist tühi käbik, kui üks nendest suri. Nüüd puhkab ta ammu juba liiva all, ja pikse raksatusi ning vihma sahinat kuulates küsib poeg endalt, millal ta viimati käis ema hauas. Ei, väga hiljuti see just polnud.

Ent kiiresti libiseb mõte poolunes edasi: mis teeb nüüd insener Kaare all aidas — magab, nutab poega või muretseb, et jões tõuseb vesi?

Rummel sahistab heintega, kohendab aset, püüab

uinuda, aga natukese aja pärast ärkab uuesti ja jälle teevad unised mõtted ringi.

Hommikul poeb Pihlak heinte seest välja, lükkab luugi lahti — taevast katavad tumedad äikesepilved, sajab tugeva sahinaga.

«Pühad!» ütleb insener ja keerab end uuesti heintesse.

Rommel tunneb, kuidas jalad surisevad, sääred ajavad nagu pindusid välja, aga ta oleks rõõmus, kui võiks kohe kummikud jalga tõmmata ja poolelijäänud töö juurde minna. Miskipärast teeks ta täna seda rõõmuga. Kuid üle taeva sirutuv vikerkaar kuulutab pikka vihma.

Esmaspäeval saab insener Kaare platsi jaoskonnaülema laua taga, mehed aga okupeerivad metsniku töötoa. Jaoskonnaülem kõnnib ühest toast teise, paneb meestega piipu, pakub «tüttele» kommi, pilgutab silma ja silub habet — hoiab rahva «moraali» kõrgel. Aga mida päev edasi, seda raskemaks läheb, seda tihedamini pöördub tema endagi pilk akna poole, seda sagedamini astub ta trepile, et uurida taevast. Ent midagi head seal näha pole, nii et temagi ei oska lõpuks muud, kui halli pead raputades pahandada: «Küll aga ladistab!»

Rommel käib kontrollimas veepinna kõrgust ja voolu kiirust; ta tuleb tagasi läbimärjalt ning tujutult: jõgi ujub jälle laialt üle kallaste, magistraalil lainetab vesi, piketivaiad on uppunud. Tal pole midagi öelda lohutuseks insener Kaarele, kes küll ei halise ega hädalda, kuid kelle kõnnakki väljendab rasket muret.

Ainus, kes ka nüüd jääb rahulikuks ja rõõmsaks, on insener Pihlak. Nagu sõdur Vassili Tjorkin on ta ikka julge ja lõbus.

«Pagana õigel ajal hakkas sadama,» ütleb ta heatujuliselt, kui teised sõnatult paberite kohale kummarduvad ja ohivad. «Pagana õigel ajal! Väliandmed oligi vaja läbi töötada — mul olid nad juba segi nagu Saksi mehe särk. Peaks ta veel plahisema mõned päevad, siis tulgu või Moskva kontroll — Pihlakal on kõik tipp-topp.»

Ja et selga sirutada, läheb ta vilistades kööki vaatama, kas «väike perenaine» ei vaja abi: võib-olla on tarvis puukest saagida või pilpakest pliidi alla pista. Et tema abi seal tõepoolest vajatakse ja ka väärikalt hinnatakse, tunnistab pannkoogivirn, millega ta mõne aja pärast tagasi tuleb, et seltsimeestelgi lasta suu seks teha.

«Ise näete, igal asjal on omad head küljed!» naerab ta räävaseid sõrmi limpsides.

«Õnnelik inimesel!» väljendab jaoskonnaülem Remmel mõtte.

«Kuidas siis — ikka õnnelik!» nõustub Pihlak. «Isa mul pole olnud, ema ma pole näinud, matta kedagi pole saanud — miks ma õnnelik ei või olla? Lastekodu andis nime, riik hariduse, roosid ja lilled õitsevad mu ümber — mis viga elada!»

«Õige, poeg,» ütleb Laas. «Õnn on igas rohulibles ja päikesekiirides, heas sõnas ja lahkes pilgus — teda peab uskama ainult näha.»

Rommel vaatab kadedusega, kui sarnased on need kaks meest: üks noor, kõhn ja must nagu süsi, teine vana, ümmargune ja punapõseline nagu sügisene õun, aga mõlemad ikka rõõmsad ja optimistlikud.

Ja otsekui nende rõõmu kinnituseks hakkab järgmisel nädalal selgima, pilved pääsevad liikuma, siis õige kiiresti jooksmas ja juba heidabki päike helendavat valgust üle märja ning kurva maa.

Ristikheinakärbised metsniku aia taga mustavad, vesi soliseb kartulivagude vahel, aga rõõmsalt, nagu poleks midagi juhtunud, naeratab päike ja muudab inimesedki lootusrikkaks. Paberid korjatakse kokku, kaustad lüüakse kinni — kõigil on vaja kiiresti riideid ja jalatseid korraldada. Jaoskonnaülem hakkab aga jälle telefonivanta keerutama, et töölisi kokku ajada.

Nüüd tuleb raske ning murelik aeg — raske ning murelik juhtidele ja töölistele. Jõgi on lai ning kallasteta, vesi uputab ojades ning kraavides, soliseb mätaste ja pajupuhmaste vahel, aga ikka tuleb teda juurde. Hommikul on taevas selge ja paistab päike, minnakse tööle kõige paremate lootustega, aga vaevalt jõutakse kohale, kui kerkib pilvekülm ja sabistab vihma. Riided on märjad, tööriistad porised, väliraamatud rikutud, kaugelt tulnud töölisid tusased.

Ja siis juhtub ikka nii, et ühel hommikul on ilm ilus ja töölisel kohal, varsti hakkab aga sadama ja töötada ei saa; teisel hommikul on ilm sajune ja taevas hall, töölisel ei tule, keskhommikuks aga lööb päikese lahti — võiks töötada, kuid pole abilisi. Ainult vana August ja noor Eerik on alati saadaval, ja nii on palju

päevi, kus jõel töötatakse neljakesi. Ja siis näeb Remmel, kuidas insener Kaare teeb nurinata kõige raskemat tööd. Tundub, nagu vallutaks töö kõik ta meeled ja mõtted, hävitaks iga isikliku soovi ning mure. Ning selles üleinimlikus heitluses ta nagu kasvab, sirgub veel pikemaks, ta hääleb lähem reipamaks, silmades pole enam niisket hõõgumist, vaid jonnakas tuli. Tema agarus nakatab teisigi, nii et vanamees August ja nooruke Eerik on nüüd seda uhkemad, mida märjemaks ja mudasemaks nad õhtuks saavad. Ka Remmel tunneb endas mingit hoogu, aga see on siiski teist laadi hoog: ta ei taha end alistunuks tunnistada. Ta võitleb nagu mingi vihatud vaenlasega, et seda maha panna ja siis õigusega lahkuda. Kuhu — seda ei tea ta praegu isegi.

Kuid siis juhtub midagi väga halba.

Nad on jõe ristlõikeid tehes jälle ühe raske päeva veetnud ja on kõik väsinud. Et Augusti vaeva vähendada, kes viib töölised paadiga koju, otsustab insener Kaare minna jalgsi kõige otsemat teed. Remmel läheb temaga kaasa, kuigi jalad on paljust käimisest rasked ning kanged ja ta eelistaks tallatud rada. Kaare kõnnib sõnatult ja Remmel tunneb, et ta lihased päevasest pingutusest värisuvad. Mättalt mättale hüpates, kohati lausa vees solistades pressivad nad edasi, läbimärjad, ei tee pajupõõsailt ja tarnadelt langev vesi neile enam midagi. Väsimusest ümbruse ja teineteise vastu täiesti ükskõiksed, kõnnivad nad, pead norgus.

Äkki kuuleb Remmel karjatust. Ta tõstab silmad ja viskub sammu tagasi: Kaare on vajunud rinnuni müllasse; meeleheitel haarab ta kätega lähimast põõsast, aga see vajub korisedes tema alla.

«Käed laiali! Lööge käed laiali!» karjub Remmel ja vaatab otsides ringi — kuid pole midagi peale madalate pajupõõsaste ja soorohu. Ta heidab maha, haarab ühe käega lähima paju pikast šitkest oksast ja ulatab teise Kaarele. Tugevasti, valusasti klammerduvad uppuja sõrmed Remmeli külge.

Kui nad mõlemad on jälle püsti enam-vähem kindlal pinnal, ei kohuta Remmelit mitte niivõrd kaaslase armetu välimus, mudaselt liibuvad riided, kui ta pikliku näo kooljalik kahvatus ja sinakad, hääletus nutus tõmbuvad huuled.

«Paberid... võtke...»

Remmel võtab ta välitasku ja puhastab seda kiiresti — see on porist vett täis ja raamatud selles rikutud.

Teisel hommikul peab Remmel töölistega üksi jõe le minema: Kaare on haige. Aga ka järgmisel ja ülejärgmisel päeval pole inseneri näha ja Remmel kuuleb, et tal on kõrge palavik. Ta ei taha nagu uskuda — naine, kes peaaegu iga päev on olnud üleni märg, kel nii tihti on tulnud jões solistada või mudas supelda, ei või ometi ehmatusel haigeks jääda. Või oli see reaktsioon paljude päevade ebainimlikele pingutustele?

Jaoskonnaülem helistab metaskonda ja palub metanikku kojusõidul astuda ambulantsi, et tuua midagi «kindlamat», kui väliapteegis leidub. Metsnik toob ja Remmel kuuleb, et laupäevaks, kui Luts ja Pihlak peakorterisse jõuavad, on kriis juba möödas. Ometi istub Pihlak kohe Lutsu rattale ja kihutab läbi pori paarkümme kilomeetrit eemal asuva arsti juurde.

Pühapäeva hommikupoole veedab Pihlak aidas. Aidaüks on poollahti ja sealt kostab kogu aeg Pihlaka rõõmsakõlalist juttu. Kui Remmel teda lõuna paiku õuel kohtab ja haige tervise üle teateid pärib, vahib Pihlak talle suuril silmil otsa ja küsib:

«Kas sa ise pole teda vaatamas käinudki?»

Remmel raputab pead.

«Vaata kus loll!» hüüatab Pihlak ja tõukab teda aida poole. «Lähed kohe, teine on huvitatud tööstki!»

Remmel astub aita. Seal vanas puuvoodis kaelani teki all lamab nüüd tema otsene ülemus. Tekk on nii sile, nagu polekski selle all inimest, on ainult pea heleruugete, padjal laialivalgunud juustega ja kitsas nagu tumedate aukuvajunud silmadega. Et see kurb nagu teda nähes siiski püüab naeratada, puudutab Remmelit valusasti. Ta istub toolile voodi ette ja haarab ühe pilguga kogu aida sisemuse, kuid unustab selle kohe — jääb ainult voodis lamaja ning tema ees väikesel laual postkaardi-suurune pilt tikitud patjade vahel istuva mõnekuuse lapsega. Vist peatub Remmeli pilk sellel kauem kui sobiv, sest haige märkab seda ning ütleb kurva hellusega:

«Minu poeg... suri üheksakuuselt.»

Remmel noogutab. Ja kiiresti, nagu millestki ette

tötates, hakkab ta jutustama viimaste päevade tööst. Märkates, millise huviga haige teda jälgib, räägib ta kõigest hoopis pikemalt ning üksikasjalikumalt kui tal kombeks. Kaare ergutab teda sõnatult, aeg-ajalt nõustuvalt noogutades. Alles siis, kui Remmel tõuseb, et lahkuda, küsib ta:

«Aga siiski — kuidas te üksi nende päevade jooksul nii palju jõudsite?»

«Me töötasime edasi kahe rühmaga. Mardi panin brigadiriks: ta on taibukas ja tal on asja vastu huvi.»

Avatud uksest langeb voodile pilvede vahelt vaatava päikese kiir, valgustades baikateki kollakaid lilli ja haige kahvatut palet. Oma väsinud pead valguse poole pöörates ütleb Kaare:

«Jah, meil on palju tublisid inimesi.»

Remmel väljub. Miskipärast on ta meel rõõmus. «Meil on palju tublisid inimesi,» kõlab ta kõrvus. Ei, tema pole neid seni eriti palju kohanud, kuid tal pole midagi selle vastu, et neid kohata. Ja nagu käiks inseneri lause ennekõike just tema enese — tehnik Remmeli kohta, tunneb ta endas suurt jõudu ning töötahet. Seni on ta käinud nagu kammitsais, nüüd tahab ta neist välja astuda ja näidata, et ka tema midagi võib. Tõepoolest — taevast hakkab jälle selgima, pole põhjust endalgi pilves olla.

Kuid juba mõne päeva pärast juhtub midagi, mis lööb taeva uuesti rängalt pilve.

Jaoskonnaülem teeb soosse kontrollkäigu ja leiab palju põhjust urisemiseks: siin on maavaiad lohakalt loodud, seal numbrid halvasti kirjutatud, kolmandas kohas värv postidel laiali jooksnud. Need on väikesed asjad, kuid ta paneb kõik akti ega leia ühtegi sõna kiituseks. Remmel surub hambad kokku. Kui jaoskonnaülem aga märkib, et plaanist on vaevalt üheksakümme protsenti täidetud, pahvatab ta ägedalt:

«Ma tean seda isegi! Akt ei tee veel tööd ära, te võite neid kirjutada niipalju kui soovite!»

Teda puudutab eriti see, et laidetakse just nüüd, kus ta mitu päeva tõsiselt on pingutanud.

«Kas te olete kordagi küsinud, missugustes tingimustes me siin töötame? Inimesed on päevade kaupa poris ja vees, jalad on neil verised ja paistes. Teie aga tulete

ühel ilusal päeval, kõnnite natuke ringi ja kirjutate akti!»

Ja ta ütleb juhile veel palju teravaid sõnu, ütleb kõik, mis tal tigidatel päevadel hinge põhja on sadestunud, ning paiskab lõpuks vihaselt:

«Bürokraatia pole veel juhtimine! Sellega ei parandata midagi, ainult rikutakse asja!»

Vanamees kuulab, kuulab, aga viimaste sõnade juures hakkavad ta laiad sõõrmed ähvardavalt nohisema. Nagu jõuga end tagasi hoides ütleb ta:

«Hea küll, hea küll! Mina olen bürokraat — aga kes oled sina!? Vaata insener Kaaret, ta valutab südant haigevoodiski. Ta töötab armastusega. Ta teab, et vastutab oma töö eest rahva ees — nende ees, kes siin kord hakkavad külvama ja lõikama, ja nende ees, kes seal hakkavad metsa kasvatama. Aga ütle mulle, kelle ees vastutad sina? Sina ei tunne mingit vastutust, sa töötad nagu pärisori ilma armastuseta ning sellepärast on sulle töö raske ja vastik.» Ja äkki taltsutamata kisendades:

«Kasige siit minema! Teid pole siin vaja! Saame teiega hakkama!»

Remmel tunneb, kuidas temas kõik tardub. Mitu korda neelatab ta enne tühjalt, kui kuuleb oma kähedat häält:

«Teie pole minu äraajaja... Mind on kaubelnud kontor... Võite teha ettekande... Ja kui mind lahti lastakse, siis lähen. Mitte enne.»

Surub raksudes lõualuud kokku ja pöörab jaoskonnaülemale selja. Läheb kaugemale jäänud tööliste juurde. Läheb kiirustades otse läbi kõrge luhahaina, tundmata, kuidas kõrkjapead peksavad vastu hõõguvat nägu.

5

Kui Remmel õhtul insener Kaarele tööst aru läheb andma, ei räägi ta päevasest pahandusest midagi. Selle asemel viib ta paar haruldast samblaliiki, ise poisilikult punastades:

«Haigele lilli kah!»

Järgmise päeva õhtul küsib talt vanemtehnik Luts:

«Mis sul vanaga juhtus? Ta käis täna meid kontrolli-

mas ja oli nii tire. Lõpuks päris, et kas ma ei tahaks eelvaalu uurima hakata — tema ise võtaks minu objekti.»

«Tähendab — teeb juhatajale ettekande,» mõtleb Remmel kibedusega ja vastab:

«Tülili läksime — ajas mind minema.»

Ja ta jutustab vanemtehnikele kogu loo.

Luts on rahulik ja soliidne nagu ikka. Oma suurema staažiga on ta teatud mõttes teiste juht. Jah, ta ei ületa küll sageli plaani, kuid tema tööd hinnatakse alati kõige kõrgema hindega ja jaoskonnaülem peab temast lugu. Kui Remmel nüüd ütleb, et ta viimast bürokraadiks nimetas, raputab Luts pead:

«Nimetasid bürokraadiks — noh, siis pole ime, et ta marru läks. Rängemalt sa teda solvata poleks võinud. Vana vihkab bürokraate nagu usse aia all.»

«Vihkab, aga ise on esimene bürokraat. Palju ta töö juures on käinud? Palju ta on mind õpetanud? Teab ta, missugustes tingimustes meie peame töötama? Ainult vigu tuleb otsima ja akte kirjutama,» protesteerib Remmel.

«On siisuguseidki juhte, kes ka aktid kirjutavad kantseleis — meie oma seda ei tee. Ja ära sa arva, vennas, et ta ei tea, kuidas keegi töötab või missugused on tingimused — teab. Aga et ta sind iga päev ei õpeta, tähendab seda, et ta näeb — sind pole vaja õpetada. Ta on su tööga rahul.»

«Kuidas siis rahul, kui...»

«Üldiselt on rahul. Vigu muidugi võib olla, kuid need ei tule oskamatusel. Ja mis puutub sellesse, et ta vähe metsas käib, siis... esiteks on tal palju siisugust tööd, mida meie ei oska näha, ja teiseks... Mõni aasta tagasi hulkus ta alati meiega kaasas, kuid nüüd...»

«Nüüd on tal parteipilet taskus — seepärast võib jalad laua alla panna, jah?»

Remmel ütleb seda tigidalt, aga ta tunneb kohe piinlikkust, sest muidu nii tasakaalukas Luts vastab ägedalt:

«Eksid, vennas! Parteipilet pole Laasi koormat küll sugugi kergendanud. Ukski hoop pole temast sellepärast mööda läinud.»

Ja kui Remmel õlgu kehitades tema otsa vaatab, jätkab Luts juba jälle rahulikult:

«Vana kaotas poja Isamaasõjas, teise lasksid hitlerlastel maha Mustamäe all — rohkem tal lapsi polnud. Aga kas ta kurdab või kaebab? Ikka lõbus ja rõõmus — kas meile teame, mis see temale maksab? Süda on tal raskesti haige — kevadel määrasid arstid ta sanatooriumi, jaoskonnaülemat oli aga vaja ja ta tuli tööle. On's see mõni patt, kui ta end nüüd veidi tagasi hoiab?»

Remmel ei oska vastata — tal on lihtsalt häbi. Kahju, et ta kõike enne ei teadnud, siis poleks ehk olnud ka seda inetut tülili. Jaoskonnaülemal oli muidugi õigus, sest töö oli kohati tõesti lohakas. Mõndagi oleks paremini ja täpsemini tehtud, kui ta oleks olnud nõudlikum ja töölist rohkem jälginud. Kuid ta kiirustas ennast ja mehi, pigistades mõnikord silma lihtsalt kinni. Hakati päevanorme kõvasti ületama, pole ime, et töö kvaliteet kannatas.

Ei nüüd on hilja sellest aru saada, nüüd tuleb oodata juhataja käskkirja. Võib-olla nädala, paari pärast on ta vaba, on õieti lindprii. Ta võib minna, ei — ta peab minema, peab minema kui kõlbmatuks tunnistatu, märkusega tööraamatus. Kuid mitte ainult see pole oluline. On veel midagi muud, midagi, mida ta praegu küll seletada ei oska, kuid mis ometi rängemalt rõhub kui märkus tööraamatus. Siiski ei taha ta vabandama minna, vaid hoidub Laasist hoopis eemale.

Aga järgmisel hommikul, kui ta töölistega seab soosseminekut, tuleb jaoskonnaülem uksest välja, vana presentjope seljas, kaarditasku külje peal. Ta astub Remmeli kõrvale ja lausub kergelt, nagu poleks midagi juhtunud:

«Tulen teile seltsiks — kuni insener Kaare terveks saab.»

Remmelit lõikab see valusamini kui mis tahes karistus.

«Ei, pole tarvis, seltsimees jaoskonnaülem, luban, et töötame korralikult!» tahaks ta juhile öelda, kuid sõnad kuivavad kurku. Ta ainult vaatab korra jaoskonnaülemale otsa ja keerab kohe pilgu ära.

See päev on Remmelile väga raske. Ta jääb mõne mehega jõge loodima, Laas aga läheb teise rühmaga pinnast sondeerima. Remmeli meeleolu on kogu aeg pinevil — ta käratab kurjalt mehele, kes loodimislatti lohakalt hoiab. Visiir magistraalilt jõeni on niidetud liiga

kitsas, vihm on peksnud kõrkjakõrred sihile risti ja need jäävad aparaadi ette. Paar korda proovinud ja töölisi kirunud, saab Remmel nii ägedaks, et viskab vikati latti hoidvale mehel ja põrutab:

«Niida laiemaks!»

See mees on kõige lohakam töötaja, hädaldaja ja viriseja. Palk on tal väike, tööpäev pikk, töö raske. Ka nüüd ütleb ta tehnikule:

«Mina niitma ei lähe!»

Remmel tuksatab.

«Kuidas — ei lähe?»

«Lihtsalt ei lähe.»

Remmel tunneb, kuidas viha lööb keema. Juba amugi on see mees teda ärritanud. Ta on end tagasi hoidnud, teades, et töölisi on raske saada. Kuid nüüd ta ei hooli, ta karjub:

«Lähed kohe niidad või —»

«Ei lähe!»

Remmel tõstab käe, et lüüa. Ta ei mäleta, et oleks kunagi varem kedagi löönud, kuid nüüd tõuseb käsi niisuguse hooga, nagu tahaks enda ees seisva mehe maa pealt ära pühkida. Kuid enne, kui see saab juhtuda, takistab teda hele, peaaegu lapselik hüüd:

«Seltsimees Remmel, lubage — mina niidan!»

Remmeli käsi langeb alla — see on Eerik, tema abiline aparaadi juures, kes on võtnud vikati.

Remmel pöördub ära. «Mis see oli?» küsib ta endalt. «Miks ma tahtsin teda lüüa? Keda ma tahtsin lüüa?»

Ja äkki tunneb, et tahtis lüüa ennast. Ta tahtis selles virisevas, jonnakas, vastuhakkavas mehes peksta iseennast.

Kogu järgneva päeva on Remmel lotsis, nagu oleks tõesti peksa saanud. Töölistega räägib ta vaikselt ja nii vähe kui võimalik, seda sagedamini vaatab ja kuulatab soo poole, kuhu hommikul kadus jaoskonnaülem. Ja kui ta teda lõuna paiku ühel sihil näeb seisatavat ja puurile toetuvat, masendab see teda nii, et ta arvab kuulvat juhi rasket hingamist. Kui aga vanamees õhtu eel loodijate juurde heatujulisena tagasi tuleb, on Remmel nii rõõmus, nagu oleks oma isa tagasi saanud.

Et tööjärg on praegu mitme kilomeetri taga, teeb jaoskonnaülem ettepaneku järgmine öö lähimal soosaa-

sil veeta. Mehed on sellega nõus. Ja teisel hommikul astakse tööle juba märksa suuremate seljakottidega.

Soosaar, mis valitakse ööbimiskohaks, pole jõest kaugel. Seal noorte ja vanade mändide all kuival liivikul leitakse kergesti sobiv laagrikoht. Vähem kui poole tunni pärast on okstest tehtud pehmete magamiskohtadega onn, mille ees lõkkel aurab katelok teeveega. Eerik ja vana August kaovad mõneks ajaks ja ilmuvad siis mõnekümne vähi ja kahe sihvaka haviga. Kuidas nad need jõest kätte on saanud, see jääb nende saladuseks.

Õhtusöök tuleb aus. Jaoskonnaülem toob seljakotist välja terve leivapätsi ja karbi sealihakonservi. Remmelil on leivaviilude kõrval rasvane heeringas. Eerikule on ema kaasa pannud mune. Üks mees leiab kotist mitu rohelist kurki, teisel on taskutäis suuri kollasekoorelisi sibulaid. Kui terve see varandus jaoskonnaülema presentjopele laiali on laotatud, avab juht konservikarbi, jagab selle sisu ühtlaselt leivakäärudele ja annab karbi Eerikule, kes selle kuuma veega puhtaks peseb. Konservikarbist saadakse tore teekruus, mida kõik kordamööda tarvitavad. Ja tulebki niisugune õhtusöök, mida saab mitu aega mäletada.

«Vaata, aga ükskord juhtus jälle nii...» alustab jaoskonnaülem, jutustades juba mitmendat lugu oma neljakümneaastasest metsamehe-elust. Ühesuguse huviga, kes suitsu puhudes, kes niisama tule ääres külitades, kuulavad mehed, mida see väike vanamees mõnuga jutustab.

Päikene veereb juba metsaserva taha, kihulased vihtlevad tihedate parvedena, jõe kohale kerkib nõrk udu, kõrkjastikus häälitsevad pardid — ja siis viimaks poevad ka mehed vaigulõhnalisse onni, sulevad ukse, et kihulased sisse ei pääseks, ja uinuvad sügavasse tervesse unne.

Kui insener Kaare saab teada, et jaoskonnaülem ise metsas käib, ei püsi ta kauem voodis.

«Ei, ei, mul pole enam viga midagi! Siin aidas ma

jäängi just haigeks,» kinnitab ta Remmelile, kui see teda tagasi püüab hoida.

Ta tõuseb üles ja paari päeva pärast tõmbab jälle rasked kummikud jalga ning tuleb soosse. Ta on hoopis kõhnaks jäänud, aga ometi nagu lahkemaks ja rõõmsamaks muutunud. Remmel tunneb, nagu näeks Kaare alles nüüd kõike seda, mis on ta ümber — metsa, sood, jõge ja ka inimesi. Ja kõigest tunneks ta nagu rõõmu, kõneleks nagu iga kõrkja ja pillirooladvaga, millest möödub. Remmel märkab, et Kaare peatub mõne lille või oksakese juures lihtsalt selleks, et seda armastavate silmadega vaadelda.

Jaoskonnaülem käib veel mõned päevad soos, siis jääb ta ära, et pealinna sõita.

«Nüüd siis teeb juhatajale ettekande, kui ta pole seda seni kirja teel teinud,» mõtleb Remmel ja tunneb suurt tuskat. Ta ei tahaks mingi hinna eest praegu ära minna. Nii palju päevi on siin neetud soos juba laabitud, küllalt palju temaga vaeva nähtud ja teda kirutud, midagi on ometi ka ära tehtud. Kuidas siis nüüd korraga kõik pooleli jätta? Insener Kaare on alles nii nõrk, et vaevalt suudab käia — palju tema jõuaks? Või mõtleb vanamees ise edasi töötada? Kuid nüüd mõistab juba Remmel, et paljud asjad jäävad ripakile, kui vana ise iga päev metsas käib. Võib-olla nõuab ta kontorilt abijõudu? See mõte hakkab Remmelit nii vaevama, et ta ei saa teisiti, kui peab Kaarele ütlema:

«Varsti saate endale uue abilise.»

Kaare ei mõista sellest midagi, vaatab talle ainult imestades otsa.

Remmel jätkab:

«Vana pole minuga rahul. Ta läks juhatajale ettekan-
net tegema.»

Nüüd hakkab Kaare naerma — Remmel kuuleb esma-
kordselt, et Kaare oskab ka naerda.

«Mis jutt see on — seltsimees Laas hindab teid kõr-
gelt.»

«Hindab,» kordab Remmel kibedalt, «et ma talle vastu
haugun.»

«Seltsimees Laas ei pea lugu neist, kes kõike järele
kiidavad, talle meeldivad iseseisva mõtlemisega inime-
sed,» kinnitab Kaare ja vaatab Remmelile tõsiselt otsa.

Kui natukese aja pärast ütleb ta rõhutades: «Kuid — te
peaksite õppima hakkama.»

Remmel kergitab kulme.

«Nüüd? Kolmekümne viie aastaselt?»

«Kolmekümne viie aastaselt võetakse veel ülikooligi,
kuid on ju ka teisiti võimalik. Õppida töö kõrval —
talle ei peaks see raskusi tegema.»

«Oh ei — minu aeg on möödas.»

Remmel on veendunud, et temal pole enam midagi
head ees, kuid ikkagi on tal meeldiv kuulda, et teine
arvab vastupidist. See annab julgust ja paneb nagu
midagi liikuma. Ja nii mõtleb Remmel jälle, kui hea
siiski oleks olnud, kui poleks tulnud sõda ja ta oleks
saanud õpingud lõpetada. Hea oleks olnud seegi, kui ta
pärast sõda poleks läinud metsekonda, vaid tagasi üli-
kooli. Nüüd oleks võinud olla juba kuskil metsamajan-
dis vanemmetsaülem või direktorgi — oleks kandnud
kuldsete tammelehtedega vormi ja sõnalgi oleks olnud
kaalu. Nüüd aga... Ent samas tunneb ta, et need noorte
üliõpilaste perspektiivid enam ei meelita. Mitte kõr-
ged kohad ja paberivirnad pole tema unistus, vaid siin
see liigniiskuse all kannatav mets, see lai viljatu luht,
see neetud ja põlatud maa ja see elutu jõgi, millele
tema võib anda uue suuna, sügavuse ja laiuse ning
muuta kogu ümbruse õnnistuseks. Kuigi ta ei taha seda
endalegi tunnistada, tunneb ta nii. Tunneb seda selge-
mini, mida rängemini on siin heidelnud, mida kauem
kannatanud, mida rohkem kirunud. Tunneb eriti selgesti
nüüd, mil näeb insener Kaare silmis midagi, mida võiks
pidada usalduseks või tunnustuseks. Aga ometi võib iga
silmapilk tulla teade, et teda pole enam vaja. Ja alles
nüüd mõistab ta, kui hästi kõik oleks, kui vaid jaoskon-
naülem ei tuleks selle ebameeldiva teatega.

Kuid jaoskonnaülem tuleb veel palju halvema tea-
tega — see ei pööruta mitte üksnes Remmelit, vaid veel
rohkem insener Kaaret: Vellevere sild, mille alt jõgi
läbi voolab, on uurimata!

Kaare on löödud: tema teada pidi sild juba kahel
korral uuritud olema — korra ülduurijate poolt ja teise
korra nende poolt, kes mõned aastad tagasi korraldasid
veerežiimi allpool silda. Remmelis kihvatab uuesti
midagi juhi vastu: otsib vigu teiste töös, aga oma vigu

ei näe. Kes muu kui jaoskonnaülem peaks neid üldisi suuri küsimusi lahendama!? Nüüd siis, kui töö juba peaaegu tehtud, selgub, et peaprobleem on lahendamata. Mis saab, kui sild ei luba jõe süvendamist? Niisuguse suure silla ehitamine nagu Vellevere oma ei ole lihtne asi, seda ei otsustata ega tehta üleöö. Ja nii on siin ehk kogu suve tehtud tühja tööd.

Kuigi järgmisel hommikul tibutab vihma, asutakse paati, et silla juurde sõita. Asja ei või edasi lükata, sest kontor nõuab komisjoni otsust ja rajooni teedeosakonnast on spetsialistid kohale kutsutud. Ka Kaare ja Laas ei kärsiks teadmatuses kannatada.

Rommel asub Augusti kõrvale sõudma. Nende vastas lahtisel lauajupil istuvad Kaare ja Laas. Jaoskonnaülema must kummimantel hakkab varsti niiskelt läikima, tema hall ludumüts vajub märjalt viltu. Ühe käega lauaservast kinni hoides paneb ta teise käe Kaare piha ümber, kes usaldavalt juhi vastu toetub. Väike ja võõras tundub Kaare laias kummeeritud mantlis, mille suur kapuuts nagu hiigelsilli nokk varjab ta nägu.

Sabistab vihma, väikeste õrritavate hoogude kaupa, nii nagu peaaegu iga päev. Kõrkjad kahisevad tuules — õige tugevasti on õhus tunda sügise hõngu.

Rommel on palja peaga. Kogu suve on ta lasknud päikesel ja vihmil oma valkjaid, meelekohtadel hõrenevaid juukseid vabalt pleegitada. Ka pluusikäised on ta nagu tavaliselt üles käärinud ega märkagi, millal selg märjaks muutub. Lühikesi, lauaotstest lõõdnud mõlaid ühtlases rütmis liigutades juhivad nad Augustiga paadi kergesti ühest käänakust teise. On kohti, kus sõit läheb lugade ja pilliroo vahel nagu kitsas tunnelis.

Suured käänakud ja aasad, mis viivad sõitjad mõnikord otsekui tagasi, pahandavad Augustit. Tema on seda jõge suve jooksul kõige rohkem paadiga mõõtnud, talle ei paku enam mingisugust lõbu siin loogelda.

«No on aga osanud käänutada,» ütleb ta südametäiega, kui paadinina jälle tagasi peab pöörama. «Mõtlemine paneb, et kas sa, kurivaim, enam mõnda haaki rohkem ei saa teha!»

Jaoskonnaülem naerab habemesse:

«Küll varsti laseb otse nagu lingust!»

«Oleks talle sindrile paras,» hakkavad Augusti silmad ühinevalt sirama. «Kui kevadel siin selle jäändamisega algasite, ihusin teie peale hammastki, et rikute mu kalastamispaigad ära. Nüüd aga — eh, kui see pagana sild akki ei lasegi süvendada! Mõtlesin juba, et aitan nüüd teid oma jaksu mööda ja tuleval suvel neid kopamehi, ja siis annan selle laraka kolhoosile üle: «Võtke, sõbrad, Augustit te ei taha, aga August annab teile maal Terve lahmaka head maad! Elage, vennad! Jumal löi maa ja jõe, aga löi sandisti — August löi nad uuesti, targemini ja paremini kui vanajumal! Eh! Kas pole tõsi?»

«Tõsi!» kinnitab Laas. «Sulatõsi — August löi nad targemini ja paremini kui vanajumal.»

«Teie muidugi ka,» ruttab August lisama, «teie ja insener ja seltsimees Rommel. Aga teile pole see ehk nii lahtis, teie olete teinud seda enne ja teete ka edaspidi. Lähele siit ega tule enam vaatamagi, mis siin on. August aga ei lähe kuhugi. August loob ainult selle maa ja jõe ja võib siis rahuga surra. Tulevad noored, panevad siin heina kokku või lõikavad nisu ja räägivad: «Mäletad vana Augustit — joodik ja lakekrants oli, varas oli, kinni istus, tööd ei viitsinud õieti teha, aga vaata, missuguse maa meile andis, eh! Kuldaväärt maa!» Tõsi?»

«Tõsi,» kinnitab jälle jaoskonnaülem. «Kuldaväärt maa! Kui palju seda veel vee all liguneb!»

Lõpuks jõutakse silla juurde. Maanteetammil seisab juba «Pobeda» ja rajoonimehed takseerivad silda. Rommel on mõõtmistega mitu korda sillani käinud, kuid alles nüüd vaatab seda kriitilise pilguga.

See on uus kõrge ja küllaltki pikk sild, tehtud pärast sõda, ja on selge, et selle taha võivad kuivendustööd seisma jääda — uuesti säärest silda kergesti ei ehitata. Vesi on aga laialt üle luha, moodustades maanteetammi taha nagu järve — ilmselt ei jõua silla kurk neelata sedagi vett, mis praegu kokku voolab. Mis saab aga siis, kui see peab läbi laskma kõik metsa ja soo veed?

Kui Rommel silla all kiiresti voolava veega võideldes mõõtmisi toimetab, on tal tunne, et ta peab vangistatud veele — maksu mis maksab — tee rajama. Kaare kahvatut, pingulolevat nägu märgates kahetseb ta, et pole

hiiglane, kes vajaduse korral oma turjaga võiks silda kõrgel hoida. Inimesena ei või ta muud kui ennastsalgavalt töötada, et raske küsimuses kiiremini selgust saada, ja seda ta teebki.

Lõpuks, lõpuks on hädaoht hajutatud ja kindlaks tehtud, et sild on ehitatud üsna ettenägelikult. Alussambad on sügavale betoonitud — silla alt võib jõe kartuseta süvendada.

Läbimärjana, kuid peaaegu lapseliku rõõmuga seisab Remmel nüüd insener Kaare kõrval silla kõrgel tammil ja vaatab allajõe, kus luht on juba mõned aastad tagasi kuivendatud. Sirge helendava lindina voolab kalaste vahele aheldatud jõgi läbi uhke kultuurheinamaa. Tihedasti seisavad rasked, vihmast tumedaks tõmbunud heinarõugud üksteise kõrval; kaugemal rohetavad lõpsakalt ja jõuliselt söödapeediväljad, aga veel kaugemal sinab mets kõrgena ning elujõulisena. Siin see on, see Augusti kuldaväärt maa! Metsade vetele teed rajades annavad nad ka kolhoosidele palju kuldaväärt, head maad. Vaat, mis on inimese kätes, selle väikese inimese kätes, kes roomab oma muredga mööda maad nagu putukas, aga kui tahab, võib uueks luua kogu maailma ja muutub siis ka ise uueks — suuremaks, paremaks ja rõõmsamaks.

Tagasisõidul valdab rahu kõikide meeli, kuigi tibab endiselt tihedat vihma. Kõik teavad, et vihm ei suuda takistada — töö viiakse lõpuni, olgu suurema või väiksema vaevaga. Kuid see pole enam nagu tähtiski.

Samal õhtul saab Remmel kirja. Ly kirjutab lühidalt ja teravalt nagu kassike, kes püüab küünistada. Kiri lõpeb lausetega: «Käin nüüd alevis tantsukursustel. Minu partneriks on abimetsaülem. Ta on pikk poiss ja tantsib oivaliselt.»

Remmel loeb kirja läbi, tõmbab selle siis ribadeks ja laseb tuulehool tükid ära kanda. Ta tunneb kergendust, et üks mõttetu peatükk ta elust on õnnelikult lõpule jõudnud.

Uusa bulletään toob ülevaate sotsialistliku võistluse kohta. Selgub, et mõni jaoskond on töödega märksa kaugemale jõudnud. Kuid mitte ainult see ei erguta Valleverel töotajaid: siin pole tegu üksnes võistluse, vaid võitlusega.

Päev pole enam pikk, vaid lühike nagu silmapilk. Öö on pime ja tuleb järsku. Kollakaks tõmbunud kõrkjalised on langenud murdunult ripakile — vihm peksab ja tuul sasib neid vahetpidamata. Roolinnud ei häälitse enam ja sääsed ning parmud on kadunud viimseni. Ainult pardid prääksuvad peaaegu igas jõekäärus, sest pardiipojad on suured ja nende hääled niisama tugevad kui vanadelgi.

Kaare ja Remmeli keelust hoolimata käib jaoskonnale ka ise tihti soos, tema reipus hoiab inimeste tuju kõrgel. Teda ei kardeta, vaid oodatakse. Ta ei kiida kergesti, aga tema tunnustav sõna on suurim tasu, mida kõik püüavad. Ka Remmel tunneb, kuidas ta kõrvad hakkavad õhetama, kui vanamees nagu kogemata annab märku, et ta on temaga rahul.

Remmel töötabki nüüd mingi erilise, senitundmatu innuga. Esmakordselt elus haarab töö teda täiesti, tema suure füüsilise vastupidavuse, tema avara mõistuse, tema mõtete ja meeltega. Ja paljude aastate järel tunneb ta jälle tööst tõelist rõõmu.

Kui ta nüüd märjana ja mudasena rändab mööda lõputut kurba luhta või maadleb pajupõõsaste vahel salalikkude laugastega, meenuvad talle päevad metskonnas. Jah, tema ajal rajati Kärklas mitukümmend hektarit uut metsa, kuid mitte tema ei rajanud seda. Tema ajal tehti paljudele lagendikkudele kuuse- ja männikülvi, kuid mitte tema ei teinud seda. Tema ajal aga hukkusid ka paljud kultuurid liigniiskuse tõttu — ta ei näinud seda. Tema ajal kannatas peaaegu pool Kärkla metskonda liigniiskuse all — ta ei märganud seda. Tal oli kahju lahkuda Kärklast sellepärast, et ta nägi seal ainult seda, mis oli hea, mitte aga sellepärast, et oleks tahtnud parandada halba. Nüüd vaatab ta ennast ning oma tööd kaugelt ning mõistab karmi kohut enda üle.

Uurides jõe põhja või püüdes selgitada soostumise põhjusi, ei mõtle Remmel enam oma vaevale, vaid tunneb lihtsalt, et teeb seda, mis on vaja. Ta teab, et pole üleliigne inimene, ja et ta töö on tähtis ning tarvilik. Ja kuna ta hing on nüüd erk, ei väsi ka keha. Õhtuti pärast tööd teeb ta pikki ringe, et näha seda metsa, mille päästmiseks ta teed rajab. Teades, et madal lodumets, mille juured surevad õhupuuduse tõttu, tõuseb varsti elujõulisena taeva poole, rõõmustab ta täie õigusega ja näeb kujutluses kaasikuid ning männikuid, mis hakkavad kasvama kidurate sookaskede ja -mändide asemel.

Olles mõnikord üksi keset kõrkjalehtede lakkamatut kahinat, mõtleb Remmel oma rahva raskele minevikule, sellele, kuidas siia kaugetele soosaartele peitsid end inimesed nende eest, kes metsloomadena maal võimutsevad. Ta mõtleb aga ka uuest elust, mis varsti ulatub siia unustatud maale, suurtest kolhoosidest, laiadest viljaväljadest, ilusatest aedadest.

Selle uue elu nimel teeb ta nüüd rohkem, kui temalt nõutakse. Ta uurib, kuhu oleks kõige sobivam rajada peatee, mis ühendaks vee alt vabastatud maad rajoonikeskusega. Kui Kaare sellest teada saab, tunnistab ta teda pikalt, nagu näeks teda esimest korda. Jaoskonnaülem aga noogutab oma uhket pead ja ütleb:

«Nii, nii!»

Remmel mõistab, et see pole laitus.

Ehkki ta on niisama järsusõnaline nagu varem, on vahekord töölistega muutunud heaks. Need on hakanud teda usaldama. Ta teab nüüd, et nii poisikesekohtu Eerikul kui ka täismehel Mardil on oma unistused, ja tunneb, et need, kellega ta raske päeva koos pingutab, pole mitte ainult töölisel, vaid inimesed, kel igaühel on oma nägu, iseloom ja elu.

Insener Kaarega vaidlevad nad palju. Peaaegu mitte kunagi pole nad samal mõttel, mitte iialgi teineteisega rahul. Norimiseks leiab nii üks kui teine põhjust ja kumbki ei halasta. See endassetõmbunud naine on pärast haigust imekiiresti kosunud, ta on põdedes nagu mingi ranga koorma maha raputanud ja ajab end nüüd jõuliselt sirgu. Hommikust õhtuni pehmes soos sõtkuda ei tähenda temale midagi — iga päevaga muutub ta

nagu tugevamaks, ta nägu jumekamaks ja huuled täid-
lasemaks. Silmades aga püsib mingi arvustav helk, mis Remmelit pidevalt jälgib. Et sellest vabaneda, peab Remmel leidma teise töös mõne vea, kuid talle tasutakse kohe samaga. Nad riidlevad isegi siis, kui peavad tugeva vihmahoo ajal istuma ühise mantli all, mis on juba täiesti märg ega kaitse neid sugugi. Aga ometi on see hea riid, seda tunnevad teised ja kõige paremini nad ise; see on riid, mis ei lahuta, vaid ühendab inimesi.

Aga veel nendelgi päevadel juhtub, mida juhtuda ei tohiks.

Ühel vihmasel hommikul, kui nad abilistega üsna kodu lähedal teevad täiendavaid jõe mõõtmisi, läheb Kaare käest mõõdulint lahti, takerdub veekasvude ja kõntsa külge ning katkeb. Niisugune asi paneb Remmeli alati tööliste peale käratama, ja ka nüüd ei hoia ta end tagasi, vaid pahvatab:

«Ah küll — need daami sõrmed! Ma ütlen, ei maksa klõmbitegijal kippuda soosse!»

Jaoskonnaülem heidab talle küsiva pilgu.

Kohe mõistab Remmel, et see oli inetult öeldud, sest ta peaks Kaare käsi küllalt tundma. Need on raiunud võsa, on niitnud raksuvat pilliroogu, on tassinud tõrvaseid latte ja tõuganud edasi rasket paati; need pole kartanud tuult ega päikest, vihma ega pori; need on sondeerinud palju hektareid sood ja loodanud täpselt vett — need on imeväärsed käed. Tema aga põhjas neid mõtlematult.

Et ta ülekohtune oli, on näha sellestki, et Kaare seekord vaikides huuled kokku surub ega vasta. Ja koraks näeb Remmel naise silmis jälle seda kurba helki, mis seal oli rohkem kui pool suve.

Vaikides parandatakse lint ja töö jätkub. Aga enne, kui saabub lõuna, tuleb raske vihmahoog. Jooksuga tõtatakse metsniku küüni juurde, mis asub soo ja metsa vahemaal.

Väike küün on täis mündilõhnalist heina.

Jaoskonnaülem puristab, pühib märgi põski ja tilkuvat habet ning poeb siis sügavale heintesse. Remmel seisatab ukse juures käega piidale toetades ja vaatab välja: ojadena valab halli vihma. Teisele uksepiidale toetub Kaare — riided liubuvad märjalt ta kitsa keha

ümber, peenikesed veepisarad libisevad üle kõrge kumera lauba.

Rommel annaks palju, kui ta vana pleekunud ja plekiline mantel oleks kuiv, et ta võiks selle naise õlgade ümber panna. Nüüd ei oska ta teha muud, kui minna Laasi moodi heintesse ja öelda:

«Seltsimees Kaare, tulge ka — heinad on soojad.»

Kaare pöörab aegamööda pead ja vaatab sinna, kus lamab jaoskonnaülem ja kus aset tehes sahistab tehnik. Laas kergitab habet:

«Tule, tule, tütreke, me võtame sind kahe vahele!»

Ja Kaare lähebki. Natuke juhust eemale teeb ta endale heintesse augu ja poeb sinna sisse. Rommel heidab teisele poole — nii kaugele kui heinavirn lubab.

«Kiskuge aga heinu peale, küll näete — kuivame ära!» õpetab Laas ja peidab peagi heintesse.

Natukese aja pärast kuuleb Rommel, et vana norskab. Temagi püüab magama jääda, kuid uni ei tule. Heinakõrred kõdistavad märga nahka, jäme vihm peksab vastu katust. Nagu ringutades sirutab ta käe välja — ja tabab Kaare oma. Ta ei julge pead kergitada ega vaadata, kas Kaare käsi on tema poole sirutatud või lamab ta temale lihtsalt nii lähedal — ta on ainult õnnelik, et see käsi tema juurest ei põgene. Tasa, ainult sõrmeotstega puudutab ta teravate servadega pahku väikeses peos, sõrmi ja rannet. Ta märkab, et see ranne on siidiselt pehme ja õrn ja sõrmed on peened ning nõtked. Ja jälle meenub talle ta ema, lihtne talunaine, kes kätega segas seasööki, kuid kelle puudutus oli siiski armas ja hell, kelle käsi oli ikka õrn — ema käsi. Ka see siin on õrn emakäsi, mida valjuks ja karedaks ei saa muuta ükski töö. Ja nagu äsjase eest andeks paludes silitab ta seda ettevaatlikult.

Ja sellest väikesest hellusest, mida ta teisele võib pakkuda, hakkab tema hing helisema mingis senitundmatus rõõmus. Ning selle sisemise helina rütmis laulab kaasa heinalõhnaline õhk vanas küünis ja katusele langev vihmapiiskade pehme sahin.

Rommel kuulab seda ahnelt ja ta vali nagu muutub hingestatult ilusaks, avatud silmad näevad midagi kaugget ning kaunist, näevad, haaravad selle endasse ja langevad kinni.

Kui ta ärkab, särab väljas lai päikesepaiste. Jaoskonnaülem istub luugil ja kõlgutab muheldes jalgu.

Ühel õhtul saab Pihlak kirja ja pärast selle lugemist läheb kohe jaoskonnaülem tупpa. Kui ta sealt väljub, otsib kiiresti üles Lutsu, räägib sellega mõned sõnad, ja siis, hüpanud Lutsu mootorrattale, kihutab värvast välja.

«Kuhu nüüd?» hüüab metsniku noorik talle järele.

«Linnal!» hõiskab Pihlak üle öla ja laseb mööda mudast teed metsa poole.

Rommel kuuleb, kuidas jaoskonnaülem Kaarele ütleb:

«Perekondlikud asjad.»

«Niil!» torkab Rommelile midagi meelde, kuid ta ainult muigab. Kui talle nüüd pakutaks vabu päevi «perekondlike asjade» ajamiseks, ta ei võtaks neid vastu. Ei, praegu ei läheks ta siit ära, sest nüüd tunneb ta vastutuse suurt õnne.

Kolme päeva pärast tuleb Pihlak tagasi — mudane ja must nagu vana kurat, aga õnnelik nagu noor jumal.

Lükanud ratta seina äärde, haarab ta kõikide nähes metsniku nooriku kaissu ja suudleb teda laksudes põsele.

«Hull!» kiljatab Helgi ja tõukab mudase mehe eemale. «Mis see tähendab?»

«See tähendab seda, et nüüd pole mitte ainult mu naisel lapsed, vaid ka minul.»

«Noo! Poiss või tüdruk?»

«Mõlemad!» hüüab Pihlak rõõmsalt. «Poiss ja tüdruk — ja mõlemad roheliste silmade ja punaste juustega.»

«Mis te...» tõrjub Helgi, «laste silmad on ainult sinised.»

«No hea küll — nad neid mulle veel hästi ei näidanud ja ka juukseid polnud veel jõudnud kasvatada. Aga peaasi, et nad ise on olemas!»

Õhtul on «titevarvaste» võtmine. Metsniku noorik toob omalt poolt suure kausitäie seeni ja värsked kartuleid ja sellest saab pidu missugune! Kui kõik on lah-

kunud ja Pihlakki pikast teekonnast ja suurest õnnest väsinuna puhkama läheb, jätab jaoskonnaülem Remmeli veel enda juurde.

Nad räägivad viimastest välitöödest ja paberitest, mis vajavad enne ärasõitu korraldamist. Aga siis küsib Laas:

«Kas sa ei tahaks sügisel Moskvasse kursustele minna?»

Rommel raputab pead:

«Ei.»

Vanamees vaatab teda arusaamatult, altkulmu.

«Igast jaoskonnast komandeeritakse üks mees. Ma mõtlesin sinule. Sa löid üle saja protsendi välja — see on ilus saavutus... tänavuste ilmadega. Ja töö on üldiselt hea, osalt ka väga hea. Aga sa võiksid veelgi rohkem, kui sul oleks kindlam teoreetiline alus. Meie aja melioraator ei saa läbi ühekülgsete oskustega — näed, minugi haridusest ja praktikast on vähe. Nii et... mõtlesin, et sa...»

«Ei.»

Jaoskonnaülem tõuseb toolilt.

«Sinu oma asil!» ütleb ta end taltsutades. «Aga ära süüdistasid mind ega kontorit, kui aasta-paari pärast Pihlak või Kaare jaoskonnaülemaks edutatakse, sina aga ikka tehnikuna hulgu. Ära süüdistasid, et teised su kohad ära võtavad!» kordab ta, nagu tahaks teisele midagi meelde tuletada.

Kuid Remmel on täna rahulik.

«Kes edasi ei lähe, läheb tagasi — meie ajal paigal-püsimist pole. Oleks aeg sul sellest juba aru saada.»

«Ma saangi aru,» ütleb Remmel naeratades ja vaatab juhile julgelt silma. «Ma saangi aru ja tahan sügisel õppimisega otsast peale alata.»

Laas silmitseb teda oma teravate hernessilmadega. Pikkamisi tõuseb ta käsi habeme juurde.

«Mõtled alata akadeemias?»

«Jah, kaugõppes.»

«Seda parem!» lausub jaoskonnaülem. Ja Remmelist mööda vaadates ning endamisi noogutades kordab ta: «Nii, nii!» Ja siis uuesti valjult ning tunnustavalt: «Nii, nii!»

Rommel kummardab, et lahkuda ja vanamees puh-

kama jätta, kuid miski vaevab teda veel. Ta astub juba mõned sammud, peatub uuesti ja nagu võitleb endaga. Ei ole inimesel kerge oma eksimust tunnistada.

Jaoskonnaülem vaatab teda heatahtlikkude silmadega. Ta küsib:

«Oli sul veel midagi?»

«Jah, seltsimees jaoskonnaülem. Ma olin suvel kord teie vastu häbematu... See vaevab mind.»

Vanamehe näole ilmub vari, kuid kohe läheb ta roosatavate põsenukkidega nagu lahkeks ja ta lausub:

«Jah, olid. Kuid omajagu oli sul seekord ehk õigustki — nüüd ei tohiks sa mind enam bürokraadiks nimetada. Oieti ei oleks tohtinud ka siis, aga noh, sa said seekord ka oma jao... nii et — me peaksime tasa olema.»

Ütleb ja teeb peaga väikese kummarduse, kuid hetke pärast lisab kavalalt:

«Aga insener Kaare vastu oled sa olnud veel häbematum. Kuidas sa temaga oma võlad õiendad, see on juba raskem küsimus.»

9

Rommel ei tea tõepoolest, kuidas insener Kaarega võlgu õiendada. Ta otsib selleks küll sobivat juhust, aga seda ei tule. Viimased tööd lähevad kiiresti, iga päevaga tõmbuvad lõpuniidid koomale, sest nüüd on ilmad ilusad nagu ikka siis, kui pole enam hädasti vaja. «Hakka kas või tööga otsast peale!» naerab Pihlak.

Jah, sügisene päike kuldab kõike nõrga, natuke kurva säraga ja see heidab inimeste meeleolulegi helki. Insener Kaare räägib tihti, et on kahju Velleverest lahkuda, ja Remmelgi tunneb, et pole kerge minna siit, kus ta üles leidis kadunud teeotsa. Aga lühikesed päevad mööduvad kiiresti ja saabubki tund, mil suvisele tööle tuleb panna punkt.

Viimasel pühapäeval teevad noored veel ühe paadi-sõidu. Sedapuhku on see jumalagajätmene jõega ja vana paadiga, mis ausasti teenis kogu suve.

Rommel ja Pihlak sõuavad — pikkamööda libiseb raske paat läbi virvendava vee, millel ujuvad pruunikad lepalehed.

Kaare istub vaikides metsniku Helgi kõrval, tema kit-

sad kulmud on kerkinud kõrgele nagu roolinnu tiivad lennu eel.

Pihlak on ülemeelik nagu ikka. Ta vannutab metsniku noorikut, et see teda ei unustaks, pritsib talle vett ja ähvardab jõkke lükata. Aga äkki küsib ta Kaarelt:

«Tead mis, Laine, ma tahaksin teada, kas sa oled kunagi armastanud?»

Kaare vaatab teda natuke kohkunult, kuid vastab siiski lihtsalt:

«Sa tead ju — ma olin abielus.»

Kuid Pihlakale ei näi sellest piisavat, ta õrritab edasi:

«Mõnikord mõtlen, et sind oleks huvitav armastada.»

Ka nüüd ei solvu Kaare, vaid küsib veidi värelevate huultega:

«Miks?»

«Sa oled nii külm ja karm, aga ometi nii... kuradi naiselik.»

Remmel näeb, kuidas nõrk puna jumestab pruuniks põlenud põski. Tuul liigutab juukseid, mis paljust veest ja õhust on muutunud kohevaks ning kergelt raamivad piklikku nägu — sellel hetkel on see hingepuudutavalt kaunis.

Nagu end unustades sirutab Kaare ühtlaselt pruuni käe ja püüab üksikut hilist vesiroosi nagu nii paljud tütarlapsed paadisõidul — see libiseb aga ta käest mööda. Kuid see alateadlik tütarlapselik liigutus puudutab valusalt Remmeli südant. Ta tunneb tahet paat ümber pöörata ja tagasi juhtida, et tõmmata naise jalge ette see hiline jõe ilu, hüljatud jõe ilu, mida neil kogu suve jooksul polnud mahti märgata. Jah, ta peab end sundima, et seda mitte teha.

Paat liigub raskelt üle jõe kummarduvate sangleppade all, ja nagu aimates, mis teise hinges liigub, hakkab Pihlak laulma vana, ammukuuldud laulu:

Aiman, tunnen, et mu rinnas
midagi on uuest' ärgand,
tunnen, et mu põuepõhjas
imeigatsus on tärgand...

Helgi vaatab lauljat suurte lapselikkude silmadega, Kaare pilk on suunatud kaugele, aga tema huuled naeratavad arglikult.

Remmel tõmbab mõla paati. Karm joon tema suu ümber pehmeneb. Sõbralikult noogutab ta Pihlakale:

«Idas!»

Kavalalt muiates jätkab Pihlak laulu. Remmel aga tõtab veel kord läbi möödunud suve, läbi esimeste nädalate nõrdimuse, kannatuste ja katsumuste, läbi tülide ja pahanduste ning läbi imepäraste rõõmude, mis tema järele on tulnud. Ja kui Pihlak laulab taevast, mida laulik vastu ei võta, tunneb Remmel, et nii on see temagaagi ei hauavaikust ega taevarahu ole talle tarvis, vaid elu, rasket ja visa, suurt ja kaunist. Ja nagu oma eluiguse eest välja astudes paneb ta käe Pihlaka põlvele ning tema suust laulusõnu ära võttes ühendab oma jõulise hääle seltsimehe omaga:

Aga süda ütleb sees:
ilma pääl sul õnn veel ees,
ilma pääl sul õnn veel ees!

«Bravoo!» hüüab Helgi ja hakkab plaksutama. Remmel plaksutab talle ülemeelikult vastu — ta tunneb end nii noorena ja vabana.

Kaare silmis on heatahtlik imetus, ta ütleb:

«Ma ei teadnud, et teil on nii võimas hää!»

Pihlak puhkeb lõbusalt naerma:

«Mees on ju ka võimas, kas sa siis seda ei näe, Laine? Vaata, Helgigi kiikab aina minust mööda!»

Nüüd naeravad nad kõik ja see on hea, mõistev ning tervendav naer.

Kui paadinina jookseb jälle kodukalda mudasse, võtab Pihlak metsniku nooriku käe alt kinni ja tõttab temaga nagu kiirustades nõlvakust üles. Kaare ja Remmel tulevad nende järel, kuid seekord ei kõnni Remmel mitte Kaare taga, vaid astub tema kõrval. Esimeste mändide all jäävad nad peatuma ja vaatavad tagasi sinna, kus laiub ühetasane luht ja loojuva päikese säras sädelevad lookleva jõe käärud.

Vaikides seisavad nad teineteise kõrval, tajudes looduse kaunist kooskõla. Lõpuks küsib Remmel ettevaatlikult:

«Mida te näete?»

«Näen meie jõge ja maad,» lausub Kaare mõtlikult, kuid naeratab ja parandab kiiresti: «Ei, Augusti jõge ja

maad... Mitte põlatud, vaid õnnistatud maad, mida meie oleme aidanud luua. Aga teie?»

Rommel vastab lihtsalt:

«Mina näen sedasama mis sina, Laine.»

Kaare pöörab tema poole oma kitsa näo, mida valgustab loojuva päikese pehme helk, vaatab tõsiselt ja ütleb tasa:

«Siis on kõik hea.»

Ja ta võtab tugevasti Rommeli käest kinni, ent mitte surmahirmus nagu hiljuti, vaid julges ja kindlas eluning õnneusus.

Rommel tunneb, et nüüd on tõepoolest kõik hea.

1955

Egon Rannet

ELULÕIMED

Taevas oli pilvitu. Suur, kärsitult ruttavate voogudega jõgi sätendas heledas hommikupäikeses. Õhk virvendas järskudel paekallastel laiuva linna kohal. Jõeäärsele ehitusplatsil, paesse murtud tohutu süvendi alles varjuga kaetud põhjas tundsid lõhatud kivimi koristajad veel öö rõsket jahedust. Sama süvendi juurdevoolukanalipoolsel kõrgel pikal paeastmel aga, kus töötasid mürisevate puurmasinate külge klammerdunud päevitanud mehed, kippus päikeselõõsk juba liiga tegema.

Peaaegu kanalisuudme keskel, puurijate üldisest töörindest veidi madalamal ja eespool, nagu eraldi asetseval paepangal, millelt ahtake kristalne veenire alla sügavusse kukkus, viskas noor pikakasvuline puuriija Jaak Riit puldankuue seljast. Täna tuleb alles leitsakut! Ta lihaselised õlad ja käsivarred olid juba tume-

pruunid, kuid Jaak Riit arvas, et küll ei tee küllale kunagi liiga.

Vastupäikest silmi kissitades vaatas ta puurivarrast vahetama hakates ülemisele suurele paeastmele ja veel kõrgemal asuvale kanalisuudmele, ning ta pilgust paistis kärsitu ootus. Ka täna pole Liidat ikka veel näha... Mis selle tüdrukuga viimasel ajal juhtunud on? Kevade poole tuli ta alati nii varakult siia, et jäi aega Jaaku ülalt kivikestega pilduda ja mõni sõna juttugi ajada. Nüüd, juba mitu nädalat, viipab ta Jaagule ainult käega, kuid on, nagu Jaak paar korda märkas, ta sõbra Viktoriga pagan teab mille üle pikalt vestlema hakanud.

Jaak tundis algul isegi kiivust. Ent nähes, kui tõsiselt Liida ja Viktor teineteisega kõnelesid, andis ta rahutus natuke tagasi. Armunud näevad vist siiski teisiti väljal Viktor on ju küll kõhetu vibalik jõumehest Jaagu kõrval, kuid Jaak teadis, et see iga kord tüdrukute silmis palju ei loe. Aga mida neil kahel arutada on? Ja millega Liida üldse viimasel ajal tegeleb? On ta ehk pahane? Jaak ei tea, et ta oleks tüdrukut millegagi vihastanud; seda ei ole ka Liidast märgata. Kui ta Jaaguga vahel harva mõne sõna vahetab, on ta endiselt lahke ja sõbralik.

Jaak kehtas õlgu. Kes küll naisi läbi näha suudab! Ei ole vist maailmas nii tarka meest... Aga Jaak annaks ei tea mis, kui ta Liida mõnegi mõtte ära aimata oskaks!

Ta surus nüüd jälle mürinal töötava puurmasina käepidemetele. Jälginud mõni hetk puurivarda tungimist aina sügavamale paesse, pööras ta pilgu kõrvale ja silmitses all süvise põhjas kihavat elu. Suured veoautod, Minski «Hõbedased Härjad», voorisid seal eelmise vahetuse poolt lõhatud ja juba madalaks jäänud paekuhjade juurde, kus ekskavaator-hiiglane rutates iskallutajaid laadis. Ekskavaatorijuht — Jaak Riit tundis seda kavalate silmadega kärmast meest hästi — kasutas oskuslikult iga hetke. Praegu pööras ta «Uraletsi» tohutu suurt, paekive täis koppa autokasti kohale tõstes oma avara aknaga juhuruumi vastu päikest. Samal hetkel märkas Jaak ekskavaatorijuhi pingul ilmega nägu ja muigas kahjurõõmsalt. Pole viga, vennike, kiirustad, palju kiirustad, aga täna sa meile kandadele ei

setu — jõuame sulle pealelõunaks küllalt kive alla

See mõte meenutas talle peatset lõhkamist ja ta viskas igatseva pilgu üles kanalisuudmele. Ikka veel polnud Liidat näha! Kuid küllap ta nüüd kohe varsti ilmub, sest üsna pea tuleb minööridel puuraukude laadimist alustada. Lõunatunnil aga, kui süvend on inimestest tühi ja nii vaikne, et jõe rahutu kohin peaaegu ainukesena häälena kogu Narvat valitseb, prahvatab siit ülalt paeastmelt üksteise kannul sada paukuvat välku ning algab veel õhuski lagunevate paelahmakate maruline, tihhe sadu.

Kohe pärast seda on uuesti kuulda jõe kohinat. Süvise põhi aga on jälle üleni täis korratuid paekuhje, ning kulk aega hõljub süvises suur hõre pilv helehalli kivitolmu.

Lõhkamise metsikud minutid on Jaagu meelest alati ühel ajal toredad ja hirmsad. Ta tunneb siis selles kaljusid purustavas jõus osakese omagi töö jõudu, ja see tekitab temas uhkust. Aga veel midagi tunneb ta — midagi niisugust, mis on ühenduses tema endise eluga ja mis talle lõhkemiste määratsust vaadates iga kord külmajudinad üle selja ajab ja sõrmed rusikasse surub...

Jaak Riit toetus enne uue puuraugu alustamist korrale puurile ja ta silmadesse tekkis rahutus. Milleks sarnaste mõtetega üldse enam tegelda? Ta elu voolab ju nüüd kindlalt nagu jõgi oma süngis... Kuid see võrdlus tundus talle kohe vale. Nõukogudemaal tõstetakse tänapäeval isegi niisugune kose ja kärestikuga jõgi, nagu see siin ees, päris kergesti uude süngi! Inimeste elus esineb taolisi järsupöördelisi muudatusi väga harva — ainult temal endal juhtus umbes samuti...

Aga jäägu see kõik praegu siiapaika! Liida ütles alles paar kuud tagasi väga õieti, et Jaaku ühendavad uue eluga nüüd juba sajad nähtamatud, kuid tugevad lõimed; enam Jaak tagasi libiseda ei saa. Jah, muidugi ei saa!

Kaks pääsukest vilksatasid nagu musta-valgetkirja nooled nii Jaagu lähedalt mööda, et nende tiivalöökidest paiskus väike tuuleõhk talle näkku. Kiiresti pead pöörates vaatas Jaak lindudepaarile järele ja ta hele, lõbus pilk jäi lõpuks peatuma seal, kus kõrge paekalda

järsul serval tõusid sinise taeva poole kraanade saladad terasmastid. Samas lähedal askeldasid juurdevoolu-kanali rünklikule paesängile sileda betoonvoodri valmistajad. Armatuurisõrestikel välkus keevitajate kaitsemaskide ees heledat särisevat tuld. Mitte kaugel neist töötasid betoneerijate jaoks rakiseid meisterdavad puusepad. Nende kätes tõusvate-langevate kirveste ja haamrite kiireid tugevaid lööke võis kogu ehituse kohal hõljuva kära ja müra sees rohkem aimata kui kuulda. Jaak noogutas tõsiselt. Ka siin ehitavad inimesed kiiresti ja täpselt!

Jaak Riit pöördus ringi ja astus üsna paerünga servale. Kui palju avarust! Ta vaatas puurile toetudes üle peaaegu samas all kohiseva jõe eemal laiuvale linnale. Uus Narva kerkib jõudsalt! Varsti on siin, kus Jaak seisab, võimas hüdroelektrijaam — aga tema, Jaak Riit, koos oma seltsimeestega on selle hoonemüraka jaoks selgesse kivisse sügava aseme murdnud... Viktoril on tõesti õigus, kui ta ütleb, et tore on olla inimene, kelle ülesandeks on ehitada ilusat ja võimast!

Ta astus pangaservale veelgi lähemale ja kuulis samal ajal oma selja tagant, kuidas ülal kanalisuudmel jämeda kähiseva häälega vihaselt karjuti:

«Hei, kuhu sa kuradinahk ronid? Aura siva kõrvale — hei...!»

Jaak muigas, kuid tundis samal ajal endas tekkivat ja järjest rusuvamaks muutuvat häbi, sest ülalt kajavas toores kisas meenus talle uuesti see, mida ta kunagi enam meenutada ei tahtnud. Aga kes seal karjub? Tavaliselt siin ei sõimata. Kuidagi tuttav tundus talle see kähe hääl, mis juba jälle üleval röökis:

«Kas sa kuuled, jahupea! Uju kõrvale! Noh, ma sulle kuradile...!» Samal hetkel lartsatas päris suur paekivilatakas Jaagu lähedal kildudeks.

Kes seda julges...?

Jaak Riit keeras, puurmasin sangapidi käes, raevunult ringi ja vaatas üles. Nüüd oli ta sarnakas, tugeva lõuaga nagu nagu pruunikashallist paekivist tahutud. Ainult põsenaha all tuksles midagi ja siiani pehmelt vaadanud, roheline varjundiga silmades oli süttinud ähvardav, peaaegu metsik leek. Kes on see, kes julgeb...?

Viss-kuus meetrit kõrgemal, kanalisuudme serval, seis-
sis poiktriibulist latti hoidev tursunud joomarinäoga
suur kondine mees, kes vihaselt Jaagule karjus:

«Kas ma pean tulema sind ärkvele tolmutama, unine
mees? Ega su kere klaasist pole...» Ähvardaja peatus
järsku ja kummardus nii palju alla kui võimalik. «Mis?
Kas see oled tõesti sina, Huntilves...?» küsis ta kohku-
nult ja aralt. «Ma ei teadnud, Huntilves, et sa nüüd siin
tahad... Ma vaatasin küll, et tuttava turske kerega
võid, aga ei tundnud sind kukla takka ära.»

«Noh, nüüd tundsid.» Jaak Riida hääl oli pahameelest
kare.

«Jah...» Ülalseisja nägu muutus veelgi hädisemaks.
«Näed, ma kukkusin ajutiselt loodijatele abiks ja
muudkui ronin nagu vana sokk mööda selle augu kal-
daid...»

«Roni,» ütles Jaak, nüüd juba selgelt ja kõlavalt,
«aga ära loobi inimestele kive selga, Õllepump!»

«Ega ma enda pärast,» sõnas Õllepump kiiresti. «Mul
on kihvt ülemus — vaata, see tüdrukutirts seal all; sa
jäid ta aparaadi pikksilmale ette. Ega sa seda väikest
üllemist pahaks ei pane, Huntilves, vana semu?»

«Ei pane. Ainult teinekord, Õllepump, võiksid sa
sõnadega viisakam olla.»

«Mis asi...?!»

«Viisakam.»

Oli näha, et Õllepump veelgi oma kõrvu ei uskunud.
Ta jäi Jaagu sõnadest algul otse keeletuks. Aga siis
hakkas ta suure häälega naerma.

«Sina, Huntilves, oskad alati jubedat nalja teha... äh-
ähäh... Või viisakamalt! Mis värvi su oma suuvärk
on! Ähähäh...»

«Kui sa oma hirnumist ei jäta, siis tulen ja rebin sul
kõrvad peast!» käratas Jaak vihaselt. «Ja käi siit üldse
kuradile!»

Lõbus irvitus teise näol tardus.

«Sina ajad mind ära?» sõnas ta kähinal ja nii tasa,
et Jaak ehituse müras hädavaevu ta sõnu kuulis. «No-
jah, praegu oled sa vist jalad alla saanud — aga pole
raske tagasi meie juurde lennata...»

Jaak Riit ei vaadanud enam üles. Ta pöördus oma
tööd jätkama, kuid nägi kõrvalt, et Õllepump veel

tükike aega kanalisuudmel seisis ja tema poole alla vaatas. Siis läks ta, kirju latt kaenlas, aeglaselt minema.

Jaak Riit rõhus keerlevale puurivardale kaasa kipuva puurmasina käepidemetele ja jälgis vahejuhtumit tõttu ainult ehk veidi hajameelsemalt kui harilikult, kuidas puur aeglase, aga visa järjekindlusega paesse tungis. Ta nägu oli jälle täiesti rahulik, üksnes silmadesse oli jäänud õige natuke püsima hiljutist metsikut tuld.

«Huntilves,» pomises ta endamisi. Juba ligi aasta ei olnud teda enam niiviisi hüütud!

Ta vaatas, kuidas puurikeermete vahelt kerkis üles sinakashalli paepuru. Huntilves... Jah, aga mitte ammu tagasi Jaagul nagu muud nime ei olnudki kui Huntilves, mille talle kunagi külge kleepis seesama vana Õllepump, kes mõne hetke eest siit lahkus. Õllepump kinnitas siis kõigile, et ta ei ole varem kohanud ühtegi meest, kes nii osavalt ja julmalt kakleks kui Jaak ja et ta kord poisikesepõlves on külaäärses vōsas näinud huntilvest koortekarja keskel raskeid kōpahoope virutades välkkiiresti siia-sinna keerlemas. Purjus Jaagul olla rōsinas täpipealt huntilvese metsikud kombed! Sellega olid nōus kōik Jaagu tolleaegsed kaaslased, ja metslooma nimi jäi Jaagule kōvasti külge nagu tōrvaplekk...

Jah, siis tuli veel suurem kukkumine. Jaak kaotas viimase tasakaalu ning mõtles, et temaga on lõpp. Aga elu pōördus veel kord jōrsult, ja nüüd juba teisele poole; side kōige rōpasega katkes ja metslooma nimi jäi Jaagust maha. Tundus, et mōōdunu on alatiseks seljataha jōānud, maetud, unustatud... Aga nāe, tana tuli mees, kes teda hāsti mēletas ja, nagu poleks Jaagu juures mitte midagi muutunud, teda endisekt Huntilveseks nimetas!

Jaaku ũmbritsevasse heledasse pāikesevalgusse langes jōrsku kellegi tume vari ja tugev, meeldiv hāāl hūūdis lāhedalt:

«Tere hommikut!»

Jaak Riit vabastas käepidemes lingi ja vaatas ũles. Mootorimōra lakkas. Jaagule naeris vastu pikk kōhetu puldanpūkstes ja sinises trikoos noormees.

«Sina, Viktor...»

«Mina.» Viktori ũhetasased tugevad hambad helendasid tumepruuniks pāevitanud nāost. Ta lūkkas harali

hāimedege lābi sitikmusta juuksepuhma ja kōsis: «Ega sul siin juhuslikult kahte keskmist kaasas ei ole?»

«Ojā.»

«Teravad?»

«Kuidas siis...»

«Kuule, laena ũks mulle. See dolomiitne paas, mis mul seal on, nagu raiub puuritera eest āra...»

«Millest sa rāāgid?»

«Dolomiidistunud paas — see on niisugune vāga kōva, raskesti lābitav punakas paekiht. Tuleta meelde, ma ũkskord jōe āāres ju seletasin sulle...»

«Jah, mēletan kũll ja tean seda punast... On tōesti kōik-kōva.» Jaak lāks, tōi kōsitud puurivarda ja ulatas ũles Viktorile.

«Ole meheks! Kuidas sul lāheb?» Viktor vaatas teraselt alla ja ũtles: «Sa arvestad muidugi ka seda vāgevat lōhet?»

Jaak heitis pilgu sinna, kuhu Viktori kōāsi osutas, ja vaatas ebamāāraselt:

«Kui ei lāhe ākki lābi...»

Viktor naeris jōlle.

«Igal juhul tasub jōrele uurida!»

«Mille pārast sa nii kangesti sārād?» imestas Jaak.

«Kas sārān?»

Jaak muigas.

«Nagu teine pāike...»

Kusagilt ũle sũvise lendas vali hūūe:

«Koroljo-o-v!...»

Viktor pōōrdus, viipas kōega ja sōnas juba minnes:

«Lōhkemeister kutsub, Jaak — hūvasti ja aitāh! Kuid oota... āra unusta, et mul on sulle pārast ũks ũllatus. Hūrur, suur ũllatus! Oota mind peale tōōd ũleval, kui enne jōuad...»

Viktor lāks. Jaak vaatas talle segaste tunnetega jōrele ja asus enne poolelijōānud puurauku lōpetama. Nii-august sōpra ei ole tal veel kunagi olnud nagu Viktor. Hāmmastavalt palju teab see kōhetu vibalik! ũkskōik millest Jaak ka pāriks, ikka leiab Viktor taibuka vastuse; kui mitte tana, siis kindlasti homme vōi mōne pāeva pārast. Jaagule meenus nũūd selgesti, et kord kevadel sattus ta Viktori ja Liidaga jōe āāres olles imestust avaldama, et paas, mis on kũll pealtnāha igal pool

ühesugune, on ometi puuritera ees suuresti erinev — praegu liivakivina pehme, aga pool meetrit sügavamal kõliseb nagu malm vastu, nii et ole mees ja suru puur läbi! Dolomiitne paas, sisaldab muu hulgas, nagu Viktor siis seletas, vist raudagi... Jah, kõike see Viktor teab!

Samas Jaak võpatas sisemiselt. Ta teab kõike — viimaks teab ta sedagi, miks Liida viimastel kuudel nii salapärane on...?

Jaak saavutas puuraugule vajaliku sügavuse ja leidis samal ajal, et ta on arvatavasti liiga kahtlustava iseloomuga. Viktor on ta parim seltsimees, Jaagu poolt peaaegu niisama lugupeetud seltsimees kui praegu teisel pool süvendit puuriv lühike tüse Andrei... Temale mõeldes on Jaagul alati soe tunne südames, sest Andrei ja Liida peamiselt need olid, kes Jaagust ühiskonnale kasuliku inimese tegid! Aga ka Viktor on omalt poolt palju Jaagule andnud...

Jaak muigas. Viktor on Jaagule nagu ema eestki olnud, sest isegi supisöömisel luristamise laitis ta ära. Ja ta on tihti Jaaguga vestelnud maapõuest, kivimitest ja muust puurijale vajalikust. Aga ükskord kevadtalvel, varsti pärast seda, kui Viktor kusagilt põlevkivirajoonist siia hüdroelektrijaama ehitama ilmus, küsis ta ootamatult keset vestlust:

«Ütle, Jaak, kuidas sa Liida peale vaatad? On ta sulle niisama harilik tuttav — noh, kuidas seda ütelda? — või on sul tema vastu ka õrnemaid tundeid?»

«Minul tema vastu? Ei. Täiesti harilik tuttav,» vastas Jaak imestunult ja ettevaatlikult. «Miks sa seda pärid?»

«Lihtsalt niisama,» sõnas Viktor ja ta tumedate silmade pilk oli siis, nagu Jaak praegugi mäletab, väga rõõmus. Jaak aga muigas tookord endamisi. Tema juba ei hakka seda kõigile kuulutama, et ta tõepoolest Liidat armastab! Ta pole oma tunnetest Liidalegi mingit märku andnud, ja ta ei kavatsegi seda veel niipea teha. Milleks kiirustada? Enne tahab Jaak ennast võimsalt üles töötada, ja küll siis ükskord aeg tuleb, kus Liida kuuleb Jaagu armastusest võib-olla sada korda päevas... Kuidas küll Jaak teda jumaldab! Lihtsalt kõike — tema pikki tumedaid ripsmeid, tihedaid kaarjaid kulme, pehmet ümarat lõuga, väikest, kaunilt vormitud suud, mis

siis kelmikalt naeratada oskab. Aga eriliselt meeldisid talle Liida silmad — helepruunid, kullase läikega...

Kuid millest Viktor täna nii elevil oli? Ja mis suur üllatus tal peaks olema? Jaak ei osanud midagi arvata, sest paljugi, mis inimesele hea tuju võib teha, ning Viktor on pealegi eriline inimene. Vaata, kui teravaks ta pikki muutub, kui töö juures midagi nuputada on! Jaak märkas ka ise enne lõhet, kuid hiljem unustas.

Puurmasinat võttes vaatas ta ikka veel kõheldes sinna, kus allapäikest süngelt tumehall, konarlik, teravate murdepindadega astang järsult üles kerkis. Kui siiski uurida lõhet, nagu Viktor soovitas?

Jaak heitis silmile vajunud heleda juuksesalgu peaühtlusega tagasi, toetus paariks hetkeks kergelt puutile ja silmitses hindavalt paerünka, millel seisis. Siia tuleks nüüd lasta veel üheksa auku. Kui seal taga aga tõesti sügav lõhe jookseb?

Ta asetas puurmasina uuesti maha, astus püstloodis paaseina jahedasse varju, toetus käega külm-niiskele rängale ja uuris alla kummardudes tähelepanelikult kivi hallis pinnas looklevat sügavat ja laia lõhet. Kui pikalt see siin läheb, ja peaasi — kui sügavale ulatub? Ta mõõtis silmadega lõhe pikkust, läks siis paepanga servale ja hüppas osavalt umbes poolteist meetrit allpool kõrval asuvale kitsale paekivinurgale.

Seistes ohtlikult kitsukesel kiviserval, püüdis ta siit määrata lõhe sügavust. Vilumata silmal oleks siin vähe näha olnud. Jaakki rohkem aias ja tundis mõningate märkide järgi, kui nägi. Pole siiski viga, see asi annab korraldada...

Ta ronis paari osava haardega oma töökohale tagasi. Tuleb ainult lõhkemeistriga kooskõlastada ja asi läheb! Nüüd ta kasutabki ära tolle sügava lõhe, mis annab paepangale siinkohal peaaegu kolmanda vabapinna...

Jaak pigistas silma kinni ja arvestas. Ühe paugu asetab ta lõhe juure peale ja laiali üle panga paneb neli — kas pole see töö siis viie pauguga paremini tehtud kui üheksaga? Rääkimata kokkuhoitud lõhkeainest ja tema ning minööri tööajast!

Jaak uuris kiiresti paerünka, et leida puuraukudele kõige otstarbekamat paika, — ja just siis, kui ta uuesti

tööd jätkama asus, langes tema lähedale nõrgalt plaksatades väike kivike.

Jaagu pilk muutus samal sekundil valvsaks ja ülilõbusaks. Hurraa! Liida on tulnud ja tervitab teda jälle nii nagu vanastigi! Kuid ta ei vaadanud üles, vaid alustas puurimist.

Jaak ei vaadanud üles, kuid teadis, et juurdevoolukanali suudmel seisab nüüd kelmikalt naerata Liida — seljas hall, suurte taskutega, tugevasti võõtatud töökittel ja õlal tume-läikiv loodimiskepp nagu vanaaegne pika toruga püss. Ta seisab, helesinine siiditaoline õhuke rätikuke paksudele blondidele kähharjuustele seotud ja kummalgi pruunil silmateral sätendav päikese täpp. Nüüd ta aga enam kindlasti ei oota, vaid otsib maast parajat kivikillukest, et sellega all olevat ja tema arvates muidugi kangekaelset Jaaku enda poole üles vaatama sundida. Kohe peab kukkuma järgmine kivikel!

Jaagu lähedale kukkuski uus paekilluke. Suur rahuldus helendas läbi noormehe pilgu. Nüüd on natuke vahet ja siis tuleb tava kohaselt ka kolmas, ning siis ähvardab Jaak naerdes rusikaga... Ah seda Liidat — armast, kallist, maailma kõige toredamat tüdrukukest! Temale on Jaak kõik võlgu, kogu praeguse elu, sest kui poleks kõigepealt Liidat olnud, oleks ta Narva tänavatel edasi laaberdanud ja joonud, või koguni...

Jaagul on raske tolele õhtupoolikule tagasi mõelda, kui ta Liidaga esmakordselt kohtus. Tal on tänagi veel vastik meenutada, kuidas ta tookord ebavõrdses kakluses läbipekstuna, vermetes näoga, rebitud riietega tänaväärse kioski juures pudelist lohutust otsis. Kogu maailmaga leppimatult vihasena nägi ta nägusat, maitsekalt riietatud tüdrukut piki kõnniteed lähenemas ja astus talle oma joomakaaslaste naeruhirnumise saatel tee ette.

«Vahest ehk tütarlaps lubab ennast saata? Kas pole ma viisakas ja kena kavalier...?»

Tüdruk ei olnud argade ega hüsteerikute killast. Ta pani käeotsas oleva koguka paki maha ja vaatas alles siis tähelepanelikult Jaaku — pealaest jalatallani. Oli näha, et ta tülitamise pärast vihastas, kuid Jaak mäletab, et ta pilku tekkis koos vihaga ka midagi kaastundetaolist. Seina ääres aga irvitasid Jaagu purjus kaaslased,

nagu küllap Liida taipas kohe, et nad ootavad Jaagult edasist inetusi ja temalt Jaagu aadressil vihast nõretavaid sõnu. Kuid nüüd jäid kõik tummaks, sest Liida nagu oli küll pahameelest pingul, aga ta ütles Jaagule: «Te soovite mind saata? Olge lahke, saatke. Ja võtke mu pakk enda kätte. Noh, võtke, võtke...»

Jaak, hämmastusest sõnatu, võttiski paki ja nad läksid kahekesi piki Uut liini — Liida oma kirjus siidkleidis ja rohelistes korktallaga kingades, puhas ja kaunis nagu kevadlill, ning tema kõrval üllatusest ja häbiist hingeldav, rebitud riietega, marraskil näoga Jaak. Just meelest, otse tapvat häbi tundis ta siis, ning see paistis talle endalegi imelik. Ta oli mõnigi kord Uuel liinil joomakaaslastega kogu kõrist laulda karjades edasi tuikunud, aga häbi mitte ilmaski tundnud. Ta on samal tänaval sööklast lärmitsemise pärast väljavisatuna kaklust alustanud, ja mitte häbiraasu pole tal olnud. Kuid nüüd noore, korraliku tüdruku/körval läbi Uue liini minnes tahtis ta sada korda maa alla vajuda. Tema oma hirmsa välimusega julgeb niisuguse tüdruku lähedal olla — ja see tüdruk ei aja teda ära...?!

Ei ajanudki. Jaak Riit kandis ta pakki ega tõstnud silmi üles. Ja kui Liida küsis, kuidas teda kutsutakse, vastas ta pominal ja mõtlematult:

«Huntilves.»

«Aga eesnimi?» küsis tüdruk.

«Jaak,» pomises Jaak endiselt maha vaadates nagu noomida saanud koolijüts ja õhetas aina rohkem.

Ta tassis selle sugugi mitte kerge paki majja sissegi — ja seisis siis kohmetult altkulmu põrnitsedes suures toas hulga noorte ees, kes teda, räpast ja segipekstud näoga inimest, imestusega silmitsesid.

Jaak ei teadnud, kuhu paki panna, ja vaatas süngelt Liidale. Ta tundis järsku, et ta hingeõhk haiseb õllest ja viinast ning rüvetab kogu seda ruumi. Ta tahtis siit kähku välja!

Kuid Liida võttis temalt paki ja ütles:

«See noormees on minu uus tutvav. Ta oli väga lahke ja aitas mul seda rasket raamatupakki läbi kogu Uue liini siia tuua... Palun, saage seltsimehega tutvavaks. Ta nimi on Jaak Huntilves.»

«Ei ole,» sõnas siis Jaak karedalt. «Mu pärisnimi on

Jaak Riit, see Huntilver on mul niisama, nagu sõimunimi. Aga nüüd ma lähen...

«Ei, palun ärge veel minge,» sõnas Liida. «Istuge, ajage meiega juttu. Andrei, palun anna talle tool.»

Lühike, tuse noormees lükkas Jaagule kohe tooli lähemale. Jaak vaatas igatsevalt akendetaguse tänava poole, kuid häbenes põgeneda. Ta istus ja sama Andrei tuli ning istus Jaagu vastu teisele poole lauda. Andrei pakside põskedega ümar nägu oli väga tõsine. Ta uuris enne veidi aega Jaaku, ta vermeid ning muhke ja küsis siis:

«Kes teid nii rängalt peksis?»

Jaak lõi käega.

«Tühi asi... Ma olin liiga purjus ja neid oli mitu.»

«Tunnete neid?»

Jaak ei märganudki, et ruumis, kus viibis mitukümmend noort inimest, nüüd täielik vaikus valitses. Ta ütles kaheda, ärajoodud häälega:

«Kuidas ma neid siis mitte ei tunneks...»

«Miilitsale teatasite, et teid peksti?»

«Miilitsale?» Jaak ütles seda niisuguse häälega, nagu ei mõistaks ta Andrei küsimuse sisu.

«Jah.»

«Ei. Meie õiendame nisukesed asjad ise... Meie ei teata kunagi midagi miilitsale.»

Toasviibijad vahetasid pilke. Laual oleva pliiatsiga mängides küsis Andrei:

«Kes teie?»

Jaak kortsutas kulme.

«Kogu meie kamp.»

«Teie kamp? Kui suur see teie kamp on?»

Jaak mõtles ja luges siis sõrmedel:

«Mina ise... Sammal... Valotka-madrus... Õlle-pump ja Varplane. Ongi kõik.»

«Ahah...» Sellega jäi küsija nähtavasti rahule, kuid ta pilgus oli midagi, mis Jaagule ebamugavaks muutus. Üldse tundis ta ennast siin äärmiselt ebamugavalt. Imelik rahvas! Kuid ei saa just öelda, et nad Jaagusse vaenulikult suhtusid... Aga ta otsustas siiski olla valvas.

Nüüd liigutas ennast nooruke, väga tumedate, ümber pea keeratud palmikutega ilus tüdruk. Jaak vaatas alt-

kalnu tema poole ja tüdruk küsis heliseva, Jaagu meelest ptae linnuhäälega:

«Andestage, aga kas tohib teada, kui vana te olete?»

«Mina? Kaksikümmend üks.»

«Mis te räägite...?!»

«Kaksikümmend üks?» Ka Andrei vaatas uskumatult Jaagule. «Kolmkümmend viis võiks teile anda...»

«Lori,» sõnas Jaak irvitades. «Las larhv paraneb jälle ära, siis paistab õige mees väljal!»

Andrei mõtles midagi, aga nüüd küsis Liida:

«Kas teie vanemad on Narvas?»

«Ei ole. Mul üksi ema ongi; isa on ammu surnud. Ema on Rakvere lähedal kolhoosis...»

«Kus te praegu töötate?»

Jaak pomises midagi.

«Ja kaua te seal juba töötate? Kellena?» tundis Andrei huvi.

«Paar kuud. Liigutan niisama labidaga...»

«Nii et mustatööline?»

«Või's minusugusel seda ametit niisama lihtne õppida ongi...»

Toas tekkis sekundiks-paariks liikumine ja kuuldis aeglasel räägitud kõnekatkendeid. Jaak kuulas teravalt. Ei, keegi ei naernud...

Nüüd küsis akna juures seisev, seni kortsus kulmul, otseselt tigidalt Jaaku vaadanud suurt kasvu noormees järsult:

«Aga kus te varem töotasite?»

Jaak hingas sügavalt.

«Varem...?»

«Jah, varem?»

Jaak vaatas toas ringi, tabas mitmekümne tõsise silmapaari ootava pilgu ja küsis Andreilt:

«Kas ma pean seda ütlema?»

Andrei noogutas.

Jaak võttis mütsi, mille ta lauale oli pannud, ja ütles püsti tõustes:

«Varem, tead, ma ei töötanud, vaid istusin vangis.»

Kogu suur tuba näis hingetult kuulavat. Ja siis küsis sama suurt kasvu noormees kurjalt:

«Mille eest ja kaua?»

«Huligaanitsemise eest, ja aasta.» Jaagu nägu tõmb-

les. «Olen ka edasi nisuke, nagu ise tahan, ja see pole kellegi asi! Proovigu mõni mind siin tõmbama hakata...»

Liida tuli vaikselt laua juurde ja sõnas nii tasa, nagu kõneleks ta raskesti haigega:

«Keegi ei mõtlegi teid siin pilgata. Kuid palun istuge veel mõni minut.»

Jaak vaatas talle näkku, raputas pead, aga istus siiski.

Andrei tõusis, tuli ümber laua Jaagu juurde ja pani käe ta õlale.

«Sinust tuleks mees teha!»

«Õige,» lausus suurt kasvu noormees kurja, kareda häälega.

Jaak muigas üleolevalt.

«Ei tea, mis mul mehest puudub?»

Kogu Jaaguga jutuajamise jooksul naeratas Andrei nüüd esimest korda.

«Esialgu puudub sul veel kõik...»

Jaak tõusis uuesti vihaselt püsti. Tema ei lase ennast niisugusest väikesest paksukesest narrida! Ta vaatas toas väljakutsuvalt ringi, tabas Liida etteheitva pilgu ja istus omaette pomisedes toolile tagasi.

Ta viibis seal veel mitu pikka tundi ja pidi vastama vist küll sajale asjalikule küsimusele. Ta pingutas oma aju, et kõike taibata ja mitte liiga rumalasti vastata. See ei olnud lihtne saun, vaid vahetpidamata leil! Aga tol õhtul oli peamiselt Liida see, kes teda vahetevahel mõne sõbraliku sõnaga või lihtsalt pilguga julgustas ja toetas...

Alles ära tulles selgus talle, et ta oli olnud komsomolikomitees.

Liida määras temaga juba järgmiseks päevaks kohtumise. Jaak pesi öösel oma särgi puhtaks ja õmbles pint-saku katkirebitud käise hoolega kokku. Ta läks juba pool tundi varem kohale ja oli kindel, et ta läheb asjata, sest vaevalt Liida tuleb. Kuid Liida tuli, ja koos Andreiga.

Nii kõndisidki nad tänaval kolmekesi, ja Andrei oli paar päeva hiljem see, kes Jaagule uue töökoha muret-ses. Kui Jaak esimest korda siia tööle ilmus, selgus, et Andrei on jaoskonnas parim puuri ja — ja ta hakkas, nagu lubanud oli, ka Jaagust meest tegema.

Möödusid päevad, nädalad ja kuud... Jaak Riida mõttemaailm muutus aeglaselt, kuid selle eest väga sügavalt. Uus elu sidus teda endaga vist küll tuhande peaaegu märkamatu tekkinud lõimega. Andrei abil mandatud puurijakutse, joominguta mööda läinud palgapäev, juurdeõpitud töövõte, esimene kiitus Andreilt, ainult kahe nädala palga eest ostetud kallist riidest ülikond, tunnustus tubli töö eest seinalehes, mõne vanema töökaaslase sõbralik tervitus Uuel liinil, loetud hea raamat — igaüks neist andis nähtamatu, udupeene, aga tugeva lõime, ja aastaga on neid kogunenud juba kaua-ke hulk.

Jaak surus puurile, mõtles oma tagasivaatavaid mõtteid, kui äkki välgatas pähe poolkohkunud küsimus: kuhu jäi Liidalt kolmas kivike? Juba on möödunud vist tubli minut...

Ta vaatas kiiresti üles. See poolvargi heidetud pilk pöördus kohe tagasi puuri juurde, ent pilt, mille pilk tabas, jäi Jaagule veel paariks sekundiks silmade ette. Liida oli täpselt seal, kus Jaak oletas, aga all tema kohal seisis Viktor, mustade juustega pea kuklas, ja rääkis käsi laiutades vist midagi väga naljakat, sest Liida naeris südamest.

Jaak vaatas veel kord kärmesti sinna. Nüüd naersid nad mõlemad ja ilmselt suure lõbutundega!

Jaak vidutas silmi. Ta pilk muutus tumedaks ja nagu süngeks. Naeravad... Kuid mille üle? Kelle üle? Kas pole naeru põhjustajaks Jaak? Ta ei olnud ikka veel vaba kahtlusest, et räägitakse ja naerdakse teda, kui kusagil midagi tasa räägiti või ootamatult millegi üle naerdi. Ta pidi ennast iga kord sundima, et mitte minna seletust nõudma ning sellega muutuda kõigi silmis tõesti naeruväärseks veidrikuks. Ka praegu tundis ta südames kahtlustuse külma närimist, kuid ta lõi mõttes sellele käega. Naergu kas või tõepoolest teda! Kui on põhjust, muigab Jaak isegi kaasa. Ta näitab neile mõlemale, et ta on koguni niisuguste jutuajamiste ja naermiste vastu, kus Liida üheks osaliseks on, äärmiselt ükskõikne. Täiesti ükskõikne!

Kuid ta surus oma äärmises ükskõiksuses siiski liiga ägedalt puurile, nii et see ülekoormatusest kinni jooksis ja undama hakkas. Neetud!

Jaak tõmbas puuri veidi tagasi. Tähendab, jälle see Viktor...? Noh, pole ka midagi ütelda — lõbus, taibukas noormees ja Jaagu hea sõber. Tore, et ta ka Liidale hästi meeldib! Nähtavasti on tal Viktoriga siiski huvitavam kui Jaaguga...

Jälle hakkas puurmasin kurjalt undama. Jaak kirus, andis puurivardale uuesti veidi vabadust ja suurendas siis aeglaselt survet. Nüüd mõtleb ta ainult oma tööle!

Vaevalt pool minutit hiljem muutus puuri töötamise hää järsku kalgiks. Midagi nagu tagus altpoolt vastu puuritera. Ahah... Jaak teadis, mis see tähendab: ka tema on nüüd nähtavasti sattunud — kuidas Viktor ütleski? — dolomiidistunud lubjakivi raskesti läbitavale kihile. Jah, seda valju, kergelt punakat paasi leidub siinsel kõrgusel mõnel pool hiiglasuurte laikudena. Jaak tunneb praegu oma jalge all oleva maapõue nagu Andrei ja Viktori seletuste kaudu juba päris hästi: ta võib igauhele süvendi seinas näidata, kus on väga paks kiht punasetoonilist obolus-liivakivi või õhuke kiht erkrohelis savi-liivakivi ja kus see läheb üle lubjakivi hallideks kihtideks...

Jaak püüdis kõigest jõust mõtelda ainult süvendi kihtidest triibulistele seintele, kuid kiiluna tungis kogu aeg teiste mõtete vahele rahutu küsimus: mida nad seal kahekesi räägivad...?

Pärast tööd kohtas ta Viktorit ülal süvendi kaldal betoonitehase ees. Viktor seisis ja arvestas midagi märkmikulehel. Jaaku nähes sõnas ta asjalikult, kuid silmadest piilus tal lõbusus:

«Sea, sõber, asjad nii, et sa homme õhtul vaba oleksid.»

«Mis sul siis lahti läheb?» muigas Jaak, ja tahtmine Viktori teadmata enda külal kibedat nalja teha — õigemini soov, et teda kogu tänase päeva piinanud ebamäärane mõte lihtsalt lamedaks naljaks muutuks, sundis teda lisama: «Küllap hakkad vist Liidaga pulmi pidama...»

Viktor tõstis pilgu märkmikult ja Jaagul hakkas kohe kuidagi lõbus ning kerge, sest imestusse Viktori näol oli segatud natuke pahameelt. See võis olla ainult Jaagu rumala nalja tulemus.

«Kes seda sulle rääkis?» küsis Viktor. «Keegi peale Liida ja minu ei teadnud ju...»

«Mida?»

«Et me homme abiellume.»

Jaak vaatas liikumatu pilguga Viktorile, kuid Viktor nägi selles vist täiendavat küsimust.

«Jah,» kordas ta, nüüd juba naeratades, «mina ja Liida laseme endid homme registreerida ja palume sind kui meie kõige lähemat sõpra pidulikule õhtusöögile tulla. Kas ei ole tore üllatus?» Viktor ootas muheldes vastust, kuid Jaak, ehkki ta ainiti Viktorile vaatas, ei poetanud sõnagi. «Noh, ütle ometi midagi,» sõnas Viktor hämmeldusega. «Kuuled, Jaak! Millele sa mõtled?»

«Mina?»

«Sina just!» Viktor koputas Jaagule naerdes õlale. «Mina räägin sulle oma elu kõige ilusama sündmuse, aga sina mõtled samal ajal teab mida... Ütle, sõber, kas pole see tore, et Liida mulle naiseks tuleb?»

«Tore...? Muidugi...» Jaak kuulas oma häält. See ei kõlanudki palju rohkem teisiti kui tavaliselt. Ka ümberringi jäi kõik endiseks — päike ei tuhmunud, jõgi aeglaselt kohises nagu varem, rohi järsakuserval oli värske, pehme varjundiga...

Kuidas Viktor ütles? «...mina ja Liida laseme endid homme registreerida, aga sina kui meie kõige lähem sõber...» Kui võtaks ja virutaks ta siit, ligi poolesaja meetri kõrguselt alla?! Ainult üks järsk, tugev haare, mees kerkib õhku ja lendab... Aga pärast tulgu, mis tuleb!

Jaak peitis oma käed selja taha. Ta ei ole varem kunagi tundnud, et ta rusikad nii kivistuvad võivad olla kui praegu! Viktoril ei ole tarvis neid näha.

Viktor vaatas Jaagule naeratades silma.

«Sa, pagana poiss, oled vist natuke kade — sest miks sa mulle õnne ei soovi?»

Jaak neelas paar korda ja vastas siis karedalt, käed ikka selja taga rusikas:

«Soovin. Soovin teile mõlemale siis õnne, kui te... koos olete.»

«Ja, näe, sa tundsid teda kaua enne mind,» rääkis Viktor pehme naeratusega ja vaatas Jaagu mõõda alla süvendisse. Jaak teadis, keda ta pilk otsis. Viktor

jätkas äkki elavalt: «Aga sellest ei suuda ma aru saada, et sina vist ei näinudki teda! Ometi on Liida aare!... Jah, sina ei näinud... mina aga armusin temasse kohe.»

Jaak kuulas. Kuid temagi ju armastas! Mida teha...? Liida ja Viktor... Ta ei tohi enam minutitki Viktorit kuulata — või muidu ta ei vastuta millegi eest!

Jaak ei kavatsenud midagi, aga ta kuulis, kuidas ta päris loomulikult kõlava häälega ütles:

«Oi sa tuline pagan, ma jään ju hiljaks...»

«Kuhu?»

«Ma pidin täna... kohe praegu, tingimata... kuhugi minema. Ma ei saa sinna minemata jätta.»

«Oota, Jaak...»

«Noh?»

«Kuule, sa ei näe ise oma nägu, aga minule tundub...» Viktor naeris väikest, natuke nagu kahtlevat naeru, «...et sa oled mulle Liida pärast tõesti vihane!»

«Mina — sulle?» Jaak rebis näole midagi naeratuse-taolist, ja kuulis järsku oma hääles Huntilvese kähisevat irvitust. «Kas siis Liida on ainuke tüdruk maailmas? Ole rahulik... ole täiesti rahulik! Hüvasti.» Jaak läks, irvitus näol, ja tundis oma sisemuses, et kõik need nähtamatud udupeened lõimed, mis teda uue eluga tihedalt seovad, on praegu väga kardetavalt pingul — katkemi-seni pingul.

Jaak Riit läks ega näinud vastutulijate imestunud pilke. Ta ei vastanud seltsimeeste tervitustele. Ta vaatas kitsaks pilutatud silmadega möödunud aastale — aastale täis õppimist, seltsimehelikkust, armastust kõige puhta vastu... Ta silmad olid kuumad ja kibedad.

Järsku peatus Jaak kõnniteel, pöördus ja vaatas tagasi süvise poole. Ta nägu moondus ja kivines siis. Huntilves temas rebis midagi vahetpidamata pingu-male. Ah kurat, nüüd on Jaak Riidale kõik ükstapuha — kõik!...

Lärmist kaikuvas, tubakasuitsust hämaras ruumis algul vist ei märgatudki, et sinna sisenes peaaegu val-geks pleekinud juustega, metsiku pilguga noormees.

Alles kui ta juba leti juures seisis, karjus keegi kõva häälega:

«Trump ja lamoor! Vaata, Sammal, vaadake, mehed — Huntilves on elusse tõusnud!» Ütleja lõi tühja õllekan-nuga vastu lauda ja mitu häält möirgas läbisegi:

«Tere, Huntilves!... Tule karga kampa!... Tere, rahamees!»

Jaak Riit ei vaadanud teretajate poole. Kedagi ei taha ta tunda — ainult endas märatsevat viha upu-tada...

Ta sõnas leti taga seisvale, võidunud valges kitlis mehele, kes aeglaselt arvelaual klõpsutas:

«Valage mulle kakssada grammi!»

«Üks silmapilk...»

«Valage juba, kui öeldakse!»

«Vaiksemalt, vaiksemalt, noormees...»

«Vala, neetu! Ma ütlen seda sulle viimast korda!»

Einelaua müüja, lihav punase näoga mees, ei tund-nud Jaak Riita.

«Kui sa juba enne viina saamist niiviisi karjud, siis ei tohi sulle enam tilkagi anda...»

«Ah sina keelad?!» Jaak Riit kahmas tal ootamatult rinnust ja tõmbas kõvasti vasturabeleva mehe üle leti enda juurde. «Korda, neetu, mis sa ütlesid?! Sina ei anna mulle tilkagi...? Kas tahad, et virutan su siit läbi akna länavale?»

«Lase lahti... tulge appi, mehed!»

Laudade äärest tõusti robinal ja sekundiga tekkis kaks teineteisele vaenulikku rühma. Korralikud tööme-hed, kes siin peale vahetuse lõppu kannu õlut jõid, asu-sid müüja poolele; Jaak Riida kunagised kaaslased, kes Huntilvese ootamatut väljailmumist rõõmukisaga tervi-tasid, toetasid teda.

Lühike tüse noormees võttis Jaagul käsivarrest kinni.

«Ära tee lollusi, mees. Ega sa siia kaklema tulnud!»

Jaagu esimene mõte oli müüja eemale virutada ja löüa näkku sellele, kes teda lolluste eest hoiatas. Ta tundis, et kohe läheb lahti suureks lööminguks, — kuid juhtus vaatama lühikese noormehe rahulikku, paksude põskedega näkku ja midagi muutus temas kohe. On lösi, et ta ei tulnud siia kaklema!

Ta laskis müüja lahti ja ütles peaaegu ilma vihata:

«Mine leti taha ja vala.»

Solvunud mees kohendas oma kortsunud kitlit ja asus kurjalt pomisedes käsku täitma. Pinev õhkkond andis väikeses kõrtsis kohe tagasi.

Jaak lõi talle valatud teeklaasitäie viina ühe sõõmuga ära. Nii... Kuid miks ta seda väikest kasvu mehi-kest kuulas? Jaak ei saanud endast aru. Ent ühte ta tundis — nüüd tuleb tal teha seda, mida temalt oodatakse, sest need teised siin pidasid teda omaks ja toetasid kõhklemata.

«Võta ja pane sinna lauda,» ütles Jaak müüjale ja näitas käega, «pool liitrit, kolm vorstiga võileiba ja igaühele kann õlut. Mina maksan.»

«Õige mees, Huntilves!...»

«Täitsa!...»

«Tule istu ise ka siia!»

Jaak Riit ei vaadanud enam tagasi. Ta pörnitses oma tühja viinaklaasi. Terve aasta on ta kuhugi kõrgemale rühkinud, nüüd tahab ta alla tagasi lohiseda. Kuidas Liida kord ütles — elulõimed...?

Jaagu nägu tõmbles. Kõik, mis teda Liidaga ja kogu senise eluga seob, tuleb puruks rebida! Viimaseni puruks...! Aga südametunnistus uppugu viinas, raha tal selleks hoiukassas jätkub. Ta võib paar kuud oma endist kampagi joota — laseb lendu kõik oma kogutud tuhanded...

Jaak vaatas tardunud pilguga enda ette. Ta ei mõelnud kunagi rahale, kui ta seda hoiule viis. Alati ta, narr, mõtles kas tugitoolile, köögiriiulile või riitekapile...

Jaagu sõrmed pigistasid klaasi. Köögiriiul, tugitoolid... Küll ta oli lapsik! Viinapudelitele tuleb mõelda! Mitte tema, Jaak Riit, ja Liida kõigi nende mööblite keskel, vaid purujoobnud, marraskil rusikatega Huntilves kogu oma kambaga tühjaks joodud viinapudelite vahel... Jah, ta ei lähe homme tööle, vaid alustab jooksmingute ja mürgeldamistega. Karistavad uuesti? Karistagu... Ei saa Jaak Riita kogu eluaja jooksul rohkem karistada, kui teda täna juba karistatud on!

«Vala.»

Ta vaatas, kuidas viin pudelis mulksudes klaasi voolas. Homme õhtul on Liida Viktori naine... Ta võib

juba praegu ta naine olla; homme ainult vormistatakse lei ametlik pool, et maailmal poleks midagi ütlemist.

Jaak Riit jõis klaasi jälle tühjaks ja tundis, kuidas külm viin ta sisemuse alles nüüd tuliseks muutis. Elulõimed... pürgusse kõik! Ta sõlmib kõigi nende räpaste müüde otsad lühikese ajaga uuesti kokku, mis teda sadise elusaastaga sidusid ja mis Liida oma sõpradega aasta tagasi puruks rebis!

Kuid miks ta seda lühikest paksu poissi enne oimetuks ei löönud? Jaak vaatas selle noormehe järele ruugis ringi. Jah, näe, seal ta istub õllekannu taga ja jutleb ühe vanema mehega...

Namas Jaak mõistis, miks ta seda noormeest kuulas. Too meenutas ju Andreid, kes talle kannatlikult puurimist õpetas, teda meheks püüdis teha... Ah neetud, neetud, neetud — kas ta siis tõesti jälle Huntilveseks muutub...?!

Ta kähises müüjale:

«Vala!»

«Kas sulle paljuks ei lähe?» kahtles müüja.

«Vala! See on sinu töö, aga mitte minu eest palveta-mine.»

Jälle voolas viin mulksudes klaasi.

Kelle helepruunidel silmadel säravad ka pilves ilmaga päikesetäpid...?

Miks ei saa pead mõtetest tühjaks juua?!

Jaak vaatas piinatu pilguga ringi, maksis siis ja väljus, täis klaasi letile jättes.

Ta hakkas mööda teed edasi Kulgu poole minema. Kuum päraastlõunapäike lõi ta kohal, aga Jaak ei tundnud seda. Ta ruttas kiirete sammudega edasi — aga ta kiirustas asjatult, sest oma mõtete eest ei suuda inimene kuhugi põgeneda.

Tolmune, porine ja sünge, seisis Jaak mitu tundi hiljem kose juures. Ta kingad ja riided kõnelesid, et ta on teinud pika rännaku, kuid ta ei tundnud mingit väsimust. Kui temalt praegu küsida, kus ta käis, mida ta nägi, siis ta ei tea.

Ta vaatas ilmetute silmadega, kuidas jõgi kose eel oma hõbedased hõlmad nagu veidi koomale tõmbas, otsekui ärevuses värelema hakkas, kuidagi pingule tõm-

bus ja siis oma tohutud veemassid kõrgelt paejärsakult kõrvulukustava mürinaga alla saatis.

Jaak seisis, ainiti ühte punkti vaadates. Kas ta kuulis kose mürinat? Kas ta nägi, kuidas alt, jõe paeselt põhjalt paiskus üles tihedat veetolmu? Kas ta nägi, kuidas kose kohale kerkis müriaade imepeeni veepiisakesi, mis hõljusid õhtupäikese punava kuma all heleroosade, uduõrnade pilvedena? Ta vaatas küll kuhugi sinna, kuid ei olnud sugugi kindel, et ta seda kõike nägi.

Ta vahtis üksisilmi kosealust vahutavat ja kobrutavat veemassi, mis paar hetke kohapeal keerles ja voogas, nagu ei oskaks siiani rahulikult libisenud jõgi nüüd kukkumise ootamatusest segilööduna edasiliikumistki alustada. Jaak vaatas seda voogamist — ning äkki midagi temas murdus. Ta haaras endal kätega kõrist. Aidake, inimesed, Jaak Riita! Ütelge, mida peab ta tegema — sest ka tema on nagu kosest kukkunud...

Kuidas see kõik nii minna võib? Liida ja Viktor abielluvad homme, aga keegi ei küsi, mis saab Jaak Riidast. Võib olla, et homme Jaak Riit hakkub...?!

Ta lahkus kose juurest, kuid ei suutnud jõest kauaks eemale jääda. Raudteesilla juures otsis ta uuesti teed kõrgele paekaldale.

Rohekashall veemass ruttas nüüd all kärestikus juba kiirrongi väledusega. Jaak jälgis pilukil silmadega, kuidas voog vägilase hoolimatusega põhja kaljumürakatele rinnutsi kallale tormas, kuidas ta nende kohal vihast vahupäiseks muutudes kõrgele paiskus, kuidas ta kallaste halle paerünki rebis ja tuhande valgeharjalise, järsu laine käheda häälega möirgas...

Ta istus ja vaatas üksisilmi, kuidas vool vastu sillastammast kihutas, nii et vesi tuiskas ja keerles. Raevutsev jõgi tahtis kõike kaasa kiskuda — kärestiku kaljurusu ja kalda paelahmakaid. Hävitada, lõhkuda ja purustada, sellele mõtles ka Jaak Riit praegu!

Oli juba täiesti pime, kui ta tõusis ning jõest eemaldus. Tal raius peas uus mõte: tuleb kohe Liidaga tõsiselt rääkida. Kas on ta armastus Viktori vastu küllaldane, et ennast kogu eluks temaga siduda? Kindlasti on see Liida poolt mõtlematult otsustatud... Võib-olla käib Liidagi praegu valutava südamega joas ringi ega tea, mida teha?

Jaak ruttas läbi vaikseks jäänud tänavate, leidis tuttava, veel valgustatud akna ja viskas kivikese vastu klaasi. Kui aga äkki Viktor siin on? Millega Jaak seda õist külaskäiku seletab?

Ta tundis suurt kergendust, kui akna avas üks Liida toakaaslasi, Külliki, vaikne, mustade juustega tüdruk, hetke allolijat tunnistades ja sosistas:

«Tele...? Liida juba magab... aga ma ütlen talle.»

Liida magab? Kuidas saab ta magada...?!

Suurte pitskardinate vahele tuli Liida. Paksud blondid juukseähärad ümber pea, kummardus ta alla ööhämarusse.

«Sina, Jaak? Mis on juhtunud?»

Jaak vaatas vaikides üles. Kas tõesti pole Liida arvanud midagi juhtunud...?

«Mis on, Jaak?» küsis Liida uuesti. «Oota, ma tulen kohe alla.»

Trepist libisesid kerged sammud, Jaak lähenes uksele — ja juba oligi Liida, tumeroheline suurte punaste lilledega supelmantel ümber, nagu unest alles õhetav, natuke ärev, välistrepil.

«Noh, räägi! Kust kohalt sa tuled? Räägi, kas Viktor saatis sind?»

Kas see ei olegi vastus! On's veel mõtet midagi küsida...? Kuid uppuja püüab ka siis veel kalda poole, kui tal sinna jõudmiseks enam mingit lootust ei ole.

«Liida...»

«Räägi, Jaak! Jah?»

«Kas sina ja Viktor tõesti homme...» Jaak takerdus, aga Liida lisas ise:

«Abiellume? Jah. Eks Viktor ju rääkis sulle...»

«Liida, ütle... kas sa Viktorit tõesti nii palju armastad?»

Liida tuli trepist alla ja ta nägu, kuna ta jäi seisma alumisele astmele, oli nüüd Jaagu näo kõrgusel.

«Jah, armastan — väga! Nii palju isegi, et kui mõnel põhjusel ei saaks meid registreerida, siis ikkagi lähemal tema juurde.»

Jaak hingas sügavalt. Ta tundis alles nüüd, et ta on täna pika maa ära käinud. Ta nagu ei olekski mitu pikka tundi kärestiku kohal istunud, vaid kogu selle aja puhkamata rännanud; ta oli väga väsinud.

«Kas sa, Liida,» küsis ta lõpuks tasa, «kas sa veel vastaksid mulle?»

«Jah.» Tüdruku hääli oli vaikne nagu hingus.

«Kas sina, Liida, selle aasta jooksul kordagi ei märganud, et mina sind armastan?»

«Sina — mind?» Liida kummardus Jaagule päris lähedale ja noormees nägi, et tüdruku silmad olid praegu peaaegu mustad. «Sina armastasid mind...? Kuid seda polnud ju millestki märgata...» Liida hakkas tasa naerma. «Sa teed nalja, Jaak!»

Jaagule oleks piisanud ainuüksi sellest naerustki. Ta sõnas tumedalt:

«Jah... Head ööd, Liida.»

«Oota! Küll sa oled südameetu,» noomis Liida teda. «Kui ma aga oleksin sind praegu uskunud? Süda oleks kauaks ajaks raskeks jäänud... Aga oota, oota — mis see siis on?» Ta tooni tekkis terav etteheide. «Hinga. Sa oled viina joonud, Jaak!»

«Natuke.»

«See pole sinust ilus, Jaak. Miks sa jõid?»

«Oh, Liidake... Jõin, millest pulmade puhul ikka juuakse — rõõmust. Teie mõlema õnneks...»

«Kuid ainult see üks kord, Jaak! Tead, kogu meie komsomoli-algorganisatsioon on õnnelik ja uhke, et sa korralikuks inimeseks muutusid... Ja veel midagi Jaak — ma usun siiski, et sa mind armastad.»

«Usud?»

«Usun, Jaak. Ka mina armastasin sind — ja armastan ka praegu nagu head sõpra, head seltsimeest. Ja küllap meie armastus jääb alati püsima! Ega see midagi ei muuda, et ma Viktoriga abiellun — õigus ju, Jaak?»

«Vist mitte...»

«Jääme ikka sõpradeks — Viktor, mina ja sina?»

«Jah... Head ööd.»

«Head ööd, Jaak. Kuid tea, Jaaguke...» Liida tuli veel kord trepist alla ja võttis tal pintsakureväärist. Ta nägu oli kelmikas. «Kord, enne kui Viktor siia tuli — kord ma peaaegu uskusin, et mina olen sinusse natuke armunud. Eks ole naljakas?»

«Väga...»

«Jah. Aga kes teab...? Kuid siis tuli Viktor...»

Pimedus varjas Liida pilgu, kuid hääletooni ei varjanud. Ta hääles värises see, mis ütlemata jäi.

Jaagu pea vajus rinnale.

«Muidugi,» pomises ta, «siis tuli ju Viktor... Head ööd. Ara pahanda, et ma su und segasin.»

«Pole midagi. Maga hästi, Jaak!»

«Jah... head ööd.»

Oõvaikset tänavat pidi üksinda edasi minnes teadis Jaak, et midagi ei ole teha, mitte midagi... Tormitsevat jõge suudab inimene ohjeldada, sinna juhtida, kuhu soovib, aga nende kahe armastust ei suuda keegi takistada. Ja kellel ongi selleks õigus?

Päikesetõusuni rändas Jaak magava Narva tänavatel ja tundis endas võitlemas kaht arusaamist. Puuri ja Jaak olid temas nägi teise eelistamises Liida südame valikut, millega kui paratamatusega tuleb leppida; Hunttilves aga vandus, et ta on Viktori poolt paljaks riisutud, ja nõudis halastamatut kättemaksu.

Ta märkas seda eriti just järgmisel hommikul, kui ta puurivarrast vahetades hüüdu kuulis ja nägi, et kaugel töötav Viktor teda kutsuvalt viipas. Jaak pidi juba minemagi, kui järsku ta pilku tekkis vihkamise sappkibe udu. Ei lähe!

Uuesti puurmasinale surudes vaatas ta üksisilmi varda pöörlemist ja tundis, kuidas puur pehmes paekihis nagu ise edasi vedas. Ta sundis ennast jälle ainult tööst mõtlema. Ta kujutles puuri kivimitesse tungimas. Ta peaaegu nägi neid kihte, mida puuritera praegu läbistas — ja tabas ennast kohe pilkav-tigedalt mõttelt, et ta on aastaga seda paekallast suure sügavuseni hoolega tundma õppinud, aga Liida ja Viktori sõpruse sügavuses ei mõistnud ta midagi näha...

Tema lähedale kukkus väike kivike, kuid Jaak tegi, nagu ei märkaks ta seda. Teine kivike langes. Talle meenus, kuidas ta eile ootas kolmanda kivikese kukkumist, mis lõpuks jäigi tulemata. Praegu aga kukkus tema lähedale juba kolmas kivikilluke. Ta ei suutnud oma pilku ülespoole tõsta — kuid ometi tuleb seda teha!

Kukkus neljas kivike, ja nüüd Jaak vaatas. Jah, juba on seal ka Liida... Viktor tõmbas uuesti käega. Milleks

talle teda vaja on? Kuid nüüd viipas ka Liida, ja Jaak pani puurmasina kuulekalt käest.

Minnes oli ta kõri nagu kinni nõõritud, ainsat sõna ei saa ta vist praegu öelda! Ta püüdis isegi oma silmi varjata, et Huntilves neist välja ei paistaks.

«Me tahtsime sulle ainult seda kinnitada,» lausus Viktor ja silmitses tähelepanelikult, isegi natuke nagu murelikult Jaagu nägu, «et sa õhtul mingil juhul tulemata ei jääks.»

Jaak vaatas oma jalgade ette. Vastata on tarvis! Keegi ei tohi midagi märgata...

Ta tegi hiiglasliku pingutuse ja suutis Huntilvese koraks kaugemale tõrjuda. Ta ütles Liidale:

«Noh, kuidas ma täna õhtul siis teist eemale jääda tohin... Kes sinna veel tulevad?»

Jaak märkas, kuidas Viktor kergendatult hingas. Liida sõnas rõõmsalt:

«Kes sinna tulevad? Siit meie töö juurest paar tüdrukut ja meestest veel ainult Andrei. Teda sallid sa ju ka hästi?»

«Mina? Muidugi sallin ma Andreid...» Jaak imestas, kui rahulik ta suutis olla.

Viktor pöördus nüüd Liida poole.

«Kas jääme kella seitsmele kindlaks?»

Jaak tegi, nagu silmitseks ta huviga Viktori tänasel tööpaigal asetsevaid, eelmisest vahetusest jäänud suuri inetuid paekühme — tõrkeid, mida tekitasid lõhkemata jäänud laengud mõnedes puuraukudes. Neid juhtus väga harva ja nende kõrvaldamine jäi ainult kõige vilunumate puurijate ülesandeks.

Viktor jälgis Jaagu pilku ja ütles heatujuliselt:

«Prisked põrakad!»

«Jah. Kas lõhkemeister on neid vaadanud?»

«Mis ta neist ikka vaatab,» lõi Viktor nähtavasti tänase, talle nii ebatavalise päeva mõjul muretult käega. «Siin pole ju midagi erilist. Aga kui ta siia poole juhtub, siis ma muidugi näitan.»

«Nii et siis täpselt kell seitse, Jaak,» ütles Liida ülevalt. «Nägemiseni!» Ta viipas neile mõlemale ja ruttas minema.

Jaak vaatas Viktorit, kes talle lõbusalt silma pilguta-

des kindad kätte tõmbas ja puurmasina mürisema vajutas. Onnelik inimene...

Jaak seisis ja jälgis hajameelselt, kuidas Viktori poolt juhitud puuritera paesse tungis. Ta seisis Viktorist veidi kõrgemal. Ta pilk eksles mööda paemürakaid, mis varjast endas lõhkemata laenguid, ja ta mõtles, et läheb nüüd kohe oma tööd jätkama. Just siis, kui ta minekuks pöördus, märkas ta esimese paerünga juures midagi kahtlast. Ta peatus, astus sammu ülespoole ja vaatas teravalt äärmise rünga vasakpoolsele murdunud nurgale, mille kõrval Viktor puuris. Kas seal terava murdepinna taga ei ole varjul laeng?

Ta tegi kiiresti veel ühe sammu ülespoole ning nägi nüüd selgesti, et tõepoolest on üks laetud puurauk murtud paeserva varjus — ning Viktor ei ole seda nähtavasti märganud, sest kuidas ta muidu niisuguses suunas puuriks! Aga võib-olla näeb Jaak siit ülalt valesti, ehk läheb Viktor uue puurauguga vanast kaugelt mööda?

Jaak hüppas alla ja Viktorist möödudes heitis puurivardale terava pilgu. Jah, kui ta selle nurga all puurimist jätkab, siis on ta umbes kaheksakümne sentimeetri järele täpselt kapsli peal!

Jaak tundis oma südant krampi kiskuvat. Saatus ise on Viktori vastu!

Samal hetkel peatas Viktor puurmasina ja ütles:

«Vahetan puuri ära. Kohe algab dolomiitne kiht — teravaga läheb rutem läbi...» Ta asuski omaette vilistades puurivarrast vahetama.

Jaak tundis eneses Huntilvese kuuma, võidurõõmsat hingust. Kui ta nüüd kohe siit lahkub, mis siis mõne minuti pärast juhtub...?

Jaak kaalus ainult mõned sekundid, kuid nende sekundite jooksul ta nägi, et on juba oma tööpaigale tagasi jõudnud ja asub nagu midagi aimamata puurmasina kohale. Ja järsku kõlab kusagil Viktori pool ootamatu prahvatus. Mis on juhtunud...?! Kes jookseb alla süvisesse, sinine õhuke rätt paksudel blondidel juustel?

Ta vaatas kuumavate silmadega, kuidas Viktor ennast puurima seadis. Terava puuriga läheb nüüd ruttu... Ja kes tappis Viktori? Mitte keegi — tema enda tähele-

panematus! Andrei raius Jaagule kümneid kordi pähe, et just tõrgete kõrvaldamisel peab olema äärmiselt ettevaatlik. Eriti ettevaatlik, ütles Andrei — sama Andrei, kes Jaagust meest tahtis teha...

Viktori sõrmed surusid käepidemetele. Puurmasin hakkas mürisema.

«Pea kinni!»

«Noh, mis sa mängid...?»

«Jäta. Tule vaata.»

«Mida ma vaatama pean?» Viktor asetaski puurmasina paerünga najale.

«Näita, kus sinu arvates äärmine tõrge asub?»

Viktori pilku tekkis rahutus.

«Siin...»

«Vale. See on hoopis — näe, kus!»

Viktor astus ülespoole, vaatas ja ta pruuniks päevitanud nägu muutus kahvatusest kollaseks. Ta haaras Jaagu käsivarrest.

«Tänamisest on vähe — aga kui sind ei oleks olnud, Jaak...»

Jaak sulges korra silmad, võttis siis Viktoril tugevasti õlast kinni ja ütles mingi tabamatu muigega:

«Ja kui sind ei oleks olnud, Viktor!»

Teise vaevumärgatavalt värahtanud kulmudele vaadates heitis Jaak käega ja läks raskesti astudes oma töökoha poole.

1954

Heino Väli

PURJED

Ja isa kirjutuslaual hakatigi ehitama laeva.

Lasteajakirja lisast leidis isa laeva plaani. Selle laeva ta lauale laiati ja uuris jooniseid üksisilmi ning kaua. Ta ümises Kukaraadža laulu, aga Kirsti oli laua otsas põlvili toolil ja toetas lõuga käeseljale.

«Stringerid, stringerid...» pomises isa. «Stringerid kolmkümmend neli senti... Hm... Aga ahterpeegel...?! — Tont võtku, siin midagi nagu ei klapi!»

Kuid järgmisel õhtul olid kirjutuslaual laeva plaani kõrval joonlaud, haamer, naelatopsik, ema leivalõikamise nuga, naaskel, traati, nõõri ja palju teisi esemeid, mis sellel laual kunagi polnud olnud, aga lisaks veel onu Oskari vineerisaag ja onu Juhani pitskruvid.

«Aa-ai-ai-aa, aa-ai-ai-aa...» ümises isa oma laulu.

See oli väga vaikne õhtupoolik, kuna Kirsti vaatas ja vaikis, aga ema ei rääkinud isaga ainsatki sõna. Sest

isa saagis onu Oskari vineerisaega õhukesest hõõveldatud lauast liiste, aga enne seda oli see laud olnud köögi-kapi riiul.

Hommikul süütas ema isa saetud liistudega pliidi alla tule. Isa jõi kohvi ega lausunud ka Kirstile sõna. Ja seda polnud ka vaja, kuna Kirsti juba teadis, et stringerid laeva karkassi jaoks saetakse ainult siisugusest lauast, mille süü ei jookse viltu ega ole kõver..

Ainult siisugusest lauast saetakse stringerid laeva jaoks.

Sellel õhtul jäi isa kauaks välja. Aga kui ta tuli, oli tal kaenlas laud.

Selle laua süü ei jooksnud enam viltu.

Isa kirjutuslaual ehitati laeva.

Kirsti seisis mere ääres ja tuul pillutas ta põllepaelu. Kuid meri oli vaikne ja sile ja otsekui oliivpruunis peeglis kilgendasid tas punased pihlamarjakobarad. Lai männivõra varjutas terve veerandi vees peegelduvast sinisest taevast, kuid roheline varju ja sinise taeva pil-ril õõtsusid merel kajakatena valged purjed. Nad olid kaugel, väga, väga kaugel olid need purjed ja neil olid virvesabad taga.

Ja tuul pillutas Kirsti põllepaelu, ja vees kilgendasid punased pihlamarjakobarad, ja merel õõtsusid valged purjed.

Siis märkas Kirsti enda kõrval poissi. Poiss oli temast pikem. Tal olid heledad kulnud. Tal olid kuresaapais sääred. Tal oli põetud pea ja peast eemale hoidvad kõr-vad. Aga tal olid töömehe käed. Ja ta vaatas Kirstile julgelt silma.

Ja Kirsti vaatas merele.

«Kas sinul ei ole laeva?» küsis Kirsti.

«Ei,» ütles poiss.

Ja ta vaatas merele.

«Aga kas sinul on?»

«Ei,» ütles tüdruk.

Ja nad mõlemad vaatasid merele.

Aga isa kirjutuslaual ehitati laeva.

Siin olid vaigulõhn, ja kiil, ja achterpeegel, ja kaared, ja stringerid.

Ja sin oli laaste, ja saepuru, ja kopsimist, ja kadu-nud asju.

Ning siin lasti vilet, ja kiruti, ja ümiseti laulu, ja aru-tati ning peeti nõu.

Nüümoodi sai kiilust ja achterpeeglist ja kaartest ja stringeritest laeva puitvalge karkass. See oli graatsiline ning uhke ja ta lõhnas aurutatud puust ning vaigust.

«Isa, kas laeva ehitataksegi nii?» küsis Kirsti.

«Ainult nõnda, laps,» ütles isa.

«Ja nii kaua!?»

«Nii kaua. Ja kauem veel.»

Nest laev peab seisma kindlalt vees.

Laev peab olema suur ja tugev, et taluda tormi.

Laev peab olema sale ja kerge, et purjetada nõrgas tuules.

Laev ei tohi lekkida, ja peab hästi kuulama rooli, et heitlik tuulesööst ei viiks teda kursilt.

Ja et alati jõuda sadamasse, peab laeva hoidma mada-likest ning karidest ja sõitma sõidetud teid.

Sellele kõigele tuleb mõelda, kui ehitatakse laeva. Ja kui tahetakse minna merele.

Kirsti seda ei teadnud. Kuid nüüd ta sai seda teada.

Nii ehitati isa kirjutuslaual laeva.

Aga Kirsti seisis mere ääres ja vaatas sinna, kus oliivpruunis veepeeglis helkiva sinise taeva äärel kil-gendasid punased pihlamarjakobarad. Meri oli sile, ja ainult pinnale hingama tulnud triiton või hetkeks jalgu kastnud putukas jätsid tasse hääbuvaid virveringe.

Merel ei olnud ainsatki purje. Kuid vees peegelduva roheline männivõra taga seisis siit kaugena ja kätte-saamatuna maa.

See ei olnud see maa, kuhu pääses mööda tiigiperve minnes.

Kirsti vaatas seda maad ja ärev rahutus pakitses ta hinges.

Siis puudutati teda õlast.

«Ma tegin laeva,» ütles poiss.

See oli madal puupinnust välja hooletatud paat. Tal ei olnud kiilu ega tüüri, paadipõhja oli pistetud žiletit-tera. Kuid tal oli mast, ja mastis puri. Puri oli ruuduli-

sest vihikulehest, ja purjele oli lilla tindiga kirjutatud: 3 — 1 = 2.

«Ma tegin selle sulle,» ütles poiss. «Kas sa tahad?»

«Tahan!» ütles tüdruk ja ta silmad olid kui oliivroheline meri, kus kilgendasid päikesesse kastetud pihlamarjad. Sest tal oli laev. Tal oli kapten. Ja meri oli. Ja kaugel maa.

Laeva taha jäi virvesaba. Ja puri oli yalge kui kajakas.

See oli tilluke puri.

Ja meri paistis sellest veel suuremana.

Ning maa ees oli tõepoolest väga kaugel.

Oli julgustükk minna nii tillukese purjega nii suurele merele.

Sest isa kirjutuslaua ehitati laeva.

Ent merel pigistas Kirsti valusasti poisi käsivart. Neil ei olnud oma laeva jaoks sõidetud teid. Nende jaoks oli ainult maa ees, kuhu nad olid otsustanud jõuda. Kuid laev oli sattunud madalale.

Kirsti pigistas poisi käsivart. Aga laeva nina seisis kõrre taga kinni. Tuul surus purjele peale, kuid ta jaks oli nõrk ja laev õõtsus abitult rohututi taga.

«Ehk tuul pöörab?» ütles poiss. «Või tõuseb torm?»

Kuid tuul ei pööranud ja tormi ei tõusnud. Ja laev seisis madalal.

«Me ei saa oodata,» ütles Kirsti. «Vaata, kui palju on meil veel minna!»

«Me peame midagi ette võtma!» ütles poiss. «Sest meil tõesti pole aega oodata.»

On raske midagi ette võtta, kui oled alles läinud merele, ja kui maa ees on nii kaugel, ja laev on madalal. On väga raske midagi ette võtta.

«Me peame teda viskama,» ütles poiss. «Et tõuseks laine.»

«Aga kui ta saab viga?» ütles tüdruk.

«Ükstaskõik!» ütles poiss. Sest kui kaalul on nii palju, siis ei saa endast hoolida.

Poiss pildus laeva kividega. Ta viskas kive ettevaatlikult ja mitte laevale väga lähedale. Ja kividest tõusidained, kuid need ei ulatanud madalikule. Sest raskel tunnil võid ju paljudeks valmis olla, kuid siiski pole nalja-

asi niisuguse hinnaga päästa madalikult laeva, mille oled ise ehitanud.

«Aga kui siiski tõuseb tuul?» ütles poiss.

«Ei,» ütles tüdruk. «Siis parem lähme ümber, kuid me ei või ometi madalikul oodata.»

Ja nad hakkasid nüüd mõlemad oma laeva pilduma. Et kas minna ümber, või et tõuseksidained, mis päästaksid neid madalikult.

Nad ei läinud ümber. Kuid laev oli saanud viga ja triivis.

See oli parem kui olla madalikul. Kuid mitte hea. Sest triiviva laevaga võib mitte kunagi jõuda sinna, kuhu oled teel.

Poiss ja tüdruk seisis murelikult kokkupigistatud suudega. Lääbakil nagu vigastatud tiivaga kajakas triivis merel tilluke valge puri. Nad vaatasid teda üksik silmi, taipamata veel täiesti, et kui oled ise päästnud oma laeva madalikult ja pärast seda ka triividki, siis ei ole su laev kadunud. Sest niisuguse laevaga ei jääda kauaks triivima.

«Vaata!» ütles Kirsti poisile ja poetas suuremasse pihku tillukesema enda oma. «Sa vaata!»

Puri merel oli tõusnud uuesti püsti. Aegamisi pööras laev nina kaugel maa poole.

Nad hoidsid teineteisel käest, kaks õnnelikku väikest inimest. Nende silmis peegeldusid sinine taevaskõõ, ja oliivpruun meri, ja punased pihlamarjakobarad, ja kaugel päikeselaiguline kallas, ja valge puri.

Aga puri paistis tillukesena ja kaugena ja valendas kui kajakas lõputult suure mere rüpes. Ta rühkis aina edasi ja lõbus virvesaba ajas teda taga.

Kuid isa kirjutuslaua ehitati laeva.

Seda ehitati asjata.

Sest neile, kes on omatehtud paadiga läinud merele, ei ole tarvis teiste ehitatud laeva.

Debora Vaarandi

MAHAJÄETUD MAJAS

Selles öös ei ole midagi peale autotulede ees voolava maanteelindi. Aimub mööda libisevat pimedaid metsi ja välju, võib-olla ka talusid. Septembrikuu lõhnad ja tuuled, põldudele ununenud ja kasvama läinud ristiku ning viljarõukude lõhnad. «Willys» lendab kiiresti kurvest kurvesse. Räägitakse, et sõita on praegu ohtlik ja segane. Ja et ohtlik ning segane on ka Tartus.

Siis väljume sellisele lagedale, kus taevas on ees valge ning kumav. Tartu põleb. Linna kohal ripuvad laternad — lennukeilt heidetud valgustusraketid.

Ma olen näinud juba liiga palju varemeid. Need siin võivad teha küll raevukaks, kuid ei kisu vett silma. Majad kasvavad uuesti inimeste käte all, nemad pole tehtud elavast ihust ega hingest. ja noodki kasvavad vahel kinni.

Ma tahan näha inimesi! Ma olen juba teist päeva oma sünnimaa pinnal, kuid ma ei tea, kuidas elavad inimesed, kaasmaalased. Millega nad elavad — nagu ütlevad venelased. Missugused nad on, mida mõtlevad, mida tunnevad?

*

Järgmine päev näitab mulle Tartut sellises valusas ilus, mida nagu patt on nautida. Sügise kirkad kolletusevärvid ja varemete maalilist telliskivirägu. Aedades pakatavad hernekaunad ja varisevad sõstrakobarad.

Linn on tühi. Meid on siin ainult mõnikümmend inimest. Kõneldakse, et Ülejõe on metsik lääs ja ei-kellegi-maa. Kahtlemata asub rinne siiski märksa kaugemal. Töökaaslased räägivad, et sel ja sel õhtul on lastud üsna jõe tagant, kuid mina ei oska laskmise järgi kaugust määrata. Ma olen õndsalt kartmatu. Mul on isegi selline lapselik veendumus, et kui linnas on kord juba nõukogude võim, siis ei puuduta mind ka need suured ja vihisevad, mis peaaegu lakkamatult lendavad üle linna. Õhk kohiseb nagu hiiglatiibade laksutustest, ja kui see minu kohta jõuab, tõuseb süda hetkeks nagu laineharjal üles. Kuid ma lähen vaikselt edasi, sest mul on vaja tuua vett sealt kuskilt kolmandast majadekvartalist, et pesta puhtaks oma teekonnal mäardunud pesu. Veevärk on kõikjal rikkis, vett saab ainult õuekaevudest.

Oösiti vabiseb kogu maja ülelendavaist ja kuskil lõhkevaist miinidest. Kuulen ja tunnen neid läbi une ja naeratan tigidalt. Laula, laula oma surmalauku! Purustad, mida purustad. Pühid maa pealt veel sellegi maja siin ja elava kübeme selles. Kuid mida saad sa selle jõu vastu, mis sind juba nii kaugele on kihutanud ja kihutab ikka edasi.

*

Ma asusin ühte mahajäetud majja. Üks oli kinni, kuid aknad katki. Ronisin sealt sisse, läksin läbi tubade trepikotta ja sealt ülemisele korrusele. Mulle pole kunagi meeldinud elada esimesel korrusel.

Korter näib ammugi mahajäetuna ja ta on haledasti rüüstatud ning must. Kraabin harjakontsuga põranda

puhtaks ja istun sohvale. Üks on kindel, ses korteris on elanud väikesed eesti babbid. Missugune standardne jõuka inimese maitse! Söögitoas ilmtingimata vägev soolane (ja vist hoopis tarbetu) puhvet, pianiino paari noodikesega ja «Huvitavate Žurnaalide» kuhjaga, kolme pesaga (vähemasti!) elektriarmatuur ümmarguse söögilaua kohal, pehmet kuupmööblit jne. Magamistuba täis kahepoolega päklipuust voodit. Seintel päevapildisuurendused ja õlitrukid. Kolmepoolega peegel seipaisatud iludusearsenaliga ja võimas riietekapp.

Näib, et elanikud lahkusid siit siiski üsna heas korras ja täie varustusega pagedes. Kardinad pole ilmselt mitte eest ära rebitud, vaid korralikult maha võetud.

Kolmas tuba on hoopis teistmoodi, vist oli see sõja-aegse koondamise tõttu kellelegi välja üüritud. Siin on mingit nimetut atmosfääri, mis tekitab tunde, nagu poleks elanik siit veel lahkunud. Nagu oleks tema käepuudet veelgi lauale jäänud raamatute küljes ja ta juustelõhna tolmunud padjapüüril. Ja kuigi siin toas meeldib mulle palju enam ja siin on ka raamatuid, ei asu ma siia. Teen endale aseme suurde tuppa sohvale, mis on neutraalne, nagu oleks ta ikka veel müügil luterma suures mööbliäris.

*

Sa ütled, et meie, eestlased, peame olema vagurad nagu tuvid ja kavalad nagu maod. See on ju ka üks ülim tarkus. Kuid ma ei taha! Mulle on see kõik muutunud vastikuks. Teiste juures, ja sinu juures, liiati siis veel enda juures. Esiteks šlikerdad hädaga, pärast jäädkki seesuguseks, ja nagu puule kasvab keerd sisse. Sa ütled, et sa ju ka ei salli sakslasi, et on vanad vaenlased, upsakad jne. Kurat sellega! See on kõik veel üle aelle. Kuid ma olen töörahva poeg ja fašist on minu vaenlase nimi.

Sellepärast ära püüagi mind asjatult masseerida...

Panen lehekese uuesti raamatu vahele ja mõtlen: kes kirjutas need read, millel pole algust ega lõppu, ei allkirja ega kuupäeva? Ma leian tema jälgi kõikjalt. Seal on filosoofia ajaloo raamatu ääred täis aukartuseta märkusi, loengute konspekte naljakate profiilidega ning

fantastiliste elukatega. Käekirjalt on need varasemad, ülemeelikud ja täis auahneid unistusi.

Kujutlen, et ta oli väga lahtine. Ta mitte ainult ei kritseldanud kõike, mis meelde tuli, ja igale poole, küllap ta kõneleski valjusti, kõndis mööda tuba, kolistas mööbliga ja pahandas naabreid, Pilkas Schopenhauerit, et miks see elas armetu raugaeani, pidas pikki tiraade oma vanadele saabastele ning inimeste vastu oli see, kelle kohta öeldakse: tore hull!

Mu kujutus muutub elavaks ja ma oleksin peaaegu valmis siin üksipäini valjusti juttu ajama. Sest ma pole ikka veel kohanud ühtki tuttavat, isegi mitte pooltuttavat.

Küll võiksin aga siin linnas kohata väga palju mälestusi. Võib astuda oma kunagistesse jalajälgedesse ja ära tunda kunagised mõtted. Võib neid jälgida isegi pisimate väljatusteni. Siit sellest trepist on üles mindud selle ja selle murega südames. Siin lihakarni ees oled laupä kirtsutanud ostude üle mõeldes. Siin vanas ülikoolis oled närveerinud eksameil ja üleval raamatukogus pead murdnud Kanti «Kriitika» pärast. Sel põlisel alleel kõndisid kord ühel hõbehallil õhtul ja kaskede igast raost nõrises vihma ning kurbust. Siis tundus, võid edasi minna lõputul, väsinud sammul, võid ka maha istuda ja nii jäädagi. Tühja pärast ei kurvastanud, kuid möödus suurgi valu. Ja kes oli siis see, kes hiljem samal alleel tuli suure lõõskava rongkäiguga, lippudega ja loosungitega esimesel suurel juunipäeval?

Kallid mälestused? Seda ja teist. Mind lihtsalt vapustab üks kummaline tunne — ma võin kõike meenutada, kõike mäletada, kuid ikkagi — nagu kõnniksin siin esmakordselt. Anarhiline loomus? Ma armastan iga tänast päeva. Alati ainult tänane päev paistab mulle elav, noor, tõeline.

* *

Kui ma nii mõtlen ja mõlgutan, külastab minu eluaset üks tõeline minevikukuju. Tal polnud just kerge siia tulla — ronida haluhunnikule, sealt veetünnile, sealt aknaraamile ja nii edasi. Uks on ju endiselt lukus ja olen ehitanud endale sellise hädaabi-trepi. See näib ka märksa kindlam, sest korteriuks polnud mul jälle sule-

lav. «Tervitus, käesuudlus.» — Ma hakkan naerma, sest see on nii tema moodi, ja tunnen piinlikkust ühe kiudsa omaduse pärast endas. Tunnen mõnede inimeste suhtes teravat füüsilist vastumeelsust ega suuda seda ära võtta. Aga kas võib siis kaasinimesse suhtuda seesuguse animaalsusega?

Tean juba, et doktor Variloo on elanud üle raskeid aegu, on kannatanud sakslaste tagakiusamise all. Ta on alati olnud imetlusväärse eruditsiooniga inimene. Vaimukas, osav sõnasepp, nähvits, kellel on ikka olnud palju vaenlasi ja seal kõrval terve kogudus austajaid. Tartu kunagises marksistide ringis ei peetud teda ei lihaks ega kalaks. Ta tahtis seal olla oma inimene, kuid oli valmis ka hoopis teistsugustele ringkondadele juurde pugema.

Mis on temast küpsetanud okupatsiooniaeg, mõtlen ma ja pean sellele küsimusele esialgu vastuse leidma ainult tema enda vägagi uurivast küsitelust.

«Kuidas teile meeldis Nõukogude Liidus?»

See on juba küsimus! Meeldis! Mitte seda, kuidas me elasime seal need sõja-aastad. Vaid umbes nii: olid noor ja roheline idealist, aga nüüd nägid tegelikkust. Kas ei olnud pettumusi, mis?

Ma märkan ka, et ta teeb selget vahet meie ja teie vahel. Ta on kibestunud oma kolleegide vastu, kes kõik olevat olnud sakslaste sabarakud. «Meie» vastu on ta hoiak kuidagi ülbe ja pilkav. Meie oleme seal mugavalt ära elanud, aga tema tunneb tõelist kannatusterada ning sakslasi. Ja nendegagi võib toime tulla, kui oskad enda vastu aukartust sisendada. Ei, kinnitab ta korraga kõrgilt, ta ei mõtlegi end siduda ühegi partei või võimuga.

Nüüd tean ma päris kindlasti, mida see mees praegu mõtleb — kes teab, kuidas veel läheb, sakslane istub alles Tartu all. Sest neljakümnendail aastail, mäletan, taotles ta seda «sidumist» vägagi silmatorkavalt.

Selles masendavas kõneluses on mulle lohutav ainult see, et ikkagi ei olnud üksnes füüsiline vastumeelsus. Seegi torkab mulle pähe, et pugejate nupp on alati kaunis nudi.

Me kõneleme veel tuttavaist. Ta pärrib Maria Vasurit, talle kord lähedast inimest. Ja jälle küsimus: «Miks ta evakueerus? Tal polnud ju midagi karta. Ja kui-

das ta praegu on? Kas ta jäi rahule oma evakueerumise-
sega?»

Ma kehitn õlgu. Tean Vasurit hästi. Ta oli tubli, hea
bolševik. Parteilane. — See on peaaegu ehmatus. Ja
selle ehmatusena läheb doktor Variloo minema. Kuulen
veel, kuidas ta all trepil kolistab, kuid pole lusti teda
juhatama minna.

*

Istun jälle põrandal, raamaturiigi ees, mille sisu olen
juba poolenisti enda ümber virnadesse ladunud. Hea
on neid tõsta, kaaluda käel, avada. Nii palju eestikeel-
seid raamatuid korraga jälle näha! Ma pole küll kunagi
arvanud, et oleme vaesed, aga ikkagi on hea ja tuge-
vam tunne. Ma mõtlen järsku sedagi, et olgu peale,
mind torkas täna, kui kaks inimest teineteisele kaela
langesid, kes polnud teineteist enam üle kolme aasta
näinud ega näha lootnud. Kuid meie omad vabastavad
varsti Tallinna, ja võib-olla leian sealt veel oma raama-
tuid. Mitte sellepärast, et nad on minu omad. Raamat
pole surnud ese, ta räägib igal ajal isemoodi ja uut
juttu. Kui teisiti kõlasid kas või Veske ja Reinvaldi sal-
mikukesed sõjapäevil, — selle kõrval, kuidas neid omal
ajal koolipingis õpiti. Ja Liiv, ka jälle hoopis teisiti.
Varem hakkas süda valutama — et miks see küll nii
on, et inimene ööpimedust peab paluma: Võta mind
sülle! Varja mu üle! Inimese kannatus, inimese valu.
Aga Moskvast, Lenini suures raamatukogus, ümberringi
talv ja sõda, loed — ja nagu soojad tilgad voolavad
südamesse. Näed nukraid sügisesi liivikuid, mände,
kanarbikku, kaskede raagus oksid, tumedaid tõsiseid
metsi ja kuuled nende kohisemist. Kodumaa! Ja eest-
laste kannatus, eestlaste muremeel.

Mida Liiv küll praegu mulle ütleks? Kuid just selle
mõtte juures satub mu pihku väike kokkukortsutatud
ning kulunud kaustik ja ma leian selles tüki oma tund-
matu sõbra elu.

*

* juuli 1941

Neetult rumal olukord! Lama siin haiglas nagu putu-
kas selili ja vahi ikka sedasama vähtraoksa akna taga,
sel ajal kui väljas on sündimas suured asjad. Jalg lahas,

paar ribi sisse löödud, nii et ära ikka liiguta. Kõige lol-
im juhus, mis saab olla — harilik autoõnnetus ajal,
kui inimesed kannatavad ja surevad millegi eest!

Muidugi peaksin end veel õnnelapseks pidama. Minu
haavad on poliitiliselt süütud. Paari viimase öö-päeva
jooksul on siia toodud mehi halvaks läinud haavadega.
Nagu tasapisi läbi imbub, olevat need hävituspataljoni
mehed. Kaugel rinne on, ei tea, kuid kogu meeoleolu on
seesugune, et sakslased tulevad väga kiiresti edasi. Ja
siis...

* juuli

Känd käis siin ja oli minu pärast mures. Aktiivne
tegevus üliõpilaste ametiühingus jne. Paistab, et ka
tema ei ole Tartu püsimises enam kindel. Või on tal liht-
salt kahju, et ma kaasa ei saa tulla.

Tema on küll tore sõjamees! Prillid ees, raamatukoi
kühm seljas, püssi pole enne elades käes hoidnud. Kuid
kangust tal on.

Võib-olla jääb rinne siiski pidama ja ma jõuan veel
jalad alla võtta.

*

Päev on lämmitav, haiglapersonal ärritatud. Öhtu
poole käis peaarst doktor Härmes pataljonimehi vaata-
mas. Läks mureliku näoga minema. Nagu aru sain,
taheti neid kuhugi ära saata, kuid asi venib.

* juuli

Kogu aeg kuuldub suurenevat kõminat. Tulevad lige-
male... Öösel ärkasin prantsatuse peale. Noor juudi
poiss Aron Goldstein lebas põrandal maas ja sonis.
Rabeles ööle vastu ja kordas lakkamatult, et ta peab
põgenema, et nemad põletavad ta käsivart ja ta ei jõua
seda enam kannatada. Sonis öö läbi. Öde Helga ütles
mulle, et ta olevat muusikakooli stipendiaat, käsi haka-
nud tal umbe ajama ja nii on ta siin juba mitu kuud.

Magasin muidugi väga rahutult. Mõtlesin emale, ööle,
Edithile, Kännule ja üldse kogu sellele asjale. Aroni
lugu võttis tuju ära. Ja kui nüüd mõelda, et sakslased
tõesti tulevad, ja kõik need ilgused, mida on loetud,
tõsi on ja meie oma eluks ning tegelikkuseks saab...

*

Ma ei suutnud ses segases kärinas aru saada, kui kaugele äsi juba on, aga järsku, ühel momendil teadsin, et sakslased on linnas.

Võib-olla hüüdis seda keegi koridoris, võib-olla ka niisama õhust...

Lahingud kestavad siiski veel. Nüüd on, vastupidi kui enne, need paugutamised ja ragin kuidagi leevendavad ja lootustandvad.

* juuli

Rõhuv vaikus. Õde Helga püüdis sidumise ajal vapralt naeratada, kuid sidus kohmakalt. Dr. Härmest ei olnud, käis üks teine, kes mulle miskipärast sugugi ei meeldi. Mitu meest kirjutati välja. Näib, et mõnigi ootas siin mõnusalt segaste aegade möödumist. Kuidas kellelgi...

Tegin voodi madratsisse augu ja peidan sinna iga kord oma päeviku. Üldse, teda pidada pole just tark...

*

Ma olen veel ikka siin. Võib-olla on see ka palavikust, kuid kõik näib nagu viirastuslik ja unenäoline. Vist olid need ebatavalised uste paugutamised, mis järsku äratasid poolunest. Vaatasin ringi ja nägin, kuidas üks võõraist haavatuist oli end hetkeks istuli ajanud ja vaatas liikumatu, pineva näoga ukse poole. Kuid uks avati alles siis, kui ta oli uuesti oiates tagasi vajunud. Nood olid erariides, valged linnud varrukatel, ja paar tükki saksa mundris. Hetkeks nägin õdede hirmunud nägusid vilksatavat, siis need kadusid. Ma ei tea, mis sündis pataljoni meestega. Kedagi lohistati, kisti, trampimist, vandeid, oigeid. Kuid üks sakslastest lähenes Aroni voodile, mis oli otse minu vastas. Nägin Aroni silmi hirmust laienevat, ta palavikust õhetav nagu läks surnukahvatuks. Sakslane paiskas ta põrandale, kähistas midagi läbi hammaste ja virutas saapaga. Poiss karjatas, vist tabas see ta haiget kätt, kiskus enda püsti ja vaatas metsiku näoga ringi. Siis tõugati ta ukse poole.

Rebisin end lahti õudsest tardumusest, haarasin kätega voodivarbadest ja käändusin vaatama. Ukse ees

põrandal oli verd ja sidemetükke, nende kohal doktor Härmes, käed tõkestavalt välja sirutatud. Ta tõugati tagasi ja uks sulgus.

Mulle näib, see avaneb jälle, nüüd kohe, iga minut. Nad tulevad tagasi, ja kõik kordub nagu äsja.

* juuli

Doktor Härmes on vangistatud, õde Helga, ja igast palatist nagu meil. Täna õhtul toob õde Vilma minu riided ja doktor Pingaltilt väljakirjutuse. Edith saabus maalt, ta saab mind esialgu enda juurde võtta.

* jaanuar 1943

Sattus kord jälle see kaustik kätte. Polnud vahepeal seesugust rahulikkust aega nagu tollal haiglas.

Inimene harjub kõigega. Tore omadus, mis teisest küljest jälle paha. Halvaga ei tohi harjuda.

On elatud ränka elu. Vangla. Enne ja pärast seda redutamine, urus elamine. Viha, raev, põlgus, kõik suru endasse.

Ülekuulamistel mõtlesin tihti — ei ma ole olnud kommunist ega kommunistlik noor, pole olnud aktiivne ja tööline nõukogude inimene, kuid ma oleksin seda pidanud olema, ma tahan edaspidi olla. Pidin ma seda neile näkku paiskama? Kellele oleks sellest kasu olnud?

Aga kellel siis kasu on, et ma seda ei teinud? Vaat, see piinab mind. Elu peab hoidma millegi jaoks.

* jaanuar

Mõtlesin Edithile. Tal on sõbrataride kaudu tutvusi saksa ohvitseridega. Üks seesugune on nüüd asunud Edithi vanemate juurde kostile. Nägin ta sinelit nende esikus. SS-sinel. Polnud just meeldiv oma jagu sinna kõrvale riputada. Tuleb õde Helga meelde, keda nägin kord laagris naistebarakist välja toodavat. Pärast kuulsin, et teda pole enam. Helgal olid karmid silmad ja head käed...

Puutume nüüd Edithiga vähe kokku. Sellest polegi kahju. Viimased aastad, õieti juba neljakümnest aastast peale, pole küll midagi meie kahe vahekorras juurde kasvatanud.

Vahel mõtlen, et kuidas see sel ajal nii väga võlus —

paremast (kui minu oma!) perekonnast noor tütarlaps, peen noor daam jne. Rikkal proviisoriperekonnal oli muidugi vaja, et peigmees enne ülikooli lõpetaks ja väärika koha saaks. Ja nüüd — sallitakse mind küll ainult kord sündinud paratamatusest.

* *jaanuar*

Lüüasaamine Volga ääres. Okupantide «lein». Kül-
lap seda «leina» hakkab tulema veelgi. Käin ikka Savi-
juures raadiot kuulamas. On kärsitu ja rumal tegevuse-
tuse tunne.

* *jaanuar*

Edithi ohvitser Polken võttis osa nende perekonna-
peost. Jätsin minemata, ja tuli korralik kodune draama.
Viisakas, haritud inimene — miks mitte! Edithil on oma-
moodi romantiline mõtteviis — nagu ikka heast pere-
konnast tütarlastel. Oli kena, südamluk aeg, kui ta mind
pärast haiglat põetas ja varjas. Nüüd peaks too ohvitser
mind isiklikult kinni nabima ja seina äärde seadma, et
Edithi romantilist tunnetepuhangut minu vastu uuesti
elustada. Duelli puhul oleks asi juba kahtlasem. Ohvit-
ser teeks seda efektsemalt. Kuid mul pole ei üheks ega
teiseks lusti.

* *jaanuar*

Eile, kui tahtsin just lahkuda Edithi juurest, tuli Pol-
ken esikusse ja soovis minuga kõnelda. Ta tegi mulle
suurepärase ettepaneku! Tulla nende juurde kirjutajaks-
tõlgiks. Ma kihvatasin sedavõrd, et ei suutnud seda
otsekohe varjata. Vaatasin talle huuli kokku surudes
otsa ja nägin seal taipavat ning kurja tulukest välgata-
vat. See välgatus on mulle ülekuulamistelt väga tuttav.
Ütlesin külmalt oma ettekäänded ja ta kuulas need nii-
sama külmalt ära.

Kui mõtlen, et Edith siin ehk vahelträäkijaks oli,
lähen tõsiselt tighedaks.

* *jaanuar*

Ei saanud Edithilt aru pärida. Juhtus midagi äärmi-
selt erutavat. Känd on siin. Õhul hilja koputati aknale.
Läksin välja, ei tundnud ära, kuid teadsin, et oma. Viin

luppa, vaatan. Känd. Peksime teineteist rõõmu pärast
ruisikatega. Ta on läinud hoopis kopsakamaks ja õlga-
dest laiemaks. Ei tahtnud talle rääkida, et ta vanamees
tapeti, kuid ta juba teadis. Ütles nagu naljatades, et
tuli tasuma...

Pea on mul kirju plaanidest.

* *jaanuar*

Paistab, et tuleb ajutiselt kaduda. Polken kordas oma
ettepanekut juba kategoorilisemalt ja väikeste ähvarda-
vate vihjetega. Et ainult austus Edithi ja ta perekonna
vastu takistab teda jne. ... Kurat teda võtaks! Kuid ka
Kändu pole võimalik siin kaua varjata. Ja temast ma
enam ei lahku. Tore sõber, tore seltsimees!

*

Inimene on läinud, kuid on jätnud mulle oma seltsi.
Mulle on seda vaja. Mitte sellepärast, et septembriõhtud
lähevad juba üsna varakult pimedaks. Siis lõpeb ka töö,
meil pole valgustust. Mul pole küünlajuppigi. Kannan
puid üles ja panen ahju küdema. Nõnda ahju suu ees
istudes näeb lugeda ja saab ka pisut sooja. Tuul lõgis-
tab purunenud ruutudes, kahurid ja miinipildujad saa-
davad vastu ööd jälle oma lajatuse ... Veel ikka süttib
tulekahjusid linnas.

Võiksin tunda end küll väga üksikuna tühjas majas
ja tühjas linnas neil sügisööl. Kuid see pole nii.

Täna väriseb leek pikkadel sirgetel stroofidel mu ees.
Nende kirjutaja oli mulle kui just mitte lähedane sõb-
ratar, siis sõjapäevil ma mõtlesin talle tihti ja ikka kas-
vava armastusega. Ma ei tea, kus on ta praegu, kuidas
ta on elanud, kuid ta tuli selles raamatus täna minu
juurde.

Kui ma olin lugenud, läks mu meel väga kurvaks,
sest ma mõtlesin kõigepealt endale. Süda oli hakanud
taguma selles rütmis ja põsed õhetama seda elu, mis oli
värssides. Need olid aga täis kevadet, hurma, ilu ja
kirge. Elada seesugust elu!

Siis ma kõnelesingi inimesega, kes oli siit majast ära
läinud ja jätnud mulle oma seltsi.

Vaata, mu noor sõber, ütlen ma, siisugune on see ini-

mese süda. Nagu kahepoolega kiik. Ahne. Kõike tahab. Tahab seda külma tuult, mis tuhiseb südame alt läbi, kui elu ja surma peale pead võitlema oma õiguste eest. Tahad osadust terve rahvaga, suurte massidega, tahad oma käega teha ajalugu, muuta maailma, teda kujundada oma tahtmise järgi paremaks.

Meie sinuga rabelesime lapsepõlve läbi. Vaesus teeb elu inetuks. Igasugune vaesus on inetu — nii sa kirjutasid ühel süngel päeval oma kaustiku tagaküljele. Väikekodanlik piiratud elu, tühised lõbustused, tühised jutukesed, osavõtmatus kõigest, mis väljaspool enda kitsaid huvipiire, taimelik oleskelu, mis meid ümbritses — see oli meile inetu ka siis, kui ise hakkasime väliselt paremale järjele jõudma. Me võisime elada rahulikult ja muretult, kuid ei löönud üleni õitsema.

Aga need, kes olid oma elu kohe nii seadnud, et elada soojas tuulevarjus ainult enda iluks, kui kauaks nemadki seda said? Tahtsid või ei tahtnud, majad varisesid nende kohal kokku ja nad seati otseti küsimuste ette, mille üle nad ei olnud kunagi kavatsenudki pead murda.

Miks ma veel kurvaks sain? Otsin oma rahva võitlevat südant... Ma tahan teda seesugusena näha, nagu olen mõtelnud, kujutelnud, unistanud. Kuid kas võiksin siis neilt trükitud lehekülgedelt leida laule, võitlusele õhutavaid, raevuseid, kirglikult protesteerivaid? Võib-olla pole neid ka mu luuletajanna lauasahtlis, võib-olla ja pole neid mõtelnudki.

Igäühel on käia oma rada. Ja rahva võitlev süda, kas pole ka see pandud kokku tuhandest tahust. Kas võiksin ma oma rinnale lüüa ja ütelda: Siin, minu rinnas, on ta leidnud tervena kehastuse!

Ma tahaksin seda südant siiski väga tajuda ja tunda. Seda on nii väga vaja.

Heitsin sohvale ja uinusin, kuulates nagu läbi paksu klaasi tumedaid mürtsatusi ja tuttavat vihinat. Aegamööda see kasvas, muutus tihedamaks ja valjemaks. Tajusin seda, kuid hoidsin visalt kinni oma uneniiti, milles ma kummaliselt jätkasin päevikus loetud sündmusi.

Siis katkeab kõik, äkiline tige ragin paiskab mind unest. Krahman püsti, jooksen aknale ja näen, kuidas naabermaja tagant prahvatab kollast suitsu ning tuld. Ma polnud katjuušasid kunagi nii lähedalt kuulnud, seetõttu arvasin esmalt, et majja langes mürsk. Seepärast paningi ruttu kingad jalga, kuigi enda peale muigama pidi. Siis aga nägin, kuidas kõikjal üle linna lendasid kaarjalt hõõguvad katjuušakuulid, ja ka patareid naabermaja aias hakkasid uuesti ragistama. Seisin ja vaatasin koiduvalgel suurt pealetungi Tartu all.

Aga kui ma ringi keerasin, seisis tema uksele. Kujuteldud, mõeldud — täpselt seesugune. Hommikused jahe-
dad silmad, mille pilk kiiresti võib muutuda kelmiks, nagu pükslevaks sarvekeseks. Seal ta seisab, ja mul on salajane heameel, et alati kõik vaasid siin olen täitnud lilledega. Nii ta tuleb, kui väljas vappub õhk lahingust. Raputab kätt ja me kõneleme, nagu tunneksime teineteist ammustaega.

Ei, see polnud siiski päris tema, mu tundmatu sõber, vaid uksele seisis noor tütarlaps, peas pleekinud barett ja jalas pikad sinised püksid. Et ta riided olid nii tõlmused ja pükste küljes jalgrattalõksud, pidi arvama, et ta läbi öö oli sõtkunud konarlikke teid. Ta näis väga väsinuna ja arana, võttis ühe käega teise kae randmest kinni ja küsis:

«Vabandage, kas proua Saviselja on kodus?»

Kui ta nägi, et ma naeratasin, ilmus temagi näole nõrk mule ja ta lausus kõrvaltoa poole viibates: «Mu vend oli siin korteris.»

«Jüri Koemets? Kus on ta nüüd?»

«Te siis tundsite teda?»

«Ei, jah pisut. Kas ta on maal, kodus?»

«Ei, ta läks kodunt ammu ära.» Ja pisut kõheldes lisas tütarlaps rusutult: «Maja põletati meil ära, olime emaga metsas. Kuulsin nüüd, et Tartu on vaba, ja tuln vaatama. Linna ääres tahtis post küll kinni pidada, aga laskis ikka läbi.»

Istume nüüd aknalauale, ma lükkkan oma külalise poole taldriku punaste sõstardega, ja sellest, kui hahameelselt ta neid võtab ning sööb, ma näen, kuidas ta uuesti elab möödunud päevades ning öödes. Ta hää

muutub kitsaks erutusest ja ta pilk jääb seisma nagu kile all.

Lihtne lugu perekonnast, kes oli punaste nimekirjas. Varjasid poega ja selle sõpra. Siis ühel ööl haarang, läbiotsimine. Puisse parajasti pole, kuid isa viiakse ära. Järgmisel ööl kaks omakaitsemeest leitakse maanteel mahalastuna. Pinnitakse ema ja õde, kuid hoitakse nagu söödaks. Alatine kartus. Siis rinde lähenedes ühel päeval näevad, kuidas hall jõuk tuleb üle Koplimäe.

Nii ta räägib, nagu peaksin minagi tundma seal iga karjatänavat, teadma, kus on Uuesauna, kus Keldrimäe, kes on Pühapi Villem ja kes Marjaaru Viktor.

Tunnengi. Seal on see väike Uuesauna talu, hõreda kuusemetsa ääres, mille kari on alt kõvaks ja mustaks tampinud. Seal on madal elutuba, laudaga ühe katuse all. Laudal on aga vastakuti viljavärad, mis suvel lahti käivad. Kui hea see on! Nii võid elutoast lauta pääseda ja sealt tagaväraid kaudu üle juurviljamaa otse kuusikusse. Kuusikus tõmbad kord sügavasti hinge ja ütled emale: «Katsu nüüd veel natuke joosta, kui Mihkliast mööda saame, oleme pääsenud!» — Kui Mihkliast aga mööda said, istub ema maha ja hakkab nutma: «Mis minu elustki, kui pole isa enam. Maja jäi lahti, kes teab, mis nad seal teevad. Ja kuidas lehmadega saab, varsti lüpsiaeg...» Ööbisid Viidusoo küünis, ja alles järgmisel ööl hiilis ta kodukohta vaatama. Päriligi ei julgenudki minna, eemalt nägi, et ainult kaevuvinn ja korstnajaalg ahjumüüridega olid veel püsti. Vana arukaskki värava ääres oli kuidagi longus ning pool külge must, vist oli tuul tule sinnapoole kandnud.

Loomad olid vist ära viidud, sest ainult üks äbarik tall uitas kuusiku all ja määgis kogu aeg haledalt.

Ja nagu oleks sellest äbarikust tallest ning ta haledast määgimisest kõige enam kahju, hakkasid tütarlapse silmad siinkohal kiiresti pilkuma ning heledaid pisaraid veeres põskedele.

«Ärge nutke!» ütlen ma. «Nüüd on ju kõik möödas!» — ja puudutan tasa ta kätt. Ja sellesama mõtte pealt tulvab mind ääretu rõõm, nii nakatav, et tütarlaps raputab oma põski ning lausub lapseliku kaeblemisega:

«Sellepärast, et just Marjaaru Viktor oli ka põletamas.

Jüri andis ülikooli minnes veel oma ratta talle... Ema kogu aeg nutab Jüri pärast, mitte elumärki...»

«On!» ütlen ma kindlalt. «Küll me leiame! Küll ta on kindlasti seal teiste seas.» Ja ma näitan ebamääraselt Tallinna maantee poole, kus käivad lahingud.

Sel päeval pole võorast valu ega võorast rõõmu. Me läheme mööda Gustav Adolfi alla linna poole ja hommik on väga kastene. Kogu linn on nagu suuris säravais pisarais, mida tõusev päike peegeldab sajakordseks. Tajud neid nähtamatunagi, kõigis aedades, vaarikapõõsaste all mullal, üliküpsenud ploomide külgedel, mahavarisenud õuntel ja lehtedel tänavatolmus, purunenud ruutudel ja majakatuseil.

Läheme üle varemete Raekoja platsile, mööda õõtsuvaid laudu üle Emajõe, mida ma peaaegu ei tunne enam, sedavõrd on ta kasvanud paksudesse pajupõõsastesse, metsistunud ning madalaks jäänud. Läheme mööda Narva maanteed üles Raadi poole, ja ikka rohkem tuleb meile vastu tagasipöörduvaid sõdureid. Paljudel neil on käed või pea marlimähistes, nad on väsinud, higised ja rõõmsad. Nad kõik kõnetavad meid, jäävad lihtsalt kõnlel meile ette seisma, jutustavad äsjasest lahingust, aetuna tarbest jagada oma rõõmu võidu üle. Ja kõik kordavad: «Varsti, varsti on Tallinn...»

Mul on rõõm oma valgest mantlist, mis on tuult täis, puhas ja pidulik, nagu täna peab olema. Mul on rõõm oma nukrast kaaslasest, kes võoranagi on mulle nii lähedane. Tervita, tervita siis oma vendi! tahaksin ma talle ütelda. Kuid ma näen, et ta segane pilk on nii imestlevalt pärani, ja ma tean, et see kõik tuleb veel, tuleb pikamisi ja salaja, nõnda, et isegi õieti ei märka, aga teiste ammugi ei ütle.

Friedebert Tuglas

EMA JA LAPS

1

«Miks need inimesed kõik nii imelikult kõnnivad — tagajalul?»

«Aga, laps, selleks nad ongi ju inimesed.»

«Kuid koerad jooksevad neljal jalal ja on rõõmsamad.»

«Tahaksid sa siis koer olla?»

«Ei, ma tahaksin mina ja ühtlasi ka koer olla. Näe, nagu see väike kutsikas, — kui rõõmus ta on! Ta ei suudakski muidu oma rõõmu kanda kui ainult neljal jalal.»

«Ka sina käisid kord neljakäpuli.»

«Mina?»

«Jah, ja ma isegi käisin vist kord nõnda.»

«Sina? Ei ole võimalik. Sa oled alati nii tõsine. Aga kuule, ema, õpime uuesti neljal jalal jooksmas. See oleks

nii lõbus: Ha-ha-ha! Ja isa ei tunneks meid ära, ja tädi ei tunneks. Kuhu on ema ja väike Ene jäänud? küsiks nad koju tulles. Meie aga vahiksime vana sohva alt, liputaksime hända ja naeraksime: rr-rr-rr — tere!»

2

«Ema, mida sa laulad nii tasakesi?»

«Kas ma laulsin —?»

«Jah, nii tasase häälega ja nii kurva näoga. Ütle, mis sa laulsid?»

«Ma ei tea isegi. Vahel on nii kurb meeleolu. Ja siis ümised eneselegi märkamata midagi.»

«Mis on meeleolu?»

«Noh, niisugune tuju, enamasti ikka kurb.»

«Ütle mulle selle meeleolu-laulu sõnad.»

«Sel ei olegi sõnu.»

«Ütle, ütle mulle selle sõnatu laulu sõnad!»

«Küll sa isegi need leiad, kui suureks kasvad. Ja mida hiljem need leiad, seda parem!»

3

«Ema, sa ütlesid, et see siis olnud, kui mind veel polnudki. Aga kas isa siis juba oli?»

«Muidugi oli.»

«Ja vanaisa kah?»

«Oli, oli. Vanaisa on meist kõige vanem.»

«Kas siis kord nii oli, et vanaisa oli, aga isa veel polnud?»

«Jah, kord oli see küll nii.»

«Aga sina olid ometi juba olemas, kui veel vanaemagi polnud?»

«Ei, laps. Ka vanaema on meist vanem.»

«Nii et vanaisa on vanaemast ja vanaema jälle vanaisast vanem?»

«Ei, vanaema on siiski pisut noorem kui vanaisa.»

«Kuidas ta siis noorem saab olla, kui on kord vanaema?»

«Oh sind oma küsimistega! Jäta juba!»

«Ema!»

«Noh?»

«Aga kus ma siis olin, kui mind veel olemaski polnud?»

4

«Ema, miks need lehed nii kollaseks lähevad?»

«Aga sellepärast, et sügis tuleb.»

«Sügis... Terve suve olid rohelised, aga nüüd mõne päevaga kollased... Miks lähevad nad sügisel kollaseks?»

«No see on külma pärast.»

«Külma pärast... Meil on ka külm, aga kollaseks ei lähe... Miks teeb külm lehed kollaseks?»

«Kuule, ma ei tea seda. Küsi isa käest, tema teab.»

«Kas isa kõik teab?»

«Jah... Peaaegu kõik...»

5

«Ene, nüüd küsin ka mina sinult midagi. Kes tegi tassi kummutiotsal katki?»

«Mina ei teinud. Ta ise läks.»

«Kas tassitükid ise ka kapi alla läksid, et ma neid ei näeks? — Noh, vasta! — Miks sa ei räägi? — Või pean ma sind —?»

«Pai ema —»

«Vaata, sa ütled, et tass läks ise katki. Kas tahad öelda, et ka tükid ise peitu pugesis?»

«Pai ema, kulla ema —»

«Miks sa siis arvad, et ma seda usun, nagu oleks tass võinud ise katki minna, aga tükkide kapi alla minekut enam ei usu?»

«Neil — neil oleks see juba liiga — kaugel minna olnud.»

«Noh, näed nüüd isegi, et valel on lühikesed jalad. Ära edaspidi enam nõnda räägi.»

«Uu-uu... Ma peidan teinekord tükid lähemale... Uu-uu...»

«Ema, sina oled vanaema tütar ja mina olen sinu tütar. Kui ma suureks saan, kas mul siis ka tütar on?»

«Jah, võib-olla küll.»

«Kas samasugune, nagu olen mina?»

«Jah, ka see võib olla.»

«Ema, kas sa tead, mis ma siis oma tütrele teeksin?»

«Noh?»

«Ma küpsetaksin talle iga päev pannkooke ja paneksin peale maasikamoosi, sealt suurest purgist sahvris. Ja ma ostaksin talle selle nuku, mida eile linnas nägime, selle liikuvate silmadega suure nuku. Ja ma ei saadaks teda õhtul kunagi nii vara magama, kui meil on külalised. Kui ma oma tüdrit tõeliselt hoiaksin, siis oleksin talle ka väga hea.»

«Oh sa mu paikene ometi!»

«Miks isa nii vähe kodus on?»

«Ta ei saa olla, ta peab tööd tegema. Ta teeb ametis tööd, niisama nagu mina kodus teen. Kõik inimesed peavad tööd tegema.»

«Aga mina ei tee ju.»

«See on sellepärast, et sa alles väike laps oled. Nüüd võid sa veel mängida. Aga kui suureks kasvad, pead niisama tööd tegema. See on kõigi suurte inimeste kohus.»

«Kuid nii ei saa me kunagi kolmekesi koos mängida — sina, isa ja mina?»

«Ei saa, lapsekene.»

«Ema —»

«Noh?»

«Kas tead, ma ei tahagi suureks saada. Ma jään ikka väikeseks lapseks. Ja siis võin ma ka ühes oma tüdrega mängida, niipalju kui ial tahan.»

«Kas on tõsi, et onu Raidla ainult tädi Liisi pärast meie pool käib?»

«Kust sa seda võtad?»

«Aga Naabri-Juta rääkis. Ja ta ütles ka, et neil varsti pulmad tulevad. Kas see on tõsi, ema?»

«Sul pole tarvis seda teada.»

«Aga mis need pulmad on, ema? Kas sinul ja isal ka pulmad olid? Ja kas isa sinu pärast ka vanaema pool käib?»

«Kuule, jäta see jutt!»

«Aga see on ju nii hu-vi-tav!»

«Noh, Ene, mis sa öösel unes nägid?»

«Roheline kass läks läbi sinise toa, punane pael kaelas.»

«Aga rohelist kassi ei olegi ju.»

«On küll, unes on.»

«Ja mis sa veel nägid?»

«Sina olid väike ja mina olin suur. Sina tegid valla-tust ja mina olin kuri.»

«Kas sa seda tõesti nägid?»

«Ha-ha-ha, ei näinud, ei näinud! Ise mõtlesin välja. Aga kui tahad, võib sedagi näha. Uneski võib näha, mida ise tahad. Mõtled välja ning näed ka. Ha-ha-ha!»

«Kuule, püsi paigal. Muidu katkun kammiga su juuksid. — Kas veel muudki nägid?»

«Nägin küll.»

«No jutusta siis.»

«Sa ei usu seda.»

«Küll ma usun. Unesid usun ma ikka. Jutusta.»

«Seda võib jutustada ainult kõrva sisse. — Ma nägin, et sa täna tõesti pannkooke tegid. — Kas usud nüüd?»

«Oh sind kavalpead küll!»

«Kas sa usud?»

«No mis mul siis muud üle jääb kui uskuda.»

«Ha-ha-ha! Ha-ha-ha!»

«Vaata, vaata, ema, kui palju inimesi väljas lähebl»
 «See on ju matuserong. Seal kirstus on surnu. Ja need teised viivad teda.»

«Kuhu?»

«Eks ikka kalmistule. Oled seda isegi näinud: palju kääpaid lilledega ja nende kohal ristid.»

«Ahah, tean küll. — Aga miks nad kõik nii mustad on ja nii aeglaselt astuvad?»

«See on leina pärast, südamevalu pärast.»

«Kui mul valu on, siis tahan ma hüpata ja kisedada.»

«Kuid suured inimesed taltsutavad oma valu. Nad teavad juba ennegi, et see on paratamatu, et see kõik peab lõpuks nõnda minema.»

«Mis asi?»

«Aga inimese elu. Et ollakse laps, kasvatakse suureks, vananetakse ja surrakse siis.»

«Nii... Aga ega ometi meie —»

«Kuhu meiegi pääsemel!»

«Ja et mina ja sina ja isa, tädi Liisi ning onu Raidla — nagu kõik teisedki —?»

«Jah, lapsekene, kõik — kõik kord tulevikus. See on paratamatu.»

«Kuid ma ei taha seda, ei ta-haal!»

«Ema, kas tänavu nääripuud ka tehakse?»

«Küllap ikka.»

«Ja kas näärikinke ka antakse?»

«Küllap neidki, kui oled hea laps.»

«Kui palju aega on näärideni?»

«Veel kolm nädalat.»

«Kas saab kinke seda rohkem, mida parem laps oled?»

«Nii see on.»

«Ema — kui palju aega on nüüd veel näärideni?»

«Ma ju ütlesin: kolm nädalat.»

«Aga ma küsin juba teist korda ja sellepärast peaks neid nüüd ka ainult kaks olema.»

«Kuule, emal!»

«Noh?»

«Ma tahaksin midagi küsida.»

«No küsi siis.»

«Ma ei tea, mida küsida.»

«No miks sa siis tahad?»

«See on nii lõbus. Sul on ikka nii imelik nägu, kui vastad. Sa pilutad silmi, nagu ajaksid niiti nõela taha. Ja see on nii naljakas näha!»

«No küll oled sa alles rumal!»

«Ei, ema. Ega see rumal ole, kes küsib, vaid see, kes vastab.»

«Kuidas nõnda?»

«Vaata, ma tean harilikult ikka, mida küsida, aga sina vastad nii tihti: ma ei tea.»

«Kuid nüüd ei tea sa sedagi, mida küsida.»

«Jah, seda küll. Kuid kui ma suureks kasvan, siis küsin ma seesuguseid asju, mida mitte keegi ei tea. Ja siis olen ma kõigist kõige targem!»

Silvia Rannamaa

PAHEMA JALA PÄEV

Peale põhilise õnnetuse — pikemat aega põdeda —
algas see päev üldse otse äparduste lainega.

Kõigepealt jooksis uhiuuel sukal silm maha. Hea veel,
et memm sukasilmade ülesvõtmise peale nii osav on.
Minul aga jäi vajaka nii osavusest kui õnnestumisest.
Neljast munast, mis ma pannile lõin, oli just viimane
munetud ilmselt enne revolutsiooni. Tuli leppida palja
võlleiva ja kohviga. Järgmiseks lasksin kaitsekorgid
läbi, kuna triikmasina juhe osutus kõlbmatuks. Et kari-
kas saaks pilgeni täis, ei ulatunud kumbki uutest taga-
varakorkidest pesa põhja! Tuli endal hakata paran-
dama.

Tühiasjad? — jah, aga kummatigi tundsin ennast
nende tiheda kokkusattumise tõttu kiirele hommikutun-
nile nagu mistahes kõrgemaastmelise hingelise trauma

puhul. Võrdlema hakates — mitte sugugi teistmoodi kui näiteks sel mälestusväärsel päeval kaks aastat tagasi, kui meile tuli kosja tundmatu blond kaunitar, paludes minult mu mehe vabadust ja nime, kuna tolle süda pidavat nagunii pikemat aega temale kuuluma (kuigi selle kingitava organi looduslik valdaja ise paar tundi hiljem seda jumalakeeli eitas). See tähendab, nii siis kui nüüd, tundsin ennast põlglikuna, tigidana ja isiklikult solvatuna!

Siis ma vaikisin ega olnud võimeline isegi oma jaa-sõna andma. Nüüd aga päästis selline emotsiooniate minus valla kibeda kirumistormi tavalises naeruväärses üldistuse vormis. Valasin oma kauakogunenud ja üle-aruse vaimukuse kõikidele munemisvõimelistele kanadele, sukakudujatele, korgitegijatele, kogu plaanimajandusele selle igaveses eneseületamise kires ning terve eesrindlikule tehnikale, mida mina, mittepädev, nõrk naine, pidin nüüd lauanoa ja traadijupi abil toetama.

Taoline kirumine sarnaneb pihtimisega — see kergendab pisut. Kui ma siis veel tõmbasin selga oma alles eile õhtul kättesaadud uue kleidi ja ennast peegli ees imetlesin, suutsin oma peegelpildile isegi naeratada.

Õnnetuseks tuli memm just sel hetkel oma mõistlikkusega. Ega ma ei kavatsevat uut kleiti ometi kohe selga panna. «Katsuksid kuidagi oma pluusi siluda,» tähendas ta tagasihoidlikult.

Mu pahameel paisus uuesti:

«Siluda. Ei tea millega? Kas jälle sinu triikmasinalok-suga. Üldse, ma ei mõista, kuidas sinusugune korralik inimene lepib sellega, et võhivõõrad inimesed logistavad ja lõhuvad su asju, aga kui mina sind palun enda juurde elama asuda, siis ei tule see kõne allagi. Proual pole seal omaette elamist, proual on provintsis igav!»

Valusad kohad ei anna vaikida. Ükskõik kui kaugelt või kaudselt, kuid sõnade teravik pöördub lõpuks alati otsaga sinna, kus istub pahameele pärispõhjus. Taadi matustest saadik kempleme memmega selle küsimuse ümber. Kuigi memm on vaikiv ja isegi alandlik, paneb ta vastu oma imelikul passiivsel viisil ja sellise jõuga, mis mind iga kord uuesti rabab. Ma ei suuda leppida mõttega, et tal on õigus elada nii, kuidas talle meeldib,

ja et ta seda õigust isegi kasutab, vaid ma apelleerin mingi vihase enesestmõistetavusega emaarmastuse ohvri lõpmatusse.

Viimases viljatutes kirjalikkudes ja suulistes vaidlustes meie vahel pole ma saanud talt ühtegi mõistlikku põhjendust tema keeldumise kohta ning seepärast mõtlen ma ründaja tigeda loogika ning fantaasia abil neid ise valja. Üks mõnitavam ja ülekohtusem kui teine. Mind ei pidurda seegi, et ma oma ülekohtu tunnen. Vastupidi, muutun sellest ainult ebaõiglasemaks ja naeruväärsemaks.

Memme ohkav vaikimine, mis polnud seegi kord mingi nõusolek, vaid tema viis vastu panna, sundis mind häält kõrgendama.

«Mõistan seda nii, et sulle on tähtsam käia kastmas oma mingisuguseid petuuniaid isa haua, kui mind aidata. Kas tõesti haua eest hoolitsemine on sulle tähtsam kui elav inimene! — su oma laps? Aga võib-olla pole mindki enam kauaks. Tunnen seda viimasel ajal nii sageli.»

Sellised purskamishetked inspireerivad inimest enamasti ikka ootamatutele avastustele. Mõte, mida ma ütlesin, sündis tegelikult momendi hoos, kuid tundus mulle samas kohe ammuse tõena ning mind ennastki vallutas selle kohutavus. Puhkesin nutma sellise ägeduse ja haledusega, mida suudetakse tunda ainuüksi iseenda vastu.

«Mis sa nüüd jälle,» libises memme käsi üle mu kukla ja selja. «Et sina ka põrmugi taltsamaks ei muutu. Tead ju isegi, see tänavune gripp on siisugune — tagajärgedega. Küll paraned sinagi, jää ainult rahule. Sa pead ennast ikka rohkem kokku võtma. Mõtle sellele, et sa pole maailmas ükski...»

Kuigi memme sõnades polnud midagi rahustavat — ta ei rääkinud üldse peaasjast —, rahustas ta jutt mind ometi. See on alati nii olnud. Juba kauges lapsepõlves sisendas see hääl rohkem oma madala pehme kõlaga kui sõnade sisuga. Pisarad lakkasid. Võtsin ta käe ja surusin oma põse selle vastu. Tegelikult ma ei tahtnud midagi muud, kui olla jälle laps, kes võib ja saab vähemasti osagi oma kohustuste ja vastutuse koormast lükata endast tugevama inimese õlgadele.

Tundsin ennast äkki sellena, kes ma olen — väsinud, juba kõvasti kulunud, keskeas naisena, ja samal ajal lapselikku vajadust seda mitte tunda.

Jälle oli see memme hääl, mis mind tegevusele äratas. Ta lisas lõpuks:

«Sellest asjast räägime pärast pikemalt. Võib-olla oleks siiski parem, kui teie siia koliksite.»

Juba teist korda tuli ta selle absurdse mõttega. Ta teab, et Edgaril oleks võimatu oma töökohta vahetada. Ta peaks siis ehk isegi kutset muutma. Aga niipalju ma oma meest tunnen ja tean, et kutseala, mille ta juba poisikesena oskas teadlikult valida ning mis teda kaks korda on kaevikutest päästnud, ei vaheta ta surmani. Üldse, meid on seal oma majapidamisega neli, tema siin aga üks. Ometi pole mu memm ei rumal ega ebamõistlik. Midagi hoiatas mind lõpuni mõtlemast. Tundsin, et just seal kuskil on miski korrast ära ja et selle avastamine ei valmistaks mulle rõõmu. Kiirustasin ennast hetke jooksvatesse vajadustesse sisse lülitama.

Arstile jäin loomulikult parasjagu hiljaks. Selgus, et olin sattunud just dr. Lemmesoo, sanatooriumi peaarsti ja röntgenoloogi vastuvõtupäevale, millal tung on eriti suur. Kuigi ma selle silmapilguni ei olnud dr. Lemmesoo nimegi õieti kuulnud, tundsin jalamaid, et ainuüksi see arst oleks suuteline minu salapärase haiguskollet avastama. Mu haleda seletuse peale, et ma just selle arsti pärast provintsist siia sõitsingi, et mul pole võimalik järgmisel korral tulla, peatus mehhanism barjääri taga hetkeks, kahmas mu saatelehe ja kadus kuhugi kõrvalruumi sõnadega:

«Ma vaatan, aga ma ei usu.»

Mina ka ei uskunud, ja seda üllatavam oli mulle, kui tema tagasi tuli jaatava vastusega ning koguni naeratas mulle sinna juurde.

Selle naeratuse vastukaja oli minus aga väga üürike. Kui ma ooteruumi jõudsin, leidsin selle sõna tõsisel mõttes täiskiilutuna ja mul tuli seista. Ajaviiteks arendasin kriitikat, mida — kui arvesse võtta, et on olemas alt- ja ülalttulev — võiks nimetada kõrvaltkriitikaks. Ei meeldinud mulle see kuhjumisest tingitud seismine, ei teiste haigete tusased ja tühjad näod, ei hoopiski mitte seinte inetu potisinine värv. Ma ei tea, kas rohe-

lina või roosa oleks parem, kuid see sinine tundus lubamatult sünge ja meeleolu häiriv.

Isegi arsti nimega oli mul tegu. Lemmesoo? — muidugi on see omal ajal eestistatud. Kuidas on arukas inimene võinud endale võtta nii maitsetu nime? Tõenäoliselt pretendeerib selle nime kandja koos oma kutsega mingile üldisele inimsoo heategevusele. Olin juba nii kaugel, et hakkasin kahtlema sellise nimereklaamiga arsti meditsiinilistes võimetes.

Õnneks kutsuti uus grupp haigeid sisse, sain istuma ning tegin oma oletuste arenduses otsekohe hüppe paremale. Tõenäoliselt on see nimi tal vürtspoodnikkudest vanemate võetud, ja lõppude lõpuks olgu ta nimi või «Ainult-mina-teen-teid-terveks» — mis tähtsust sel on. Peaasi, kui ta leiaks mu seletamatult kõrge ihusoojuse, isutuse ja pideva, otse elutüdimuseni ulatuva väsimuse põhjuse. Meie rajooniarst jäi kopsude juurde, kuigi ta ise sealt midagi peale vanade jälgede ei leidnud.

Mured, mured, mured! Et neist ajutisekski vabaneda, läin lahti kaasavõetud raamatu. Balzac pole tõesti midagi murelikele ega pahuraile. Liiga palju on temas seda, mis mindki mürgitab — üleolekut ja põlgust. Kibe on sealjuures see, et tema geenius seda kõige üle naermist täielikult õigustab, minu küündimatus aga ainult naeruvääristab ning sellisena mind ennast koorib. Mis tema juures aga mu kukla praegu eriti kangeks ajas, on tema vaimukad teravused kõige provintsiliku arvel.

Kuusteist aastat tagasi sattusin oma armastusabielu tõttu provintsi ja tänu sellele siirdistutamisele tunnen ennast nüüd provintsis elades pealinlasena, pealinnas külas käies — provintslasena.

Ma teen nii endale kui teistele igal võimalikul juhul selgeks, et pole olemas mingit territoriaalset mentaliteeti ega elulaadi, sest oma lapsepõlves ja nooruses nägin neidsamu väikesi inimesi oma igapäevaste väiklustega nagu hiljem provintsiski, ja et inimeste õnnepüüdlused jäävad alati inimese juurde, paiknegu ta mistahes laiuskraadil. Kuid ma tunnen vahet. Võib-olla see on ainult selles, et riidemoed, lööklaulud ja -laused jõuavad meile provintsi mõni aeg hiljem. Kuid seal see

vist ongi. Mitte selles, et mood, ja üldse kõik uus, jõuab provintsi hiljem — ka see ajaline vahemaa väheneb tehnikaajastu iga uue leiutisega —, vaid selles, et ta harva provintsis sünnib. Sünnivad küll vahetevahel suured inimesed oma suurte mõtetega, aga enne kui nad nendega maha saavad, ruttavad nad suurlinna ämmaemandate juurde ja provints oodaku ikkagi tulemusi vaikselt kannatlikkusega.

Oma vaikselt kannatlikkuses püüame teha ükskõikset nagu hapude viinamarjade suhtes. Me isegi põlastame ja klatšime. Meie lõbu on põlastada ja klatšida, teiste lõbu ennast põlastada ja klatšida lasta, kuid imelikul kombel tahaksid esimesed meelsasti oma lõbu viimastega vahetada, mitte kunagi vastupidi.

Kas tõesti sellesama tühise vahe pärast, selle ainult rütmilise erinevuse pärast ei taha minugi ema meie juurde elama tulla? Ma ei suuda seda uskuda, nii tagasihoidlik ja vähenõudlik kui ta enda suhtes alati on olnud. Seal peab midagi muud olema.

Tean, et ta pole mu mehest kunagi hoolinud. Ta seisis vastu juba siis, kui minu südamele jäi ette noor, ajutiselt provintsisist pealinna saadetud raudteeinsener, kes võlus mu ära oma hea kasvu, tantsumeisterlikkuse ning hõõguvate silmadega. Kui sellele lisada osavad unistused hästikoostatud tulevikust meile kahele, minu kätele kandmine sinna juurde, pole ime, et mina, äärmuseni hoitud ja hellitatud, potilillelik tüdruk, armusin põhjalikkusega, mida peaaegu ialgi ei õigusta objekt ise, vaid mida kutsub esile üksikute loomuste kirglik pillamisvajadus, mis ei esita omalt poolt ühtegi tingimust ning sellisena oimerdab nagu pehme roheline ussike elu laiale maanteele tugevate tallata.

Sealjuures pole ma õppinud ei kaitsevärvi kasutama ega koorikut kasvatama ja mu ainukene võitlusdeviis on: kui teised võitleksid ka minu eest ja jagaksid oma võidu magusaid vilju minuga! Kui nad seda teha ei taha, muutun kibedaks iseenda saamatusest ja abitusest. Heatahtlikud nimetavad niisugust olevust — eluvõõraks unistajaks.

Veidi imelik on seda ütelda naise kohta, kelle tütar hakkab juba jõudma teie-ikka ning küllap vahib uisuteel poissegi.

Alles eile tegin ma seda ise! Või oli see üleeile? Või oli see tõesti kakskümmend aastat tagasi? Millestki olen ma aga vahepeal liiga väsinud. Mu ema ei taha seda mõista, või ei salli ta tõepoolest oma väimeest, sellest hoolimata, et see teda kõrgelt hindab. Ma pole oma emale kunagi jutustanud seda kurbnaljakat kosimislugu. Mul tuli seekord andeks anda ja leppida oma mehe töötusega, et see on esimene «arusaamatus» ning jääb ka viimaseks. Ta kiidab alati mu erakordset võimet andestada ja isegi unustada. Millegipärast pole see võime mind õnnelikuks teinud ja mulle viirastub, nagu puuduks mul midagi olulist, midagi, mis eraldab selgroolisi selgrootutest!

Mind ei kasvatatud minu päritolule ega ümbrusele vastavalt. Olin oma läbini tervete ja tublide vanemate kahjuks ainus ning sageli haige laps. Mu vanemad püüdsid teha kõik, et ma midagi ei kuuleks, näeks ega omandaks oma ümbrusest, ja nad pingutasid ennast väga, et mul oleks võimalik — edasijõudmise pühal eesmärgil — unustada ning maha salata oma päritolu. See tähendab — neid endid ja nende elu!

Lapsena oli mulle suurem jagu ahvatlevaid asju keelatud ja ebameeldivaid peale sunnitud. Sel ajal kui teised minuealised majalapsed kitsal koduõuel või otsekohe elamusohtral tänaval mängisid igasuguste keeldude ning käskude unustuseni, pidin mina tikkima mingisuguseid totraid, tarbetuid linakesi, linikuid, katteid ja kaitselindikesi või harjutama igavesti viletsal, alati häälest äraoleval klaveril.

Säärane kasvatuskorsett andis ennast suhteliselt vähe tunda noore nõtke olendi juures, küll aga tunnen ma selle moonutuse jälgi nüüd, ja on täiesti ime, et minust pole kõigele lisaks saanud veel täielik tikandite- ning muusikapõlgur.

Mu endassepöördunud vaatlused katkestas õe hüüd: «Palun järgmised!» Meid oli jäänud sinisesse ooteruumi ainult kolm viimast. Sisenesime halvasti lõhnavaesse pünasesse pimedusse. Olin viimaste seas kõige viimane. Kui ma aparaadi vahele astusin, tundsin kerget pööritust. Mulle tundus, et minule korraldi eriti palju: «Hingake! Stopp! Veel kord!» Mus tõusis erutus. Tähen-

dab — on vist midagi! «Kas töötate? Kellena? Mitu last?» Kui arst jõudis küsimuseni: «Kas olete oma eluga rahul?», pidin äärepealt vastuse võlgu jääma. Mis mõttes selline küsimus? Arstina peaks ta teadma, et haige inimene ei saagi oma eluga väga rahul olla. Ja pealegi, mis puutub see kopsude läbivalgustamise protseduuri? Kehitasin isegi õlgu, mis pidi küsijale veidra skeletilise varivastusena näima, ja lisasin: «Enam-vähem.»

«Hästi! Riietuge ja oodake koridoris, palun!»

«Seltsimees doktor, kas — kas on siis ikkagi midagi tõsist?» tahtsin otsekohe teada.

«Ma palusin teid eesruumis oodata. Tulen kohe ja räägin teiega,» vastas arst oma sõnade ametlikkusest hoolimata kuidagi nagu südamlíkuma või lihtsalt julgustava häälega. Sel hetkel vilksatas mulle õige nõrgalt selles hääles midagi tuttavat.

Olin ainukene, keda oli kästnud eesruumis oodata. Esimene mõte oli kohe — kindlasti sellepärast, et mu häda on nii tõsine. Kuid mõni minut koridoriaknast välja vahtinud ja silmi jälle valgusega harjutanud, jõudsin tõenäolisemale järeldusele — olen kaugemalt tulnu, sellepärast.

Kui kabinetiuks avanes ja ma õe selja taga arsti nägin, tundsin ta kohe ära, sellest hoolimata, et ta on nüüd tugevakasvuline rühikas keskealine mees. See on ju mu lapsepõlveaastate Liebsohni Olaf! Sattusin hetkeks segadusse. Kuigi teataval määral tuttav, poleks mul pähegi tulnud seda tutvust tutvuseks pidada, sest niisugune pikk aastaterodu ning põhjalik unustus seal vahel poleks seda muidu võimaldanud kui kõige tavalisem abitahtja ja -tarvitaja püüd iga hinna eest saavutada või luua mingeid erandlikke sidemeid sellega, kellest kuidagiviisi oleneb heaolu.

Mulle täiesti ootamatult ning, mis seda salata, meeletu heaks astus doktor minu juurde näo ja naeratusega, mis vaieldamatult tunnustas ja minu meelest isegi ülehindas meie vana n.-õ. tutvust. Veel rohkem tegid seda ta rõõmsad sõnad:

«Siin me siis viimati kohtume, Karin Soo, vabandust — Mord!» Seisin tõelises hämmelduses. Oli muidugi liigutav ja meelitav, et tundud tohter tunneb minus veel oma kunagise üleaedse. Aga see aeg ise on ju nii

kaugel, et sellel ajal sündinud laps peaks olema juba valimisealine.

Mul on isegi raske kohaneda tema peaaegu põhjendamatult jällenägemisrõõmu ning südamlikkusega, millega ta palub mind oma kabinetti, ja et kui mul on aega, temaga mõni sõna juttu ajada.

Juttu ajada — millest? Minule diagnoosiandmist või raviteesuunamist ei tarvitseks küll nii pidulikult teha. Kuid mis muud juttu oleks dr. Lemmesool, kelleks ta nüüd osutub, minuga ajada? Ta vabandab, et peab mind veel pisut oodata laskma, kuna temaga kaasa tulnud õde hakkab talle esitama mingeid omi pabereid ja plaane. See on nende töö igapäevane osa ega huvita mind. Jälgin ainult nende miimikat ja žeste. Mulle hakkab kohe silma õe eriti aupaklik hoiak.

Inimlik omandusmeel ja mina-maania on arenenud nii kaugele, et meie kõige juhuslikum tuttav, kui ta oma isikliku väarikusega või teenetega võib pisutki kas või kõige kaudsemat helki heita meie enda isikule, muutub otsekohe «minu omaks», uhkustusesemeks ja isegi momendi meeoleu eest vastutavaks. Nii minagi tunnen õe aupaklikkusest ning kõrvalpilgust, mille ta mulle viskab, põhjendamatult meeletu head ja uhkust. Ometi pole mul sealjuures selle kõigega muud sidet kui ainult juhuslik kokkusattumine, et me lapsepõlves elasime samas linnas, ühes linnajaos, ühel tänaval ja ühe majanumbri all: tema hoovi-, mina tänavapoolses majas, ning meie kodude aknad — meil oli neid neli, temal üksainukene — olid vastamisi.

Palju rohkem kui Olafit, mäletan ma millegipärast tema ema Liebsohni Netet ehk Kuradi-Netet, nagu teda üldiselt veel hüüti. Mulle meenub samal momendil, kui ma üle paberite kummardunud doktori näost ta ema jooni otsin, täiesti sobimatult, et dr. Lemmesoo on ainult Nete poeg. Meenub seegi episood, kuidas ma seda teada sain.

Peremehe Järta, suur, varaküpsenud tüdruk, üks väheseid, kellega mul oli lubatud läbi käia, kutsus mind ühel õhtul koridorinurka ja sosistas: «Tead, Kuradi-Nete on preili.» Minu juhm vaikimine sundis teda edasi seletama: «Noh, kas sa ei saa aru. Preilidel ei tohi lapsi olla.» Oskasin ainult küsida: «Kust sa seda

tead?» Tema vastus «Majaraamatust nägin» jättis mulle kauaks ajaks kujutluse, et majaraamatusse on kirja pandud kõik, mida inimene tohib või ei tohi.

Olin sel korral veel liiga laps, et inimsuhete sellest küljest midagi mõistlikku taibata, kuid küllalt vana ja Järta üleolekule vastuvõtlik, et see mind huvitama hakkas.

Sattus nii, et õige varsti peale seda juhtus meie kitsal kiviprügisel Arkaadiamaal üks tavalistest agulilaste draamadest, mis oma järelkajana tõi sama küsimuse mitmesse majja arutamiseks. Nimelt pistis kingsepa Oskar poisilikus mängutuhinas oma «tuki» Olafile liiga energiliselt nina alla, nii et mäng muutus silmapilk tegelikkuseks.

Üks mu lapsepõlve elavamaid mälestuspilte ongi see, kuidas Liebsohni Nete surub oma vasturabelevat ja verise lõuaga poega, kelle nina ees ta rätikut hoiab, peadpidi enda kaenlasse ja tema sõnadetulv ning kisa jõud tundub otse inimlike võimete piire ületavana. «Tapja» on õuest muidugi targu kadunud. Küll aga seisab seal tema eest väljas ta hoolitsev ema, kes ka kõik käiku laseb, mida ta inimese alandamise ja solvamise alalt iganes teab, kuid Kuradi-Netet ta oma jõu ja kirglikkusega ei ületa. Kõige enam korratakse Nete poja vastu sõna, mis on tihedalt seoses Järta hiljutise avastusega ja mis oma leidlikus liittähenduses rüvetab nii poega kui ema ühel hoobil.

Kuigi minu memm mind otse sõja alguses aknalt ära ajas ning aknad hoolega sulges, polnud sellel ettevootusabinõul minu puhaste lapsekõrvade suhtes sugugi soovitud tagajärgi. Usaldades minu kuulekust, läks ta ise koridoriaknale asja jälgima, unustas aga, et ka mina olen inimeste laps.

Mäletan, et peale harilikü sensatsiooninaudingu ning uudishimu, mis seekord nii lopsakalt ja üksmeelselt vohas igast aknast meie ning naabermajades, oli minus tugevam eriline imetus Nete vastu. Mu kujutluses oli see tõmmu, karme, välkuvate silmade ning hammastega naine seotud paljude minu muinaslõugudega. Enamuses oli ta kuri ja ilus võõrasema, kes peeglit teada sai, et mina, Lumivalgeke, olen maailmas siiski ilusam kui tema.

Ilus oli Nete mitte ükski minu lapsefantaasias, sest mõnigi perekonnatüli meie läbikostvates väikestes kodudes tekkis mõttevahetuse korras naise ja ilu üle, kus uljas poissmehest poeg või koguni väsinud pereisa juhtus lausuma, et Kuradi-Nete on, õigust ütelda — kuradi ilus tükk!

Huvitava kombel ei teinud see, et Nete oma väliseid seeliseid meeste poolt ega naiste vastu iialgi ei kasutanud, ühtegi naist tema suhtes ei leebivaks ega vähemasti erapooletukski. Mul on meeles, et sel lahingupäeval, kui Nete asjad ka meil arutusele tulid, isegi minu tasakaalukas memm isale ütles: «Juba tal siis ikka mõni viga peab olema, kui teda ükski mees pole tahtnud.» Kui isa vastas: «Küll sellel juba tahtjaid leiduks, kuid see on ju nii uhke, et ei lase kedagi ligi,» muigas memm üsna hapult: «Pole see poiss tal ka nii Maarja kombel saadud.» Kui isa veel vaidles: «Kes teise inimese asju teab. Räägitakse, et see mees olevat tal kinni kukkunud,» tähendas memm juba üsna sapiselt: «Pulmaööl või?» Isa ei saanud siiski veel jätta: «Noh, kui oli poliitiline, nagu räägitakse.» Alles siis vist märkas ema minu kikkis kõrvu ja isa kissitavaid silmi ning tõmbus kohe tagasi: «Asi nüüd lapse ees arutada. Eks igaühel ole oma elu. Kui ta ise nii tige poleks, kellel taga siis asja oleks.»

Mina aga, ja arvatavasti ka isa, sest seda tunnistas ta pilklikult venitatud «Noo?», tundsin, et ikkagi oleks. Tingedust jätkus igal naisel ümbruskonnas priipärast, ilu aga juba mitte. Ja meie, lapsed, seisime oma ahnete silmade, kõrvadega seal juures ning laskime oma vastuvõtlikku lapsemeelde sadestuda kõiki elu juhuslikke poripritsmeid, mida nii ohtrasti kleepub täiskasvanute sõnades, mõnikord ka parimatel nende seas.

Üks voorus on väga noortel tütarlastel oma emadega võrreldes ometi. Nad suudavad oma suguõdede ilu imetleda, kadedust tundmata. Minule oli ja jäi Nete ikka ilusaks, pisut müstiliseks olendiks, sellest hoolimata, et ta nii kergesti plahvatas kõige tavalisemates suhetes naabritega ühiskoridoride, kämlate, pesukööride ja solgiestide pinnal. Ma isegi õppisin salaja peegli ees tema viisi — panna rääkides üks käsi puusa

ja teisega jäljendamatult jõuliselt ning veetlevalt žestikuleerida.

Tähelepanu vääriv on seejuures veel, et nii kuidas naistele ei meeldinud ema, neile enamikus meeldis poeg ja teda toodi tihti teistele jõnglastele eeskujuks, kes teda selle eest sugugi paitama ei tikkunud. Ja poleks ta ise sama osav olnud kaklustes, kui ta oli tubli oma ema igasugustes töödes aitama, oleks ta ehk pidanud tooma mõnegi kannatusohvri naiste tühise kiituse vähetänuväärsele altarile.

Meie, tüdrukud, eriti aga mina, ei jaganud ka selles küsimuses oma emade tundeid. Vastupidi — lapsemõistuse mingi seletamatu ebaloogikaga olin ma kiindunud emasse, kuid isegi peaaegu ei sallinud ta poega.

Väikeste lastena läks asi veel kuidagi. Kuid tüdruk, kes saavutab täisealisuse alammäära tunduvalt varem kui poiss, on sellele nii uhke ja suhtub omaealistesse poistesse sellise üleolekuga, millest tal mõistliku kasutamise juures jätkuks eluks ajaks ning mis aitaks tal reguleerida mõnegi puudujäägi igavesti ebavõrdses sõjas meeste ja naiste vahel, enamus viimaste kahjuks. Igatahes nelja-viieteistaastaste tüdrukute ja poiste kohta seda ütelda ei saa. Ses eas teeb tüdrukute sise mine põlgus tihti tasa nende välise saamatuse.

Mingit erandit selles reeglis ei moodustanud ka minu suhtumine Olafisse, kuigi tema õieti kuulus isegi aastat poolteist vanemasse käiku. Lõpliku hoobi sai tema hea poisi kuulsus minu jaoks siis, kui ma ühel päeval leidsin meie postkastist kirja järgmiste kohutavate ridadega:

«Kallim Karin.

Tule pühapäeval minuga koos liukale. Ootan sind paraadukse ees täpselt kell 12 päeval.

Olaf Liebsohn.»

Kõige rohkem vapustas mind sõna kallim. Oleks see olnud siis vähemasti ainult «kallis». Millegipärast tundsin selles m- ja s-tähe tõenäoliselt juhuslikus, oskamatuse või vähemasti solvava tagamõtteta vahetuses midagi vapustavalt sündsusetut ja minu tütarlapseau riivavat.

Oleks ta mulle õues või tänaval vastu tulnud ja mind

lihtsalt kaasa kutsunud, ma oleksin arvatavasti läinud. Kuid mingisugune kallimaga kiri?! Mu solvus kasvas seda suuremaks, mida rohkem ma sellele mõtlesin ja mida vähem aru sain.

Pühapäevaks olin haige, nii et ma jalgagi toast välja ei tõstnud, ja Olafist hoidusin tuhande kilomeetri kaugusele. Niipea kui nägin ta musta kahupead aknal ja silmi, mis minule tundusid alati kiuslikena, tõmbasin omad tagasi ja kui sain, lasksin eesriidegi alla. See jäigi nii kuni meie ärakolimiseni. Meie uus kodu oli lähedal avaras vabriku majakeses. Olafit nägin vana maja elanikest kõige tihedamini, sest mu isa muretses talle vabrikusse soodsa vahetusega töö, nii et ta sai selle kõrvalt koolis käia. Nagu ma mäletan, käis Olaf siis isegi viis isa kutsel mõned korrad meil. Kuid ta kodutee viis iga päev meilt mööda. Harjusin aja jooksul teda nägema nagu mistahes muud oma muutumatus naabruses: maju, aedu, poste ja — vastutulevaid inimesi. Mõnikord viimasest mulle selle aastatega väga tõsiselt muutunud poisil silmades midagi Kuradi-Nete sädemetest. Kuid minu jaoks tollal mitte kõne alla tulev lihtne, tulevikuta tööpoiss, oma nii tuhandeks tuntud ja ebaromantilise naabrusega, oleks võinud üleni särada nagu jõulupu, mina poleks seda nagunii tähele pannud. Sel ajal oli minu jaoks maailmas igal sammul midagi uut, midagi huvitavat, midagi erakordset ja kaugused alles sinasid oma puutumatus ahvatluses.

Siis tuli aeg mu elus, kus need sinavad kaugused puhkesid roosatama tõusva armastuse valguses, ning see aeg sattus ühiskondliku tormiaja kõikevallutavasse keerisesse.

Kinnised ukSED ja aknad prahvatasid valla. Hiiglatõmbetuules külmetasid lugematud potililled ja triiphoone-
taimed. Jäi nende endi asjaks kohaneda või mitte. Uue meeletus ja paratamatus voolus hingeldasid isegi tugevad ja kokkupõrgete sageduses aegusid mõnedki mõistetud üleöö. Suures seaduspärasuses muutus aga inimeste elu tihti juhuslikuks ja kaotati üksteist silmist. Oli enam kui loomulik, et minul selles kahekordses keerises uppus isegi mälestus Liebsohni Olafist.

Praegu tema vastas istudes on mul sellest kahju, sest ikkagi tahaksin tema sõbralikule äratundmisele, mis

meie praegust suhet arvesse võttes on eriti meeldiv, vastata kas või ühegi tähelepanuviipega minevikust, kuid ma ei leia sealt midagi peale iseenda iseka üheksuse.

Viimaks ometi korjab õde oma asjad kokku ja lah-kub. Jääme arstiga kahekesi. Ta tõstab enda ees leba-vad paberid laekasse, suleb selle, äigab korra käega üle tühjaks jäänud laua, kohendab enda istumispoosi ning suunab siis oma vabaks jäänud pilgu minule. Mina millegipärast tunnen oma pulsilöökide kiirenemist ja libistan pilgu maha.

«Miks te õieti arvasite, et teie kopsudel midagi viga on?» kuulen teda täiesti ebaisikliku arstihäälega küsi-vat. Tasakaalustun kohe ja hakkan jutustama oma haiguse käigust, selle tunnustest ja rajooniarsti arvamisest.

«Minu arvates on see teil lihtsalt hiljutisest haigusest ja organismi kurnatusest tingitud häire närvikavas. Peaksite rohkem iseendale mõtlema. Rohkem vaheldust, puhkust, üldse meelelahutusi. Siis, ma usun, läheb see varsti mööda. Teie kopsud on igatahes täiesti terved. Mõned vanad lubjastunud jäljed,» rahustab ta mind.

«Jah, olin ju noorena kopsudega isegi sanatooriumis ja...»

«Tean, tean,» segab ta vahele ja korraga ilustab ta tugevat, kõigest ülearusest vaba nagu pehme, pisut nuk-ravõitu naeratus: «Mäletan palju teie noorusest. Tean, kui õnnetu te olite, et pidite veel viimases klassis oma õppimise katkestama. Mäletan, et siiski lõpetasite kooli teistega koos. Arge naerge, aga ma tean sedagi, et lõpu-peol oli teil valge pitskleit ja siin kuskil,» ta teeb käega ebamäärase ringi oma rinna kohal, «olid teil roo-sad õied. Uhtegi tantsu ei jätnud te vahele.»

Vaatan enda vastas istuvale mehele otsa. Ei tihka hästi uskuda ega oska ka reageerida viitele, mis tema sõnades tundub. Sellepärast lausun naerdes:

«Teil pidi aga siis minu kohta hea informatsioon olema. Ka mälu näib teil suurepärane olevat.»

Ta ei vasta mulle kohe ja sellel vaikushetkel tun-nen ennast seisvat suure luubi all. Tal on sealjuures ilme, mis ei riiva mind sugugi, vaid ma isegi vastan täiesti ilma edevuseta tema vaevumärgatavale naera-tusele.

«Kui palju on sellest aega tagasi,» ütleb ta mõtlikult, «ja jälle teie silmi nähes poleks nagu midagi muutu-nud.» Nüüd toimub minuga midagi ammu-ununenut — punastun plikaliku põhjalikkusega ja seda häbenedes isegi krimpsutan nagu ning pööran pilgu aknasse.

«Andke andeks, Karin Soo,» kuulen jälle ta tõsist, kuid südamlikku häält, mis paitab kuulmenahku ja rahustab meeli. «Mina, näete, pole poeet. Aga noorusest raakimiseks peaks alati poeet olema. Ei oska minusu-gune nii, nagu peaks. Ei osanud siiski, kui selleks aeg oli. Räägime õige nüüd kord südamest südamesse, nagu on kombeks öelda. Usaldage mind. Olen selle võima-luse, võiks öelda, isegi ära teeninud. Kas jah?»

Toon oma pilgu jälle temani. Näen ta ausaid silmi täis sügispäikese pikki kuldseid kiiri ning noogutan õhinaga nagu laps, kellelt küsitakse, kas talle tohib jutustada täiskasvanute lugu.

«Vaadake, Karin, ma olen alati proosaline töömees olnud. Minu jaoks on elu alati olnud tõsine asi. Kuid ka mina olen kord elus teie pärast salajas Heinega vendlust vandunud. Oodake, ma tuletan meelde:

Sa väike, kel suured silmad,
eks sulle ma ütelnud,
et armastan sind väga,
et süda mul haavatud.

Kuid üksnes tühjas toas
ma seda ütlesin,
su juures aga — oh, häda! —
seal ikka ma vaikisin.

Me puhkesime mõlemad naerma, sest ta oskas seda lugeda nii andekalt koomilise paatosega.

«Nüüd, jah, on hea naerda, aga siis olin ma naerust üsna kaugel. Kas mäletate, Karin, seda õhtut, kui tulim teie isa tööle kutsuma? Teil oli külalisi, te õhetasite üleni ja teil oli väga kiire. Isa käskis teil mind sisse kutsuda, aga teie ütlesite mulle: «Kui teil aega on?» ja teie silmadest lugesin, et teil endal pole seda minu jaoks. Ma läksin ära. Marssisin kogu õhtu ja pool ööd teie tänaval, kuni viimane külaline oli lahkunud ja vii-mane aken pimedaks jäänud... Nagu eile oleks see olnud.»

Ma ei mäletanud niisuguse õhtu olemasolugi, veel vähem iseennast sel õhtul, kuid püüdsin siiski vaielda:

«Te kindlasti mõistsite mind valesti.»

«Te ei hakka ometi oma noorust ja otsekohe suust vabandama?» naeratab tema. «Jah, kui imelik see on, mida kõik üks noor inimene on valmis teise heaks tegema, isegi siis, kui sel teisel sellest aimugi ei ole. Kas te teate ka, et teie pärast, Karin Soo, hakkasin ma arstiks õppima, kopsuarstiks — mõistate? Seda te kindlasti teate, kui raske ja kui hullumeelne üritus see mulle esialgu oli. Õnneks tuli siis neljakümnes aasta! Kuidas ma esimesel kursusel hambaid kiristasin. Tahtsin kogu tarkuse ja diplomi ühe aastaga kätte saada. Vahepeal võisite ju teie surra või — mis veel halvem — terveks saada ja teil ei oleks siis iialgi mind tarvis läinud.»

Olen talle selle irooniavarjundi eest tänulik. See võtab muidu nii ebatavaliselt jutuajamiselt selle piinlikkusevõimaluse ja asetab kõik seigad nende loomulikkusse.

Kuulan teda ja püüan algul kombekalt endas summutada neid arglikke rõõmutulukesi, mis minus üksteise järel süttivad, kuuldud võõra mehe jutustust tema elu haaravast, kirglikust unenäost, mille lätteks olen olnud õieti mina ise. Ma suudan veel kuidagi vastu panna selle unenäo enda hullutavale veetlusele, kuid ma ei oska ega suuda pidurdada enda avastamise meelitavat rõõmu mehe — suurepärase, tugeva inimese — südames. Südames, milles noorusearmastuse jäljed pole mitte kergelt lenduvas kriidikirjas, vaid valusa, armutu sulega sisse graveeritud!

Minule tundus Liebsohni Olafi elu omal ajal kahtlemata tuimana ning raskena, kuid doktor Lemmesoolt kuulen, kui väga hästi tal elus on läinud. Isegi naistega olevat tal õnne olnud, nagu ta kinnitab. Ainult kolm on tal neid üldse olnudki: tema ema, mina ja ta enda naine. Saan teada, et tänu oma lootusetule kiindumusele minu vastu pole ta ennast asjatult kulutanud üheski inimväärikust alandavas peibutusromaanis. Töö on palju aastaid olnud talle kõik. Selsamal põhjusel abielluski ta suhteliselt hilja, kuid väga õnnelikult.

Midagi enam poleks ta saanudki ütelda, et näidata

mulle oma jutu siirust. Kui selles ongi pisut poeetilist maalust, mis niisugustel erandjuhtudel peaks olema arusaadav, on viimane kinnitus tema poolt tagatiseks, et selles pole tavalist meheliku loomu võrgutusvajadust, ja ma julgen täieliku usaldusega anduda hurmale, mida tema sõnad minu jaoks sisaldavad.

Kuidas mitte tunda unustatud nooruse võlu, kui see, kelle meelest ma olin kunagi kõikidest kaunim ja ihalusväärsem, oma ümbrusest alati puhtam ja parem ümbrus, mulle seda veel kakskümmend aastat hiljem meenutab ütelda? Kuigi ma ise näen ennast selles kauguses ja sellises perspektiivis pimedas ning juhmi plikaepilisena, kes oleks siiski palju rohkem eluvitsa väärinud.

Mina, kes ma teda ega ta armastust ei osanud näha siis, kui see mulle päev päeva kõrval vastu tuli, mind omalt truu varjuna jälgis, näen seda nüüd nii liigutava selgusega tema mälestuste avaral ekraanil.

Näen algul kurbnaljakaid pilte noorest, muidu nii mõistlikust mehest, kes kõnnib öös ja sajus meie tänapäeval oma aimuseta Dulcinea akende all, meeletu selle kurtusest. Kuid näen ka palju vapustavamaid asju: ta oma ootamatut surma just uue, parema elu lävel, jõudmata ära oodata mehe vangist vabanemise suurt pidupäeva. Näen painavaid pilte sõjaajast: loomalikult väsivaid pikki rännakuid; loomuvastast verist sõjatööd; peaaegu surmavat kangelashaava; lootusetuid laatsarelipäevi; eraldatud, võõrast elu sügaval tagalas; inimlike võidulootusi ja igal pool ning alati ühesugust piinavat nälga vaba, loomuliku elu järele uuestisündival kodumaal ja — minu järele selles elus!

See tagurpidisõudmine mälestuste rahutule merele, mis oli alanud peaaegu kerges seltskondliku vestluse toonis, on nendesamade mälestuste sugereeriva toime tõttu nii elavnenud, et vähehaaval on sellest kadunud konventsionaalne distants ja järele jäänud ainult kirglik, vahenditu pihtimus.

Vaatan ta tumenenud, otsekui avardunud silmi ja mul on kahju, isegi piinlik olla sealt peegelduva valusa vastukaja tunnistajaks. Võin aimata, kuidas ta homme mõtleb ja tunneb, ning sellepärast teen kohmaka katse tooni muuta.

«Teil on tõesti hea saatus, sest teile õnneks sai minu vahepeal provintsipürjeli ebahuvitav emand.»

Ta ei võta minu visatud mängupalli vastu, vaid vaikib, repliiki isegi mitte tähele pannes. Ka mina loobun ja vastan jälle ta pilgu sissepoole pöördunud, vallutavale jõule.

Oleme jõudnud hetkeni, kus minevik meie vahel on maha räägitud ja selle hõõguvad varjud on jätnud endast järellainetuse, mis annab käesolevale hetkele kirjeldamatu soojuse. Upun kõigi meeltega sellesse, mis mind peaaegu füüsilise tajutavusega ümbritseb.

Nüüd tunnen ta pilku nagu kallistusi libisevat üle enda juuste ja lauba ning sukelduvat mu pärani avatud silmisse. Tunnen otse üleilmlikult tugevat iha neid sulgeda.

«Kui ilus te ikka veel olete, Karin!»

Tunnen kirjeldamatu lõbuga iseenda nägu, nii nagu see avaneb meelitusele, sõna imetlevale sisule ja hellitavale kõlale, kuidas selles taastub midagi iseenda kaotatud paradiisi lühikestest päevadest uue küpse julgusega.

Ma pole iialgi osanud õieti koketeerida ja olen isegi pisut põlastanud selle võime omajaid nagu kunagi andetud andekaid. Sel hetkel ma siiski, ei tea kas naiselikust uhkusest või nõrkusest, sooviksin omada rohkem seda oskust allutada oma ilme teadlikule mängule, et raaskenegi varjata seda taltsutamatu rõõmu, mis minus puhkeb ja liiga selgesti reedab heale inimesetundjale arstile mu põuda, mu naiseõnne kuhtumist, mu seniseid puudujääke südame avaral külvipinnal.

Ma ei tea, kaua me niimoodi vaikides kõneleme; tunnen ainult, kuidas nende hetkede jooksul noorus on tulnud ja tagant järele oma tulised jäljed minusse põletanud.

Oleme mõlemad püsti tõusnud. Ta võtab mu käe, ja ühe meeletu hetke jooksul tunnen, nagu võiks ta mu juurde alla kummarduda ning suudlusega kustutada meie mõlema hetkelist, kõrvetavat janu!

Raputan pead oma joovastusvõimes ja tasa, nagu räägitakse haigetoas, ütlen:

«Nüüd pean ma küll minema.»

Ta kordab häälega, nagu räägiks ta mitte minuga, inimesega, vaid oma kõikteadja saatusega:

«Jah, nüüd pead sa jälle minema, Karin Soo!» ...

*

Ikka veel ei ole see tuhandeaastane päev lõppenud. Istun emakodu tuttavas mugavuses ja ei mõista ta pärimistele õieti midagi vastata.

«Ütlesin juba sulle, et olen täiesti terve. See, mis oli, see on möödunud... See ongi juba möödas,» lisan mõtlikult.

«Sa oled täna nii imelik. Juhtus sul seal arsti juures midagi?»

Raadiost tuleb muusika. Mitte Beethoven, mitte Tšaikovski, mis peaks mu hingeseisundiga rohkem sobima, vaid lihtne paljukuuldud mägedemaa rahva laul: «... otsisin su hauda ma siin, südames valu ja piin...» Hellel pole mingit tegemist minu olukorraga, aga ometi heliseb üks põhjatu, kustumatu kaja mu sees ja ma ohkan märkamatuult:

«Kui ilus!»

«Mis asi? Ah see laul? Jah, meie isa armastas ka alati seda laulu, nagu oleks ta teadnud...» Memm ei lõpeta oma nukrat mõttetuletust ja me kuulame pidulikus vaikuses laulu lõpuni.

«Ma mõtlesin järele. Kui sa tõesti nii väga tahad, eks ma siis koli sinu juurde.»

«Jah?» Peab siis tänane päev minu jaoks aina ootamatult sisaldama. «Aga ei. Ära sunni ennast seda tegema. Ma saan hakkama. Nüüd saan. Ainult ütle mulle siiski, miks sa kogu aeg vastu sõdisid? Näed sa, kui sa mulle seda ei ütle, mõtlen igasugu lollusi kokku.»

Panen tähele, kuidas ta mind oma tarkade, mõistvate silmadega uurib:

«Ütle mulle, laps, sinagi õigust. Oled sa oma eluga rahul?»

Hommikul oleksin talle kõhklemata vastanud — jah! Ja see poleks midagi muud olnud kui poolik vale. Nüüd aga tahaksin oma vastküpsenud enesetundega öelda seda kui suurt tõde, kuid ka nüüd oleks see ikkagi ainult poolik tõde, sest see poleks täpne vastus memme

küsimusele. Nii tark olen ma küll, et teada — elu all mõtleb mu ema meest.

Hommikul tahtsin ennast säästa mitte-lõpuni-mõtle-misega. Nüüd olen valmis lõega sirgelt vastamisi seisma. Küsin omakorda:

«On sul põhjust arvata, et ma pole? Nüüd aga pead sa mulle kõik rääkima.»

«Küllap sa tead isegi. Mis sa muidu viimasel ajal nii närviline ja tujukas oled,» lausub memm kuidagi ettevaatlikult.

«Aga mida siis?»

«No, kui sa ei tea, kas sul siis on tarviski teada?»

«On tarvis, memm, on! Vaata, memm, ka mina pole ammu enam laps. Mul on ju endal lapsed, ja kui mitte minu, siis nende pärast pead sa mulle kõik rääkima, kõik, mida tead.» Seda üteldes tunnen, et mu lastele pole see teadmine kindlasti millekski hea, isegi vist mulle endale mitte, küll aga on seda vaja memme ja minu vahekorra pärast, et ükskord ometi lõpetada see mõttetu ühe uhkusest ning teise heatahtlikkusest kujunenud pimesikumäng.

«Jah, laste pärast. Nende ja sinu pärast minagi. Mõtlesin alati, et hoian seda kodu siin, kuni elan. See oli ka isa viimane soov. Mõtlesime ikka, kes teab, kuidas elu läheb, et võib-olla tuleb aeg, kus sina veel oma Marja ja Taaviga siia tuled... Ega see meil niisama tuulest võetud polnud...»

Nagu läbi kahekordse uneseina kuulen vana, palju kuulnud jutustust tavalisele mehelikule omasest otse naeruväärsuseni ulatuvast taltsutusmehhanismi lõtvusest:

«... juba siis, kui sina Marjat kandsid. Ise nägin, kuidas ta...»

Ma ei taha üksikasju! Üksikasjad on jälgid. Lasen need oma osavatest kõrvadest mööda.

Tervelt kaks aastat, alates sellest kohatust kosjaloost, olen põdenud: kannatanud n.-ö. psüühilist avitaminoosi — usu puudumist inimesesse. Tuleb välja, et mind on veel isegi säästetud! Palju varem oleks see pidanud algama.

Esimest korda püüan pisut inimlikumalt mõtelda sellele heledajuukselisele, tugevasti lõhnatatud neiule,

kelle õnnetäiusest puudus üksnes meie perekonna nimi. Viimasel, kuidas ta meie kodu ringi vaatas ja üksikasju hindas; pilgust, mida ta ei mõtelnudki kuhugi mujale suunata, kui see minu omaga kokku põrkas, — lugesin peamiselt välja ülbust kuni jultumuseni. Hundilikku võitlusvaimu! Kust ta selle võttis, noor inimene? Arvatavasti oma suurest illusioonist!

Ta läks tagasi ühiselamusse, samasse, mille nende hoolitsev ülemus, s. t. minu mees, oli ehitanud nõuetekohase: avarate akendega, alatise sooja veega duširuumis, seinakappide ja muude panipaikadega, millises aga miski pole ette nähtud paika pisaratele, ja oma kiskjailme tuli tal kahtlemata säilitada lõpuni. Usuga inimesessee tuli tal juba neis aastates midagi otsustavat ette võtta!

Tunnen oma äsjase sisemise naeratuse hetkelist tardumist. Ei, ei! Pean hoolitsema, et see ei kivineks.

Mu kujutlusse kerkib taas Olaf Lemmesoo nukravõitu naeratus. Kuidas ta ütleski: «Noorusest rääkimiseks peaks alati poeet olema...» Tema võib seda ütelda! Püüan meenutada, kuidas ta deklameeris Heinet. Selle luuletuse otsin tingimata üles. Samas meenub mulle mõttejätkuna minu noorpõlve luuletaja piiblilise heast ja kurjast päevast, ja alles täna taipan selle puudulikkust. Mitte passiivne vaatlejatarkus ei anna meile kurjal päeval hea päeva õnne, vaid tõeliselt tugevate võitlus inimõnne puhtuse eest, tema ideaalide kustumatu õiguse eest olla nõudlik teiste ja — iseenese vastu! On ju neid, kes on selleks sündinud, ja teisi, kes selleks ajapikku kujunevad, kuid teadlikkude kohus on sünnitada ja luua ainult omataolisi, meie ajale vastavaid — uue päeva inimesi!

«... Mina arvan, Karin, et see on tal juba veres, ja nii kuidas ta sind omamoodi väga hoiab, nii võib-olla kannatab ta ise selle all ka. Isa oli tal veel palju hullem. Seal talust läksid teenijatüdrukud alati nutuga...» Millal ükskord ometi suudame tõkestada seda salajast mustusevoolu möödunud põlvkondadest?!

Mulle meenuvad mu emarõõmu esimesed päevad ja mu tookord nii õnnelikuna näiv mees. Kui ometi need elu naljad nii valusalt ei hammustaks!

«Sa ei kuulegi mind, Karin?»

«Aga jah.» Kiirustades ning nii, nagu jutustatakse naabritest, jutustan memmele nüüd ka sellest õnnetusest kosjaloost, naljakat sealt seest mitte unustades.

«Ja sina suutsid talle niisugust asja andeks anda? Poleks ma sinust seda uskunudki.»

«Memm, ära sinagi arva, et see oli headusest. Ei, see oli paraku ainult abitu inimese hirm üksijäämise ja häbi ees. Ah, tead, niisugust asja unustada võib ainult siis, kui andestatakse nii nagu tugevad andestavad nõrkadele.»

«Aga sina pole ju tugev.»

«Siiski, memm, arvan, et nüüd olen.»

Oma kohvrikest pakkides ümisen laulda: «Otsisin su hauda ma siin, südames valu ja piin...», rohkem ma sõnu ei mäleta. Kordan ikka ning jälle sama fraasi nagu korratakse õnnesalmi.

«Mis sinuga täna ometi on?» küsib memm juba teist korda.

«Mul on täna sünnipäev, memm,» vastan naerdes. Memm vangutab pead.

Tunnen, hoolimata oma tunnete kahepaiksusest — olla oma mehe naine Karin Murd ja samal ajal Karin Soo, Lemmesoo (kui liigutav tundub see nimi nüüd!) — uut terviklikkust!

Kõik saab korraga uue sisu — mu igapäevane reaktiivne koht, mu elu nõrga inimese kõrval, kuid kõigepealt mu laste kasvamine, mu uus noorus nendes, mille on andnud mulle tagasi tugeva inimese, uue päeva inimese armastus.

On kadunud kibe tühjus!

Sinu unistuseks oli kunagi mind aidata. Sa kartsid, et võin enne surra või sinu abita terveks saada. Su kartus oli asjatu. Sinu soov on täide läinud, sina tark arst!

On lõpul mu õnnelik õnnetuste päev...

1958

Kalju Kangur

LEHEKÜLGI «SIGRIDI- RAAMATUST»

MAAILMA-AVASTAJAD

Nii me käime ringi ja avastame tükkhaaval maailma. Mina minu jaoks ja mina sinu jaoks.

Oled veel nii väike, et kui tahad mulle vahel päriselt otsustada, pead ajama pea nii kuklasse, et kukud ikka istuli. Aga sellest pole midagi, mina olengi selleks, et sind üles aidata. Võib-olla on heagi, et üks meist on nii suur ja teine nii väike.

Nõnda pääseme paljulegi lähemale, kuhu me üksikhaaval ei pääseks. Sest selleks, mille jaoks mina olen liiga suur, sobid sina.

Ja vastupidi.

Kõik sõnad, hääled, värvid, esemed, sündmused, mis meid läbivad, kõlavad meile vastu kahekordselt. Sinus heledamalt ja rõõmsamalt, minus tõsisemalt ja kumedamalt.

Ka meie sõnad ja küsimused peegelduvad tagasi erinevatest kaugustest ja, langedes meid ümbritsevale, valgustavad seda laiemalt.

Paljudele teedele jäävad kõrvu meie jäljed. Ühed suured, teised väikesed. Kohati neid ei näegi, aga nad on seal olemas. Nagu mõtted.

Sina oled õnnelik seepärast, et nii vähesest piisab sulle rõõmuks. Ja mina seepärast, et sulle on veel nii lihtne rõõmu valmistada.

Nii me käime ringi ja avastame maailma. Sina minu jaoks ja mina sinu jaoks. See kõik pole alati kerge ja meil on sellega palju tegemist.

PUUD, MIS VIRVENDAVAD LINDUDE LAULUST

Hommik lõhnas küpsete ploomide järgi. Vana puu teispool võreaeda virvendas lindude laulust.

«Kuula, isa, puu laulab!»

«Need on linnud. Nad on puu otsas.»

«Sellepärast puu laulabki?»

«Ka puu.»

«Aga kõik puud ei laula ju? Miks?»

«Kui nad on raagus. Kuivanud.»

«Siis on seal varesed... Mäletad?»

«Varesed armastavad raagus puid.»

«Aga miks mõned puud on raagus? Ja mõned laulavad?»

«Nad on nagu meie, inimesed.»

Ei, sa ei pidanudki seda veel mõistma. Aga kuidas ma tahaksin, et ka sina kord oled puu, mis ploomilõhnalistel hommikutel virvendab lindude laulust.

Sest kuivanud puudele istuvad varesed.

ÄMBLIK, KEL OLI ISA

Ta ronis sinu kindale ja sa hüüdsid mind appi. See oli suur ämblik ja me panime ta metsroosipõõsasse, kus rippusid piklikud veepiisad.

Aga ta ei tahtnud meist maha jääda.

«Jookseme eest ära!» andsid nõu.

Siis me jookstime kaua aega, märja liiva ja niiskete lehtede krabisedes jalus. Kõik hingas rõskust. Hämardus. Laaksid käe lahti, vaatasid tagasi ja jäid tõsiseks. Võib-olla olime midagi halvasti teinud?

Sa üritasid kaua midagi ääretult tähtsat küsida. Aga sellest ei saanud asja.

Sina küsisidki:

«Kas ämblikul on punane tuuleveski?»

«Arvan, et on.»

«Ja täpiline kruus?»

«Peaks olema.»

«Ja väike kühvel?»

«Küllap ka väike kühvel.»

Jäid vait ja mõistsin, et sa polnud veel jõudnud oma suure küsimuseni.

Hakkas piserdama peenikest vihma.

Su silmad olid kartlikud ja ärevad, kui jõudsid selleni:

«Kas ämblikul on isa?»

«Arvan, et on. Kindlasti on.»

«Siis tal pole pime... seal?» küsisid pinevalt.

«Ei.»

Alles nüüd võtsid mu käe ja hakkasid kekslema.

Mõistsin su rõõmu, ja see oli kahekordne rõõm.

KUIDAS KUU KÄIS MEIEGA KAASAS

Päevane sadu mattis linna kohevasse lumme. Nüüd heitsid hangedele akende heledad nelinurgad.

Unisest õueväravast kargas meie kõrvale kuu. Ta ilmus ootamatult ja üllatas meid.

See oli imepärane kuu.

Juba ta rippus lumise tara taga ja lippide rohekad varjud laienesid meie jalgadeni nagu kiired. Nad helisesid veidike, kui neile astusime.

Möödusime ja kaotasime ta silmist.

Aga juba ronis ta haralise õunapuu okstesse meie ees ja pani ükshaaval hiilgama kõik jäätähed.

Nõnda ta tuli meiega. Kadus, lipsas jälle majaviilude tagant välja ja keris üle meie tee väravavõrede arakeske.

Kui ta viivuks peitu jäi, nägin su huuli liikuvat, kui otsisid teda kergelt suitsevate hangede vahelt:

«Kuhu sa jäid, kuu?»

Pärast küsisid:

«Aga kas päeval ei ole kuud?»

«On,» vastasin, «ainult päeval me ei näe teda.»

«Miks?»

«Sellepärast, et meil pole teda meeles.»

«Miks pole meeles?»

«Noh, ühesõnaga, meil on päeval nii palju tegemist, et unustame ta.»

«Ja siis ei näegi?»

«Siis ei näegi.»

Siis sa naeratasid:

«Aga kuuga on nii tore! Ainult vahel kaob ta ära. Ja siis peab otsima... Mis on kuu, isa? Kas nagu latern?»

Nagu latern?... Nagu see soe inimlik valgus, mida kanname endas ja mis kiirgab meie elupäevadesse nõuduslikku kuma, mille nimeks on inimlikkus.

Mõnelgi päeval unustame suurte sõnade ja ideede taga selle sooja inimlikkuse. Arvame, et meil on ajada palju tähtsamaid, suuremaid asju. Nagu saaks olla suuremat inimlikkusest.

Nii me siis oleme suured ja tähtsad ning kustutame laterna.

Kui rumalad me oleme — mõnel päeval!

KONFLIKT ÜHISKONNAGA

Mäletad, siis olid veelgi väiksem? Siis rabasid sind alles kõige esimesed muljed. Ja paljud rõõmud ei tahtnud sinusse ära mahtuda.

Kõrvaltänaval sattusime toredale-toredale taevasinisele autole. See seisis kõnnitee ääres kastani all.

Sul oli veel palju tegemist sellega, et sõnu, neid kummalisi helisid, kokku siduda.

Aga sa said hakkama ja kuulutasid kõigepealt mulle:

«Ilus-sinine-auto!»

Aga see auto oli nii ilus ja nii sinine, et pidid tingimata sellest kõigile rääkima. Kõik suured onud-tädid

aga ruttasid, mapid käes, naeratades mööda ega peatunud.

See tegi sind algul nõutuks.

Kuid sa ei saanud sellega ometi leppida. Nägin, kuidas võtsid hoogu, tõmbusid looka ja kisendasid nagu jaksasid:

«Ilus-sinine-auto!»

Kollane kass, kes istus väraval, ronis krabinal posti otsa. Seal ta ajas silmad suureks nagu tõllarattad, lippas kuuri katusele ja vupsas sealt aeda.

Kaua varisesid veel kastanilt valged õiekübemed meie õlgadele, kõnniteele ja autole.

Kõik suured onud-tädid olid seisatanud ja vaatasid meie poole.

Alles nüüd saime edasi minna. Rõõmud pole ju üksi meie jaoks, neist peavad kõik osa saama.

Ka siis, kui nad ei taha algul sellega leppida.

SÜGISENE KÕNELUS EHK APTEEKRI LAMBAKOER

Täna öösel on juhtunud salapäraseid asju. Keegi on tõstnud paigast tagaõue maja ja kaevu ja kõik kõrged männid. Nad on jäljetult kadunud.

Tuttav maailm on öö jooksul salaja meie ümbert ära tõstatatud ja minema veetud.

Kuidas küll võisime nii raskelt magada!

Aga meie uksepakk on alles. Ja sellele on unustatud lasu münte, mis nüüd on muutunud kaselehtedeks.

Ärevalt laskume üle nende halli hääletusse tühjusse. Käime hämmeldudes, ettevaatlikult. Ajuti ilmuvad kõrvale tumedad mügarikud ja kaovad.

Viimaks kangastuvad otse ees kõrged vertikaalsed triibud. Nad algavad kuskil maasügavuses ja ulatuvad päratu kõrgele.

Äkki nad hakkavad vähenema. Vähenevad, vähenevad ja meie ees on värav. Lükame selle lahti ja astume laia voogavasse eimiskisse.

Kus me oleme? Millisele maale sattusime?

Teadvuse põhjas hakkab värelema kujutelmi nagu kauget valgust.

Mis on see tume hiiglane meie ees ja kohal?

Peaaegu hääletu rabin. Terve sületäis saarelehti variseb meie õlgadele ja maha. Jälle vaikus.

Läheme kikivarvul edasi. Mis üllatused meid ootavad? Kuskil tühjuses ragiseb kett.

Ja siis hakkab haukuma apteekri lambakoer. Arukalt ja etteheitvalt. Lumm hajub silmapilkselt. Udu hõreneb.

«Miks ta haugub meid, isa?»

«Ma ei tea. Ta ei taha, et inimesed hulguvad udus asja eest, teist taga.»

«Miks ei taha?»

«Sest ta on arukas koer.»

«Aga nii tore oli käia! Kuhu me oleksime jõudnud... Rumal koer!»

«Ei, ta on arukas koer. Kuula!»

«Olgu arukas, rumal on ta ikkagi.»

Apteekri lambakoer haukus. Kainelt ja arukalt, etteheitvalt ja asjalikult.

Olime tuttavalt tänaval, kus viimnegi kivi ja puuoks oli meile sajakordselt tuntud.

KEKSKAST JA VIHULIKEELED

Kuigi ta asus Akadeemia tänaval, oli see kõige tavalisem kekskast. Veidi oskamatult kriidiga laiale kõnniteele kriipseldatud.

Olekski olnud hoopis naljakas, kui siin oleksid keksinud akadeemikud, pikkade hallide habemete lehvides aprillituules.

Ei, see oli kõige tavalisem kekskast ja kõhetu patsidega tüdrukutirts hüppas seal, vilunult ja korrektselt.

Nägin, kuidas lahvasid üleni põlema.

See oli õieti esimene kekskast su elus. Lahtisui jälgisid tüdruku tegevust. Siis viimaks sosistasid mulle kõrva oma suure saladuse ja, olles üksainus õhin, ootasid luba.

Milline rõõm — otsida parajat kivi ja hüpata elus esimest korda kekskastis! Kui päratu suuri rõõme ometi mahub maailma!

Juba viskasidki kivi, juba koperdasidki ühel jalal natuke ja teisel natuke, toks ja toks, endal silmad säramas.

«Hoi! eest,» tõrjuti, «sa ei oska!»

Kui lihtne on nii öelda:

«Hoi! eest, sa ei oska!»

Oh, teie maailma väikesed ja suured kekskastid! Oh, teie väikesed ja suured kekskastide ranged valvurid! Kas te aimate, kui suur võib olla esimese tegutsemise rõõm?

Kuigi kõik võib algul minna viltu.

Kas te aimate, kui palju viltumine võib anda selle rõõmu pärast?

Läksime ja sa pühkisid rusikaga põskedelt suuri selgaid pisaraid. Need kukkusid potsti! ja potsti! meie ette.

Kui hea, et olin täna sinuga. Sa vajasid mind.

Nest viiulikeeltel ei tohi lasta katkeda enne, kui nad saavad veel helisema hakatagi. Isegi kõige peenemad keeled peavad terveks jääma.

1992

Villem Gross

PUHKUSELE

1

Ule hulga aja terve perega maalesõit võis ainult kõrvalseisjale näida tühiasjana. Autoga saab headel teedel kerge vaevaga katta küllalt pikki vahemaid. Siin polnud tegu pika teekonnaga. Kõigepealt Viljandisse, kus elasid Ande Lemberi isa ja õde Vanda koos mehe ning lastega. Sealt juba samal õhtul edasi Tõrva lähedale kolhoosi, kus neid pikisilmi ootas Kaarel Lemberi üksik tüdi Hildegard.

Kui aga heita pilk selle tühise sõidu ajaloole, siis saab pikematagi selgeks, et mitte kõik pole lihtne, mis lihtsana näib.

Ülemöödunud suve hakul kirjutas perekonna vanim tütar Helene Lember salajase uhkustundega oma õele Hildegardile:

«Meie noored said siis nüüd masina kätte ja me sõidame terve perega, kui Kaarel puhkusele jääb.»

Kaarel oli aga just sel suvel mingite aruannetega ülepeakaela kinni, katsetehases käisid igasugused komisjonid ja tähtsad ametimehed, nii et Helene Lemberi poeg pidi järjest platsis olema ja puhkusele lasti alles augusti lõpus.

Möödunud kevadel kirjutas vana naine juba ettevaatlikumalt:

«Meie noored loodavad mõlemad ikka juulis puhkuse võtta. Tänavu ehk seda ei juhtu, et kõik nii hilja peale jääb.»

Juhtus ikkagi. Kaarel kutsuti esimesel puhkusepäeval tagasi ja saadeti kuskile Sverdlovski kanti uue vabriku ehitamisele nõuandjaks. Üks igavene häda! Kui nad seda kivitegemise asja uurisid ja kui ikka üks asi korda ei läinud ja teine asi välja ei tulnud, siis kurtis Kaarel ühtepuhku, et rahadega ollakse kitsi ja ei pöörata tähelepanu. Nüüd, kui leiutus käes, on kõik väga lahked, aga teadajaid mehi selles asjas on alles nii vähe, et pööd või nahast.

Need vabandamised õe ees polnud muidugi vabad samast varjatud uhkustundest, aga siiski — parem oleks kord ometi sõita. Kogu pere juba hellaks tehtud.

Seepärast võis nüüd täiesti mõista ka kümneaastast Indrekut, kes hommikul pärast pesemist ja riietumist elutargalt tähendas:

«Ega me veel läinud ei ole. Kõike võib juhtuda.»

Reet oli vennast küll paar aastat noorem, aga see ei takistanud tal omamast isiklikke seisukohti. Tema oli nimelt täiesti veendunud, et sel aastal saab isa masinaga kauge vanatädi juurde sõita. Miks ta nii veendunud oli, seda ei pidanud ta vajalikuks põhjendada. Või mis põhjendusi temal tühjakesel võiski olla. Ta väike pea ei suutnud mahutada mingit muud mõtet kui seda, et lõpuks ometi on käes see pika reisi hommik.

Pakkimise juures leidub ikka midagi, mis kipub üle jääma, mida ei oska ära mahutada. Vanda väikesele Ehale ostetud nukk ei kannatanud muljumist. «Tallinna» keeksid olid öö jooksul pakendipaberile kirjutanud rasvase hoiatuse, nii et kandekotist tuli eraldada mõned raamatud ja aknakardinate pakk. Need võis lahtiselt

autosse asetada. Aga laualamp — see, mille Vanda oli viimast korda Tallinnas käies ostnud ja maha unustanud. Reet arvas, et lambi võiks mässida teki sisse.

«See on idee!» haaras ema ettepanekust kinni.

Asi joones, ei kannatanud Reet enam toas askeldada. Kuulgu Indrek, mismoodi tema nõuandeid pakkimise juures vajalikuks peetakse. Ta pöördus muidugi mõista isa poole. Kahjuks ei kukkunud kõik nii toredasti välja. Isa ajas huuled torru ja ütles küll: «Ohoo! Tubli!», aga see käskis kohe Indrekul mingi võtme ulatada, mida see vastikult tähtsa näoga tegigi. Tehku nemad oma tööd kuidas tahavad. Tema, Reet, läheb ja toob tuvidele leri. Need jäävad nüüd kauaks ajaks ilma tema hoolitsusest.

Söögilauas tuli järsku päevakorda eesistme küsimus. Reet arvas, et nemad vanaemaga sõidavad ees. Indrek ei pidanud seda sugugi õiglaseks, kuna tema oli siiski küllalt palju energiat kulutanud auto ettevalmistamiseks ja koht isa kõrval näis talle loomuliku tasuna. Tüli paisus ja vanaema pidi tegema kurja nägu: kui ei osata ilusasti olla, ei võetagi kaasa. Õõnes liialdus ei sobi laste kasvatamiseks. Ema arvas, et igas asjas on võimalik kokku leppida. Miks peab üks terve pika tee sõitma eesistmel? Kuid pooled olid hasartsed ja ei leppinud viigiga. Isa ei öelnud musta ega valget, aga ta ilmes oli midagi, mis hoiatas mõlemaid.

Pärast einet kutsus ta Indreku natukeseks ajaks teise tuppa. Mis ta seal poisile rääkis? Igal juhul sattus ema asjade kandmise segaduses ja üldises evakuatsiooniohkkonnas pealt kuulama meeldivat pedagoogilist stroofi:

«Võid ette istuda, kui tahad.»

«Kas isa käskis?» küsis Reet.

«Midagi ta ei käskinud. Meil olid hoopis tähtsamad jutud. Aga kui arvad, et võid nina püsti ajada, siis eksid.»

«Ma pole ajanudki. Sa võid pool teed ees sõita.»

«Pole vaja.»

Loobuja kiirustas, kuna isa hõikas. Kontrolligu ta, et kõik kontaktid oleksid lahutatud.

Ande tellis vahepeal kaugekõne Viljandisse. Nüüd siis julges ta seda teha. Kui Kaarel talle eile õhtul oli

meenutanud, et Vandat peaks ette informeerima, oli Ande naerdes vastanud, et ta ei tee seda enne, kui kõik on masinas ja Kaarel kindlalt rooli taga. Alles siis julgub ta, korterivõti peos, helistada. Kaarel tuligi nüüd hästi tõsise näoga juurde ja pistis talle võtme pihku. Naisele meenus eilne lubadus ja nad naersid, nagu oleksid hakkama saanud teab kui toreda naljaga. Andel huvitas, mis mees oli poisile öelnud, et see järsku nii rüütliks oli muutunud.

«Õpetasin viisakust. Reet on ju ikkagi... naine.» Kaarel pilgutas lõbusasti silma ja vajutas näpu suule. «Ära unusta, et jutt oli omavaheline. See maksab ka midagi.»

Sel hetkel helises telefon. Kaugekõne? Nii ruttu? Ande pani igaks juhuks käe telefonitorule:

«Mine! Vaata, et lapsed siia ei tuleks. Kui sind küsitakse, ma igatahes küll valetan.»

«Ah, jäta oma naljad,» ütles Kaarel ja jäi, kulm kortsus, ootama. Ta oli valmis võtma toru, kuid seekord ei küsitud teda. Võimalik, et oli siiski kaugekõne. Aga miks siis Ande ümar nagu nii tõsiseks tõmbus, miks ta oma kitsad huuled prunti ajas? Midagi oli juhtunud, sest nüüd hakkas doktor Lember küsima: kas temperatuuri on, kas valusid kõhus tunneb, kas oksendanud ei ole.

Kaarel istus toolile. Talle tundus, et Vanda lastest mõni on haigestunud. Säh sulle siis puhkuse algus!

Helene Lember, lõpetanud kapi juures ümberrõivastumise, ilmus üleni mustana ja kahisevana uksele, pilgus kannatamatus. Jälle mingi abivajaja, kes ei viitsi polikliinikusse järke ootama minna. Millegipärast läks vanainimene alati pilve, kui miniale abisaamise asjus helistati, nagu oleks tema süüdi, et on arst ja et tal on mõned tuttavad.

Samal hetkel taipas Kaarel, et ühendust Viljandiga pole veel antudki, sest Ande ütles:

«Hästi, Kaja, ma tulen vaatan su Malle üle. Ole rahulik, midagi kardetavat ei tohiks olla.» Ta tõusis süüdlase ilmega.

«Ei saanud siis oma sõbrannale lausunud, et puhkusele sõit. Need nüüdse aja lapsed ilmast ilma haiged, tohtrid ees ja taga.»

«Hea küll, ema. Sa ole telefoni juures, kui Viljandi kõne tuleb. Me käime seal kähku ära.»

Nad sõitsid vaikides. Siis ei kannatanud Ande välja:

«Oled sa pahane?»

«Lõbus ma põle, nagu näed.» Mõne aja pärast lisas ta hoopis nõudlikus toonis: «Nii et pea meeles, kui minul vahel juhtub, et kutsutakse ootamatult välja, siis sina kah ära tee mul nägusid.»

Ande puhkes heledasti naerma.

«Sinu ja minu töö vahel on ikka väike vahe. Sind kutsutakse vahel välja, nii et oled mul terve kuu aega kadunud. Mina saan hakkama poole tunniga. Ära mõõda sõida. Oota siin.»

Kaarel ootas. Keeras vahepeal masina ringi. Piip ei tahtnud põleda. Kell tiksus ja lükkis kannatlikult minust üksteise otsa. Mis asja nad võisid seal nii kaua arutada? Mine või ise üles. Kaarel vaatas kahekordset puumaja, mille iga pisiasi mõjus ärritavalt. Keegi oli alt uhe jupi vihmaveetorust ära kiskunud ja see ulatus nüüd veelauani. Roheline värv seintel oli tublisti kooruma hakanud. Mõned voodrilauad kaardusid välja. Naisse oleks kulunud kümme naela ja sein oleks jälle tihkelt sile. Paraadukse vedru oli liiga tugev ja üks prahvatas iga väljuja järel, nagu hurjutades elanikke, kes tema saatuse vastu huvi ei tundnud. Kui viies inimene oli ukse enda järel kinni lasknud langetada, hakkas Kaarel ennustajaks: mitmes on Ande? Kümnes? Olgu, ta peab olema kümnes. Kui ta ei ole, siis...

Lõpuks ometi ilmus nähtavale tuttav roosa jakk. Ta oli kaheteistkümnes. Kaja pidas aga vajalikuks veel trepigi küsida, anuvalt läbi prilliklaaside vaadates lootust ja julgust nõutada.

Ande oskas rahustada. Lubas kõik need asjad veel täna ära korraldada.

Kui Kaja viimaks märkas Kaarlit ning sõnaohtralt vabandas tülitamise pärast, oli see ainult veidike viisakam kui tarvis. Masin läks tal aga liikuma otse hüpates. Mida pidi Ande veel täna korraldama?

Kõigepealt kiirabisse. Alma Pakas tunneb hästi doktor Venti, kelle palatisse tuleks Mall uurimisele saata. Andel pole muud, kui rääkida Pakasele oma kahtlustest,

ja küll juba kolleeg lepib kokku ning kirjutab saate kirja, nii et laps läheks otsekohe sisse.

«Kas ei aita juba sulle neist korraldamistest. On ju olemas ametlik liin.»

Viadukti taga tänavaristil tuli kogu tähelepanu koondata liiklusele. Alles Tehnika tänavasse jõudes paistis, et Kaarel võib jälgida, mis talle öeldakse:

«Ametlik liin. Kas sina minu asemel oleksid Kaja öelnud niiviisi?»

Kaarel keeras hoogsalt Vaksali puisteele. Alles siis sai ta heita kiire pilgu kõrvalistujale, kes tundus talle pahasena. Ei. Ande polnud pahane. Kas ta ise ei kiirustanud, kas ta ise ei tahtnud meelsamini sõita hommikusel jaheduses. Ta oli lihtsalt mures. Kas sinna majja ei ole astunud suur õnnetus.

«Mallega? Mis tal sinu arvates siis viga on?»

«Ma ei tea. Väga raske öelda. Võimalik, et mingi meningiidivorm oma alguses. Laps ei oska ju seletada. Aga et ta nii kahtlaselt palju vett nõuab ja urineerib... Meenutab üht juhtumit... Siis kui ma veel haiglas töötasin. Toodi meningiidikahtlusega sisse, tegelikult diabeet. Vaene Kaja, oleksid sa näinud ta nägu, kui ta küsis, kas lapsel pole midagi neerudega. Paul püüdis olla optimist. Püüdis. Aga mis nad teevad siis, kui...»

Nad said Soovikutega hästi läbi. Kaarlil oli Pauliga alati rohkesti juttu ja kui Kaja oma huvideringiga jäigi talle võrdlemisi kaugeks, siis ei takistanud see teda teravalt tajumast, mis tähendab selle kuivavõitu pedagoogi mure tema naisele.

«Sa pole ju kindel.»

«Jah, muidugi. Ilma analüüsida pole võimalik midagi kindlat öelda. Seepärast ma kiirustangi, et ta juba täna või homme Vendi juurde sisse saaks. Noh, pea siin kinni.»

Lubatud veerand tundi oli kasvanud peaaegu pooleks tunniks, kui Ande täiesti lööduna tagasi tuli ja imeliku ärevusega hääles ütles:

«Sõidame koju. Ma pean jääma tööle... homsest kuni... ma ei tea mitu päeva.»

Kaarel vilistas ja pitsitas läbi hammaste:

«Seda me kogu aeg otsisime.»

«Juhataja oleks niikuinii helistanud. Ega praegu ole

asendajat niisama võtta. Midagi pole parata. Sõidate rahulikult välja. Sest ma ju ei tea, kui kaua pean asendama doktor... Bulavinat. Ja teiseks, mis õigusega teed sina nüüd niisugust nägu?»

Kaarel vajutas täiest jõust starterile. Ta ei öelnud enam ühtki sõna, aga iga tema liigutus reetis, kuivõrd pinna lähedal vulksub ja podiseb tulivihane laavamass.

Lapsed ootasid tänaval. Reet jooksis kergelt hüpeldes nende vastu ja haaras ema käest kinni. Kas läheb viimaks ometi sõiduks? Mis Mallel viga oli?

«Mall viiakse haiglasse, kus on üks väga hea arst. Nüüd aga sõidate teie kõik ära, ainult mina pean tööle tagasi minema.»

«Miks, ema?» ehmus tüdruk ja vedas kohe suu viltu.

«Sellepärast, et meil on praegu vähe inimesi ja üks arst jäi haigeks. Kui ta terveks saab, siis sõidan teile kohe järele.» Seda öeldes otsis ta autost väga hoolikalt asju, mida ta koju kavatses jätta.

Vahepeal oli sünge Kaarel rääkinud emale sama loo ja see kobis nüüd vihasena autosse. Tema meelest oli süüdi minia oma alalise teiste pärast askeldamise ja murtsemisega, millega ta oma perel oskas tuju ära rikuda.

Nii muutus kauaoodatud ühine maalesõit rebestatud meeleoluks, tusaseks ja nutumaiguliseks lahkumiseks.

2

Prokurör, noor mees hallis ülikonnas ja tumerohelises särgis, polnud sugugi sümpaatne. Rääkis väga tähtsalt telefoni teel mingist istungist ja selle edasilükkamisest ning ei teinud ukse juurde seisma jäänud Ande Lemberist väljagi. Kõne venis kohatult pikale ja sissekutsutu ei teadnud oma piinlikkusetundes, mis ette võtta. Miks talle siis istet ei pakuta või märku ei anta, et ta lahkuks? Just sel hetkel, kui ta käe uksele asetaski, lõpetas meeskõneluse ja vihjas oma laua vastas asetsevale toolile.

Kodanik Robert Mirt oli esitanud kaebuse, süüdistades oma naise Linda Mirdi surmas kiirabijaama arsti

Ande Lemberit. Jaa, Ande teadis seda. Imelik, veel ette meenusid talle Kaarli pahameeleks need rasked märtsikuu päevad, mil see kõik juhtus. Ja täna pidi ta järsku, täiesti ootamatult valetama, et jääb asendama Bulavinat, kes sõidab ringi täie tervise juures, pidi valetama mehele, kes poleks tõtt kuuldes ühelgi tingimusel välja sõitnud, pidi valetama lastele nende endi huvides, kuna ei tahtnud sõidu ärajätmisega neile pettumust valmistada.

Õnneks juhtus veel nii, et ta töökohast läbi pidi minema. Kui juhataja oleks talle koju helistanud, kas ta siis oleks suutnud Kaarlile otsekohe öelda seda, mis ta ütles?

Esialgu tajus ta Robert Mirdi kaebust nagu hoopiski läbi vee, mingi raske tuimusega. Kogu tähelepanu koondus sellele, kuidas pere võiks ilma temata maale sõita. Kiirabijaama koridoris jõudis ta ennast koguda ainult selleks hädavaleks.

Alles hiljem, ümber riietudes ja tegevusetult oodates, küsis ta lakkamatult: miks esitas Robert Mirt kaebuse ja miks tegi ta seda alles nüüd, rohkem kui kolm kuud pärast naise surma?

Ooteruumis istudes vabastas ta enda sellest küsimusest. Kodanikul on õigus ennast kaitsta. Arste on iga suguseid.

Ja nüüd istus ta siin värskelt tapetseeritud ruumis ja kirjutas oma seletust paberile, mis laskis natuke tinti laiali.

«26. märtsil s. a. kell 16.32 helistas kiirabijaama kolmeteistkümne-aastane tütarlaps Ene Mirt ja teatas, et tema emal on väga paha olla, et ta hingeldab.» (Kas tüdruk ütles dispetšerile «väga»? Ükskõik, naiivsus on taga ajada täpsust igas sõnas, pealegi võib see praegu kahjuks tulla ainult ülekuulatavale.) «Kuna mina oma brigaadiga olin väljasõidu järjekorras esimene...» (tegelikult polnudki jaamas teisi arste), «...siis andis dispetšer telefoni minule, kuna ta ise kahtles, kas kutset vastu võtta.» (Kaks korda sõna «kuna». Ah, stiilivead pole siin olulised!) «Küsisin lapselt, mis emal viga. Tüdruk ütles, et emal on kurk haige. Minu küsimuste peale teadis väljakutsuja öelda, et ema on töölt vabastatud, teiseks, et isa käis hommikupoolikul poliklinikus haige

seisukorra halvenemisest rajooniarstile teatamas ja viimane lubas haiget samal päeval külastada.»

Siin jäi Ande Lemberi sulg pikemaks ajaks peatuma. Miks sa siiski kutset vastu ei võtnud? Sest kogu küsimus õieti selles seisiski. Linda Mirdi päästmiseks oleks kutse pidanud tulema palju varem. Seda kinnitas ekspertis ja sellepärast ei süüdistanud ka tervishoiuosakonna kontroll tol korral kiirabijaama arsti. Siiski, juhtumit uuriti siis ja uuritakse praegu, kuna Lember ei võtnud kutset vastu.

Miks?

Seletamatu juhtum! Ta oli juba nõus välja sõitma, ehkki lapse jutust jäi mulje, et tegemist on tavalise angliiniga. Sõita polnud kaugele. Ta oleks seal poole tunniga lähedasti toime tulnud. Täpselt niipalju oligi tal jäänud oma vahetuse lõpuni. Kõik oleks kenasti klapinud. Aga missuguse tundega oleks ta kolleegidele otsa vaadanud, kui juhataja oleks järgmisel päeval küsinud — miks võttis ta vastu rajooniarsti kompetentsi kuuluva väljakutse? Kõik oleksid ju aru saanud, et Lember tegi seda oma isiklikust mugavusest. Tahtis täpselt ajaks töö lõpetada. Ja veel niisugusel päeval, kus üks raske juhtum ajas teist taga. Ta sai endast kohe võitu. Jah, momendil oli see võit. Tavaline kohusetunde pisivõit isikliku mugavuse üle. Mõni minut hiljem oli ta sellest jagusaamisest natuke uhkustki tundnud, sest vaevalt oli ta telefonitoru käest pannud, kui dispetšer võttis vastu kutse hoiukassast. Üks klient oli seal mines-tanud. Kleenuke naine tuli toimetada otsekohe günekoloogiahaiglasse, vastasel korral...

Muidugi, nüüd tagantjärele vaadates on selge, et doktor Pakas oleks jõudnud teha sedasama, natuke hiljem küll, aga oleks veel jõudnud. Sel juhul oleks tema, Ande Lember, istunud Linda Mirdi surivoodi juures, oleks tulnud selle ette täiesti ootamatult. Mis ta seal oleks enam teha saanud? Ainult seda, et ta siis oleks olnud seal ja mitte nüüd siin.

Ruumi oli tunginud mesilane. Tegi tiiru toas ja vup-
sas vastu ruutu. Sumises ja peksles seal vihaselt tükk aega üles-alla. Ande vaatas seda looduse ja tsivilisatsiooni tillukest vastuolu ning tal oli tahtmine eksinule õige tee kätte juhatada. Kodus olles oleks ta seda

otsekohe teinudki. Siin pidi ta aga seletuskirja kirjutama:

«Ütlesin väljakutse ära, kuna kiirabijaam oli sel korral kutsetega üle koormatud.»

Oli see peamine põhjus? Väsinud sumistaja hakkas uue jõuga suure pettuse vastu pekslema. Prokurör läks ja avas mõlemad aknapooled.

Ande küsis veel kord: Oli see peamine põhjus? Ta ju sõitis pool tundi hiljem kohale, kui Robert Mirt helistas ja teatas, et naine on surnud. Nii see oli. Ta märkis žurnaali parajasti viimaseid haiguslugusid, kavatses seejärel ämmale teatada, et hakkab tulema ja võtab ise kauplusest homseks piima. Selle asemel aga pidi ta kihutama sinna, peas vasardamas kramplik küsimus: kuidas see võis juhtuda? See tundus võimatuna. Ometi oli see nii. Trepil tuli vastu rajooniarst. Päästa poleks saanud. Tüdruk seisis hirmunult toas. Mees istus köögis koristamata laua juures, tema pilgus oli hukkamõist. Näis, nagu oleks ta purjus. Ei, ta polnud tilkagi võtnud. Ei olnud nendel ka mingeid pahandusi. Vaadaku doktor ise, nende läbisaamine polnud halb.

Mees tõi pildialbumi, asetas lauale. Üks tass läks ümber, piimanire valgus vahariidele. Ande tahtis musti nõusid koomale lükata. Mees ei lubanud. Tema oli veel hommikul katnud laua. Nurgas seisis ämber märja pesuga. Linda oli hommikul pesukööki läinud. Ei oleks tohtinud teda lubada! Mees kattis korraks näo suurte kätega. Soonilised autoõlidest pargitud kämblad. Noomida polnud enam mõtet. Ande viis kitli autosse ja saatis selle ära. Kui ta tagasi tuli, istus mees endisel kohal ja lehitses albumit. Andel oli puhuti tunne, et ta on ikka veel väljakutsel, et ta viibib raske vaimuhaige juures, kelle peab ettevaatlikult koheldes ravile toimetama. Puhuti valdas teda ennast ebareaalsuse tajus ning ta pidi jõudu pingutama, et tagasi tulla, ärgata. Piltide järgi oli Linda Mirt lõbus, isegi pulmakleidis naeratas, ehkki naeratus polnud nii vaba kui rannas ja pargis võetud fotodel. Mehe kõrval tundus ta väikesena. Vabaõhupuhvetis rahvale limonaadi müües polnud ta äratuntav. Aga mees ütles, et see oli tema ühel motovõistlusel.

Ande püüdis jälile jõuda, kuivõrd rõõpaist välja pal-

satud mees oli, kas ta siiski ei vajanud abi. Ei, mees teadis, mida pidi eelolevatel päevadel tegema. Kavatses matustele kutsuda inimesi nii oma autobaasist kui kaubastust, kus Linda töötas. Mehe mõistus reageeris õigesti, assotsiatsioonides esines lünki, kuid ulatuses, millest oli kerge aru saada. Tugeva vaimse hoobi mõju. Ande rääkis talle oma tööst ja raskustest, et autojuht mingilgi määral mõistaks, miks ta kutset vastu ei võtnud. Paisis, et ta mõistis, ehkki kordas tihti: «Hilja. Nüüd pole enam miskit parata.»

Kas ta mõistis? Ju siis ei mõistnud ega taibanud, mis räägiti. Millega seletada praegust, kolm kuud hiljem esitatud kaebust? Inimene toibus kuni siiani? Võib-olla ei suutnud ta ühelgi ööl uinuda, süüdistades kord ennast, kord arsti. Ärkas lõpuks kindlas usus, et tema oli on mürgitanud arst, kes laskis naisel surra, ja... kirjutas kaebuse. Tal oli õigus kaevata. Kaarel ütleb, et õigus on tema naisel. Ta ütleb nii, kuna teab kõiki üksikasju, teab ka naise hingelist seisukorda, mida õigusemõistmise puhul ei pruugi arvestada. Siin on vaja fakte.

Laua kohale kummardunud naine võttis käekotist taskurätiku, pühkis korraks üle lauba ning jätkas faktide kirjapanekut.

«Peamiselt aga arvestasin fakti, et rajooniarsti visiidide aeg on käes, et iga minut on kohale tulemas arst, kes oma alustatud ravi vastavalt haiguse käigule korrigeerib. Seda tehes ei võinud ma muidugi aimata, et mind juba pärast pooletunnist väljasõitu kutsub sama aadress. Seekord nõudis mind Robert Mirt ja teatas oma naise Linda Mirdi surmast. Sõitsin kohale, kuid päästa ei olnud enam võimalik.» Ta mõtles veidi, pani punkti ja kirjutas siis läbi lugemata alla.

«Valmis?»

«Jah, palun.»

Prokurör lükkas kõrvale paksu toimiku, mida ta parajasti uuris, ja tõmbas ette õhukese — Ande Lemberi oma.

«Lühike küll,» tähendas ta seletuse kohta, laskis kergelt silmad üle käia ning pistis kausta. «Jääb siiski arusaamatuks, kuidas te suutsite ära öelda säärase vastu-

tustundetusega, säärase külmusega lapsele, kes palus oma ema pärast. Lapsele!»

Tundus, et küsimus polnud enam ametlikult range, oli ainult kasvatavalt noomiv. Mida teadis noomija kiirabi-jaama tööst? Alles möödunud nädalal otsisid nad ühel tänaval maja nr. 15. Kõige suurem number sellel väikesel tänaval oli 7. Astusid igaks juhuks majja nr. 5. Seal ei teatud midagi. Kes oli see poisike, kellele pakkus lõbu arsti narrida? Talvel kihutasid nad naise juurde, kelle tütar ärritatult nõudis abi. Ema oli kirvega jalga löönud. Aadress klappis, nimi oli õige, kuid täiesti terve naine oli lausa meeleheitel. Juba teist korda saatis mingi tüdruk tema korterisse kiirabi arsti.

Ande ohkas ja ütles:

«Meie võime välja sõita ainult siis, kui haige tervis nõuab kiirabi. Me pole kunagi ära öelnud ei täiskasvanutele ega ka lastele, kui haige tervis nimelt meie abi vajab.»

«Ja ikkagi...» ütles noor mees jonnaka nõudlikkusega hääles, kuid jäi mõtlema. Lükkas siis toimiku ülekuulatava ette. «Palun lugege läbi ja kirjutage alla.»

Lindamäe laiade puukroonide vari näis olevat just see, mida vajasisid ülespiitsutatud närvid. Ande istus pingile. Temast möödus elu — asjalikult ruttav, muretult lonkiv, vanainimeselikult tõnts, nooruslikult kerge. Teiselt poolt küngast ilmus nähtavale terve grupp. Ekskursandid. Vist lätlased. Nad olid ärritavalt lõbusad ja muretud.

Ande tõusis rapsuga pingilt ja hakkas kiirustades minema. Võidu väljakule oli kogunenud rahvast. See polnud uudishimu, mis sundis minejat korraks peatuma. Teda ei saanudki praegu huvitada jalgratturite rivi väljakul Keskkomitee hoone vastas ega kõne, mida näis pidavat rivi ees valges ülikonnas kehakultuuritegelane. Kiirgavad karikad punase riidega kaetud laual ja raadio «hõbehalli» katusel seisev mikrofoni reporter panid muigama. Kui tõsiselt mängivad täiskasvanud, kui nad on kord juba otsustanud mängida. Ei, siiski ilma naljata — tervislik mäng ja küllap ka hea puhkus.

Tapvalt kuumas trammis mõtles ta, et koju jõudes peseb ennast üleni külma veega. Kõigepealt käis ta aga nõutult tühjades tubades, mis olid ämma käe all täiesti

korrasstatuina maha jäetud. Ainult roosa jakk, millest ta oli uuri ja juurde minnes viimasel hetkel loobunud, vedas tugitooli seljakorjul. Ta riputas selle puule ja heitis rammetuna diivanile.

Kui kaugelt oli jäänud see sõjasügis! Arstiteaduskonna üliõpilane Ande Roots, kes saatuse tuju tõttu viibis siis just selles jaoskonnas praktikal, pritsis hommikul kaevu juures poolpaljalt pesevale sõjamehele vett. Ta oli peaaegu kogu öö rääkinud ja vaieldud selle pika meeldiva ja hirmus aruka sapöörileitnandiga, oli liigagi avameelselt välja ladunud oma vaated. Hommik oli sobiv see kõik naljatades laiali pritsida. Aga mees ei läinud sellele. Lahkudes nõudis ta aadressi, mida Ande pidas mõttetuseks. Mitu kuud hiljem tuli kiri ülikooli. Oo-jaa, see oli kiri, mis pani tundma ja mõtlema. Romantikale jätkub ruumi igal ajal, ainult et ta on inimesele ebatruu. Ta tahab olla alati noortega ning seepärast moonstab ennast vastavalt ajastule ja pealetuleva põlvkonna iseloomule.

Andet põletas prokuröri ebaviisakus. Võimalik, et mees ei märganud, kuidas ta ukse juures konutas. Võimalik, et tahtis rõhutada oma telefonilise jutuajamise tahtsust. Ükskõik. Igal juhul, kui ta tahtis Andet alandada, siis ta saavutas väga kergelt oma sihi. Kas oleks seda juhtunud, kui ülekuulata oleks olnud noor tütarlaps? Siiski — kui rumal, kui näotu mõttekäik! Mees võis igaühega nii käituda. Lihtsalt kasvatamatus. Võib omandada raamatutarkusi, aga kui sul pole isa, kes viib su parajal ajal «omaette» ja ütleb, et viisakus on kah vajalik asi, et komme nõuab seda ja seda...

Kolmkümmend kaheksa aastat... Muidugi, veel paar aastat tagasi Kaarliga oktoobripühade ajal instituudis koosviibimisel ajas natuke naerma mõne mehe viinas lahtileotatud avameelsus. Ühest ehitusteadusele pühendunud noormehest, kes tantsu ajal arglikult püüdis kätt pigistada, hakkas kuidagi kahju ja ta jäi tükiks ajaks segavalt meelde. Piinlik oli tabada ennast mõttelt, et noormehe ilusale näole kirjutatud tunded talle meeldisid. Möödunud aastal Leningradis juhtus aga lõbus lugu. Kaarel ei saanud hotelli administraatoriga hakkama. Vabu kohti polnud. Ande ei uskunud. Läks ise. Kui ta pärast dušši mõnusasti voodis pikutades kiitis ennast

ja oma kõneosavust, ütles Kaarel: «Ära unusta oma tumedate silmade kõneosavust, kui sa ajad asju meessoost administraatoritega.» Ande oli siis naerdes vastu vaielnud mõttele, mis polnud talle sisuliselt uudiseks. Kõige rohkem lõbu valmistas see, et Kaarli huumorissooli segatud kübeke armukadeduse leelist.

Ükskõik. Elu oli võtnud nõuks pöörata selg, ja just siis, kui kogemused ja energiahulk on kõige kasulikumaskooskõlas.

Pole halvemat inimesest, kes oskab teise ära hellitada, kuni ükskord tüdineb ja teatab, et kõik oli ainult nali. Elul on just niisugune iseloom. Vähemalt mõnda oma objektidest näib ta alguses hoidvat ja silitavat ainult selleks, et talle ükskord seda soolasema kämbлага näkku virutada.

... Ande ärkas telefonihelinast. Talle näis, et on maganud kogu öö. Aga sel juhul poleks päike tuppa paistnud.

Süda kloppis. See tuli äkilisest jaluletõusmisest. Võimalik, et helistati kaua. Või oldi liiga kannatamatu — ta ei jõudnud kõnet vastu võtta.

Toas valitses talumatu leitsak. Koju jõudes oleks ta pidanud aknad pärani kiskuma.

Pargi poolt kostis hüüdeid ja vahekohtuniku vile. Omal ajal tundis Kaarel huvi jalgpalli vastu ja vedas mitmel korral naisegi staadionile. Ojaa, kui ammu see oli! Polnud siis veel Indrekutki. Nüüd lõhub juba poissi ise virgasti saapaid ja tunneb nimepidi kõiki jalgpallisuurusi.

Varjuliste kastanitega palistatud tänaval võis näha hulgaliselt jalutajaid. Ande vaatas kella. Kui ruttu teha, siis polnud veel hilja minna Kaja Sooviku poole. Võib ju öelda talle ükskõik mida, kui ta suured silmad teeb. Ta pesi ja otsustas riietuda paremasse, mis tal oli. Kas ta oli kuulnud või kusagilt lugenud, et riietusest võib oleda meeleolu. Kui sul on halb olla, riietu nii hästi kui võimalik. Mõte pani muigama. Proovida ju võis.

Ta valis parajasti sukki, kui telefon helises. Jäme, väga puhas bass nõudis Kaarel Lemberit.

«Teda pole kodus.»

«Aga ehk te saate edasi öelda, et räägiti toimetusest.»

«Teda pole linnas.»

«Oi kui kahju.»

«Muide, kas teie helistasite umbes veerand tunni eest?»

Tuli välja, et mees toimetusest helistas küll, aga enne lõunat.

Kes see võis siis olla? Akki oli kaugekõne? Niisugusel juhul ei või kuhugi minna. Väga võimalik, et helistas Vanda. Või keegi, kellel oli midagi olulist öelda. Laseb tunni aja pärast kõnet korrata ja teatab, et... Ande muigas irooniliselt. Muidugi, nüüd peab veel satsuma paanikasse kah.

Tuleb endale selgeks teha. Loogiliselt, nagu ütleb Kaarel. Küllap teistel on seda kergem öelda. Mis loogikat ongi selles enneaegses surmas? Prokurör leiab, et olen talitanud vastutustundetult. Aga mul on ju selgesti meeles, et just vastutustunne sundis ära ütlema. Kui laps oleks valetanud, kui ta oleks näiteks öelnud, et emal on väga kõrge temperatuur... Kui tihti on niiviisi kirabi arste kohale petetud! Ene rääkis õigust. Temperatuuri järgi polnud ta ema sugugi raskes seisundis. Küsimuste varal midagi kahtlast ei selgunud. Aga pea!

— Miks ma sinna sõites mehe käest otsekohe küsisin, kas neil kodus ei olnud mõnda suuremat pahandust? Miks meenus mulle alles siis, et on olemas ka spasmid, mis mõnes ühenduses võivad ohtlikuks kujuneda? Hea küll, surm ei tulnud niisuguses komplitseeritud ühenduses. See tuli hoopis lihtsamalt. Linda Mirt oli kõripõletikuga pesukööki läinud! Miks ma niisugust juurdekülmamise ja kurnamise võimalust ei arvestanud ega küsinud? Lahkajad ütlevad, et kutse hilines. Sellel pole mingit olulist tähendust. Kui kutse oleks tulnud varem, siis oleks jõudnud veel operatsiooniks ette valmistada. See on õige. Aga mina oleksin ju lapsele ikkagi neid samu küsimusi esitanud, laps oleks täpselt samuti vastanud ja ma oleksin ikkagi keeldunud. Tähendab, asi pole selles, miks ma keeldusin, vaid selles, miks ma piirdusin tavaliste küsimustega.

Rutiin! Ah, pole tarvis peenutseda. Pealiskaudsus! Kui tahad päris aus olla, siis ütle selgesti välja — hoolimatus.

Kas ma tõepoolest olin hoolimatu? Mis õigusega ma siis kritiseerisin ametiühingu koosolekul doktor Bulavinat ja ristasin teda hoolimatuks, ehkki on üldiselt

teada, et tema tookordne viga oli tingitud hoopis muust. Bulavina ei suuda taluda hüsteerikuid (lõpuks — kes neid taluda suudabki); tema viha on juba niivõrd juurdunud, et ta mõnel korral kergitab häält seal, kus seda sugugi ei tohi, ja kutsub välja sekeldusi. Kas see on hoolimatus? Inimene, kes oma tööst ei hooli, ei kiruka nii mahlakalt selle pärast, et on aega raisanud mõne hüsteeriku juures. Hoolimatul arstil oleks ju ükskõik, kus ta oma aja veedab. Palk jookseb.

Vaat mis välja tuleb. Enda eksimust analüüsides jõuad arusaamisele, et oled eksinud ka kolleegi töö hindamisel. Olid kindel, et sinule ei saa keegi kunagi ette heita hoolimatust. Üldiselt võttes muidugi. Ei ole viga olla kollektiivis ja liikuda arstide ringis teadmise, et sinust arvatakse ainult head. Üsna meeldiv on kuulda, kui mõni personali käsutaja ahvatleb enda poole üle tulema. Nimi on hinnas.

Mida ütleksid nad nüüd, kui selgub, et doktor Lemberi hoolimatus on kaastegev olnud ühe naise surmas. Ja nagu levivatele juttudele omane — nad muutuvad järjest lihtsamaks ja lihvitumaks, kuni jääb järele ainult üllatava ning skandaalse maiguga resultaat: doktor Lember on lasknud ühel naisel ära surra...

Hoolimatus on küllaldaseks aluseks, et mõista süüdi. Selge. Nii tulebki mõelda. Aitab kahe vahel kõikumisest. Valu, mis torgib vaheaegadega, on talumatum kui pidev hõõgumine. Tunnistades süüd, võtad sa endale pideva hõõgumise, mis lakkab aja vältel, lakkab edaspidises töös. Aga mismoodi pärast kõike seda kujutleda edaspidist tööd?

Mõtlemine on looming, ja kui mõtletegevus on äge, siis on ka loomingulised tulemused märgatavad. Analüüs oli toonud naise kõige tähtsama küsimuse juurde. Küllap ta oleks leidnud sellele ka vastuse, kui mitte samal hetkel poleks helisenud telefon.

«Noh, pidite ikka töölt läbi tulema?» küsis juhataja madal alt.

Ande hakkas raskesti arusaadavas seoses rääkima oma sõbratari lapsest ja sellest, et Alma Pakas pidi doktor Vendiga kokku leppima.

«Ma tean, ta kirjutas saatekirja. Aga kuidas doktor Lember ise ennast tunneb?»

«Minul pole häda midagi, naudin üle hulga aja ka vallatise põlve,» katsus Ande naljatada.

«Või nii. Mõtlesin, et olete juba teel.»

«Kas teie ennist helistasite, kella poole kaheksa ajal?»

«Näed sa, ta kuuleb, aga ei julge vastu võtta. Nii ataks jäänud?»

Ande tunnistas nüüd üles, mis ta vahepeal oli teinud, mõeldes ise, kuidas valgustada uurimise käiku ja tulemust.

Seda polnudki vaja, kuna juhataja teadis ise juba kõik. Pisut võõrastavalt kõlas erutus selle tüseda ja alati rahuliku naise hääles, kui ta mainis, et oli prokuröoriga vaieldud.

«Mis alusel ma saan kirjutada noomitust alluvale, kes talitas absoluutselt õigesti. Igal asutusel on omad valesanded. Bürokratia! Seda sõna topitakse meil nüüd igale poole. Nagu mingi moehaigus. Kui me laseksime oma brigaade polikliiniku kutsete peale välja tormata, mis siis ministeerium ütleks? Anarhia! Kujutage ette, selle peale väidab meie armas prokurör, et arstkond kipub üldse üksteise eest seisma ja vigu kinni mätsuma. Hallol! Kas te kuulete?»

«Jah, kuulen küll.»

«Ma tuletasin meelde doktor Pakase lugu. Minu eelkäija ei seisnud tema eest, oli valmis vallandama. Aga tervishoiuosakond ei leidnud mingit alust karistamiseks. Teie puhul on ekspertiisi andmed samuti täiesti selged: seda naist poleks niikuinii päästa saanud.»

«Seda küll, kuid minu meelest... mulle valmistab piina just see, et ma ei osanud ette näha kõiki võimalusi.»

«Ma mõistan teid. Kogu kollektiiv saab sellest aru. Küllap me veel mäletame, millise näoga te sealt tookord tagasi tulite. Need asjad, mida võib nimetada juhusteks, on iseendast juba arstile karistus. Teil on pealegi samuti lapsed. Kujutan ette, mida te seal läbi elasite.»

Ande neelatas. Ta silmad läksid niiskeks.

«Ausalt öeldes ma pole oma hinges veel vabanenudki torkivast haavast. Nüüd lihtsalt rebiti see uuesti lahti.»

«Selleks ma õieti helistasingi. Sõitke kohe maale.»

Täna enam vist ei saa. Täna minge tsirkusse. Hea kava. Ja kohe esimesel võimalusel minema. Puhake. Ärge vae-
vake ennast. Küllap meie siin need paragrahvid juttu
ajame. Noh, niiviisi. Jõuate veel viimasele seansile. Ja
nagemiseni pärast puhkust.»

Oli hea, et ta helistas. Hingel hakkas kergem ja mõte
pääses liikuma praktilistele radadele. Tuli otsustada,
kuidas sõita. Kas Viljandi kaudu või Valga kaudu? Isa
ja Vanda kindlasti ootasid teda ja oleksid solvunud, kui
saaksid teada, et ta sõitis perekonna juurde, neid vahe-
peal külastamata. Samal ajal aga teadis ta, et seal hak-
kab Vanda otsekohe manguma: jäägu vähemalt nädal-
laks. Ja kui ta otsustabki mõneks päevaks jääda, siis
on see aeg ikkagi täis rahunust perekonna pärast ning
süüdlase tunnet Vanda ja raugastunud isa ees. Hiljem
sõidad ära nagu inimene, kes teistele on tahtmatult hai-
get teinud. Isa valged juuksed paistavad väravast veel
kaugele. Vanda lastega saadab ja pahandab. Kõige
õigem on nii: Valga kaudu Tõrva, nädal või rohkem
oma pere hulgas, ja siis võib ju Kaarel teda autoga Vil-
jandisse toimetada, võivad kõik koos sinna sõita, ja
üldse on veel tuhat võimalust.

Ta jäi magama hilja ning ärkas üsna vara peavaluga.
Otsis tükk aega kohviube (ämm oma kappide kraami-
mise maanias oskas alati asju ümber paigutada) ja lei-
dis need lõpuks toosist, millele oli kirjutatud «manna».
Sel ajal kui vesi kees, pesi ja riietus ta kärsitult nagu
ikka inimene, kellel seisab ees pikk sõit ja palju toime-
tusi. Tegelikult kavatses ta ainult lastehaiglast läbi
astuda, eelmüügilt õhtusele rongile pileti võtta, Kaja
pool käia ja töökohast läbi minna. Oli vaja juhatajat
veenda, et ta ilmaaegu juristidega vaidlema ei hakkaks,
kuna see võis kahjustada ainult juhatajat ennast. Kõik
see kokku ei oleks kuidagi võtnud üle poole päeva.
Siiski andus naine askeldustele, nagu oleks tal hirmus
kiire. Kuhu ta tõttas? Puhkusele? Või... põgenes mõtete
eest, mis luurasid läheduses kavala plaaniga — paisata
oma ohver tagasi, kiskuda ta ära sealt, kuhu eilne värs-
kendav jutuajamine teda nii kindla käega oli asetanud.

Kaja Sooviku juurde polnud tal vaja minna. See oli
haiglas ja hirmus õnnetu näoga. Mallel olid ussid!
Nüüd peab tüdruk siia jääma, kuni need elukad välja

antakse. No öelgu Ande, kust võis Mall need endale
hankida? Nad elavad ometi nii puhtalt!

Õnnetul emal polnud vähimatki aimu, miks tema ars-
tist sõbratar järsku nii rõõmsa energiapuhanguga sele-
tama hakkas nagu üliõpilane, kes eksamikomisjonis
kerge pileti on tõmmanud. Luges lausa punktide haaval
sisse nende elukate levimise teid ka kõige puhtamatesse
majadesse.

Sel ajal kui Kaja kirus hoovi ja lubas keelata Mallel
igasuguse mängimise koertega, kerkis Ande pähe koos
sügava punaga küsimus: äkki rääkis Alma Pakas dok-
tor Vendile tema esialgsetest kahtlustest? Piinlik, piin-
lik. Diabeet. Kümnetest võimalustest mõelda kohe nii
süüet juhtumit. Lõppude lõpuks... Noh, lõppude
lõpuks on kõik heaga lõppenud.

Mure, eriti aga piinlikkusetunne Kaja prillide taga
kahanes ja andis maad tänulikkusele. Tõepoolest, ühel
inimesel on pagana halb tuttavale tohtrile niisugusel
puhul helistada, aga ta teadis, kui kaua teinekord läheb,
enne kui ametlikus liinis asjad liikuma hakkavad.

Ande langes tagasi sinna, kus ta oli oma mõte-
tega eile. Ta läks hoolimatult kiirustades läbi tiheda
luukuse, põgenes mõtete eest, kuid need ei jäänud
maha.

Kaja tänulikust lobisemisest oli kostnud nii selgesti
Kaarli tusane hääl: «On ju olemas ametlik liin...» Aga
mitte see. Ei sügugi. See ainult tekitas pilu ootamatule
küsimusele: Kui Kaja oleks mulle helistanud minu val-
vekorra ajal? Oleksin ma sõitnud? Jah, oleksin küll.
Mallel polnud ju kriitilise seisundi tunnuseid? See
poleks lugenud. Ma oleksin oodanud vabama silmapilgu
ja juhatajalt luba küsinud, või koguni Alma Pakase
saatnud. Siin oleks otsustanud see, et väljakutsuja ja
kutsutav käisid omal ajal kordamööda Tartu turul, kust
siis oli tõeline kunsttükk midagi üliõpilase taskule
kohast saada, et nad mõlemad ei sallinud usklikku vana-
mutti, kes andis mõista, nagu peaks ta neid korteris
ainult ligimesearmastusest, et nad ka hiljem aeg-ajalt
kokku saades jagasid teineteisega kõike jagamisväärtset
ning meenutasid koosveedetud aastaid.

Ma oleksin sõitnud.

Tuttava puhul oleks jätkunud hoolitsevat suhtumist

kas või nahast väljapugemiseks. Linda Mirt polnud võimeline enam ise kutsuma, laps nägi ja küsis abi ametlikus liinis ja ... talle vastas ka ametlik liin.

Kogu see oletuste rida vajutas teda hoopis uuest küljest ja ta pidi ennast koguma, pidi ennast kokku võtma tühjal pingil tiigi ääres. Väikest kasvu valgepäise tütarlapse kriim hirmunud nägu oli jälle ta silme ees ja ta kurku pitsitasid tõmblused. Ametlik liin ...

Paisunud vajadus Kaarliga rääkida sundis teda kürustama, justkui oleks sellest olenenud väljasõidu aeg.

Halvasti puhanud peale mõjusid jaama kassaruumi sumin ja sumbunud õhk raskelt. Ajuti oli tunne, nagu viibiks ta kohiseva veekogu ääres, mis tekitas kerge pööratuse.

Kusagilt oleks nagu tasakesi tema nime hüütud.

Järsku haaras mehe käsi tal küünarnukist kindlalt kinni.

«Tere, Ande! Kuhu sa sõidad? Ma olen ees, võin võtta pileti ka sulle.»

Kas tõesti Harri Lool!? See oli Ande keeletu küsimus, millele teise lõbusad silmad pleekinud kulmude all vastasid: nagu see mingi ime oleks, et tuttavad üle hulga aja kusagil kohtuvad.

Üle kümne aasta oli sellest möödunud, kas varsti isegi mitte viisteist, kui Harri Lool äkki poolelt semestrilt kadus. Õhtul enne seda oli neil viimane otsustav jutuajamine abielust ja vabadest suhetest. Küünikut poseeriv noormees pidi lõpuks enda järel ukse nii kõvasti kinni lööma, et korteriperenaise Kristus kummuti kohal hakkas võbisema. Läks. Kadus jäljetult. Ja nüüd küsib ta siin rahvasummas lihtsalt, nagu oleksid nad nädal tagasi lahku läinud: Kuhu sõidad? Mis siisugusel puhul muud üle jääbki, kui vastata samas maneeris.

«Tore! Me sõidame siis koos. Mina astun ainult paar jaamavahet enne maha.»

Kuni piletijärg abipakkujani jõudis, selgusid tema peamised elumuudatused. Pidas neli aastat vahet, proovis õnne siin ja seal, kuni tuli tahtmine diplomi järele. Lõpetas nagu kord ja kohus, aga patsatas teiste soovil ning omal jalal maale — looduse rüppe. Moodsa riie-tuse järgi poleks Ande seda arvanud.

«Võiksid vaatama tulla. Meil on oma aialapike — kui

alad huvitatud lilledest, siis võin sulle üht-teist huvitavaid näidata.»

Ande ei lastud paari sekunditki imestada asjaolu, et Harri Lool kasvatas eralõbuks lilli, sest otsekohe vuras mu üllatus meeldivatel «r»-idel ette:

«Mu naine oleks kindlasti rõõmus, sest niipalju kui ma sind mäletan, on teil ühised eetilised printsiibid.»

Vihje käis nende omaaegse lahkumineku põhjuse kohta. Nüüd on see kunagi nii küüniline noormees üsna rahusti ajatuultest sakutatud ja kasvatab mingisuguse Andele tundmatu naisega koos lilli.

«Sa ei pidanud iialgi naist võtma?»

«Ma pole seda ka teinud. Tuleb välja, et ise kuulun väetavate liiki. Saad aru, väikest kasvu mehed on kompleksidega.»

Hiljem, kui nad olid «Tallinnas» (all) seadnud endid pikemaks istumiseks, pöördus Harri silmi kissitades üle laua kaaslase poole:

«Kui sa kavatsed mu eest varjata oma õnnetuse põhjust ja ulatust, siis ütle kohe ja ma ei hakka selle küsimuse ümber rebasemängu mängima.»

«Millisest õnnetusest sa räägid?»

«Ma mõtlen seda, mis on kirja pandud mu vastastatuja näojoontes ja pisut ebalevates silmades, — muide, anna andeks mu otsekoheesus, ikka endiselt kaunites. Ma pole ammu lobisenud ja tulv on suur, katsu tabada tuuma. Tõepoolest, mis sul viga on?»

«Mul pole midagi siisugust, mis ... Lihtsalt halvasti magatud öö ja väike rahutus laste pärast.»

Ettekandja viis hetkeks tähelepanu ebameeldivalt jutuainelt. Harri, kes näis otse õhust naise meeleolusid vastu võtvat, tegi teist juttu, rääkis endast ja maatohtri elu võludest. Ande küsis tema Tallinnas viibimise põhjust. Selgus, et ta lihtsalt kulutas mõned päevad vajalike aparaatide väljanuhkimisele. Seejärel oli Harri huvitatud Kaarel Lemberist, kelle tegevust ehitusmaterjalide alal ta oli ajakirjandusest silmanud. Muuseas, teda on alati köitnud kuulsate meeste isiklik elu.

«Kaarel Lember on kõige tavalisem mees,» manas Ande pähe mitte midagi reetva näo.

«Parteilane?»

Mis oli Harril sellega pistmist? Ande mõtles. Kodus

polnud mehe parteilisuse küsimus kunagi kõneaineks. Varem, õieti üsna ammu, läksid nad kord selles asjas tülli. Ande oli vihaga küsinud: mis kasu saab Kaarel parteis olemisest? Ainult ülesanded ja kohustused. Kaarel oli siis häält paisutades vastanud: «Kui ma oleksin parteis kasusaamise sihiga, siis poleks sinusugune naine minuga abiellunud.» Kunagise tüli niisugune ootamatu lahenemine kerkis Ande kujutlusse pildina. Talle meenus Kaarli poos ja nägu sel hetkel, ning küllap võis nüüd naise näolegi kanduda kübeke sisemisest mulgast, mille kutsus esile mälestus. Ta küsis kerge pilkega, milleks Harriil on vaja seda teada.

See ei vastanud kohe, mugis oma saia lõpuni, süütas suitsu. Alles siis toetas mõlemad küünarnukid lauale ja tunnistas:

«Vaata, Ande, olin juba valmis sulle ütleva: kui su mees on parteilane, siis... noh, ühesõnaga, kommunistliku töö brigaad, olgu ka perekonnas inimene. Nüüd aga nägin, et sihtisin valesti. Paistab, et saate briljantselt läbi.»

Ande muutus lõbusaks:

«Mul on tõega tahtmine öelda su nime ühe «o»-ga.»

«Tee seda. Nii et ma siis eksisin? Pea, pea. Tähendab, kõige tähtsam langes ära.» Ta vajutas väikese punetava sõrme rusikasse. «Teiseks võib olla töö, vastuolu kollektiiviga. Niipalju kui ma sind tunnen...»

«Ma olin eile prokuröri juures.»

«Aa! Exitus?»

«Jah.»

Harri ei pärinud midagi, ta jäi kunagist kursusekaaslast üksisilmi vaatama ja see jutustas peensusteni kogu loo. Kui Ande lõpuks vaikus ning erutatult viimase jätunud kohvitilga ära jõi, küsis vastasistuja:

«Nii et sa ise tunned ennast süüdlasena?»

«Jah, mul on väga rasked.»

«Noh, sellest peaksid sa küll juba üle olema. Siin tuleks juristidega nõu pidada. Kõige parem — kas sul mõnda tuttavat juristi ei ole?»

«Miks ei ole. Kaja mees... Ah soo, sa vist Pauli ei teagi. Kaja abiellus viimasel kursusel, sind polnud enam silmapiiril.»

«Räägi temale sellest noomitusest. See on ju kurioo-

sum! Absoluutne lollus! Arst, kes tegutseb ühiskonna kui terviku huvides, peab vastu võtma noomituse, samal ajal kui mees, kes sihilikult tappis oma naise, hulgub vabaduses ja kirjutab kaebusi. Mis sa vaatad nii ahmunult, kullake? Muidugi, ta ei kägistanud ega löönud talle pähe. See oleks jätnud jäljed. Aga ta võis hommikul musta pesu pärast toriseda.»

Ande oli Harri mõttekäigu julmusest rabatud ning suutis ainult mõttetult pomiseda:

«See ei või olla. Mehed ei tea pesust midagi.»

«Miks ei tea. Et pesupesemine on raske töö, seda teab igaüks. Kas sinu mees oleks lubanud sul haigest peast... Kas mina oma Vilmal oleksin lubanud, kui ma ka ise arst poleks olnud? Inimesi on igasuguseid. Mõni lubab. Mõni sunnib.»

Andele meenus jälle pilt Mirtide koristamata köögist.

«Ei! Niisugusele mõttele poleks lihtne autojuht iial tulnud, kui ta ka oleks tahtnud. Kuidas võib ta haiguse kaiku ette näha, kui isegi arst...»

«Hea küll. Võtan tagasi sõna — sihilikult. Aga mitte rohkem. Mina ju tean. Kirjutan naise kolhoositööst vabaks, aga kas ma saan teda takistada oma lapil müttamast, kui seal on käsil kartulipanek või heinavedu. Müttavad, kuradid, ja mul on tulnud teha hädaoperatsioone. Imekombel on vedanud. Aga sealsamas juhtum. Lammutavad mingit vana küüni kütteks. Naisel pind põidlas, ei tee väljagi. Oleks kohe tulnud, oleksin pistnud antiteetanust ja kõik oleks korras. Aga mind kutsetakse, kui naine hakkab juba kangeks jääma... Tehku midagi. Mis asja? küsin ma nende käest. Sulle pole vist vaja öelda, et ega minagi sel korral hästi ei maganud. Arsti saatus. Oled süüdi või mitte, aga kui sa ikka pead välja kirjutama selle igavesti kehtiva «sinise lehe» inimesele, kes veel võiks elada... Jah, mingi süütunne jääb. Mina nimetaksin seda kutse-eetiliseks süütundeks. Mõni arst on selles suhtes õrnem, teine krobendam. Sina muidugi...» Ootamatu mõte viis teda äkki endisele kergele toonile. «Sina, jah, oled just seda tõugu nõid, kes nõiaprotsessis on kohtuga ühel nõul — surma, ja valmis.»

Aeg oli läinud märkamatuks. Kohvik sumises juba

lõunases tulvas. Ande tundis nälga ja nad tellisid stroganoffi.

Harri sõi vähe ja rääkis palju. Temale ei andnud rahu kaebaja. Ta oleks tundmatu mehe oma fantaasiaga ribadeks närinud, kuid Andel oli silme ees katastroofi pilt ja ta ei suutnud kaasa minna.

«Lõppude lõpuks, cherchez la femme, nagu ütles too kuulus prantsuse advokaat. Usu mind, siin on mängus naine. Mees elab kolm kuud vaikselt, kuni äkki ärkab ja esitab kaebuse. Kes talle niisugust nõu andis? Kas madu? Me ei ela paradiisis. See oli üks naine. Mine küsi selle mehe käest. Muidugi ta ei ütle, aga sa näed ise ja taipad lõpuks, et sipled oma rumaluses. Keegi sosistas mehele, et ta kaebaks, muidu võivad sugulased ja tuttavad mõelda, et ta oma naisest ei hoolinud või koguni ise soodustas tema surma. Mine uuri järele, ja sa veendud.»

Ande raputas energiliselt pead. Ükskõik mis, aga mitte seda.

«Mida sa häbened?»

«Ei tea. Ei taha ega suuda minna. Milleks? Minu küsimusse ei too see mingit muudatust.»

Mees jättis ta lõpuks rahule.

Kui nad tänavale astusid ja Harri teda õhtul vaguni trepil tikksirgelt oodata lubas, hakkas Ande naerma. Ta oli saanud südant puistata inimesele, kelle kerge vestluse tagant võis siiski aimata teatud sügavust. Tuli välja, et Kaja omal ajal liialdas, kui arvas, et Harri läheb sirgjooneliselt põhja. Hiljem arvas sedasama ka Ande, kuid nüüd pigistas ta vabalt ametivenna kätt ja ütles:

«Andesta, et sind piinasin, aga polnud midagi parata. Aitäh osa võtmast, mul läks kergemaks.»

«Siis on hästi.»

«Nii et õhtuni!»

«Selge. Neljas vagun.»

Õhtul seisis ta tõesti vaguni uksele, endal nagu nalja täis. Kui Ande lähemale jõudis, hüppas ta kähku perroomile ja tuli naisele kahtlevalt silmi kissitades vastu.

«Noh, jälle nullis?»

«Sa loed näojooni nagu raamatut. Ma ei sõida.» Ja lisas valuliselt muiates: «Tulin ainult, et sa asjatult trepil ei seisaks... tikksirgelt.»

Tuli ta tõesti ainult selleks?

Kohvikust oli ta läinud töökohta. Tema juhtumist räägiti seal parajasti täie hooga. Kõik kohalviibijad olid erutatud. Juhataja tegi naljaga pooleks käredate haalt, et ta ikka veel pole ära sõitnud. Mis juhtus? Asi oli otsaga vabariiklikus prokuratuuris, konflikti sõlmed laheti seal ilmselt välgukiirusega läbi raiuda. Teisipäevaks oli Ande uuesti välja kutsutud.

«Ja sina lähed? Ootad need... üks, kaks, kolm, neli päeva?»

«Aga mis ma saan parata?»

«Aitab naljast. Sõidame. Võivad hiljemgi uurida. Sul on ometi puhkus!»

«Kas sina saaksid rahulikult puhata, kui säärane umbolm ootab lahtiharutamist?»

Harri saaks, ja kuidas veel.

Võimalik, et Ande nende sõnade kuulamiseks jaama ruttaski. Nende sõnade kuulamiseks ja nende vastuvaieldmiseks. Küllap talle ei piisanud sellest, mida rääkisid kaaslased töökohas. Kuidas oleks Harri suhtunud kollektiivisse, kes nii erutatult ja südikalt kõiki kunagisi ütlemissi ning tülisid unustades seisis tema — õnnetu hädavarese eest. Harri oleks ära sõitnud, sest ega ta ole seotud tõkkeabinõuga. Ei, Ande nii ei saanud. Üldisele heatahtlikkusele võis vastata ainult kindla otsusega paigale jääda ja asi esimesel võimalusel lahendada. Kadugu vari, mis nii või teisiti ikkagi tema kaudu oli kollektiivile langenud. Harri arvas, et oleks pidanud Andega abielluma — oleks talle enam-vähem vastava nime andnud.

Rohkem nad ei rääkinud — kõlas ärasõiduvile ja rong hakkas liikuma.

Koju! Tagasi tühja korterisse, endiste mõlgutuste juurde.

Alumisel korrusel pühitseti mingit tähtpäeva.

Ande püüdis meenutada, millal nende pool viimati külalisi käis. Sügisel? Ei, see oli möödunud kevadel. Ikka tuli midagi vahele, ikka mingid ülesanded. Ja lapsed. Alguses olid nad liiga väikesed, siis liiga tülikad, siis hakkasid jõudma järjest kogu tähelepanu nõudvatesse arengujärkudesse. Ojaa, kas pole siiski kogu lugu selles, et parimad tunnid mööduvad mehega. Mis muu

võis veel nii tugevasti kõita koduga. Mugav ju siin polnud. Väikesed toad. Raske standardmööbel. Kaarli ema oli sõja ajal paljaks põlenud, neil tuli alustada sellest, mida tol ajal toodeti. Kui palju vaeva nägid nad sellesama kirjutuslaua «kombineerimisega». Neid kollaseks lakitud lihtsaid laudu toodeti siis ainult asutuste jaoks. Aga sellel laual oli Kaarli väitekirja kaitamise päeval palju lilli. Kui nad ülemeeliku olengu järel vastu hommikut olid koju hiilinud ja siin toas väsimusest jalgu sirutanud, pani Kaarel käe lauale ja ütles: «Sinu järjekord!»

Nüüd istus Ande laua juures ja mõtles oma elule. All venitati mingit laulu. Hea, kui inimesed saavad olla rõõmsad. Andet see ei seganud. Ta võttis sulepea, otsis tüki paberit ja hakkas kirjutama:

«Kaarel!

Pean Sulle tunnistama, et Sul oli siiski omal ajal õigus. Ma poleks pidanud haiglat vahetama kiirabi vastu. Mitte väitekirja pärast. Mul pole teadusliku tööks vastavat soont. Aga mõeldes oma praegusele tööle ja võrreldes seda kunagise tööga haiglas, ma tunnen, et seal oleks minust rohkem kasu.

Küll oleks hea, kui saaksin praegu Sinuga rääkida, selle asemel et siin piinavat üksindust tunda.

Sa võid küsida, kuidas ma nii hirmsasse üksindusse sattusin, kui mu ümber on kollektiiv? Tõsi. Alles nüüd ma tajun Su sõnu kollektiivi tähtsusest, ma näen, kui hästi võivad inimesed suhtuda oma kaaslasse, kes on raskustes. Teisest küljest aga just nimelt see...»

Sulg peatus, tõmbas siis viimasele lausele kriipsu peale. Kirjutas uuele paberile sama alguse kuni sõnani «raskustes». Sealt edasi algas uus kärbe:

«Edasi pean Sulle tunnistama, et ma polegi praegu tööl. Näed, sain hakkama sellega, et valetasin Sulle. Anna andeks, aga teisiti ei osanud. Sa oleksid tõlt kuuldes kindlasti koju jäänud, ja seda ma ei tahtnud nii laste kui ka Su enda ja ema pärast. Asi on nimelt selles...»

Milles?

Uhine laul oli all segi läinud, sellesse lõikusid hüüded ja naer. Hele sopran asus otsustavalt organiseerima:

«Oh armas Vello, laula sa, laula sa, laula sa!»

Laudkond võttis kuulekalt vedu:

«Sinu laul on ilus kuulata, kuu-u-laa-taah!»

Ande sulges akna enne, kui armas Vello jõudis oma hääle ilu kuuldavale tuua.

Milles on asi?

Täna on reede. Teisipäeval tuleb ette minna. Kiri läheb alles homme posti. Mis mõtet on kirjutada, kui kõik on veel selgumata? Jääb üle oodata, ainult oodata ja katsuda toime tulla tühjade päevadega.

3

Seekord uuris tema küsimust mees ebamäärastes aastates. Kas üle neljakümne või üle viiekümne. Tüsedate puhul võib kergesti eksida. Toimiku kohale kummardunud kiilaspea roosatas, samuti piinlikult puhtaks raseeritud lõug ja põsed. Nagu saunast tulnud. Hääl kahises. Andel oli iga tema küsimuse juures tahtmine kurku puhtaks köhatada.

«Noh nii, andke oma seletus asja kohta.»

Ande võttis paberi ja kirjutas kiiresti. Laused olid hästi meeles, midagi juurde lisada ta ei kavatsenud. Ainult stiili võis parandada. Lause, milles enne esines kaks korda sõna «kuna», tuli nüüd toime hoopis ilma selleta.

Prokurör luges lühikest seletust tähelepanelikult. Ande uuris mehe siledat nägu. Talle ei jäänud märkamatuks, kuidas too vargsi kinnise suuga haigutas. Näed siis, temale on see istumine siin tavaline töö. Võib-olla veetis ta eile aega kusagil lõbusas seltskonnas ja magas halvasti. Kas tal pole astma? Sel puhul peaks ta ettevaatlikum olema. Võib juhtuda, et kunagi kohtume vahetatud osades.

Uksele koputati. Siseneja oli sihvakas tumedate, pisut kõharduvate juustega mees, kes väga viisakalt ruumisviibijaid tervitas. Meeldejääv hurda nägu. Kindlasti arstide konverentsidel nähtud. Mees nimetas ennast

Bruno Klausiks. Nimi ka koos eesnimega ei öelnud Andele midagi.

Prokuröri hääl kahises vabandavalt:

«Vaadake, seltsimees Klaus, ekspertiisi akt antud asjas on, nagu ta on. Aga mul on mõni täpsustus vajalik.»

«Loomulikult, seltsimees Aarman,» venitas ekspertiisi esindaja «o»-tähe võimalikult pikaks ja istus vabalt diivaninurka. Üle põlve heidetud jalg ulatus kaugele ette. Tal olid kuidagi sündsusetult kollased, aga huvitava löikega sandaletid. Näost võis arvata, et ta on valmis andma pikki ja põhjalikke seletusi.

«Jah, näete, inimene on lastud ära surra,» kähistas tüse mees ja silitas küünega oma roosakat kõri, mida ümbritses tihkelt puhas helesinine krae. «Kiirabi arst ütles ära. Kerge haigus. Rajooniarsti asi. Neil pole aega jännata. Aga inimene suri ära. Siis oli aega kohale sõita küll.» Ta märkas kindlasti, kuidas Ande võpatas, aga miski mehe näos ei muutunud, kui jätkas vestlust ekspertiga: «Te kõik ütlete, et abi oleks hiljaks jäänud. Aga mind huvitab, mil määral see, vaat seesama mädanikuprotsess kõripõletiku puhul aktiveerub... seoses ärritusega, ma mõtlen — psüühilise ärritusega.»

«Sa aru. Te kujutlete, et haige võis arsti keeldumise puhul niivõrd erutada...» Nähes prokuröri silmi välgavat, läks ta kiiresti üle uuele mõttele: «Muidugi, väga tõsise erutuse puhul võivad ju tekkida hädaohtlikud spasmid. Antud juhul pole võimalik seda öelda. Me ei saa kinnitada seda, mida lahkamine ei näita. Tegemist oli ikkagi mädanikuprotsessi harukordse intensiivistumisega, mida ette näha, arvesse võttes haiguse kestvust, oleks vahest võimalik ainult erilise intuitsiooniga. Seda aga ühelt kiirabi arstilt nõuda oleks vahest ülekohtune. See on muidugi minu isiklik arvamus.»

Kui tähtsusetuks ja väikeseks muutus inimene, kellest tema enda juuresolekul räägiti, kellele üks rääkijatest tundis ilmselt kaasa (polnud ju midagi sihilikku isegi selles lauses: ühelt kiirabi arstilt oleks ülekohtune nõuda erilist intuitsiooni!). Milleks ta küll oma pika sõrme sigareti pihta plaksutab, sealt pole tuhakübetki enam tulemas. Ja miks ta hääldab «surma» nii libisevalt, peaaegu ilma «r»-ita? Muidugi, kõik on õige, mis

ta senimaani olulist on öelnud. Kutse esitati kell 16.32. Kell 16.58 fikseeriti surm. Vaevalt siin midagi teha oleks saanud, kui ka brigaad kohe oleks välja sõitnud. «Te ütlete — vaevalt?» kahises prokuröri hääl elavamalt vahele.

«No-jaa, vaadake... Nõukogude meditsiinilises praktikas on ju... Ma mõtlen, kui...» Ekspert pöördus andekspaluva ilmega Ande poole. «Kui oleks saanud maksimaalse operatiivsusega teostada trahheotoomia.» Ande kergitas kulme. Kõneleja pöördus kähku uurija poole, pidades vajalikuks spetsiaalset terminit tõlkida: «See on sisselõige, et vabastada hingekõrisesse tunginud mäda. Igale juhul operatsioon, mis nõuab kirurgi, vastavaid vahendeid ja kohta. Kiirabi arstil puuduvad kõik need tingimused. Temal oleks jäänud üle ainult riskida mingi koduse vahendiga, kas või kööginoaga. Noh, aga saate ise aru: motiivid, mis kõlavad kaunilt mõnes raamatus või filmis, ei ole igakord praktikas mõeldavad.»

Kui tark ja arenenud! Kena seltskondlik vestlus küll!

«Seda kõike ühest küljest vaadatuna. Teisest küljest jääb püsima tõenäoline küsimus, kas antud juhul oleks aidanudki trahheotoomia, sest peab arvestama, et ka kohalesõit oleks võtnud oma aja... Ja pealegi, kui seadusel oleks õigust nõuda arstilt riskimist, siis peaks siin istuma rajooniarst, kes oli enne kohal. Aga kokkuvõttes — ekspertiis on seisukohal, et haiget enam praktiliselt päästa poleks saanud.»

Praktiliselt poleks saanud, aga teoreetiliselt kööginoaga... Ah, kuidas küll mõned inimesed armastavad lobiseda, näidata oma teadmisi. Teine aga kahtleb ja uurib. Ta peab lõpetama ja toimikust lahti saama. «Meditsiinilise töötaja poolt abiandmisest keeldumine, kui see haigele ohtlikuks osutub...» Ohtlikuks osutus. Aga ekspertiis väidab, et mitte keeldumise pärast. Ja nüüd trummeldab prokurör sõrmedega lauale. Ebameeldiv lugu. Paragrahvi alla ei mahu, niisama jätta ei või, kuna siis muutub kogu kiirabijaama kollektiiv eesotsas oma juhatajaga niivõrd upsakaks, et enam üldse midagi ega kedagi ei arvesta. Ande tundis, et mõttekäik läheb järjest sapisemaks, et ta võib rääkima hakates öelda asjatuid sõnu, ning kutsus ennast tahtepingutusega kor-

rale. See mees tegi ju oma tööd. Üldsuse huvides ei tohtinud temagi olla hoolimatu ja eksida süütegude kvalifitseerimisel. Pealegi, oma töös tuli tal kokku puutuda enamikus inimestega, sealhulgas ka arstidega, kes kogu energiaga püüavad süütegu varjata.

Kaua kõndis Ande tänavatel sihitult ega püüdnudki väsinud pead mingi tervikliku mõtte loomiseks piitsutada. Oli vaja kõigest üle saada, ära sõita, puhata, unustada. Kui Harri oleks praegu vastu tulnud, ta poleks enam rääkinud oma murest. Kas võiski seda muserdatud tükki rinnus nimetada selgepiirilise sõnaga — mure? See oli tuhm ja lämmitav surve, mis tõukas tagant ära minema, maha jätma, kaduma.

Paistis nii, et tervishoiuosakond peab meditsiiniliste asutuste juhatajatele laiali saatma käskkirja: Selle ja selle asutuse arst Lember, Ande Jakobi tütar, saanud hakkama selle ning sellega, on karistatud nii- ja nii-suguse noomitusega. Veel aastaid hiljem, kui tuleb juttu temast, küsitakse: Lember? Kas see, kes ühe naise laskis lihtsasse haigusesse ära surra? Kursusekaaslased küsivad: Kas tõesti Ande on hakkama saanud nii-suguse asjaga? Kohtuotsus ei oleks saanud valjem olla.

Robert Mirt nähtavasti taotles kohtulikku karistust. Milleks ta muidu kaebas. Nüüd on ta pettunud, kui kuuleb, mismoodi asi laheneb.

Ande jäi seisma. Tema taga ruttav naine pidi talle peaaegu otsa komistama. Tiheda liiklusega tänav pole sobiv koht äkilisteks suunamuutmisteks.

Ta läks kiiresti üle väljaku, tõusis trepist üles väike-sele skväärile, möödus liivakastis käratsevatest lastest, astus kitsale päikesest kuumaks köetud tänavale. Vanad viilkatustega hansakaupmeeste majad. Ühes neist... See peaks olema kohe pärast toiduainetekauplust. Siin. Seesama hämar paeplaatidest põrandaga koda, seesama kitsas kulunud astmetega trepp, mille kõrvalt viis lai uks hoovi. Nüüd oli see pärani. Hoovis kuivas pesu ja naised ajasid välju häälega juttu.

Ande läks kiiresti trepist üles ja vajutas kellanõobile. Nii. Nüüd polnud enam tagasiteed. Kui ta on kodus, siis... Ükskõik kuidas, aga sellele mehele ei tohi jätta kollektiivi suhtes väärarvamust! Nüüd juba peaks rahulik jutuaajamine võimalik olema.

Rasked rutakad sammud. Järgmisel hetkel seisid nad vastamisi. Näis, nagu oleks mees kedagi oodanud, sest just hoogsalt lahti tõmmates oli ta näol rõõmus kergendustunne, ta oli nagu valmis hüüdma: «Lõpuks ometi!» Nähes aga Andet, asendus aval ilme otsekohe äreva umbusuga.

«Mida te soovite?»

«Tahan teiega kõnelda. Olen see arst, keda te tol korral...»

«Jah, ma tundsin teid ära küll.»

Nüüd oleks mees pidanud lävepakult taanduma ja eelamatu külalise sisse kutsuma. Aga ta seisis. Pruuni ja rohelisega kirjatud särk, helehallid püksid. Kollase rihma alt välkus kellakett, millega ta kärsitult mängis. Hõredad juuksed olid niisutatud ning levitasid odava odekolooni lõhna.

Ande tundis, et jutuaajamisest ei tule midagi välja, et ta on siia majja astunud täiesti asjatult. Ometi avaldas ta veel kord soovi rääkimiseks.

«Noh, eks siis... Või mis siin enam ongi rääkida.» Mees võttis taskust suure puhta rätiku ja tõmbas kergelt üle päevitanud otsmiku. «Rääkisite ka siis küllalt, nii et vahepeal mõtlesin juba niisama jätta.»

«Aga miks te siis kaebasite?»

Mees vaatas maha. Ta ei tahtnud vastata nii otsekohele küsimusele. Või polnudki tal mingit selget vastust. Näis, nagu oleks ta otsustanud nüüd ja edaspidi ainult vaikida.

Sel hetkel avanes all paraaduks ja inimesed hakkasid valjusti juteldes trepist üles tulema. Robert Mirt vaatas kella, ta oleks nagu pikemaks kasvanud, kui ütles:

«Ei ole meil midagi rääkida. Kaebust ma tagasi ei võta.»

«Te ei saakski seda enam teha. Mind on juba karistatud. Ma ei tulnud sugugi selle pärast.»

Inimesed — keskmist kasvu mees heledas suveülikonnas, tüse naine lillelises siidkleidis ja kiitsakas tüdruk — jõudsid üles ning Robert Mirt võttis nad vastu valju häälega:

«Kuhu te nii kauaks jäite? Me saame nii alles teiseks poolaaks kohale!»

Ande pidi tulijad mööda laskma. Naine, kes ühe sõõ-

muga oli oma mälulaekasse vajutanud Ande riidetuse tundus tuttavana. Aga ta ei saanud teda hakata meenutamagi, sest järgmisel hetkel langes ta pilk tüdrukule, kes teda läbitungivalt silmitses. Tüdruku hallid silmad tumenesid, kitsad sõõrmed paisusid.

«Isa!» hüüdis ta ebaloomulikult madala häälega, nii et esikusse astunud abielupaar imestunult vaatama jäi. Järgmisel hetkel oli Ene juba esikus ja ütles naisele: «Tädi, see ongi seesama arst!»

Tähendab, see naine oli siis... Linda Mirdi õdel. Ja miks ei võinud ta seda olla? Kui kahju, et nad kõik kuhugi ruttasid. Praegu ei tulnud jutust midagi. See polnud mõeldav. Ebasobiv hetk.

Tüse naine astus energiliselt oma pika õemehe kõrvale. Tal oli kõlav hää.

«See inimene tuli selleks, et sa kaebuse tagasi võtaksid? Ja sina, Robi, räägid veel temaga?»

«Vabandage, ma tõesti ei tulnud selleks.»

«Noh, küllap meie juba neid kiirabi arste tunneme!»

Uks lükati kindla käega kinni. Oligi kõik.

Ande astus pikkamööda trepist alla.

Naised hoovil ajasid ikka veel valjusti juttu... Lapsed liivakastis mängisid asjalikult, ise tolmused nagu noored paharetid... Väljakul tervitas teda keegi tuttava näoga vanem mees, ilmselt kunagine patsient, kelle nimi oli meelest läinud...

Käik sinna tuli unustada, olematuks kuulutada, aju-kurdude vahele kapseldada, nii et selle mõju ei ulatuks hõõguva südame piirkonda.

Inimesed käituvad mõnikord kaalumatuult, arutu jämedusega. Tuleb arvestada nende kaotuse suurust. Vanasti oli veretasu. Surm surma eest. Nüüd on... Noh, löödi uks kinni. Ei tahetud kuulda. Kas ei puudutanud mu ilmumine nendegi värskeid arme?

Kui hirmsad silmad olid sellel tüdrukul!

Nüüd nad arutavad...

Kust küll tuli see ootamatu mõte just täna sinna minna? Harri soovitus tundus nii tarbetuna. Nüüd aga järsku mõte ja kohe tegu, millest ei tulnud muud kui alandus endale ja värske haava rebimine nendele.

Mis see on, mis ajab inimest ühelt väärsammult teisele?

Pärnu maanteel peatus kriiksatades kiirabiauto. Doktor Bulavina pistis oma laia higise näo läbi avatud ukse ja hüüdis:

«Kas lähete koju? Sõidan teie kanti.»

Teel sinna avastas Ande endas ootamatult uue omaduse. Ta võis oma meeleolusid vahetada nagu akrobaat pose. Paariminutilise sõidust kulus suurem osa Bulavinale, kes oma protestivaimu valas välja mahlakas venekeelses kirumises. Ande kuulas seda üllatunult. Ei, mitte kolleegi arvamus polnud üllatuse põhjus (seda ta teadis), vaid temas endas toimunud pöörde äkilisus. Kui ta autost välja tuli, ütleski ta seda, mida tundis:

«Pole vaja ärritada. Mina olen täiesti tasakaalus, sest nüüd ma ometi ükskord taipasin, milles on asi. Mul puudub intuitsioon.»

Bulavina ei saanud millestki aru ja tal polnud mahti süveneda. Ta kihutas hüsteeriku juurde, kes oskas oma kodused tülid alati lõpetada kiirabi arsti piduliku väljakutsumisega ning oli seega kogu jaama personali vana tuttav.

«Seekord pidid tal jälle krambid olema,» ütles Bulavina ja tõmbas ukse mürtsudes kinni.

Oige. Jämedakoeline viha tundud simulandi vastu on Bulavina nõrkus ja see tuleb enne korterisse astumist kas või autoukse kaudu välja valada. Ja mine sa tea — akki on tal seekord tõepoolest krambid?

Ande ruttas koju, võidukas leiutaja naeratus näol. Ta oli teinud avastuse. Küsida päevast päeva, milles on asi, olla täiesti iseendaga ja küsida ikka ja jälle, milles on asi, — kas ei aja see inimest hulluks? Nüüd on ometi vastus käes. Mees kollastes sandalettides rääkis asjata nii ohtrasti. Oleks peaaegu matnud oma tõetera sõnadelgi. Intuitsioon! Mitte hoolimatus, vaid intuitsiooni puudumine!

Mul puudub omadus, milleta on võimatu töötada seal, kus olen üle kaheksa aasta töötanud. Karistada selle eest on ülekohtune ja eesmärgitu. Aga eesmärgitu on praegu sellele ka vastu vaielda. Juhataja hakkab kindlasti oma õigust nõudma, Bulavina ähvardas küsimuse laias plaanis üles tõsta ja ajalehele kirjutada. Milleks kõik see? Kaebus, kaebuse tagasivõtmine. Inimesed, sellel pole ju mingit tähtsust. Küsimus on Ande Lemberi kui arsti

sobilikkuses. Ma ei sobi. Igas anumas olgu vastav alus. Kohv ei sobi toosi, millele on kirjutatud «manna», ja vastupidi.

Järelikult — lahkumisavaldus. Võib-olla taotleb kogu kaebusega seotud protseduur just niisugust eemärki, et inimene ise tuleks sellele ainuõigele otsusele. Ah soo, ülemöödunud aastal elas doktor Pakas läbi midagi taolist ja endine juhataja pidi ta vallandama. Tervishoiuosakond ei olnud sellega nõus. Pakas tahis ise ära minna, aga talle tehti selgeks, et on rumal astuda niisugust sammu paljast solvumistundest. Mind pole keegi solvanud. Kääk sinna! See ei puutu uurimise juurde. Uurimine ja karistus viisid mind lõpuks vajalikule arusaamisele ja mul pole teist valikut.

Kas tegutseda kohe?

Hiljem, pärast puhkust, kuna niisugust sammu Kaarli seljataga astuda pole hea. Kaarel hakkab muidugi vastu vaidlema, aga sellel pole tähtsust. Peaasi, olen jõudnud otsusele nagu merehädaline maale. Kehv ja tühi paistab see maa, aga on siiski jalgealune.

Üle hulga aja tundis Ande endas jõudu sirguvat. Kodulinna tuttavad tänavad, majad ja aiad suhtusid temasse sõbralikult nagu pererahvas külalisse, kes on osanud ennast hästi ülal pidada ja lahkub õigel ajal. Kihutavates autodes, punastes trammivagunites, varulistest kastanites, merepeeglis — kõikjal näis olevat see sõbralik pöördumine: head teed, head puhkust, tule varsti jälle tagasi!

Kui Andel oleks midagi head käekotis, ta oleks andnud nendele päevitanud põngerjatele, kelle nägudest võis selgesti lugeda, et nad on ületanud vanemate keelutsooni. Sellele meeldivale murelikult sammuvale noormehele oleks öelnud: Peaasi on jõuda mingisugusele otsusele kindlalt ja kõhklematult, kõik muu tuleb siis juba iseendast.

Läbi avatud akna lehviv kardin tõi näole leebe naeratuse. Hommikul väljudes oli ta nähtavasti unustanud aknad sulgeda. Ei, aga see on ju... Ta astus kiiresti trepi ees seisva tolmuse auto juurde ja vaatas pärani silmi numbrit: 68—31.

Trepist üles tuisates ei tajunud Ande oma kehakaalu. Hetkel suutis ta mõelda ainult seda, et pere on koju

tulnud. Nad olid mingil põhjusel koju tulnud. Lukustamata uks. Esikus peeglilaua pakk punaste sõstardega. Toas tool suure halli pintsakuga.

«Kaarel?»

Ta libastus, pidi peaaegu kukkuma. Alles siis, kui ta laua taga istuvale mehele käed kaela ümber põimis, märkas tunnete mittevastavust.

«Mis juhtus? Kus lapsed on?»

«Lapsed on maal.»

«Mis siis juhtunud on?»

«Ma ei tea.»

Ande võttis laualt pooleli oleva kirja.

«Sa lugesid? Oh, ma räägin sulle kõik. Põhiliselt seal on juba... Aga siis ma polnud veel nii kindel, rohkem solvunud meeleolu. Praegu ma olen täiesti rahulik ja kindel. No-jah, aga sina? Kuidas see... Mismoodi sa... Ma ju...»

«Helistasin eile, et kaua sul veel läheb. Kodus ei vastatud. Helistasin töökohta. Sealt öeldi, et oled puhkusel. Proovisin veel kahel korral koju. Mis asju sa sin ajad? Kus sa olid eile kella poole kaheistkümne ajal?»

«Ah, ma olin tsirkuses.» Naise hääl kõlas nii, nagu oleks ta korda saatnud andestamatu eksimuse. Kuidas pidigi ta oma tühja aega viitma.

«Tsirkuses? Aga mis mina pidin arvama? Ütlesin, et kutsuti nõupidamisele, ja kihutasin kohe tulema. Pidin äärepealt kolme rattaga jääma. Oo läbi mõtlesin tee ääres, kuni hommikul traktori remondimehed ratta kinni keevitasid.»

«Kaarel, kas sa siis tõesti...»

«No-jah, nüüd on sul Kaarel.»

On hirmus halb, kui mingid kunstlikud tõkked lahutavad sind inimesest, keda sa pead oma kõige lähedaseks. Just niisuguse inimese karmus mõjub valusa karistusena ning sunnib trotslikult vaikima.

Ande alustas seepärast pingutusega nagu seisvat hoo- ratast käivitades:

«Sa arvatavasti mäletad üht surmajuhtumit, mis mu tükiks ajaks rööpaist välja viis?»

Kaarel vaatas naist, kes istus diivanil, pea norgus. Mehe pilku sigines valvsat helki.

«Ma ei tea. Sind on iga surmajuhtum rööpaist välja viinud.»

«Ei, see oli eriline. Mäletad, sa tulid sel õhtul Moskva komanderingust.»

«Ah soo. See oli märtsis? Mäletan hästi. See pildialbumi näitaja.»

Ande jutustas kiiresti oma linnajäämise põhjuse. Kaarel kuulas, muutus üha rangemaks, mistõttu jututaja lõpuks aralt, nagu andekspaluvalt lisas:

«Reedel veel rääkisin oma tuttavale ametivennale, nii et ei märganud, kuidas aeg lendas, aga praegu olen nagu väljapigistatud sidrun, pole tahtmist sullegi rääkida.»

Toas jäi rusuvalt vaikseks.

«Tahad ehk süüa?» krapsas naine püsti. «Millal sa jõudsid?»

Kaarel heitis käega ega öelnud midagi.

«Sa oled nagu pahane. Ometi... No mismoodi ma oleksin teisiti talitada saanud?»

«Hea küll,» muutus mees otsustavaks. «Jäid siia üksinda oma hinge vaevama — sinu asi. Aga mis kurja on sulle teinud kollektiiv, keda sa kavatsed maha jätta?»

«Küsimus pole ju selles!» hüüatas Ande ja ta nägu läks üleni punaseks. Näis, et ta kavatses oma seisukohta lahinguga kaitsta.

«Milles ta siis veel on?» kergitas ka mees häält. «See sinu intuitsioonijutt pole midagi muud kui varjatud solvumispurse.»

«Ma pole enam sugugi solvunud. Tunnen ainult...»

«Tunned ennast muserdatuna ja läbitambituna. See pole seisund, milles tehakse kaalukaid otsuseid. Muldugi, me ei saa surmajuhtumile läheneda kohtuorganite kainusega.» Kaarel näris tükk aega kustunud piipu ja mõtles. Siis kergitas äkki silmad naisele. «Ma ei saa ühest asjast aru. Miks see inimene esitas oma kaebuse alles nüüd?»

«Ma tulen praegu sealt,» ütles Ande hulga aja pärast ning vaatas ainiti toa nurka.

«Ja mis ta ütles?»

«Ma ei läinud seda temalt küsima. Tahtsin ainult selgeks teha, et ta... et ta kogu meie kollektiivi ei

süüdistaks. Tuli järsku nii selgesti kujutlusse, kuidas ta igal pool nüüd räägib...»

«Noh, käisid seal ära, ja kõik?»

Ande jutustas. Jutustas ainult sellest, mis toimus, mitte sõnagi sellest, mida tundis. Seda tehes vaatas ta kogu aeg maha. Päikese heledas valguses torkasid teravamini silma hallid niidid tumedates juukserullides. See polnud mehele uudiseks. Esimeste terasniidikeste avastamisest oli juba palju aega möödunud. Ometi puges just nüüd hinge rumal-nukker heldimus — aastad lähevad.

Kaarel kõhatas, ütles võimalikult pehmelt:

«Ma mõistan väga hästi, mida sa praegu tunned. Too mees, kui ta sulle selles olukorras tuli demonstreerima oma head läbisaamist naisega... Ta ju näitas sulle siis pildialbumit?»

Ande heitis kärsitu liigutusega juuksetuka otsmikult tagasi.

«Ei ole vist mõtet jätkata neid arutlusi, mis kuhugi ei vii. Minu eneseusaldust see tagasi ei too.»

«Eneseusaldust? Kas sul pole meeles, missuguse näoga sa tol korral koju tulid? Siiski jäid sa tööle. Kas sa kõik need kolm kuud töötasid ilma eneseusalduseta? Mõtle järele.»

Kaarel läks seda öeldes vaikselt toast välja, just nagu oleks kartnud oma juuresolekuga segada teise mõtteid. Tegelikult tuli ta otsekohe tagasi, marjatorbik käes, ning ütles valjusti seda, mida naine parajasti mõtles:

«Edaspidine töö samal kohal on sinule ainukeseks proovikiviks. Hakkad kartma, ei usalda ennast, siis... No-jah, aga mina olen küll veendunud, et sa saad tasakaalu tagasi. Proovi Hildegardi-tädi sõstraid. Reeda nopitud.»

Ande vaatas mehele otsa. Need olid juba silmad hoopis teisest maailmast.

«Sa pole mulle ühtki sõna rääkinud, mis lapsed teevad. Kuidas te seal ilma minuta olete hakkama saanud?»

«Väga raske,» pani mees käed naise õlgadele. «Kas mäletad seda koobast Helme mägedes? Indrek ja Reet uuristasid sinna nüüd oma nimed. Need, mis mina omal

ajal kratsisin, on kadunud. Siiski, kuus aastat! Oli kange tahtmine taastada, kuid polnud kõrval seda särtsakat naist, kes niisugust kraapimist poisikesetembuks nimetab.»

«Särtsakat...» ohkas naine ja kallutas pead nii, et põsk puudutas mehe kätt. «See särts on sul üsna ära väsinud.»

«Aga puhata sa ometi jõuad?»

Ande mõtles, just nagu oleks talle esitatud mingi ülesanne lahendamiseks. Hingas korra sügavasti ja ütles:

«Ma arvan, et jõuan.»

1960

Helga Kross

KOSJASÕIT

Sõitisme välja hommikul vara, siis kui päike paistis alles madalalt üle kopli kaselavade ja igal rohuliblel pärlendas raske jahe kastetilk. Sõitsime kahekesi — vanaonu Kaarel ja mina, kui mitte kolmandaks arvata Manni, kes sörkis vankri ees. See oli pidulik sõit ja selle jaoks oli tehtud pikki ettevalmistusi.

Uhe terve hommikupoole mukkis vanaonu vedruvankrit, mille ta kustki oli välja tirinud. Siis võttis ta suure võtme, läks aita ja tuli sealt tagasi kahe erekirju hobusetekiga, mis laotati toa ette kummelimurule tuulduma.

Ohtu tuli naabriperenaine meile piima tooma. Sellest peale, kui vanaonu üksi jäi, ei pidanud ta enam lehma. Enamasti lippasin ma ise õhtuti piima järele, aga naabriperenaine oli uudishimulik inimene — tema ei sallinud,

et külas tema teadmata midagi teoks sai, sellepärast tuli ta sel õhtul ise.

«Kuhu see peremees siis nüüd sõitma asutab?» küsis ta juba lävelt valju häälega. «Vedruvanker kohe välja toodud ja päeval pleekisid tekid muru peal. Miina juba paar aastakest mulla all — kas sõidad õige uuesti kosja?»

See oli pisut kohatu nali — vanaonu sai kevadel seitsmekümne kuue aastaseks. Vaatasin võõrastades naist, kes laiana ja tervisest lõkendavana kambri madalas ukseavas seisis.

Vanaonu ise luges akna all ajalehte ega vastanud kohe. Ta laskis lehe langeda ja tunnistas küsijat tükk aega üle prilli ääre. Siis ütles ta aegamisi ja tõsiselt, nagu poleks ta teise küsimust üldse naljana võtnud ega ka selle üle pahandanud:

«Sa, Liisa, oled ikka terane naisterahvas. Kõik päridavad mu käest, kuhu sa, Kaarel, sõidad. Aga sinul on kohe klaar — kosja, kuhu mujale.»

Naabrinaine kohmetas. Ta asetaski piimapurgi lauale ja lahkus kiiresti toast, uksele veel vanaonule üle öla kahtlustavat pilku heites.

Pahvatasin naerma: nii juhm oli Liisa suur punetav hobusenägu.

«Nüüd sa, onu Kaarel, löid ta küll tummaks.»

Aga siis kostis akna alt väga vaikselt ja väga tõsiselt:

«Sa, Katrin, ää naera kedagi. Liisal on õigus — kosja ma sõidangi.»

«Kellele siis?» Ma ei näinud kindlasti, targem välja kui naabri Liisa mõni minut tagasi.

«Ah kellele?» ja nüüd tabas mind omakorda üle prilli serva vanaonu uuriiv pilk. «Kasele sõidan kosja — igaüks ikka omaealisele.»

Tundsin äkki nagu kergendust. Mind oli ta tõsise pilgu all hetkeks haaranud rumal, ebamugav mõte, et kas ta ehk tõesti...

«Ah sõidad vana tuttavat kaske vaatama.»

«Sedasi neh...» ja vaikselt muheldes jätkas ta lehelugemist.

Enne magamaminekut tegi ta uuesti kasest juttu:

«On meil seal mäe peal enne Mõhandut jah üks nii-

suur ja vana. Ta oli juba siis maailmamaa tümikas, kui mina alles poisike olin.»

«Ihk polegi enam alles, kui nii vana on. Pehastas arata»

«Mis sa, linnalaps, ka puudest tead. Ei see pehasta. Selle süü on kõva.»

«Kust sina ta sisse nägid, kui ta alles kasvas!»

«Nägin,» ütles vanaonu ainult ja lisas mõne aja pärast: «Juba siis andis kahel mehel ta ümbert kinni võtta. Alumised oksad olid sama jämedad nagu see kask, mis meil siin kunturi õue peal kasvab.»

Teda kaske ma teadsin. Vahtisin vanaonu uskmatult.

«Ää vahi kedagi. Ega ma tühja juttu a'a. Küll varsti ise näed.»

«Aga võib-olla on vahepeal maha saetud,» ei andnud mina järele.

Vanaonu naeratas kannatlikult, nagu naeratatakse lapsele, kes kangekaelselt oma jonni ajab:

«Ei tema peale saag hakka...»

«Mis sa nüüd, vanaonu. Kui harilik ei hakka, siis elektrisaag võtab ikka läbi.»

Aga tema raputas ainult pead. «Ei ole teda ühti maha saetud. Kui ma juba vaatama sõidan, siis tean ka, et alles on.»

Hakkasin naerma: «Ega mul siis kahju ole, et ta alles on. Arvasin ainult, et kui ta nii vana on...»

«Ja põle üksi vana, vaid ka ilus», jätkas vanaonu vaikse uhkusega, nagu räägiks ta tõepoolest oma pruudist; kuigi pruudi vanadusega keegi ei suurusta. «Niisukest latva juba naljalt teist ei leia... Lehed on tal ka suuremad, niisukesed paksud ja nahkjad. Ja mis kõiks toredam — sügisel on teised kased ammu juba kollased, tema aga ikka veel roheline nagu jaanipäeva ajal.»

«Siis on ju kohe päris imekask,» ütlesin ma kerge nõõkega, mida aga vanaonu kas ei märganud või ei tahtnud märgata.

«Imet pole siin kedagi,» ütles ta rahulikult, «aga lihtsalt niisuke loomus. Inimesed ka — üks läheb noorelt halliks, teisel põle vanast peastki halli karva peas.»

Ta tõusis püsti ja hakkas aset ööseks üles tegema. Nõngiveerel istudes ja saapaid jalast tõmmates ütles

ta veel: «Ja ülepea on ta nüüd looduse kaitse alla võetud, või sedasi. Sealne koolmeister olema seda asja ajanud.»

Rohkem me kasest enam ei rääkinud.

Eile küttis vanaonu sauna. Enne vihtles tema, siis mina, aga leili oleks jätkunud veel poolele külale. Mõtlesin pikale sõidule mööda tolmust maanteed ja leidsin endamisi, et parem oleks olnud sauna kütta pärast reisi. Aga vanaonule ma seda avaldada ei tihanud.

Kui ma õhtul tema soovi kohaselt vanatare poolpimedas köögis pannkooke teemoonaks kaasa küpsetasin, tuli ta ise pliidi juurde, tunnistas mind kaua pealaest jalatallani ja ütles:

«Sul ikka on mõni teine hilp ka kaasas peale nende pükste.»

«On küll.»

«Pane siis homme kleit selga, et sa naisterahva moodi välja näeksid. Ega see pole mõni kes-teab-mis sõit. See on minul viimane — olgu siis ka viisipärane.»

Enne saunaminekut võttis vanaonu kapist oma halli kodukootud pühapäevaülikonna, harjas seda hoolega õues ja pani ta siis voodi ette toolikorjule rippuma. Seepeale läks ta suure rautatud kirstu juurde, mis seisis ahju kõrval ja milles ta hoidis oma «paremaid asju». Mõtlesin, et kas ta nüüd lõpuks võtab ühe neist siidsärgidest, mis tütar ja poeg talle Kanadast olid saatnud ja mis ta seni oli puutumata jätnud — ilusti tsellofaanümbrikus, nii nagu nad pakis saabusid. Kaua kohmitses vanaonu kirstu kallal ja pani siis toolile ülikonna kõrvale lihtsa valgest pesuriidest särki, munarebukollase siidist kaelaräti ja tumesinise, vähe kantud nokkmütsi...

Nii me siis nüüd sõitsime.

Kirevatest tekkidest me põlvedel tõusis vänget naftaliinilõhna.

Vanaonu istus sirgelt nagu noor peiupoiss. Sinise nokkmütsi alt vaatasid heledad lapsesilmad vaikse haredusega valget teepaela, mis me ees lookles. Kerge muhehus mängles ta suunurgis ja kadus eelmisel õhtul värskelt püगतud põskhabemesse. Kollane siidrätik läikis

pidulikult. See polnud tõepoolest mõni «kes-teab-mis» sõit.

Mul oli pisut jahe ja ebamugav kerges villases jakis ja õhukeses bembergkleidis. Aga sain isegi aru, et treeningpükstes poleks ma kuidagi siia väärrika vanaonu kõrvale sobinud.

Ilm lõotas tulla ilus. Ma olin siiski salaja peitnud taskukoti alla helekollase, keerulise lõikega vihmamantli: kuumal suvepäeval võib kergesti jääda äikese kätte. See vihmamantel oli seni nagu siidsärgidki lebanud rahulikult ja kasutult suure kirstu põhjas.

«Pane cmeti selga,» ütlesin ma vanaonule, kui ta vihmaga hakkas tallide juurde minema.

«Kuhu ma sellega,» lõi tema käega, «hobused hakkavad irvitama.»

«Müü siis maha. Mõni noor moenarr ostab hea meelega ära,» käisin mina peale, nagu oleks mul kahju, et keegi seda välismaa imet näha ei saa.

Vanaonu raputas ainult pead.

«Nagu mul rahast puudu oleks. On ta mulle saadetud — olgu siis ka minu. Ei hakka mina temaga peku-leerima.»

Ütles ja tõmbas selga kulunud vatijope ning vajutas nokkmütsi vihma kaitseks sügavamini pähe.

Pehmest villast helehall vest ja paksud vilttuhvlid olid ainukesed asjad, mida ta kõigist neist üle lombi tulnud uhkustest kandis. Ja ma polnud praegugi päris kindel, kas äikesevihm, mis kuski keset lagedat meid tabaks, sunniks teda helekollast vihmamantlit selga tõmbama.

Mann laskis kergelt sõrki, loopis pead üles ja alla ning hirnatas vahel rõõmsalt, nagu oleks tal aastaid turjal mitte kolmteist, vaid kolm.

«No mis sa lõõbid,» noomis vanaonu muhedalt. «Justkui põleks enne maanteel sõit.»

Aga ega Mann olnudki tükil ajal lausa lustisõiduvankri ees mööda laia maanteed traavinud. Ikka oli tal olnud järel vedada kas vängelt haisev sõnnikukoorem, kolisevad piimanõud või rasked jahukotid. Või pidi ta sügisel porisel põllul sammu pidama kartulivõtjatega, kes oma korve tema taha rakendatud kartulikasti tühjendasid.

Mõni ime siis, et kõva, tolmuselt lõhnav maantee ja kergelt järel veerev vedruvanker Manni rinna noorusliku elurõõmuga täitsid.

Hobused olid olnud kogu elu vanaonu ainuke kirg. Manni oli ta ise kasvatanud. Kui ta kolhoosi tallimeheks valiti, hakkasid kurjad keeled kohe sarjama: uus tallimees hoolitsevat ainult oma Manni eest.

«Valet ajavad,» ütles vanaonu, kui jutt ka tema kõrvu ulatus. «Mina hoian neid kõiki ühte viisi. Aga kui ma Manniga vahel sõnakese kauem juttu a'an, siis on see minu ja Manni asi ega põle kellegil selle kohta ütlemist.»

Mind oli alati huvitanud, milles see jutuajaminne seisis. Nüüd võisin oma kõrvaga kuulda; ja ega see olnud ainult ühepoolne jutt:

«Noh, Mann, kas on teisem kui sõnnikuvankrilt vedada?»

Mann hirnatas vastuseks.

Siis laksutas vanaonu keelt:

«Kas teeme kosjasõitu, Mann?»

Mann loopis uljalt pead.

Mõnesaja meetri järel kostis vankrilt:

«Nad a'avavad muidu juttu, Mann, et sa vana oled.»

Mära vaatas volksti silmavalgete välkudes selja taha ja astus tõepoolest nagu jõudsamalt.

«Edev teine,» pilgutas vanaonu mulle silma. «Naisterahva veri — lööb hobusegi juures välja.»

Aga seks korra oli ta küllalt rääkinud.

Me sõitsime tükk maad vaikides.

Päike oli kõrgemale tõusnud. Mul hakkas soojem. Oli nii imeliselt hea olla: maantee tolmas, kahel pool teed lõõritasid lõokesed põldude kohal.

Mulle meenus õhtu mõned päevad tagasi. Vanaonu istus akna all ja vahtis üksisilmi maanteele, mis kadus otse punasesse päikeseloojangusse. Käed oli ta asetanud enda ette lauale. Need olid suured, soonilised, palju tööd teinud käed. Paistis, nagu tunneksid nad piinlikkust niiviisi jõude laual lebades. Siis, pööramata pilku maanteelt, ütles vanaonu: «Mina sõidan. Tuled sa kaasa, Katrin?»

Nagu kõik sõnaahtrad inimesed, pidas ta pooled oma juttudest mõttes maha ja üllatas sind siis äkki nagu

laupi visatud küsimusega. Olin sellega harjunud, seepärast vastasin:

«Kuhu siis, vanaonu?»

«Mõhandule. Olen selle mõttes läbi klaarind. Nüüd on kõige etem sõita: põllud on täies rammus. Tee on sealasi väga ilus.»

Tal oli õigus. Kui kerge hommikutuul küpsest viljast üle jooksis, lainetas põld õlgkollase merena.

Mõhandu oli vanaonu Kaarli kodukoht. Seal tuli ta kunagi ligi pool sajandit tagasi siia Uue-Toomale kodu-vaiks. Nüüd tahtis ta veel kord oma sünnipaika külastada, aga ta ei tahtnud sõita üksi, vaid kutsus mind kaasa. «Seltsis lõbusam,» naeratas ta kuidagi vabandavalt.

Meid sidus vanaonuga imelik sõprus. Olin viimastel aastatel kõik oma suvepuhkused siin Uue-Toomal veetnud. Mitte ainult sellepärast, et mul kahju oli vanaonust, kes peale vanatädi Miina surma ihuüksi jäi, vaid mulle lihtsalt meeldis siin.

Sõja ajal põles uus elumaja maha ning vanaonu koos naise ja kolme lapsega tagasi vanatarre. Vanatares asusid eluruumid, rehi ja karjalaut kõik ühe katuse all. Toapoolne ots oli tahumata palkidest, laut ja rehi kivist. Õlgkatuse oli üleni sammaldunud ja keskelt nõgus nagu vana tööhobuse selg. Laudapoolses otsas, üsna katuseharja lähedal, kasvas samblast väike kaseke. Igal suvel, kui tallu tulim, vaatasin kohe järele, kas katusekaseke on veel alles. Muidugi oli ta alles ja vaksa võrra pikemgi. Kevadel ajas ta rõõmsalt punge ja sügisel kolletas nagu ta suured sõsaradki ning vaevalt ta ise taipas, et kasvab lausa maa ja taeva vahel.

Tares endas lõhnas imepärastelt vanade rõivakirstude, rehesuitsu, värskelt küpsetatud leiva, koirohu ja kadakakibus hapnenud piima järgi. See lõhn oli nagu vana hea tuttav, kes kohe, kui madalast uksest üle kõrge lävepaku astusid, vastu tuli ja «tere tulemast» ütles. Kambril olid tillukesed aknad ja õhtuti laulsid seinapragudes kilgid.

Vanatare-esine õu oli kaetud kummelimuruga, millel oli mõnus palajajalu astuda. Elutoa akende all kasvas paar sammaldunud õunapuud ning mõned punase sõstra põõsad. Siin oli hea lesida ja lugeda.

Vanaonu nägin harva. Kui hommikul üles tõusin, oli ta juba talli juurde läinud ning tihti ei käinud ta kodu lõunalgi. Nii nägime teineteist alles õhtul. Enamasti polnud meil ka siis suurt juttu. Ainult kui midagi väga tähtsat oli juhtunud, andis vanaonu mulle aru. Nagu «Maaral sündis täna varss, ilus raudjas — tärn otsaes...», või: «Juku hakkas tagumist jalga laapama — tarvis tohter kutsuda...» Tihti mõtlesin, kas must ongi vanainimesele seltsi: näeme nii harva ja siis ka enamasti vaikime. Aga ühel õhtul, kui ma parajasti sööki lauale panin, ütles vanaonu: «Hea ikka, kui sa siin oled.» Selle ainsa napi lausega, millele ma isegi midagi vastata ei osanud, ostis ta kõik mu suvepuhkused endale.

Kohendasin vankritekki oma põlvedel.

«Millal sa, vanaonu, viimati Mõhandul käisid?»

«Sest saab nüid juba üle paarikümne aasta. Antonist pojaga käisime. Tema mässas kangesti nende perekonnakirjadega. Tahtis ikka teada, kes kelle isa ja kust keegi pärit. Noh siis sõitsimegi. Kiriku juures käisime ja sealt edasi Mõhandul.»

Ta vaikis ja muutus kuidagi nukraks.

«Näe, kus Anton nüid... Mis sa arvad, kas ta peaks ka siia tagasi tahtma?»

«Kindlasti tahab. Sa elad siinsamas kodumaal ja ka kisub sünnikoha poole — kuidas siis teda mitte.»

«Seda jah... Helmist tütar ikka kirjutab, et tunneb igatsust või sedamoodi, aga Anton ei ütle selle koha pealt kedagi... võib olla, et meesterahvas... sellepärast... Kui sündis, siis ma ikka rõõmustasin, et esimene ja poisslaps. Saab talule peremehe... Kõik läks teistmoodi... arstiks hakkas, ja nüid veel hoopis ära...»

Ta ohkas sügavalt. «Eks mina olnd algusest peale selle äraminemise vasta, aga kesse siis vanainimest kuulda võttis. Muudkui laeva peale ja ära...»

Ma ei osanud midagi lohutavat öelda ja nii sõitsime tüki maad vaikides.

«Kas ma sulle Kati ja Mari pilti näitasin?» küsis vanaonu lõpuks ja ta hääles oli sunnitud reipust.

«Näitasid, näitasid.»

«Kenad tüdrukud, eks...»

«Väga kenad...»

«Jah, aga...»

«Mida siis, vanaonu?»

Ta ei vastanud kohe.

Kuidagi sissepoole pööratud pilguga vahtis ta põlvedele laotatud eredale hobusetekile.

«Kedagi... Niisama, et — justkui võerad...»

«Noh seda muidugi. Marit pole sa ju üldse ihusilmaga näinud.»

«Ega ma sellepärast. Aga kui nii vaatad — ei ole isasse ega emasse... Ega ka sellepärast... Nad on nii hoopis isemoodi, nii...» Ta otsis õiget sõna, mis korrapäalt ära ütleks, mida ta mõtleb. Ei leidnud ja vaikis kohmetult.

Mõtlesin suurele värvilisele fotole, mida vanaonu talletas oma «paremate asjade» kirstus. See kujutas kahte ilusat ja naeratavat ameerika tütarlast.

Juhtusin suvel parajasti Uue-Toomal olema, kui mõni aasta tagasi Kanadast pojalt esimene kiri tuli.

Vanaonu, kes sel ajal luges veel ilma prillita, seda kirja siiski ei lugenud. Ta pööras masinal kirjutatud lehte mitu korda uskumatult käes ja ulatas siis mulle: «Loo sina. Mu silm hästi ei seleta.» Käsi, mis kirja ulatas, värises.

Kiri oli lühike. Poeg lootis vanemad tervetena eest leida. Ise oli ta seal uuesti ülikooli lõpetanud ja töötas arstina. Pere oli vahepeal tütre Mari võrra kasvanud.

Kirja lõppu oli lisatud tüüpilises ameerika standardkäekirjas: «Many hearty greetings for our dear grandfather from Kate and Mary.»

Takerdusin lugemisel.

«Siis veel Kate ja Mary tervitavad,» pomisesin lõpuks.

«Kes need peaks olema?» küsis vanaonu üllatunult.

«Pojatütred ju, saadavad sulle palju tervisi,» ütlesin äkki ebaloomulikult kõvasti, nagu ei kuuleks vanaonu hästi.

«Kuda sa nende nimed ütlesid olema?»

«Kate ja Mary...» kordasin üha valjusti ja tundsin end ebamugavalt.

«Keit ja Meeri...?» vangutas vanaonu imestunult

pead. «Ei tea miks sedasi. Kirjas seisis ju, et noorema nimi on Mari. Ja vanem on Kati. Teda ma mäletan veel hästi — oli poolteisene, kui minema läksid. No loe aga, loe, mis nad ka kirjutavad.» Ja ta näkku tekkis see rõõmus ootus.

«Nad kirjutavad inglise keeles, vanaonu — tervitavad südamest,» ütlesin ma ikka ebaloomulikult kõva häälega.

Ta vaatas mulle uurivalt otsa ja muutus äkki tõsiseks.

«Või kohe inglise keeles... Tea, kas niisama uhkuse pärast, või ehk ei oskagi eesti keelt?»

Vaikisin. Mida olekski mul olnud öelda?

Laupäeval pärast sauna kirjutas vanaonu vastuse. Mina olin vahepeal poest tinti, paberit ja sulgi muretsenud. Sulgi tõin mitut sorti. Vanaonu proovis nad kõik järgemööda läbi ja valis siis meelepärase välja. Tema kirja ma ei lugenud. Aga ta kirjutas seda terve õhtu, kuigi paberil sai ainult üks lehekülg täis. Võib-olla pani ta kirja lõpus pojale südamele, et see tütardele ka ema-keelt õpetaks.

Vaatasin vanaonu kõrvalt. Ta istus endiselt sirgelt, aga lapselik elevus, mis sõidu algul ta nagu valgustas, oli kustunud. Mulle tundus, et ta minuga jälle vaikselt juttu ajas. Nii ta ütleski lõpuks:

«...viimases kirjas seisis, et oli endale uue autu ost. Üks kallim virma. Niisuke tühja uhkuse tagaajamine — tea kuhu see välja viib?»

Ohjad ta peos olid lõdvale langenud ja Mann lonkis tujutult.

Meie ilusti alanud sõit ähvardas äkki kuhugi kurbade mõtiskluste rappa joosta. Haarasin vanaonu käest ohjad.

«Tühja neist autodest. Igaüks elab omamoodi. Teine maa, teised kombad. Näe meie jälle sõidame vedruvankriga — ja niisugust sõitu nemad seal ei saa.»

«Seda küll,» naeratas ta vaikselt. Siis nagu raputades endast midagi, lisas naljatledes: «Nähva sellele meie mooturile natuke ohjadega, muidu jääb aiste vahele magama.»

Nähvasin ja Mann hakkas jälle kergelt sõrki laskma. Kiiremalt keerlevad rattad näisid minema keeruta-

vat ka vanaonu norumõtted. Ta müksas mulle külge ja pilgutas kavalalt silma: «Eks meiegi oleks võinud autoga...»

Jah, eks meiegi oleks võinud autoga...

Kui vanaonu läks esimehe käest Mõhandule sõiduks Manni küsima, ütles see: «Mis sa, Uue-Tooma Kaarel, selle hobusega mööda maanteed logistad. Mõhandu vahet käib ju buss.»

Neda ütles esimees vihuti, sest kõik teadsid, et vana talimees hoidis hobuseid ja seetõttu autosid silma-otsaski ei sallinud.

«Kui ma oleks taht bussiga sõita,» vastas vanaonu, «aga ma siis sinu käest oleks tulnd Manni küsima.»

«Noh, kui bussiga ei taha,» andis esimees järele, «ma annan sulle villise — sõida sellega. Võid igast külanavast sisse pöörata.»

«Taha ma su villist ega kedagi,» ütles vanaonu. «Anna Mann — vanker on mul endal.»

«Seda maad on ju üle kolmekümne kilomeetri,» käis esimees peale. «Kes nii pikka teed siis nüüd aatomiajastul veel hobusega sõidab.»

«Aatum või mitte — mina sõidan hobusega,» jäi vanaonu kindlaks.

«Masinaga saab ju ometi rutem.»

«Kui nii vähe on elada jäänd nagu minul, siis on aega küll.»

Aga esimees ei jätanud. Ta pilgutas noorele traktoristile, kes parajasti kontorist juhtus olema, mõistvalt silma ja ütles:

«Nii pikk maa — ajad viimaks veel hobuse ära.»

Nüüd sai vanaonu pahaseks.

«Sa, Saare Kustas, a'ad lapsejuttu. Sind sitta põlnd veel ilmas olemaski, kui mina juba oskasin hobustega ringi käia. Kui ei taha anda, siis ütle ei, aga ää vana-inimese kallal lõõbi.»

Nii saigi vanaonu Manni ja nii me nüüd siis sõitsime vedruvankriga.

Päike oli juba kõrgele tõusnud ning maanteel muutus elavamaks. Meile vurasid vastu ja meist vurasid mööda veoautod ja omnibussid.

«Mis nad peaks tormama. Ainult tolmu keerutavad üles,» pahandas vanaonu.

Hakkasin naerma.

«Küll need autod käivad sulle hinge peale.»

«Mis minul neist, aga näed ise, kuda tee täis tolmuvad — sammu ka ei näe ettepoole...»

Lõpuks harjusime nii autode kui tolmutugi — kummastki polnud pääsu. Rukis kahel pool teed õõtsua laia lainega laisaks jäänud tuules. Ja kui parajasti autod mööda ei vuranud, võis kuulda lõokese muretut lõõritust põldude kohal.

«Lõokese otsib ikka hääle järgi kätte,» algas vanaonu peale pikka vaikimist, «tuleb ainult teraselt vaadata. Ööbikut on hoopis raskem üles leida. Mina olen teda ainult üks kord ihusilmaga näind, siis kui noormehena...» Ta kas ei lõpetanud lauset või kadus ülejäänud raske veomasina mürinasse, mis meist piimanõude kolisedes mööda kihutas.

«Siis kui sa noormehena koos tädi Miinaga toominate all patseerimas käisid...» nõokasin mina, kui tolmu oli lahtunud ja me jälle teineteist kuulda võisime.

Vanaonu jäi tõsiseks.

«Ei, see oli keegi teine...» ütles ta ainult.

«Oh-hoo — tädi Miina polnudki sul siis ainuke!» tahtsin samas toonis jätkata, aga midagi ta näos keelas mind seda tegemast. Ta vahtis otse enda ette ja naeratas kohtlaselt nagu laps, kellel on oma saladus, mida ta teiste eest varjab.

Alles tüki aja pärast ütles ta:

«Ega Miinaga põlekski saand ööbikut kuulama minna — ta suu ei seist ju silmapilkugi vakka.»

Mäletasin vanatädi Miinat hästi. Ta oli pisike käbe eit, tõmmu kortsus näoga, milles särasid kaks erka pruuni silma. Juustes olid tal siis, kui teda viimati nägin, ainult üksikud hallid niidid ja ta samm oli kerge nagu noorel tüdrukul. Aastaid oli tal aga juba seitsekümme ühe. Teda jätkus igale poole, ja kuhu ta ise minna ei jõudnud, sinna ulatus ta hää. Ta rääkis vahetpidamata ega olnud millegagi rahul. Isegi lehma lüpses tõreles ta nendega. Kord oli vanaonu ise ta kohta väga tabavalt öelnud: «Kui ta töö peale nii maias põleks, võiks teda mustlaseks pidada.»

«Aga sa ikka armastasid teda?» küsisin äkki eneselegi unustamatult.

Vanaonu heitis mulle kiire kohkunud pilgu.

«Keda?» küsis siis vastu.

Ta ei oleks pidanud nii küsima ja ka mitte nii kohkunult vaatama. Ma ei tahtnudki saada saladuse jälile, mida ta nii kaua oli eneses kandnud.

«Tädi Miinat muidugi...» vastasin kuidagi möödammines.

Ta võttis mu käest ohjad, lõi nendega kergelt vastu Manni külge ja ütles siis:

«Mis ta nüüd armastus või... Aga eks ma olnd ta kärinaga harjunud...»

Ma mõtlesin äkki: võib-olla ongi kõik see, mida me nii kõlavalt suureks armastuseks nimetame, lihtsalt harjumus. Ja kurbus, mida tunname, kui sureb inimene, kellega harjunud oleme, polegi muud kui ebamugav vajadus end elus uuesti sisse seada. Aga seal vanaonu heledates silmades kumas midagi vaikset ja sooja, kui ta ütles:

«Ei, see oli keegi teine...»

Ma ei pärinud enam. Niisugusel sõidul nagu see tuleb küsimustega ettevaatlik olla...

Sõitsime veel kilomeetrit paar mööda suurt maanteed ja keerasime siis kõrvalteele.

«Siit on terike rohkem maad kiriku juurde, aga selle eest vaiksem. Vanasti käidi ikka siitkaudu. Uus tee ehitati alles mõni aasta tagasi,» ütles vanaonu.

Alles mõni aasta tagasi! — aga juba andis see end vanal teel tunda. Ta veered olid rohtu kasvanud, kraavipervel vohasid kõrged karuohakad. Siin oli imeliselt vaikne, seda enam, et tuul, mis meile otse vastu puhus, suure maantee müra ja tolmu kõik selja taha kandis. Meie oma vedruvankri, kireva hobuseteki ja kergel sõrki laskva Manniga sobisime siia aga rohkem kui suurele maanteele.

Siis hakkas mõne aja pärast eemalt mootoripõrinat kostma. Näha polnud midagi. Vanaonu kuulatas.

«Juba leikavad. Ega kedagi — august käe. Oli meil viimne aeg sõita: mulle meeldib põld, kui ta veel pead kannab.»

«Aga lõigatud põld viljahakkidega on ka väga ilus.»

«Palju see neid viljahakke nüüd enam näeb. Käivad selle kombiineriga üle — ainult põhuhunnikud jäävad maha... Oled sa vaadand, missuguse kõrre see jätab justkui meie kunturiplika juuksed — üks salk pikem, teine lühem. Nagu oleks nüri kääridega lammast niidetud.»

Nii pikka sarjamist polnud ma vanaonu suust veel kuulnud. Muigasin.

«Sa ikka ei salli neid masinaid...?»

«Mis mina, aga põld ei sallil!»

«Sinu meelest hobust sallib rohkem?»

«Seda neh.»

See oli vanaonu ammune teooria, ja väga inimlik teooria, sest ta trotsis kangekaelselt kõiki fakte. Seda oli võimatu kummutada andmetega suurtest viljasadadest või kirjeldustega hiigelpõldudest, mida hobustega üldse ei jõutaks harida. Kord luges vanaonu lehest, et kuskil kolhoosis väetati põldu lennukilt. «Ära narrivad põllu,» ütles ta pahaselt. Ta hinge lihtsalt ei mahtunud, et hobused põllult nii armutult kõrvale tõrjuti.

Kui ühel päeval mingi mootoririkke tõttu jahukoorim, mis ähvardas vihma kätte jääda, veoautolt kiiresti hobustele ümber laaditi, võidurõõmutses vanaonu. Ta askeldas ise koormate vahel ringi ja kordas igaühele, kel mahti oli teda kuulata: «Sedasi, sedasi... vankri mootur juba rikki ei lähe...»

«Kas see meie mootor väsimas ei hakka?» küsisin nüüd. «Ehk tahab puhata?»

Õigust öelda olid mul endal põlved kauaest istumisest kangeks jäänud ja ma tahtsin jalgu sirutada.

«Ah Mann või? Tema pärast ää muretse. Mann põrutaks joonega Mõhandule. Aga eks me kiriku juures tee peatuse. See põle enam kaugel.»

Torn oli ammu suurele maanteele paistnud, nüüd hakkasid eemalt kerkima ka alevi majade katused. Alevi vahel oli munakivisillutus ja meie raudrehvidega vanker tekitas siin kenakest kolinat. Teemaja ees seisis omnibuss turistidega. Vanaonu nähvas märale ohjaga.

«Näita nüüd ka, Mann, kuida üht õiget sõitu tehakse!»

Nagu oleks ta taibanud, ajas Mann oma vana kaela uhkelt looka ja sõitis oma kiireimas traavis turistidest

mööda, kelle päikeseprillidest varjatud pilgud meid uudistavalt saatsid. Mulle tundus, et vanaonu kollane kaelarätt ja kirju hobusetekk meie põlvedel sel hetkel eriti eredalt kiiskasid.

Kirik asus alevist pisut eemal, väikesel künkal. Kiriku taga, künka kõrval oli surnuaed, mida piirasid põlised vahtrad ja pärnad. Surnuaia värava kõrval seisis ikka veel vana lasipuu, koidest ja hobustest näritud. Selle külge sidus vanaonu Manni ja viskas talle vankri põhjust sületäie värsked heinu ette.

«Eks meilegi kulu kehakinnitus ära,» ütles ta siis, ja võtnud vankrist korvi teemoonaga, hakkas käbedal vanainimesesammul piki surnuaia müüri nõlvakust alla astuma. Tal pidid siin kõik nurgad tuttavad olema, sest peagi leidis ta tasase muruplatsi, mida tee poolt varjasid tihedad lepapõõsad ja kust oli võimalik jälgida Manni, kes lasipuu ääres mõtlikult heinu krõmpsutas.

Sõime vaikides. Meie ees laius niidetud luhapealne. Pahemat kätt, üle lagunenenud surnuaiamüüri võis näha paari eidekest reha ja labidaga haudade vahel kõõbitsemas.

Vaatasin uudishimulikult vanaonu — kas ta mõtles surmale? Ta näost oli raske midagi lugeda. Kogu ta tähelepanu näis olevat keskendunud söömisele. Mütsi oli ta asetanud enda kõrvale murule. Liigendnoa otsaga võttis ta võitopsist võid, määris seda ühe suutäie jaoks leivale, murdis noaga suutäie lahti ja pistis suhu. Siis lõikas kõvaks keedetud munast tükikese, kastis soola sisse ja pistis suhu. Ta liigutused olid aeglased, aga ta heledates silmades oli jälle see imelik sissepoole pööratud, lapselikult kohtlane pilk.

Kui ta söömise oli lõpetanud, pühkis ta noa rohu sees puhtaks, vajutas kinni ja pistis taskusse.

Tõusime püsti.

«Korv vii vankrisse tagasi. Siis astume surnuaeda sisse.»

Ta ütles seda lihtsalt, nagu «astume tuttavate poole sisse».

See oli vana surnuaed — juba üle kümne aasta ei maetud siia enam. Vanatädi Miina haud asus uuel surnuaial, kuhu oli siit paar kilomeetrit. Sellepärast olin huvitatud, kelle hauale vanaonu tahtis minna. Ta astus

kärmesti, peatus vahel, vaatas tunnistades ringi, laskis mind ristidelt nimesid lugeda ja läks siis jälle edasi.

Lõpuks jäi ta ühe rohtunud haua ees seisma. Raudriist haua peatsis oli küljeli vajunud. Tuhmunud vaskplaadilt veerisin vaevu «Maria Kadak» ning sünni- ja surma-aasta. Arvutasin kiiresti: Maria suri oma seitsmeteistkümnenadal eluaastal; vanaonu Kaarel oli siis kahekümne kahe aastane. Nüüd oli sest möödunud üle poole sajandi. Tuimade ja kainete arvude keel on vahel väga kõnekas. Nende mõne minuti kestel, mis me kahekesi Maria Kadaka haua ees seisime, hakkasin ma kogu vanaonu elu nägema mingis uues valguses. Vaikseks ja tossikeseks oli teda kogu eluaeg peetud; meheks, kes kõiges oma käreale ja kräbedale naisele järele andis ning iseseisvalt õieti millegagi hakkama ei saanud. Aga võib-olla oli kõik see, mis ta elule hoogu ja mõtet oleks andnud, maetud siia kõrbenud orasheina ja äraõitsenud meelespealilled alla.

Vanaonu oli mütsi peast võtnud; ta juuksed olid pea-laelt nii hõredad, et roosakas nahk neist läbi helkis. Käed risti, seisis ta seal ning tema huuled liikusid tasakesi. Luges ta palvet, mille lugemist haua ääres tava ja harjumus talle sisendasid?

Aga ta mõtted viibisid mujal. Vaikne rõõm, mis oli kaugel surmast, kumas ta näol.

«Teda hüüti Manniks,» ütles ta, kui me kirikumäelt alla sõitsime ja Mõhandusse viivale teele pöörasime, «Kadaka Manniks... Päev otsa lõõritas laulda... kõik kostis meile... olime üleaedset. Tema oli, teistmoodi kui Miina... niisuke tasane...»

«Temaga sa käisidki ööbikut kuulamas?»

«Kelle muuga siis...» Vanaonu naeratas äkki: «Linalakk oli... kahe patsiga...»

«Ja silmad olid sinised?»

«Kuda muidu...»

Meil oli mõlemal korraga hea ja kerge olla — nagu istuks see sinisilmne linalakk Mann kolmandana vankril ja lõõritaks laulda.

«Millesse ta suri?»

«Rõugesse — need võtsid sel sügisel Mõhandust mitu inimest.»

Rõugearmiline Mann! Ei, parem, et ta suri. Ma ütlesin seda ka vanaonule, aga tema raputas pead.

«Ega ma teda näu pärast... Minu jäuks oleks ta ka armidega ilus olnud.»

Ta vaikis kaua.

«... sest peale, kui ta suri, põle ma enam elust täit mõnu tund.»

Ta ei olnudki seda öeldes kurb; mälestuse rõõm, mis Manni haua juures seistes ta nägu kaunistas, kumas endiselt ta silmadest.

«Aga ikkagi võtsid tädi Miina naiseks.»

Ta muheles.

«Ega mina teda. Tema võttis minu... Käis nagu vari kannul.»

«Kuidas ta sai sul kannul käia, kui teineteisest nii kaugel elasite?»

«Mis see kolmkümmend versta siis ära ei ole. Ja tal olid sugulased Mõhandul... Ei mina tea, mis ta must nii taga ajas.»

«Küllap sa olid kena noormees.»

Ma kahetsesin kohe, kui olin seda öelnud; see nõökav toon ei sobinud meie praeguse meeleoluga.

Vanaonu ei näinud seda õnneks siiski märkavat. Ta ütles lihtsalt:

«Kedagi ma põlnd. Aga temal oli niisuke loomus, et kui midagi tahtma hakkas, siis enne ei jätt, kui oli kätte saand.»

Mann lonkis jälle sammu — vanaonu oli unustanud ohjad oma käes. Ta jätkas vaikselt:

«... mina tahtsin ainult Mõhandult ära ja Miina oli nii hoopis teistmoodi kui Mann... sedasi justkui oli kergem...»

Viiskümmend aastat elas ta truult tõmmusilmalise ägeda Miina kõrval, sigitas temaga lapsi, laskis end sõnakuulelikult käsutada ja talus vaikides kõik tõrelemised. Aga nüüd, kui ta elu mõõt hakkas täis saama, sõitis ta säraval hilissuve hommikul heledapäise ja tasase Manni hauale ning unustas sisse pööramast uude surnuaeda, kus puhkas Miina.

«Ja Manni järgi panidki sa märale nime?» küsisin ma lõpuks, kui olime kaua vaikides sõitnud.

Ta nagu ärkas ja tõmbas ohjad pingule.

«Hobusele võib igaühe nime panna — hobune ei tee ühelegi nimele häbi,» ütles ta siis peaaegu pahaselt.

Aiste vahel liigutas Mann kõrvu, nagu saaks ta mõne jutust aru.

Vaatasin ringi. Päike seisis kõrgel, paistes läbi kahvatu vina. Kõigi küpsete viljade rauged soojus näis õhu raskeks muutvat — oli lämmatavalt palav. Lükkin vaiba põlvedelt alla.

Kaugel ees sinetas uduselt metsaviir. Seal kuskil oli tee ääres künkas ja sellel künkal kask — suurem ja ilusam kui kõik teised.

«Ka kase juures käisid sa Manniga?»

«Kelle muuga...»

«Sellepärast sõidadki nüüd kaske vaatama?»

«Sellesama pärast...»

Ta naeratas endamisi.

«Viimasel jaaniööl leikasin endi nimed tüve sisse. Tea kas peaks veel alles olema?... Mann veel keelas, et ää leika — puul on valu... Tema oli niisuke — puule ka kartis valu teha...»

Tee tolmas. Niidetud luht kahel pool teed lõhnas värske heina järgi.

1960

Uno Laht

HIINLASTE HAUD

Kakskümmend üks aastat tagasi, samal suvel kui Kristjan Palusalu Berliinis maailma kangemaid kaelu murdis... jah, samal suvel, või õigemini küll augustis, enne koolide algust, ronisid kaks poisikest üles Vapramäele. Te muidugi teate, kus Vapramägi asub? Jah, Tartu—Valga raudtee ääres, natuke maad enne Peedu peatust, paremat kätt. Põhjast hõlmavad teda Elva jõe käänak, hõre kõrkjastik ning luhahainamaa. Raudteepoolsel pervel peaks leiduma ka sarapuupõõsaid, kui mind mälu ei peta... Mägi ise turritab sinkjas-tumeda metsaküüruga ning tundub seetõttu kõrgem kui tegelikult on. Aga neile poisikestele kakskümmend üks aastat tagasi paistis Vapramägi veelgi suurem ja salapärasem, nagu ta nimigi on.

Päris üleval harjal, kus hämarad metsarajad ristuvad, avanes lapike lagedat. Ja selle päevavalguses

rohetava paljaku keskel seisis üksipäini igivana päin. Alt andis teda mitmel täismehel ümbert võtta, ja kui sees, tüveõõnsuses, karjuda, kõmises kui kellatorn.

Poisid jäid huviga metsahiiglast vaatama. Eriti linnapoiss. Ta polnud veel kordagi Vapramäel käinud, ehkki nende perekond siinsamas Peedul suvitas. Linnapoiss oli kõhnuke kael, kuid seda laiemad kõrvalestad, üsna puhtad ja roosakalt-läbipaistvad; tedremunakirju nõbina, alati nagu imestusest pärani silmad ja pesuharjaga sarnanev pleekinud tukk, põetud, aga ometi püstakil. Ta oli maakonnalinnakese progümnaasiumi esimese klassi «priimus», väga elava kujutlusvõimega juturamatute-neelaja, korralik «noorkotkas» ja sügavalt veendunud isamaalane. Kaheteistkümne-aastaselt jõngernannilt rohkem nõuda oleks ju lausa ülekohus...

Niisiis, linnapoiss uuris ja imetles. Oh ei, teda ei paalunud taskunugadega lõigatud nimetähed ega noolte läbistatud südamed. Isegi maapoisi juttu öökullist, kelle päevaseks tukkumispaiaks olevat tüveõõs, kuulati poole kõrvaga. Linnapoiss oli hingelaadilt romantik. Ta käis ringi ümber puu, taganes aupaklikult, tuli jälle tiheda lehekatuse alla, vahtis pea kohal väänlevaid okasid, konksu kasvanud ja kähmulisi nagu vana talumehe käed. Aga mõtted sõudsid tal hoopis õhulisemat rada...

Loetu ja kuuldu segunesid poisi vastuvõtlikus fantaasias mingiks muistseks hiietamme müüdi. Kujutluse rühisevail tiivul hõljus ta kauge mineviku muinasmaale, kus vööni habemega Vanemuine mängis kuldsel kandel, kus Murueide tütreid tantsisid, lillepärijad peas. Ja seal, Kungla rahva hiietalituste sõõris, suitseva urikivi ees, põlvitas Sakala vanem Lembitu, sini-must-valge lindike lehvimas pikkades juustes, põlvitas ja suudles Kalevite jälleleitud mõõka...

«Taas Taara tammikutes
veel kuulen kanget häält.
Kõik ennemuistsed tuuled
ei ole kadund säält!»

Maapoisi naeruturtsatus tõi ta tagasi maapinnale.

«See oli Carl Robert Jakobsoni luuletus... Ma deklameerisin seda aktusel!» ühmas linnapoiss nagu vabanduseks.

Maapoiss ei vastanud musta ega valget, külitas rohus edasi, soni silmadel, ainult heinakõrs liigahtas suunurgas. Kas tuli see tuimus lämbest lõikuskuu päevast, loomupärasest vaimuloidusest või heatahtlikust üleolekust — mine võta kinni!

Igatahes löid linnapoisi kõrvad õhetama ja sedapuhku mitte häbelikkusest. «Ma võin kihla vedada...» hüüatas ta väljakutsuvalt, «...siin kohises kord Taara tammik ja leegitsesid urituled!»

Laineline lätuserv kerkis. «Är võlsi, tuu om ju pähn! Ja prõlla om sii riigimõts... tuld tetä on kõvaste kii-lätü!» Keegi ei võinud seda paremini teada kui tema, kohaliku metsavahi poeg. Nende taregi asus sealsamas mäe all, käega katsuda.

Aga maapoiss polnud sugugi nii lihtsameelne kui ehk pealtnäha paistis. Küllap aimas temagi oma kaaslaste huvide laadi, ega ta muidu lepituseks pakkunud: «Meil on tan viil soldanite havva!»

«Soldatite hauad... kus kohas? Kes sinna maetud on?»

«Tan, mäe all, kon mi haina... Na omma hiinlaste havva.»

Muidugi tahtis linnapoiss hiinlaste hauda näha. Ta oli ju loomu poolest romantik.

*

Kõrges kolletanud lõikheinas võis neist igaüks mööda jalutada, kes kohta täpselt ei teadnud. Madalad rohtukasvanud mättakühmud raudtee ääres, ei kääpakinku, ei kivist ebajumalaid ega hiina tähevigureid.

«Punantse hiina komunisti...» kinnitas küll metsavahi poeg, ent linnapoiss oli üsna pettunud. Vabadussõja Muuseumi seinal rippusid mõned luust peadega pussid, väikesed lohed ja muud koletised peale nikerdatud. Kooli ekskursiooniga Tallinnas käies oli ta neid vahtinud seesmise värinaga, sest kes pole lugenud hiinlaste hirmsatest piinamisviisidest... Ja kui need kollanahksed kurjategijad juba Londonis endas niimoodi märatsevad (nagu «Rahvalehe» jutusabades kirjutatakse), kus ometi kõikvõimas Scotland Yard tegutseb, mis oleksid nad siis meie väikeses Eestis korda saatnud! Nii oli ta seal muuseumis mõelnud.

Aga praegu, vaadates neid rohtukasvanud hauaasemeid, kadus igasugune põnevus. Kalmud näisid nii armetud sinise Vapramäe taustal, nii madalad ja maha jäetud, et hakkas neist nagu halegi. Ta pilk otsis maast roostetanud püssirauda või padrunipidet, kuid ei leidnud.

Aga siis märkas linnapoiss kahkjäs-punaseid pleekinud moone, mis kasvasid piibelehtedega segamini, nagu juhuslikust seemnest pudenenud. Ega ta olekski vist pärinud, kui seal, keset kulurohtu, poleks lamanud veel üks peenra-lillekimp, vihmadest luitunud vartega otsekui mullune linapeo.

«Konstaabli-härra käve meil ka ja küsse, et kas esä tiid, kes na lille havva mano veivä?» Metsavahi poeg kaapis kägardatud soni küljest põidlaküünega mingit vaiguplekki. «Esä üteli siss, et mi olõ võrokese, kost mi naid inemisi tunnõmõ...» Seejuures tegi maapoiss surm-tõsiselt kohtlase näo, umbes nii et, vaadake ise, looja pole meid mõistusega hellitanud. «Konstaabli-härra nakse siss paukma, et olgu ti võrokese vai setu, mõtsavahi kohuss om kik püssuga kinni veiä, kes edimesel mail vai ütskik millä havva mano tikvä...» Maapoiss pidas mõttepausi, nagu kaaludes, et kas edasi rääkida või mitte, muheles natuke endamisi ja jätkas: «Esä üteli siss vasta, et misperäst politsei mõtsavargit ei püvvä... Aga konstaabli-vunts läits maruvihatsess ja kärät, et timä taht nätä, kavva na punatsõ mõtsavahi ametin püsüvä. Esä käve kaits kõrda Tartun... Hää viil, et valla es lasõ!»

Võrumaa poeg tegeles edasi oma lätuga, hirtsas vaiguplekile suumärga ja kaapis teist hoolega. Poisid võtsid istet raudteepervele, näoga vastu päikest. Kollane lõikhein kõditas nende paljaid sääri, liipritest hõngus tõrvalõhna. Ümberringi lasus palava sügispäeva unine hääletus ja üksnes kraavipõhjas, roostekarva kivide vahel, vulises vaevukuuldavalt allikas. Kogu maailm, niikaugele kui silm teda haaras, näis küllastatuna küpsest rammestusest, rahulolev ja nurrulööv nagu hüva emanda kassipoeg pärast lõunast lüpsi.

Ent linnapoisi mõtted kippusid ekslema. Vägisi vedasid nad teda mingi tuikava kahtluse piirimaile, kuhu ta iialgi varem polnud astunud.

«Miks tuuakse punaste hiinlaste hauale lilli? Miks metsavahipere konstaablit ei salli? Miks... miks?» küsis ta endalt ning samal ajal otsekui kartis, kuidagi vaistlikult, et kord, kui see vastus valmib, varisevad mõnedki kallid kujutelmad.

Itopad hakkasid kõlksuma, lõunane Riia rong müris mööda ja linnapoiss tundis, et oli aeg koju lipata. Põlvpükstes romantikul oli kõht tühjaks läinud.

Neist aegadest ei lahuta meid üksnes aastad... Maapoisi elukäigust ei tea ma midagi. Võib-olla on ta kuskil metsaülemaks, võib-olla kolhoosis brigadiriks? Kõik võib olla, kuid huupi oletada ei maksa — sõda oli vahel ja paljud mis oli...

Linnapoissi tunnen ma paremini, peaaegu nagu iseennast. Nende perekond kolis üle Põhja-Eestisse, poiss hakkas Tallinnas koolis käima ning elas kostilisena samas korteris kus minagi. Me olime klassivennad, meid kantseldas ühine vanaema, me lugesime ühiseid raamatuid. Mõnikord tekib mul koguni kahtlus, kas ma ise polnudki too poiss, keda praegu näen kaugemalt, teisest vaatevinklist, läbi oleviku luubi?! Ei — kindlasti ikka tema... ta oli ju nii naiivne!

Mäletan, millise põhjendamatu uhkusega kandis ta oma uut vormimütsi, kriiskavalt kirjutriibulist nagu selle reaalkooli koosseiski, kuhu ta pealinnas pääses. Neda peeti halva kuulsusega õppeasutuseks — küllap vist seepärast, et sinna võeti ka neid, kes mujale ei kõlvanud: Vestholmist ja Inglise Kolledžist väljalöödud papapoegi, nõrgema ettevalmistusega pööblit ning provintsilinnakeste poolvillaseid nagu ta isegi.

Noormees, kellest meil juttu, suhtus väga tõsiselt maailma, inimestesse, iseendasse, eriti aga kõigesse, mida talle õpetati. Ja igas koolis, ka meie omas, õpetati midagi. Näiteks ajalugu...

Suur Prantsuse revolutsioon vallutas tormijooksuga Bastille' ja ühtlasi meie romantiku kujutelmad. Jakobiinlased, montanjaarid, Robespierre ja Marat, giljotiin ja brümäär — need polnud tema jaoks mingid pähetuubitavad võõrsõnad nagu žiraff või žongleerima. Ei, ta püüdis neid näha võimalikult konkreetselt, elavate piltidena, nii kuidas oskas. Lihtrahvast, kes tänavatel «Marseljeesi» laulis, veinivaate tühjendas ning piiki-

dega vehkles, jah, rahvast pidas ta üldiselt heasüdamlikuks, küüslaugulõhnaliseks, veidi rumalavõitu tooreks, umbes nagu kohmakat tantsukaru, kes näib küll naljakas, aga ühtlasi kohutav oma loomalikus jõus, eriti kui katkeb ninarõngas. Kõik oleneb siis juhtidest, kes on alati — kas head või halvad. Robespierre'i kujutles ta koguni väliselt: pikad närvilised sõrmed... vabamüürilase pitserisõrmus... hoogsalt krabisev hanesulg... surmaotsuste virn... kitsastel huultel võimuahne grimass. See pidi olema julm verejanuline fanaatik, mitte niisugune mõnus mehike nagu näiteks paksuke Napoleon, kes kinkis vendadele kuningriike ja vaenlastele elusid... Kuid siiski, kõige täpsemalt suutis ta silme ette manada Marie Antoinette'i kurvalt naeratavat näokest... Veel viimane andunud pilk armastatud hertsogile, kes abituna rüseleb mõirgavas rahvasummas, põlgliku žestiga võetakse käärid timuka käest ja ilus kuninganna lõikab ise maha majesteetlikud lokid, mis pudenevad verest libedale tapalavale...

Kui kaunis ja kui haarav! Tõsi küll, see pilt pärineb rohkem «Metro Goldwin Mayeri» unenäguvabrikust, aga kas tegelikkuses on vähe samuti surdud?

Lugege, kuidas proua Aino Kallas ühte säärast kangelassurma kirjeldab:

«Teid on ikka löödud!» ütles karistussalga ohvitser. «Sinu isa on pekstud, sinu vanaisa niisama.»

«See on tõsi,» andis ta järele. «Kuid mind ei lööda enam. Mina olen vabana sündinud... Laske mind maha!»

Nii ütles Bernhard Riives, eesti talupoeg, sest tema võitles vabaduse eest! Noormees, kellest meil juttu, oleks vastanud isegi paremini — ta pidas ennast Riivese vaimseks järglaseks. Ainult vabadusest kui niisugusest oli tal üsnagi udune ettekujutus...

Kord paistis see talle paljarinnalise pariisitarina Delacroix' maalilt, kes üle laipade viib rahva rünnakule, kuulidest rebitud lipp lehvimas barrikaadi kohal kui tuleleek.

Teinekord, kuulates Sibeliuse «Finlandiat», püüdis ta aimata kodusemat vabadust. Aga see oli raskem. Adra taga astuv Kalevipoeg kippus aina hajuma, segunes mingi idüllilise kultuuritaluga, kus olid väike «Fordson»

roosi värvi karjalaut, poola sulased ja kõrge lipuvarras. Kuidagi mannetult proosaline paistis too kohalik vabadus, polnud nagu vastavat sümbolit. Tõsi küll, siis tuli uus põhiseadus ja kõikjale ilmusid presidendi portreed. Esimese auks anti koguni kogupauk kahuritest. Aga presidenti, laia lindiga üle frakisärgi ja ordenitega... Abraham Lincolni või George Washingtoni kõrvale kuidagi ei pane! Mis jäi üle? «Kaitseliidu» tõrvikuterongkäik meenutas kinokroonikat Berliinist, liigagi meenutas. Marssivatest mündimeestest ei pidanud ta enam lugu. Eriti pärast Coudenhove-Kalergi «Totaalne riik — totaalne inimene» läbilugemist. Raamat ise jättis ületargutatud segase mulje, aga ühes nõustus ta autoriga täiesti — inimene peab riigist kõrgemal seisma! Just seepärast arvas ta end vihkavat Vene revolutsiooni ja korda, mis seal kehtib. Okastraat, Kremli agendid, viisaastakud, GPU, nälg, kolhoosid ja lõpuks papist tankid — sihuke olevat too savist jalgadel hiiglane, kus varem või hiljem ise kõik robinal kokku langeb. Imelik asi vaid, miks seda Ida Kolossi nii kangesti kardeti ja kiruti?

Kord pärast tundi küsis ta ajalooõpetajalt, kas vastab tõele, et Jaan Poska oli Kerenski valitsuse komissariks, või on see alatu laim? «Emissar sobiks ehk paremini...» muheles too mõnus papi ning pakkus lahkelt laenuks «Vabadussõja ajalugu». «Uurige tähelepanelikult... kui teid faktid huvitavad!» lausuti kummaliselt rõhutades. Aga nooblilt köidetud koguteoses, kuidas nooruk seda ka uuris, jäid just faktid mõistatuseks. Lihtsalt uskumatu! Tähendab, eesti vaprate vägedega käsikäes tegutsesid Bulak-Balahhovitši jõugud, need isegi temale tuntud vägistajad ning röövliid?! Kuidas võis kindral Laidoner säärast blamaaži lubada?! Teine asi, kui tulid appi soomlased ja taanlased, ikkagi tsiviilsatsiooni kaitseks... Ka admiral Sinclairi ristlajad ei tekitanud temas vastuväiteid — verinoorel vabariigil polnud ju siis veel oma sõjalaevastikku välja panna, isegi mitte «Kalevit» ja «Lembitut», neid kahte ilusat allveelaeva, mille ostmiseks temagi oli korjanud viis kilo vanarauda. Sinclair oli selge — fair play! Aga misuguse rahvusvahelise õiguse põhjal lasti Eesti vabadussõjast osa võtta säärasel juudi nimega tsaarikindralil

nagu Judenitš, mingisugusel Loodearmeel ja Põhjakorpusel?! Tuleb välja, et vene valgekaartlasi oli eesti toidul rohkem kui meie oma mehi «Kaitseliiduga» kokku! Nõukogude Liit võib nüüd isegi suurustada, et meie, eestlased, ei võitnudki ise tema Sarmaatia jõuke! Selle mõtte ketserlikkus jahmatas teda ennastki. Aga kui inimene milleski kahtleb, seda agaramalt otsib ta toetust oma kõikumalöönud aadetele.

Läti kütiroodud Paju lahingus Kuperjanovi soomusronglaste vastas?! Mille nimel nad võitlesid? Aga eestlased ise, terved polgud punaseid eestlasi... kes koguni asiaatide abiga tahtsid vastsündinud vabadust kätkestada?! Kas tõesti oli kapitalismi kaotamine neile tähtsam iseseisvusest?!

«Ajalugu» kriitpaberil vaikis jonnakalt, just nagu oleks ta faktide peale tige. Siin taheti ilmselt midagi varjata ja asjad, mida varjatakse, pidid valgust kartma... Valus oli nõnda mõelda. Ja noormees, kellest meil juttu, püüdis kramplikult mitte mõelda...

Kolmest Prantsuse vabariigist ja kommunaaride mässust vastas ta hiilgavalt. Eesti keele vabakirjandi eest «Bernhard Riives, inimväärikus ja surm» sai ta puhta viie. Aeg lendas tiibadeta linnuna ja juba lauldi inglise keele tunnis toda lõbusate Tommyde laulukest, mis hiljem nii traagiliselt uppus Dunkerque'i lainetes:

«We'r going hang out the washing on the Siegfried line,

Have you any dirty washing, mother dear?»¹
Jah, pesupäev lähenes...

*

Kiretu talvine päike vedas pinkide vahele ahtakesi kiirtevihke, kus iga tolmukübe näis kullaterana. Urbne lumeserv klassiaknal kahanes, väljas oli vastlasula, 23. veebruar 1940. Algas viimane tund. Meie kooli inspektor, erialalt matemaatik, otsustas selle tunni pühendada ajaloole, või poliitikale, kuidas soovite...

«Niisiis, noored sõbrad, te teate, mis päev homme on...?»

¹ «Me läheme pesu riputama Siegfried-liinile, on sul musta pesu anda, ema kallis?»

«Teame, teamel!» kõmises vastus. Muide, poisid teadsid ka seda, et kui «ins» kord jutuhuugu satub, võib trigonomeetria kaua oodata.

«Palun jutustage meile oma sõjamälestustest...» algatas üks ja kogu klass ümises kooris kaasa, sest «ins'ile» meeldis lasta ennast paluda.

«Noh, minugipoolest...» toetuti istmikuga esimesele pingile, käed ristis rinnal, sarvraames prillid mõtlikult lage uurimas.

«Niisiis, pärast Tartu vallutamist 1919. aasta jaanuaris tungis meie soomusrong taganevate punaste rindesse kiiluna sisse, hm-m. Mõned kilomeetrid siinpool Elva aida lasti raudtee otse meie rongi ees õhku... kusjuures paremal tiival me märkasime vaenlast, niisiis vaenlast... See oli üsna väike allüksus, umbes paarkümme meest, hm-m, kes liikusid hanereas maantee suunas. Nemad üritasidki meie soomusrongi kraavi lasta, hm-m. Niisiis sundisime nad tulega lamama ja haaramise dessandiga mõlemalt tiivalt...»

Jutustaja käed sulgesid õhus mõeldava ringi.

«Noppisime neid lumelt nagu varblasi, aga käputäis ülejäänuid heitis ringkaitsesse... hm-m, ja hakkas käsi-granaate vastu pilduma, sest padrunid olid neil otsas. Ja kuigi meie, soomusronglased, ei saanud Genfi konventsiooni alati just arvestada, hõikas lipnik Eisenberg neile vene keeles igaks juhuks, et: «Hiina kulid, andke alla, sõidate koju... maha laseme ainult komissari!»

Härra inspektori luisel, otsekui poleeritud laubal hüppas laienenud veresooneke. Klass kuulas hinge kinni pidades.

«Niisiis, me kinkisime neile minuti... Nad kriiskasid seal midagi oma keeles, ja siis, kujutage ette metslaste fanatismi... tahtsid paljaste tääkidega meist läbi murda, hm-m! Paari valanguga Lewisest saatsime nad Konfutse paradiisi.»

Härra inspektori kõhn nägu kiskus naerukrimpsu. Võib-olla ulja noorusmälestuse mõjul, võib-olla aga kihelevast erutusest, mis poistelt peegeldus.

«Niisiis, noored sõbrad... Sõda pole teps mitte meelakkumine!» ümardas ta lõpu sõdur Šveigi tõeteraga, nohistas kuivalt kandiliselt kokkupandud taskuräti-

kusse, nagu tal kombeks, ja jäi ootama, et poisid teda uuesti paluksid.

Noormees, kellest meil juttu, tõstis kõheldes käe.

«No-noh,» julgustati teda.

«Hiljuti ma lugesin ühte Pearl Bucki esseed Hiina kohta...» selgitas poiss nagu vabandades, «...teie mälestused kinnitavad minu arvates sedasama mõtet!»

«No-noh,» huvitus asjast õpetaja.

«Pearl Buck ütleb ühes kohas niimoodi: «Siin maal elab kolmsada miljonit kuli. Kujutlege endale eurooplase silmadega, mis juhtuks, kui need kolmsada miljonit ühel reedel, kolmeteistkümnendal kuupäeval, astuksid voodist vasaku jalaga. Meie dreadnoughtide raskekahurid oleksid nende vastu nagu korgipüssid!»»

Õeldu tuli tal tahtmatult välja paatosega, sest laused ise näisid kuidagi prohvetlikult hoiatavad.

«Hm-m,» inspektorihärra luissele laubale kerkis äksepilv. «Ja lubage küsida, milliseid paralleele leiata selles minu episoodiga?»

«Vabandage, aga kui ma teid ennist kuulasin... mulle tundus... kas polnud seal tegemist samasuguse hiina fanatismiga?... Kolmesaja miljoni kuli fanatismiga?»

«Teate mis, teie...» Vapper hiinlaste hävitaja hakkas isegi kogeleva. «Praegusel r-raskel ajal... kus meid piiravad bolševistlikud b-baasid...» Ta lõi lootusetult käega, sai enda üle võimust ning jätkas rõhutatud rahulikkusega: «Muuseas, ärge unustage... teil on jõulust saadik õppemaks tasumata!»

Tagumises pingis turtsatas keegi. Noormees, kellest meil juttu, õhetas mitte üksnes kõrvadest. Isa haiguse ajal olid mõned vekslid protestitud ning ametnikupalgast ei piisanud korraga. Nad lubasid lahkelt oodata kevadeni... ja nüüd — milline alatus!

Midagi murdus... Sõna lausumata, isegi teadmata, mida teeb, võttis ta portfelli ja lahkus klassist.

*

Sihitult hulkus ta südalinnas, peatus vitriinide ees, vaatas, kuidas kojamehed lippe välja panid. Kitsas peatänavas, vanade majade vahel sadas lumelõrtsi ja kol-

mevärvilised kangad jäid niiskusest rippuma. «Säh sulle vabariigi aastapäeva,» mölgutas ta endamisi ning püüdis mõtteid seostada loogilisse järjekorda. «Tuleb isale kirjutada... Aga kui raha ei saadeta?!... Ma tean, kus ta elab... viskan aknad sisse!»

See viimane tundus nii ahvatlev, et ta sundis ennast vägisi koduteele.

«Vanaemale ei räägi ma täna veel midagi...» tiksus mõte monotoonselt. «Kooli ei näita nagu enne, kui kut-
satakse... Ja kui välja viskavad... lähen laeva-
poisiks!»

Korteris polnud kedagi kodus ja nii oli vist paremgi. Laual seisis sedel vanainimeslike varesejalgadega: «Nõök on prae ahjus.» Ta näksis isutult pudruks haidunud ühepajarooga, jõi klaasi hästi külma piima ning hakkas riidekapi otsas tuhnima, et mõne «kriminulliga» meelt lahutada. Saak oli kehv — kolletanud «Odamehe» aastakäik, ilmunud juba enne tema sündi. Lugeda polnud seal õieti midagi, hakkas niisama, tusatuju peletamiseks, vana pildikroonikat silmitsema. Woodrow Wilson, Rahvasteliidu ristiisa, kergitab autost väljudes allindrit; sõjajärgne nälgiv Berliin — jagatakse ameerika toidupakke; Eiffeli torn — enesetapjate lemmikpaik; Walesi prints mängib golfi igavesti noorusliku mr. George Bernard Shaw'ga!

Ent siis märkas ta pilti, teistest eraldi, nagu meelega trükiteksti hulka poetatud. Pingil või taburetil istus aluspesus inimene, paljad jalad rätsepa kombel ristis, särgisine lahti, randmete ümber rauad. Vangla fotograaf oli talle jätnud ohtralt lubjaseina taustaks, et näis kõssitõmbununa selle keskel, too üsnagi pikka kasvu aukuvajunud silmadega mees.

Allkirja napid read kiskusid teda ahnemalt pilti uurima. Ah niisugune oligi siis Viktor Kingissepp, see eesti kommunistide püüdmatu juht, kellest imelugusid liigub. Ta on haritlase nägu, kõrge otsmik ja väsinud, õigemini piinatud ilme. Nad vist piinasid teda, et panna rääkima... Huuledki paistavad pildil kokkusurutuna... ja kuidas ta vaatab?! On see vihkamine või põlgus? Ta tahaks nagu ütelda midagi... Võib-olla viimast sõna, mis jääbki sõpradele ütlemata? Või mõistavad nad niigi, mida ta öelda tahtis?...

Aga siiski, mille nimel ohverdas ennast too riigikukutaja? Moskva kulla eest?! Lollus... palgasõdurid päästavad oma nahka... Bernhard Riives lunastas esiväenemate alandused, aga tema? Või on see tõesti mingi eriline fanatism, samasugune nagu neil hiinlastel?!

Kolletanud «Odamees» langes kõrvale, mõtted sõelusid sinna-tänna. Maailm näis üha mõistmatum — selles oli liiga palju alatust, ülekohut ja kannatusi. Hea meeleks oleks noormees peataie töinanud, aga ta oli jõudnud ikka, kus pisarad pole enam omast käest võtta.

*

Mullu sügisel, Velikije Lukis, palusin kohalikke elanikke rindevendade hauale teed juhatada. Varemest tõusnud linnas pole kerge vanu jälgi leida.

Kolm poisiklutti sigines mulle saatjaskonnaks.

Kaks käisid tähtsalt kõnniteel, noorem ajas traadiga vaadivitsa, ikka läbi vihmaveeloidude. Päriskade oli vaadata, kuidas porised päkad sibasid ja roostetanud rõngas tuttavlikult kõrises.

...Ise sai viimati siin linnas oldud, kui õhuke tuhkas lumekord vildi all krudises. Mäletan, marsiroodude formeerimise ajal, vahetasin temaga vildid. Mulle sattusid varustuse jagamisel teate säärased kerged, hiirekarva-roosakad, lausa kindrali omad, ainult väikesevõitu. Temale olid nad just parajad ning mina sain vastu lubjavildi-kobakad, mis rännakul ei kartnud ei lobjakat ega lõkketuld. Ešeloni mahalaadimisest saidik ei kohanud me teineteist. Aga ühel selgel talvehommikul, kui miinipildujaid linna äärde üles seadsime, leidsin tema... jah, nendesamade vahetatud viltide järgi. Elutud näod on kohutavalt sarnased — ma oleksin temast peaaegu mööda läinud. Ta lamas ristseliti saksa jooksupüüjate, vahakollased sõrmed kramplikult haavale surutud. Urvakil palgiotstega punker jäi tahapoole, tähendab, siinsamas jooksupüüjate... otse südamesse!

Nööpisin vatikuue lahti ja võtsin rinnataskust punaväelase raamatu. Eksitust ei olnud... tema. Leidsin postkaardi Toompea vaatega, ema-isa pildi ja klassitunnistuse tükid. Klappisin need kokku ja uurisin. Sinu vii-

mase aasta hindeid. Jah — ajalugu oli Sul viis nagu minulgi ja üldse olime lahtise peaga poisid mõlemad, lootustandvad poisid. Aga hauda kaevata Sulle ma ei saanud, sest lund oli vähe ja maa sügavalt külmunud. Paar päeva hiljem, kui meie patareid õhust pommitati, viisin Sinugi meie langenute hulka ja sinna Sa jäid, kirkadega raiutud mullakamate alla, hall sinel katteks. ...Vaadivitsa kõrin vaikus. Poisid olid mu kohale toonud, näitasid ja seletasid laia vene kõnekusega:

«Вот вам, товарищ, эстонские могилы!»

Need sõnad meenutasid mulle hiinlaste hauda Vapra mäe all.

1957

Rudolf Sirge

VETTEVAHTIJA VÕRGUTUSI

RAHU

Puhkus — see olevat aeg iseendale. Ei asja kuupäeva ega kellaosutiga. Täielik teovabadus, tujutants. Ehkki arstid, jah, panevad südamele: parasjagu päikest, viisipärast vett, uhket und ja rahu, rahu...

Vesi ning päike — jaa — ravim igaühele. Aga rahu? Muutlik pilvitus, mida tohtrid sagedasti doseerivad sama umbropsu kui ennustavad sünoptikud ilma. Mine tea, mida kellelegi vaja! Parem tee ise — tembi ja tarvita. Mis ühele kurjast, see teisele marjaks.

Kalamees korjab rahu raashaaval — põgenedes voodist.

Ta luitab luhal sääskede käes pärast päikest, proovib «põhjakat» pimedas, tukub tunnikese tule ääres ning on taas jalul aoahetusega, teel enne kukke ja koitu...

Mida ta taga ajab?

Saak? Vaevalt see teda voodist välja viiks! Aga sundise kogeda, teada ja tunda — kuidas, miskombel... See vapsikumürk virab veres. Võid naerda enda narrust, kuid tead ette, teisiti ei tee. Vastuolu — aga mis siis?

Ei kohuta maa pikkus ega mäe kõrgus. Kuhi kujutlusi kutsub, võõras ja võimatu veab. Ning «pillid» kotis, taskud tungul, kaod. Kaod kui poisike lipates, süda sügelemas sees. Lootusest ehk tabada seda, mis on jäänud tabamata? Võib-olla. Inimlik seegi. Sest kas ei kratsi meid kõiki miski lahendamatu? Kõiki — mitte ainult enne kukke ja koitu ringiuitajaid. Ning lõpuka. Mis ongi toredam, rahuldusttoovam: kas kättesaadud siht, tulemus või selle pidev, andumuspalangus taotlemine? Leidub vist küllalt veel maa ja taeva vahel asju, mida kätte saada ei tasu, püüda aga ometi on nii veetlev.

Kas selle vastuolu süles ei sünnigi ulmad, kõrgpingest huugavad mõttetrafod, mis kihutavad meie igatsusi tegude roobaspaaril ideaali kui lõppjaama poole? Ning ehkki lõppjaam pole muud kui kujutus, ajus maalitud pilt, on ta siiski siht, eesmärk. Niisamuti kala. Ta võib olematu olla, teda ei tarvitseta nähagi. Kuid ta on põhjus algatuseks, püüdluseks, teoks. Sama hea kui mõni muu muuks ettevõtmiseks. Hoopis iseasjaks jääb tulemus.

Sellepärast tasakaalukamad meist ei räägigi sihi saavutamisest — kalast kotis. Nad pajatavad püügiretkest, kalastamisest — üritusest. Ning küllap teevad õigesti. Sest odavgi on kallis ja kaunis sellele, kes taotleb. Liialtigi eeldab taotlemine pingutust, mis iseenesest puhastab, karastab ja tõstab. Teeb tihti inimesest Inimese.

Nõnda siis, heidelnud iseendaga taas oma heitlemised, teinud tiiru ümber selle sisetõkke künka, lähed. Ja su süda on pärani värv — lahti kõigele...

Kuskil metsade-merede taga ulatab Hämarik Koidule parajasti huuli ning õrn-häbelik õhe roosatab kirdepalge. Iga ladvaokkake ja lehetupsuke kirkastub, satub kui säritarasse.

Koidupuhangu sõrmed silitavad puulatvu. Oksad võpatavad, heites kui unerambes käed üle pea. Siis kuu-

latavad ootel: üksainus liikumatu tikand laotuse sini-roosataval kangal. Seal ülal avatakse päevaaknaid.

Niit all orus aga tukub veel öörauguses. Koidupuhangu emakäsi libiseb temast üle. Kasterasedad putked ja angervaksad on nõtku maa poole. Nende päid pargab udugaas.

Valkus, sügav rahu. Rahu igas mõistes ja mõõtes.

Loimad läbi vööni rohu ning sinu teekonna jälg käib su järel kui sügav must kriim aasa kastevees näol. Loimad, võdistades end sellest, mis puudutab märjalt sääri, korjub põlveõnarrasse ning vajub sealt nirena saapasse. Lähed ja tunned, kuidas sind siduda püüab iga kõrs, väärt ja raag, endasse sulatada katsub kaste, jalult paisata konar või känd, sundides sammu vargseks, sest aina, kahejalgne, oled ainus kärsik, ainus, kes ei painuta pead kõiksuse üleva rahu ees...

Sinul pole püsi, sest sa kujutled, nagu sünniks uus töotusrohke päev sulle, ruttad kasutama ta esimesi hetki. Unustad aga hoopis, et see päev sünnib nagu teisedki kõigele, mis elab. Sünnib nii puule kui põõsale, nii rohuliblele kui lilleväädile, nii põrnikale leheõõnes kui maole mätta all, nii linnule oksal kui kalale vees. Ei ole vahetegemist ega äravalituid. Kõigile kerkib päike ühtmoodi, ühesoojalt. Varjud ja vahed — need on meist. Seda taibanud, seisatad värinaga kesk niitu, et lasta hoovata endassegi toda ürgkargust, võitlusjulgust, ülendavat jõudu, mida külvab iga koidik, ning tunda kui lõpmatult paljupalgeline on elu su ümber, kui väeti ja tühine oled sa ise selle kõige sees. Ent sirgud siiski õnnelikuna koos ärkava rohuladvaga vastu päikesele, vastsele päevale...

Miks ometi oleme lapsed, kes kiusavad end kujutlusega tundmatust kaugest, kui ligilähidus kihab kõige põnevamast — igivärskest ja alavärskenevast, kus miski ei ole järgmisel hetkel see, mis ta oli praegu, alles nüüdsama... Miks?

Ja miks tormame nii meeletult kokku kivikangrutesse, ajame enestele püsti betoonilasumikke, ronime neis üksteise kukile, õõnestame maa ja saastame õhu, selle asemel et pidada pidu looduse lahtistes saalides, kümmelda tema ülevuses, ammutada endasse niidu ja nurme, puu ja põõsa, maa ja vee lõppematut, hom-

mikust hommikusse uuenevat ning ühauuendavat värakust? Miks?

Kultuur, jah. Aga...

Kas tõesti kasvab ta ainult kobarati nagu kännuseen? On's ta salaniidistikuga šampinjon, mis vajab lava, sirgub üksnes linnade hapus arenduses?

Või ehk suudaks ta sama lopsakalt lokata maisi- ja mesikaväljade vahel, puhastavas tuuletuhinas, loitvas päikeselõõsas? Võib-olla. Kes maldab mõelda, mõõta, kui elutäiuse eesmärgiks, ihaluste tipuks on saanud koolnud kivi-metalliräsu, miljonite-koloonia, kus rahu asendab tuhmunud tundehehus, harmooniat sagedasti meeltetuimus.

Vastuolu? Ajastu fetišism? Iseenese aju- ja kätetöö ebajumalaks ülendamine? Ja mitte ehk niipalju vastavastatud energiate uimast kui petlikust nõrkusest kunstlikult kokkupandus näha loomulikku, loomulikku aga algelist, küündimatut, koguni saamatut, kultuurivaest ja -vastast.

Küsimus: kas loodame enestele kunagi teha ka kunstliku maailma — seda ümbritseva ruumi koos päikese, kuu, kinnis- ja rändtähtedega? Ja kas suvatseme elada tolles omatehtud maailmas, elada päris bioloogilist elu? (Kujutletut muidugi võib — selleks aitab mõttelenust!) Oleme tõesti võimsad, võime olla ka uhked. Palju, väga palju on meie kätega muudetud maamuna kortsus nägu. Aga kas on alust upsakuseks? Kui me kõik loomuliku kaotaksime, kord läbini kunstliku keskkonnani jõuaksime — kes oleksime siis meie ise? Inimesed või seenetus oma kultuurisõnniku lavas? Iseenese arendusest haige seenetus, mille mõtet ega otstarvet keegi enam ei mäleta...

Kuhu minna, kust otsida rahu?

Kalale! Silm silma vastu eluandva loodusega, tema rüppe, et peesitada end ta põlvil, imeda endasse ta karget piima... Rüübata sügav sõõm seda rahu, mida pole veel purenud ükski seen.

Kalale! Vastu ahka hommikut, vastu igipakatavat, noort ja ikka värsket tõusangut! Hinges taasühtesulamise müsteeriumi eelaimused.

Vastuolu meie olemusest ei pühi välja voodirahu. Just selles muhkub ta paiseks. Sulab aga üles sisemise

laotluspinge toitumisel loomulikest vooluväljadest, Mina ühendamisel Temaga, igaveses katsetamises. Sest on ülevam olla õnneõngitseja loteriil, kes ei tea, mis järgmise viskega konksu võib hakata, kui seenetus, mis iseenese raskusest närvetama lüües kõik loomuliku kunstlikuks moondab, aju asemele masina paneb ning tundevirvendusedki südames ehk asendaks — masina antud normatiividega...

Kuid eks ole masin ainuüksi abivahend sedasama loomulikkude mõõta ja tunnetada. Ei põrmugi rohkem. Kas suudab ta kunagi pakkuda seda täiust, seda küllust, mis looduses otseselt puudutab meeli, liigutab südant, tungutab ajurakke? Oleme üleküllastatud elamustega. Ent kas pole neist kõigist üks ehtsamaid see võpatus, mis sinust läbi käib, kui ootamatult kuskil metsaojakeses õnge hakkab forell — vikerkaarevärvides särav killukene võitlevat elu?

Oluline ei ole võit. Looduses võitleb, võidab ja kaotab vaheldumisi iga organism. Oluline on tunda end kõiksuse killukesena, laskuda temasse, saada osa tema pingest ja rahust, tema ülevusest ja lihtsusest, tema armust ning halastamatusest — elada kas või hetk, üksainuke, tema pulsilöögiga. Ning unustada täiesti kultuurikihistud, kärsituse või vastuolude paised.

Kes säärase tunnetuseni jõuab, see teist rahu ei otsi. Ta võtab ridva ja ärkava hommiku.

VAART VASTANE

Talvel tuisu ja tormiga, kui suvi on kauge unistus, kauge ja kaunis, tuli terane kalasõber ning tegi suured silmad.

«Misjaoks see sul siin ripub?»

«See» oli tükk tamiili tinaga, aas ühes, konksuke teises otsas. Lips — nagu õngemehed nimetavad. Pealegi katkine, konksu lähidalt kergelt kokku sõlmatud, hatul, ning rippas nõõpnõelaga raamaturiiuli küljes.

«Meeleolu loomiseks või?» muigas lipsukest läbi peo lastes.

Olin katkenud lipsu koos tolle päevaga, mil ta sinna pistsin, ammu unustanud. Tihti juhtub, et paned märgi

meespidamiseks, aga just siis unustad hoopis. Kalasõbra noriv märkus avas nagu akna tagasivaateks, meenutas peensusteni üht õnnelikult lõppenud õngepäeva. Tuisust hoolimata oli toas korraga kaunis kevad, päikeses sillerdava jõekäär, hiirekõrvus leppade, sinerdavate pääsusilmade, taltsalt tuhiseva tuulekese ja raugelt sõudvate pilverõunadega taevast. Isegi mu käelihased võpatasid toda päeva taas meenutades.

«Ei. See on mälestus... Ühest väärt vastasest,» ütlesin.

«Ahaa, havi hamba töö?» sõrmitses sõber lõhvele hõõrdunud, karvaseid kohti kunstkius.

«Jah, havi,» meenutasin veel praegugi, mitu aastat hiljem, segase heitumus- ja õnnevärinaga toda saatustlikku hetke, mil kalaga heideldes märkasin, et nõõrikene käib ta nõelteravate hammaste vahelt risti läbi.

«Suur?»

«Suur...» tegin tahtmatult käeliigutuse.

«Selle null kolmese niidikese ja konksukirbuga?»

Noogutasin, ise piineldes teise kahtlusest. Asitõend võis mu sõnu kõige kaalukamalt toetada. Ent külaline nõudis üksikasju: kuidas see's ikka oli?

Kuidas see oli? Uhe-kahe lausega ära ei ütle... Märkasime ühel heal suvel, et laia lammikäändu, mida tagasivoohu poolt piirab tihe pilliroog, uhtekaldal aga harvad lepad, et sinna sissemurdunud sanglepa taha seadis sinikael oma pesa. Pardipesast asi algaski: kas ta ikka on alles, kas pojad on väljas, kuidas kasvavad...? Neil käikudel pandi tähele, et käärus ei pesitse üksi part. Sinna oli endale varitsuspaiga võtnud ka vana ablas haug. Ragistas rooservas ja lõi laksu lahevees. Niisugune naaber nalja ei tee ja ega pardipojale pihku ette ei pane! Poisid löid landid lendama. Igal retkel pilluti lamm hoolega läbi. Purikas aga vilistas meie vaevale, kord noori särge räsides, nii et roog raksus, kord taga ajades turvapoegi, vesi tuisul. Panime kolmiku külge viidika, et meelitame elavaga. Tema aga kui asjatundja rapsab jooksul kalakese sabast kinni ja kohe rohtu, mis konksu sööda küljest lahti kisub. Või jälle: ei tee väljagi. Istu, kui tahad, suvi läbi — ei näita end. Nõnda läksid päevakesed ja part tõi roostikust oma noorpere välja. Ujusid ilusasti ema kiiluvees

nagu kaheksa pruuni kaatrikest ristile järel... Tore oli neid piiluda, näha, kuidas kasvasid... Siis ühel päeval leidsime neid kuus, varsti ainult viis olevat. Enne kui pesakond lennuks tiibu sirutada suutis, pistis purikas pooled neist pintslisse...

Looduses on ju küll nõnda, et üks elab teise surmast. Aga inimese hellale südametunnistusele ei mahtunud pardipoegade õgimine. Ah, kaladest talle, tõprale, ei aita, vihastasid jahimehed ja otsustasid pardiõgijale kas või pussiga lõpu peale teha. Varitseti, valvati nagu verivaenlast... Kuid siis tulid sajud ja suured veed. Nõgissuvel ei leitud temast jälgegi. Ka varakevadel, kudeajal, polnud teda kuulda. Jäime arvama, et mõnel võõral landimehel ehk siiski läks korda purikat petta, veest välja võtta. Aga hiljem, kui särge laskus ja silm jõe ronis, märgati võrendikus taas tublit paigapuri. Murdis ja mulistas nagu mullugi. Kas just sama — seda ei teadnud keegi tõendada, aga seal ta oli... Part haudus uuesti pesal ja mehed lennutasid lante, et röövel aegsasti välja tuua. Aga kus tema sul plekki! Või milleks tal plekki puutudagi, kui vesi täis särge ja silmu, laud rikkalikult kaetud!

Tol varahommikul vimma vaatama minnes polnud mul havipüügi plaani ega varustustki kaasas. Nõtke ridvaga rulliõng, ussid ja kahvakene. Uhe vimma voolukaelast sain, rohkem midagi. Kaaslased, pannes asja igavaks, kadusid kaugemale. Võrendikus, roo taga, sulpsatas paar korda. Pidades seda vimmamänguks, jäin ootele. Kükitasin kivil ja küpsetasin end päikeses. Kesk-hommik jõudis kätte. Mitte üht võtet. Vesi kui klaas. Klõgendab ja särab päikeses, peegeldab leppi, kerges tuulekese kõikuvat roogu, mind ennastki. Aga tühi. Pidin just liikuma hakkama, kui rooservas, minust pisut allpool, käis säärane sumakas, nagu oleks palk vette paisatud.

Ahaa! Vana vaenlane! Sellepärast lepiskala ei liigugi. Selge... Paistab neeluhetk olevat. Kui õige katsumus? Võtsin ridva kolmanda, vibuotsa maha, sidusin ussikarpi jäänud landi tamiili otsa ja — vuhtima. Kümme, kakskümmend viset allavett, üles, risti üle lammi. Asjata. Vastane tundis mängu: plekk jäeti puutumata. Üldse, tean, otsustav on avalöö. Kui sellega

petad, siis petad. Pikk peibutamine sihile ei vii. Ja see pole nõnda mitte üksi haviga. Me kõik õpime ja havigume — vägagi kiiresti.

Tühja tööd tehes märkasin väikeses rohuvahelises abajas noorkalade ärevat parve. Mõistagi, lidusid varjul. Seadsin õnge endisse korda ja sain varsti kätte turvapoja — nii sõrmepikkuse. Turvakene on vastupidav, hästi vilgas söödakala. Kinnitasin ta ilusasti lõugapidi sama konksu külge — suurem puudus, ning ega mul polnud üritusse uskugi — seadsin korgi kõrgemale ja lasksin ta vooluga sinnapoole minema, kus haug ennist lõi. Turvakene nõksutas korki, katsus end vabastada, vedas piki- ja põikijõge. Siis jäi nagu naelutatult ühte kohta seisma, kergitas korgi üles, ajas selle koguni küljeli. Kipub, sinder, pinda, mõtlesin, silm korgil, käsi taskus suitsu järel.

Seal! Kork tegi veepinnal hüppe ja kadus siis viuhiti selle alla, poolviltu vastaskalda suunas...

Iga elavsöödaga õngitseja teab, et enne kui haakida, tuleb piip rahulikult põlema panna või lugeda kolmekümneni... Mina sigaretile tuld ei saanud, see kadus mul koguni käest. Või kuipalju mul kannatust jätkus lugeda, mis momendist arvates — seda ma ei tea... Kas siis lahingus mahti on kõike tallele panna! Mäletan ainult, et kala esimesele sööstule järgnes veel teine, lühem, ja et ma rattalt natuke nõõri järele andsin. Alles kui see nõksatas, tegin vajaliku vastulöögi — haakisin. Esimene mulje: õng istub rampes kinni... Saatananahk! kirusin juba havi krutskeid, ise nõõri pingutades, kui mu «rambe» korruga pani vuhinal meetrit kümme ülesvett, kõrkjatuka suunas. Sinna ei tohtinud teda lasta — lööb lahti. Pidurdasin. Nõõr vingahtas, ritv läks looka, kuid pidas vastu.

Ja siis see tants algas!

Sammukene enne kõrkjatutti sähvatas veest välja kõrgele õhku suur kala, särav ja silmipimestav kui rakett. Missugune sööst, milline piiskade sadu, vikerkaare värvihelgatus! Justkui oleks tahetud lennata päästva kõrkjatuti taha. Veel kord! Veel! Kolm küünalt nagu imet. Ja iga kord võimas pearaputus lõpuskaante plagina saatel. Havi tavaline trikk. Raputab konksu lahti. Kartsin, et raputaski, ja kerisin kähku peale. Eil

«Poiss» istus ilusti paigal. Puhkas. Vastasele aga ei tohi hingetõmbeks aega anda. Rännata! Sikutasin, tehes ise mõned sammud allavett. Pärioolu väsis kala kiiremini, hingamine on raskendatud. Ta andis järele. Tuli! Tõrkus, aga liikus. Kümme-kond sammu. Siis arvas vist, et aitab — keeras ringi ja uuesti püsti, veest välja. Kuid see hüpe ei saanud enam endiste vastu: sabapool jäi vette, raputuski oli nõrgem. Tirisin teda taas pärioolu ja pidasin kõik aeg ta liigutusi hästi silmas. Mine tea, mis vembu veel viskab... Põhja lööma ta ei pääsenud, hoidsin parajas vees, nii et hõbedane külge hetkiti kenasti läigahtas. Kuid päris pinda ka ei kiskunud. Lööb seal on kardetav — nõõrile.

Tore loom, üle meetri pikk! Kahvakene ei mahuta sabagi. Kuidas säärast välja võtta? Ja ega ma veel uskunudki, et võtan. Kuna aga tegemist oli «tema», arvata-va pardisööjaga, siis — armuandmist ei ole! Võitlus on võitlus...

Jooksime, tammusime, kõndisime. Mina ees, tema suunitult järel, ridvakene meie vahel kui sillakaar lookas. Siis jälle vastupidi: tema tüürides ees, mina sõrk-sammu järel... Ei mäleta, mitu tuuri me seda reinlendrit löime. Aga õige hea hulk «otsi» tuli kõrkjatuti ja sissemurdunud lepa vahel enne ära teha, kui ta loobus sinna kippumast, lubas end lähemale nihutama hakata. Astus sammu, siis tegi jälle sööstu sügavamale. Kuid pikka tuuri enam ei üritanud: lõi väsimat. Külge välga-tas ikka sagedamini vastu päikest...

Mõistsin, säärasele kalale ära enne ligi mine, kui on täitsa «läbi». Seepärast ei andnud talle hetkekski rahu. Tirisin, sikutasin, jooksutasin. Väsi! Kuni riistad vastu peavad, võitleme...

Paar korda käis ta juba üsna kaldavees ära. Kuid ikka sügavas kohas. Ei pääsenud ligi. Pikkamisi sain ta abaja ette, kust ennist turvakese õngitsesin, läksin ise sääriku suuni vette ja ühe sööstu puhul, mil tema sihtis rohtu, õnnestus mul ridvasurvega ta kursist välja viia, juhtida enese ja kalda vahele, päris madalasse.

Seal ma siis oma kohkumuseks nägingi, et lips jooksis kalal risti lõugade vahelt läbi ja oli juba lõhvele saetud...

Viimane võimalus! Ma ei ole kunagi kala käega veest

välja võtnud, ei oskagi võtta. Aga seal ei jäänud muud üle. Väsinud haug lõõtsutas mu ees loigus ja vahtis mulle otse silma, vahtis kiskjavihaga, tigidalt... Silmad, sealt tulebki tabada! Sirutasin käe ning — see ebamugavusest võpatades — surusin sõrmed silmakoo-
bastesse... Jalaga aitasin veidi takka ka. Nõnda me siis kaldarägusse vajusime, tema all, mina kummuli peal...

Parditapja on veest väljas! hõiskas minus võidurõõm. Muud ma tol hetkel ei tundnud. Sedagi, et käed-jalad värisesid, märkasin alles hiljem, pärast väikest hinge-
tõmmet. Siis nägin ka, et lips oli katki, kala täiesti lahti. Aga konks istus tal ilusasti lõuanurgas. Klassikaliselt õigesti! Ei andnud pureda, sattus lõugade vahele vist alles lõukasõidul... Vaevalt ma teda muidu...

«Jaah,» ütles sõber, «peaaegu nagu pussiga karu vastu...»

«Kus nüüd seda. Aga väärt vastane oli küll.»

«Selle niidikesega kaheksa kilo — no kuule!»

«Tollest peale ma landilooimisest suurt ei hooligi. Nõtk ritv, peen nõör ja elussööt — sada korda rohkem sporti.»

«Rüütlimäng valitud vastasega, ah?»

Ja miks ka mitte? Kerged võidud ei vääri ju õieti võidu nime. Selle meelespidamiseks too auga katkenud lips seal riiuli küljes rippuski.

ELU EEST

Vanasti tähistati taliharjapäeva, seda külmalõppu, kus talve süda öeldi lõhki lõõdavat, ning algas kallak kevadele. Kalendriteski oli talihari märgitud.

Suviharjast rahvasuu ei räägi. Kuid ta on olemas. Niisugune palavpõuane periood heinaaja lõpul või rukkilõikuse eel (südasuvel), kus loom ja lind lõõtsutab, kaseleht longub, kastehein rammestunult pea norgu laseb, jõed madala vee tõttu laisaks lähevad, järved tiigid rohetades «õitsema» löövad ning haug, vana murdja, kuhugi veekasvude vahele vilusse poeb ja seal tuimalt tukkudes hambaid murrab — nagu kalamees ütleb — häda tegemata särjepojalegi, ujugu see kas või ta lõugade vahelt läbi. Arvatakse olevat säärane loodusesa-

das. Isegi murdja ei tohtivat igal ajal murda, pidavat vagura tallekesena end «puhastama». Suviharjapäeval see sündivatki...

Kes teab. Havi hammas on küll vahel nürim ja neelgi löid. Aga et too ablask näljakuuri täiks pidada — on alles tõendamata. Võib-olla vahetab ta ainult lauda, toidudes südasuvel pehmetest laiskadest väikeloomakesist, millest vesi kihab. Sest on korduvalt ka suviharja-aegadel saadud ilusat haugi — nimelt ussiga.

Ent jutt pole sedapuhku havist, kes palavaga võib olla ka lihtsalt närb. Jutt on kavalpeast turvast. Kalast, kel öeldakse kuues meel ja iga soomuse otsas silm olevat ning kes niikaua, kui tuul vee vähegi virves hoiab või põõsaid kõigutab, väga umbusklikult kallast piilub. Pilvisega poeb ta koguni ära risude ja rambaste alla rettu. Või kui teebki jalutuskäigu, siis üksnes luureks. Jahti ei pea, toidust ei hooli. Terved parved, suurpered, kihutavad külma rahuga kõige hõrgutavamast söödast mööda.

Niipea aga kui tulevad põuaajad, on käes suviharja vaikus läbipaistva vee ning kulissideks tardunud leppade-pajudega kaldal, algab turvaperel pidu. Parvedena saalitakse siis pindvees vastu päikest, hullatakse, löökse kukerpalli ja haaratakse iga esimese ettejuhtuva pala järele, olgu selleks elav või uppunud putukas, kärbes, parm, ussike, leivakikk, juustukild, vorstitükk või mari. Terveid kobaraid sõsraid või pooltooreid pohligi ei põlata ära. Tume «plumps» põõsaste vahelt kuulutab, kus turvad oma laiade lõugadega pinnal ujuvat sööta ahmavad. Sest säärase selge ilmaga pole karta inimese kavalust — võrgusilma või õngekonksu — kõik on nähtav, kättepaiستev. Turb loovib mõnuldades ringi, on erk ja söölas nagu näljane hunt, iga hetk valmis hüppeks, sööstuks, kallaletungiks. Ent ara vere tõttu valmis ainsa saabalöögi saatel ka kaduma — kui lepaoks kahtlaselt liigub, vette võõras vari langeb. Kährikkoer vees, võiks ütelda. Kehastunud kavalus, kes aga ometi võimetu on sammu pidama inimese leidlikkusega. Eriti hõlpsasti laseb ta end petta just kuumal suviharjal.

Üks uhkemaid turvaparadiise oli kumagi Selja jõel Sutisoo ja Mooritsa vahelises lõigus. Maastik on siin metsane, ühegi inimasulata. Jõgi lookleb läbi heina-

maa, riivates iga käänaku puhul itta või läände ürgoni pervi ning uhtudes kohati seinjärske, kohati nõlvjaid pajandeid kivikõvast sinisest savist ruske liivakivini. Iga kaljujärsaku all on võrendik, mõni üle paari meetri sügav, nende vahel aga rohtukasvanud hea tõmbega voolud, ääristatud leppadega, võrendiku lauskkaldad enamasti tiheda pajupõõsaga.

Suviharja metsarahu ei sega seal muu kui peoleo sulnis vile, kulli kauge hõige ja tirtsude monotoonne saagimine. Kes nõgeseid või lõiktarna ei karda, viskab riided põõsasse ning võib päev läbi alastikultuurilaseks enne katsuda.

Vabandust, alasti siiski ei saa — turb näeb! Mitte ei see pere häbeneks. Ei, inimese hele nahk — olgu ta kui päiksepruun — paistab põõsaste taustal liiga hästi kätte. Sellepärast on õige tarvitada kaitsevärvi riidetust. Veel parem, pista lepaoks püsti rinnataskusse, et nägu jääks varju.

Juhtus mul seal ühel juuli lõpul säärane tuulevalkne, klaasselge, kahekümne kuue kraadise palavaga ilm. Pugesin tasahilju läbi pajutihniku veejooneni välja ning jäin okste vahele seisma, liigutamata tükk aega varvastki, mis vajus sügavale korisevasse mutta. Kõrgel vastaskaldal habises aeg-ajalt haavasalu lehestik, nagu oleks parv varblasi lendu pahvatanud. Kuuse ladvas vilistas vahel sekka lesk peoleo. Ei sammu ega sahinat. Surisev, kõrvuhakkav vaikus.

Siis korraga säärane sulin võrendikukaelas, nagu oleks poisikene vette hüpanud. Vool venitab laineringid vaibuvateks ovaalideks. Muud midagi. Hetk hiljem sõidab, järsu vastaskalda ligi hoidudes, minust mööda kümmekond turba — kõik asjaliku hooga nagu töömehed, kes midagi paika pannud. Nad ei rutta ega põgene, lihtsalt laskuvad allavett. Turvad läinud, viskan tikutopsist veepinnale mõned rohutirtsud. Meeleheitlikult püüavad putukad kaldale pääseda, aga ei leia hüppeks tuge. Vool haarab nad kaasa, keerutab, surub vastaskalda ligi ja viib umbes sama joont mööda alla, kust volksasid kalad. Esimene «plumps» käib kümmekonna meetri kaugusel. Siis teine, kolmas... terve rida. Viimane üle kahekümne meetri eemal, seal, kus jõgi käänaku teeb ja põõsaste vahele kaob. Nii. Tähendab, ei

läinud kaugemale, jäid peatuma. Või oli neid seal kahe augu vahel voolus, pooliti muttavajunud palgi, üksikute rohututtide ja risu varjus ennegi? Tuleb proovida.

Mul on rullil vikerkaarevärvi, vees nähtamatu tamiil. Katan konksu hoolikalt tirtsudega ja asun ritva pikkamisi põõsast välja nihutama. Enne kui jõuan süüa käest heita, näen, kuidas seitse ilusat turba hargrivis kõnnivad vastuvett, minust ülespoole. Sedapuhku hoiduvad nad alla kaldasse, kus vool on üpris nõrk, vesi madal. Nende punased uimed säravad, mustad sabad läigahavad. Üleslöödud pidulistena jalutavad nad oma märjas saalis. Samal ajal surub end hirmunult vastu kaldarohtu maimuparveke — viisteist väetit kalahinge. Arglikud kehvikulapsed, kes ei tea, kuhu isandate eest peituda — nõnda siblivad nad kaldavees. Kuid lippavad turvaisandate lähenedes viimaks üles, sinna võrendikukaela, kust ennist kostis ehmatav, rahu rikkuv hüppesulin.

Sedapuhku jääb kõik vaikseks. Turvaisandad (võibolla ka emandad) kaovad üles, minu tirtsupundar õngega rändab voolust kantuna alla. Annan paljast peenikest nõõri — korki ja tina turb ei talu! — rullilt järele, libistades seda üle esisõrme, et õigel ajal signaali saada, tõmmet tunda. Turba nimelt peab püüdma «tundmuslega». Tuima ja tõmpi püüab alati tema — olemuselt püre, petlik ning vilgas. Selline on ta juba oma elulaadi, enesesäilitamise tungi poolest.

Kuiv sööt ujub esialgu pinnal. Vesi keerutab seda vabalt — tamiilikiukene lookleva ussirajana järel. Et mitte kohe esimese sõiduga rohtu takerduda ja kala ära kehitada, teen kerge löögi üles. Sööt hüppab mõned meetrid tagasi, võtab parema suuna ja vajub vette, upub. Ning kohe järsk tõmme — nõõr sõidab voolust kiiremini üle näpu, tõmbub sirgu. Randmenõks, ritv kooldub ja — all kümmekonna meetri taga jõnksatab kala. Nõõr vingub viiulikeelena, lühike sööstukatse... Asjata. Ritv peab!

Kohe südilt peale kerida! Mitte lasta hagudesse või rohtu põigata, põhja pugeda. Ta katsub nii ühte kui teist ja kolmandatki. Kuid ridvaotsaga kõrgele üles tõugatud nõõr ei anna mahti. Ta on sunnitud tõmbele järgnema, olgu see kui vastumeelne. Samm-sammult, üht-

lase pinge all läheneb ta tõrksalt... Viimasel meetril üritab veel äkksööstu vastaskalda urgaste suunas, aga et ka see ei õnnestu, laskub küljele ja sõidab poollappi madalale liivajoomele mu jalge ees.

Tore, ligemale kilone kala. Konks istub tal nii sügaval kurgulaes, et pääsmist ei tasunud katsetadagi. Seda annab lahti näppida.

Kalaga askeldamise ajal mullahtab vesi veel kord voolukaelas salapäraselt. Kui pilgu sinna viin, taban jällegi ainult raugeva ringlaine. Mis? Kes? Kas ehk viimati saarmas? otsib silm toda sündinud kalamatist «akvalangisti». Ent taas on kõik rahulik, nagu poleks vähematki juhtunud. Ainult kohkunud lepamaimud tormavad tagasi vaiksesse abajavette, minust veidi ülal. Neid on järel üksteistkümme tükki. Kuhu kadus neli? Kes neid seal...? Kuid siis, samal ajal kui maimukesed end siinpoolses kaldalohus koguvad, volksab teine, sügava serva alust pidi taas allavett turbi. Teine, kolmas... Kuus suurt, asjaliku töö sooritussörgis varju... Kuus? Neid läks üles seitse. Maim viisteist. Kuhu jäi neli maimu ja üks tubli turb? Kes neid seal ahmib? Isegi saarmas pole võimeline ühe löögiga tabama viit. Lillatigi ta prahtkalast ei hooli. Valib suurte hulgastki suurima...

Neli maimu ja turb... Hm?

Elu eest käib vees võitlus nagu kuivalgi. Sellest võitlusest ammutab üks oma olemasolu ehitusmaterjali — teine muutub aineks. Ühe surm on teise elu alus... Üldine nähe. Aga kas saagitsetakse ka organiseeritult, ühist röövkäiku meenutavalt? Kas tõesti on nõnda, et turb hiilib karjas, piirab maimuparve ümber ja ründab üheaegselt, korraga, nagu komando peale? Ent ometi... Võimalik on ju ka, et turbade ründe hetkel rünnati omakorda neid: üks turbadest langes saagiks, paar tükki jäi segaduses ise saagita... Kalad kaotusi ei loe — parvedes neelavad õngegi vahel, kuni viimane veest väljas. Seesugune on nende elutunnetus...

Peoleo kuuseladvas aga vilistab nii muretult, nagu naeraks minu targutuste, surma ja elu üle... Temal, irvhambal, on hea naerda, sest talle paistab lähenev kull kaugelt kätte. Aga mis peab tegema abitu maim? Ka tema on ju elu eest väljas...

Elu? Kas kirg, hasart ei ole üks osa sellest?

Uus tirtsupundar läheb teele ning minuti-paari pärast taksatab telegraafi mängiv tamiil: turb teoll!

Taas haakenõks, ritv üles ja kibe-kärmas pealekerimine. Sest see seal konksu küljes on veel jõulisem, põiklevam, osavam — võitleb ennastsalgavalt.

Ja peoleo vilistab ülal, ja tirtsud saevad all, ja kõrge kaldarohi hõõgub leitsakust, ja pajud longutavad lehti ja higi voolab... Aga ma seisan poole sääreni pori sees põõsas, seisan aeg-ajalt nagu maasse taotud vai, kui ei pea just liigutama käsi. Mind purevad parmud, torgivad silmitud kiinid ja imevad pikakoivalised metsasääsed — kõik toitumisvajadusest, võitluses elu eest. Mu rüdvale toetub vahetevahel pikkade sini-rohekate võrk-tiibadega kiil ja kõrvalehte möödavad kõdistades kuldkuulise lehemardika kõik kaheksa jalga... Kuid ma ei saa paigast ära. Sest säärane suviharjapäev — see on turvapäev. Kirg, hasart — elu...

Turbi on kotis juba üle kümne, kui ülal voolukaelas taas mullahtab ja abajalohku tormavad maimud. Neid on järel kaheksa. Kuid nende ärevus on endist kraadi. Kaotusi ju ei loeta...

Tunde on mööda läinud. Päike ei prae enam vastaskalda puudealust ning turbade laskumist ma ei näe. Harvad putukapüügi «plumpsud» aga teatavad nende kohalolekust. Ainult koos päikese paituse muutumisega veel on nad muutnud ka oma varitsuspaika — seisavad nüüd allpool põõsaid, kuhu söödal tuleb sõita kahekümne viie meetri ümber ning kuhu ma nägemagi ei ulatu. Aga pidulik söömaaeg kestab edasi. Üks viimaseid õngeharjajaid võitleb nii vapralt, et unustan enese ja rabistan välja, lagedale liivajoomele. Jalad poris partsimisest kanged, vajun põlvedele. Ning kui kala viimaks kaldal on, lõõtsutame mõlemad üheväsinult liival — nii püüdjaks, kui saak, ilma et üks suudaks kätt sirutada haaramiseks, teine tagasi lipsata vette, mis vuliseb ta külje ääres. Silmitsen teda. Ta on kuldkollase läikega, sügavmustade silmateradega, kesk kollast sõõri, ja pehme roosakas-valge kurgulaega, kus pole ühtki murdjahammast. Süütus — kuigi, jah... Aga ta ei tee seda iu sugugi lõbu või hasardi pärast nagu mina. On's sinule, inimene, eluküsimuseks pista kotti mõni suviharjapäeva uljas turb?

Puhkan. Kosutan end sõõmu kohviga. Päike on metsa-
latvades, varjud tammuvad niidul kui hiiglaste jalad,
lähevad hääletult üle vee, astuvad seal maale, sirutavad
sääred teise metsajoone poole.

Püügiaeg on läbi. Peaks minema. All aga «plumpsu-
tab» veelgi. Puhtkatseline huvi sunnib õnge uuesti
söötma. Nöör teeb pika sõidu, keerutab voolus kauneid
poognaid ning sööt kaob silmaulatusest põõsaste taha.
Läheb aega. Varjujalad kõnnivad juba vastaskalda mel-
sas, peoleo ei naera enam, kasteheinad ja lepalehed
kergitavad päid — saabub öökargus.

Siis tuksatab ootamatult nöör sõrmel. Haagin ja —
sealt kuskilt kostab sulpsatus: kala kargas pinda. Ta ei
ole eriti tugev, tuleb üsna kuulekalt, on juba mõnetel-
kümne meetri taga, pinnavees, kui äkki käib tugev
tõmme. Vesi vulksatab, ritv raksub ja — mul ei ole
enam kala ega õnge. Tühi nöör tuleb lohinal järele...

Mis juhtus? Kas ei vilksatanud vees tume vari vas-
taskalda järsaku poole, kus risude vahel paistavad urud
ja urkad? Kelle omad?

Ma ei tea, ei saa kunagi teada, kas oli see meelte-
pete, viirastus pikast õngepäevast või tõesti saagil saar-
mas, kes kala võrgust ja mõrrast välja toob, teadagi
hoolimata õngest — kui ta läbipaistvat kiudu üldse mär-
kab. Tean ainult, et vees ei ole millalgi rahu, leplikku
kooselu, halastust, armuandmist. On üksainus halasta-
matu heitlus. Ka kõige lämmatavamal, rambel suvihar-
japäeval. Kui ei murra haug, saagitseb turb. Ja saar-
mas — vana kalamaias — tema ahnitseb alati. Mitte iga
kord asja pärast, elu eest. Ka lihtsalt lõbu pärast, hasar-
dist... Niisama kui inimene...

Inimene ja saarmas, elu ja hasart... Jah, aga see on
juba teine jutt.

KAS MÄLETAD?

«Mõtelge järele, mida me paremini mäletame — head
või halba?» ütles kuivetu nahkjopp mu paremal käel
ning, visates silmanurgast etteheitva pilgu järgmisele,
palitukandjale, haaras hargile pandud ridva tuseselt
pihku.

Oli vilu aprilliilm. Õngitsesime Kasari luhal kolme
küüni käärus särgi, mees mehe kõrval. Tuul vingutas
vee silma, pani hambad plagisema. Särg loputas küll
oma pulmapesu, sööta aga haaras harva, väga vargsi
ja närvalt. Kõik kindlad kohad olid läbi katsutud —
loid mis loid. Kippuda polnud kuhugi. Seisa tuule käes
reas, vahi korki, vesista nina ning kügele — jalad poole
sääreni tihkes sinises savis, krae üle kõrvade, turi turris
tuule poole... Turris inimene on pahur, isegi õel. Või
mis meeolu seal, kus pole lõbu ja lusti? Aina kisu end
külmast kühmu, puhu või tao käsi... Ja eks sellest see
vaidlus alguse saigi. Tunti end toladena, keda isegi särg
narrida suudab. Säh sulle, kalamees, sport ja lõbu!
Vasem naaber, vaevaliselt ja väsinult savis jalgu vahe-
tav mehenäss ripendavas palituturbas, salvas esimesena,
et keda kuradit, pulgad puruks murda ja koju koti
peale! Kes sest kalast kunagi kõhtu täis on saanud! Aja-
viide, muud ühti!

Kirus, kuid raevukusele vaatamata ei murdnud pulki
aga nihkunud paigast. Plärtsis aga poris edasi ja vibutas
vihaselt õnge kaugemale visata, kust vool ta otsemaid
jälle kaldasse tagasi uhus. Seda tühja ning tülikat tööd
ise sama hoolega kaasa tehes siis pistiski kuivetu nahk-
jopis, et ärgu praalitagu. Olevat siit mõni mees ka saa-
giga läinud, nii et nina maas ja naba katkemas. Kas ei
mäletatavat?

«See üks kord nüüd — mis sellest rääkida!» urises
palitu.

«On siit mitu korda järjest mindud — kassilegi ei
jätku!» heitis kolmas, kasukas kannataja.

«Torist tulin kahe kiisaga!»

«Paunkülas jäi supipott puhtaks!»

«Tühja tuult tallasime Teenusel!»

«Põllkülla ära mitte minegi!»

«Kala ei ole, kala on otsas!»

See viimane kõlas nagu kurb kokkuvõtte paljudest
tulemusteta püügiretkedest, pani mõtlema. Kuuldused
suurtest saakidest aga ei sobinud üleskrutitud kurtmis-
tega.

«Siiski, siiski,» ütlesin. «Kõik ei ole ju saamapäevad,
on ka sööma- ja joomapäevi. Või kas tänagi meist keegi
päris ilma kalata on? Igal mehel käsi valge.»

«Viis-kuus särjepoega. Ei säinast ega vimmal!» uras palitukandja uuesti ning — pajatas loo, kuidas mõni aasta tagasi siitsamast aeti koos särjega kotti säinast, nõnda et kolhoosist tuli äraviimiseks hobune appi tuua...

«Näed sa, näed, sa! Hakkab meelde tulema!» irvitas kuivetu nahkjopis. «Ma olen ikka ütelnud: üks tänamatu loom on see inimene. Halba ajab eluaeg taga. Aga head, vaat — ei mäleta.»

Jutt keeras iseenesest mälestustele. Kui kala ei ole, saavad mälestused temast eriti elavaks. See on mere- ja maakalurite juures seaduseks. Otsekui soojategemiseks, tujutõstmiseks, igavuse peletamiseks lastakse keeled käima. Ja lugusid — oi, missuguseid lugusid siis kuuldavale tuleb!

Tuli seal tuulisel Kasari luhalgi.

«Kas mäletad, ühel kevadel Joasalus, otse vastu merd? Samasugune vilu varesekarva ilm oli. Teiba taga ajades nühkisime tühja nagu tänagi. Külma tahtis ära võtta, meel muutus mõruks... Jõudsime jõesuhu välja, ja seal suurte kivide vahelt, otse jalge eest — säinast, teine, kolmas... Iga viske peale võte. Ja ikka nii neli viissada grammi. Poole tunni pärast kummaldi kottis oma paarkümmend parajat. Kohe meel mõnus ja süda soe... Noh, pikapeale kaldus küll kaugemale, keskjõe. Aga tuli siiski. Ka kõige tühisema ussitükikese peale... Neelas nagu metsaline... Kotid said täis, kuhi kogunes kõrvale... Tuli tuttav mees, ajas omajao oksa, tõi tänu täheks pudeli viina... Ja püük käis edasi. Ühe käega pudel suu veerde, teisega sakutad samal ajal säinast... Rahvast ruttas juurde, vahtis ja virgutas. Justkui tsirkus. Nii kui mees õnge viskab, kala taga... Kes tellis tõmmata viis, kes kümme. Igaüks sai oma jao... Palju neid mehe kohta korjus, kas mäletad? Ei noh, kes neid seal lugeski! Niipalju on meeles, et õhtul kandsime neljakesi kahe õngega püütud kala kaldalt ära... Ja andis tarida! Nahk auras seljas... Vot, oli päevakene! Nagu vanasti öeldi: kui jumal õnne annab, siis annab nagu kapaga... Kas mäletad?»

«Jumal sulle, jah, juhatas! Minu nina nuhkis üles!» kergitas end kõrgimalt palitumees. Pistis vaikselt välja keritud särje kotti, sülgas külmakohmes huuli pikalt

ette ajades ussitükile, heitis õnge vette, puhus pihku ja jätkas siis oma käriseval häälel pahuralt:

«Kas mäletad? Imet n'd mäletada? Kala selleks püütakse, et saada. Jägalas kord. Kange palav päike, vanni-venn... Ei võta siit ega sealt. Aga jões on. Torkab taguotsa veest välja — vahi, vanamees... Jookse minema või pane põõnama. Nojah, tuligi tukk peale, mõtlesin, teen veidi endale... Kobisin läbi jõeharu saarekesele, et seal vaiksem. Asemegi vaatasin valmis. Aga süda ei kärsi. Katsuks õige enne siit kah... Ja mis te tahate? Niipea kui tonka põhjas, vimma kohe: rak-rak-rak! Ridva viib käest ära! Tore dublett tuli! Kumbki nii kilo ringis... Kus siis enam und! Uued ussid ja — las lõhku! Neljakümne viie minutiga kakskümmend kaks kala. Kott täis. Siis oli lõpp kah... Noh, ja teie teisel pool? Tukkusite kõik ilma kalata. Kas mäletad? Jumalat sul või juttu! Kohta tuleb otsida, hetke tuleb tabada ja õnne peab olema. Alati ja igas asjas. Seda ära-unusta, seltsimees!»

«Keh-eh-eh! Ennää konjunktuurikangelast!» naeris nahkjopp kelmikalt. «Õige. Karvapealt klapib. Ainult meile kipume ikka hea ära unustama ja halba meeles pidama. Selles on vahe. Häid päevi juhtub õngemehel muidugi harva. Nõus. Paljude seda head elus üldse on? Häid päevi veel vähem! Aga kui me nad ilusti meeles peame, halbadega kõrvu paneme, ega siis head halbadele alla jää... Neist räägid lastele ja veel lastelastele, räägid uhkuse, koguni kiidusuuga. Kuid mis halbast, ehkki neid on rohkem? Ükski õige kalamehejutt ei alga sõnadega: see oli siis, kui me kõik ilma jäime, kui kange külm oli ja pori poole sääreni... Ei! Kõik jutud algavad: kas mäletad, kuidas tookord, kui... Teate isegi.»

Teadsime, väga hästi teadsime! Printsibimehe selge jutt.

Ent ometi läks olemine hoopis hubasemaks, meel muhedamaks. Kalamees — see on laps, kes lohutab end lootustega, parandamatu optimist. Kehvemagi päeva hommikul sisendab ta enesele, et kujuneb, küllap õhtuks ikka kuidagi kujuneb... Kujuneb veel säärane päev, millest kord kiideldes kõneldakse: kas mäletad?

Ta tuli ilmale kitsas katusekambris, tiheda sitskardina taga. Tema esimene häälightsus nõudis õhku, aga sai umhset leitsakut. Esimene pilk otsis valgust, kuid uppus riidesse nagu kotti — hämarasse ja väljavaatetusse. Ainult kõrv püüdis kinni hääli, tundmatu elu virveid, ning haaras neid niisama aplalt kui huuled sooja, hingamise rütmis kerkivat emarinda. Valguse ja avaruse poole tunglev võrse tõstis tüli.

Rahutus lapses — see on rahuldatus.

Kisades ja viseldes püüdis ta õhu, avaruse, valguse poole. Aga ta jäeti hoolimatult üksi, sunniti väsimusega vaikima. Isegi siis, kui jalad alla ja sõnad suhu sai. Sest kasvada tuli kitsuses, suurte ning enesest suuremate riielduna või roosatuna, eriti kui kippus uudishimulikkude näokest nihutama paotatud akna ligi. Väga harva pääses ta ukseni. Ja kui pääseski, nägi üksnes tükikese ligast põrandat, ripendavat tapeeti trepikojas. Üksi tup-pajäetuna võis küll suruda ninakese vastu aknaklaasi. Ent naabermaja hall tulemüür varjas seal taevagi, rääkimata maailmast tema imedega.

Igatsus seda maailma näha kõrvetas. Igatsus sünnitas unistusi — veidraid kui palavikusoni. Loomult terve oli haige kujutlusist. Ent niipea kui sõandas iitsatada, karistati. Rängalt ja valusasti, mehekäega. Ta jäi nukraks, tõmbus alistunud isendasse ja — vaikis.

Nii sirgus laps poisihakatiseks, läks kooli, sattus teiste omaealiste sekka ja — võõristas, kartis neid. Võõristas kooligi, kus ta suruti tagumisse, poolpimedasse ja väljavaatetusse pinki. Õppis, aga ei innustunud pakutust. Liiga palju oli seal kauget, mõistatamatut katusekambris kasvandiku jaoks. Tahtnuks kõike silmaga näha, aga ei näinud midagi. Jälle ainult kuulis, kuulas, mis räägiti maailma mitmekesisusest, tema suurusest, mineviku ning oleviku toredusest.

Ja tõmbus aralt küüru — nagu üksik lepaväät tormi ees...

Nõnda jäi ta tõugatavate kilda. Lapsed on sagedasti veel karmimad kui vanad.

Igatsusetuli aga miilas oma miili. Kuulmine võimendas tungi näha. Kardina taga sündinu ning nelja seina vahel

kasvanu hing taotles taimena aina tungivamalt valgust, avarust, väljavaadet, ilma isegi õieti teadmata, missugust. Rahutus lõi lainena üle pea kokku. Õppimisest ei tulnud asja. Saadeti tööle — poisiks keldrikorruse paeseintega trükikotta. Hommikust õhtuni, päevast päeva samad liigutused, samad sõnad, sama masinamüdin...

Lepaväät väreles tormis...

Päevadest said aastad — poisikesest noormees. Meel-mõistus täienes, aga ka ihad ja unistused paisusid. Sest nad jäid ikka rahuldamata, painavaks salaeluks.

Vajadus viis noormehe korra keldrist kõrgele kontorikorrusele, uhke mööbliga päikseküllasesse ruumi, mille akendest avanes vaade punaruskete katustega vanalinnale kesk rohetavat haljust nagu meeleolukal maalil. See pilt elas kaua noormehe silmis. Miks? Mispärast? Kuidas? küsis ta eneselt aina sagedamini, vahtides äärelinna repetanud tarasid, risuseid rentsleid ja konarlist hoovi, kus muud näha polnud kui inetust ning vaesust.

Iga puu paindub tuule ees isemoodi.

Tööpoisist, kes päevast päeva, silmad vastu tuhkjat kivi, tegi väiksel pressil ilu — kihla- ning pulmakaarte — teistele, kujunes mornivõitu mees. Hakkas aimama: rõõmu, ilu ja väljavaateid vist ei jätkugi kõigile.

Ükskord, ükskord siiski näisid unistused peaaegu tegelikkuseks saavat. See oli siis, kui koos kaaslasega sõideti mereranda, kus oli kõrge kallas, männimets ja jõgi. Ning tüdruk teisest osakonnast, kes nii kummaliselt silma vaadates pani käe ümber kaela. Ent ahne neelama pilkudega merd ja metsa, nautima maailma avarust, unustas ta teise soojusepuhangu ning — jäeti taas üksi... Polnud muud teha kui võtta õngeritv ja peita end sinna, kus võis uneldes istuda, silmis erutav ääretus, jalge ees igivirk vooluvesi. Merede taga laiuvad ookeanid, ookeanide taga mandrid, jälle mered, maad, suur, tormav-tõtleval elu. Sina aga vahi ja vaiki...

Nii sai noorukist õngitseja, kes kadus vabapäevadel üksindusse, õnnelik sellestki, et tohib olla iseenesega, näha kujutlusis seda, mida näha tahab, millest kellelegi ei pea aru andma. Õnnetu aga, et maailm on nii lai — ei ulatu tema muutlikkust kogema, kaugusi mõõtma.

Õngevibutaja õhkas.

Kuid kauguste aegki tuli. Tuli koos töölisühingu üleskutsega astuda võitlusrivisse. Vaenlane ähvardas maad ja merd puruks tampida. Ning hämaras sünninule, kitsuses kasvanule anti ülesanne: võidelda maa ja mere, avaruse eest, väljavaadete eest, inimese õiguste eest. Ta haaras relva.

Haaras ja võitles, mehiselt. Võitluse käigus selgusid hämarussesurutuse põhjused, said nähtavaks töötegija elu ahtuse juured. Oli tarvis nood mandumismandlid välja kiskuda. Viha ning kirega ründas ta neid. Avarusi kõigile — arvas ta laulvat oma laskeriista.

Ent vahel jäi võidetud lahingu järelgi silmapahtaks. Eesliini mees pääseb harva väljavaateid nautima, täie sõõmuga rõõmu rüüpama. Tal on ühe võidu järel vaja rutata ette valmistama teist, positsiooni huvides varjuda, end peita, pea maas hoida. Või jälle karedes-karjades peale tormata, silm vastase tõkkeseadmell, tulejoonel. Nõnda läks noorel trükkalil suurem osa sõjaretkegi oma kitsal lõigul ülesannet täites, samuti kui trükipressi taga, ilma et aega oleks piisanud üldvaadet kujundada, perspektiivi luua — salaihasid soovideks sõlmida.

Tõsi, mõnda ta ju nägi. Õppis tundma paindumise pahet, aru saama sellest, et täpe on seal üksik, kus heitlevad miljonid. Õppis ning tundis end õnnelikuna anda oma jõud koos teistega kõikide, kogu inimkonna väljavaadete eest. Õppis õnne nägema ka sisemise vaatevälja avarumises muutliku, ebakindla välimise arvel. Sest peamine ei ole väline, vaid südame veene — sisemine kindlus...

Õnnekindlas usus vajutas ta tol puhkehetkel ka päästikule, kui lahing lahti läks tuttava jõeoru pärast, kus sagedasti oli vibutatud ritva. Nüüd harjangult vaadates avanes see otsekui haljas kiusatus. Esmakordselt nägi noormees all lokkavas orus väravat tulevikku, väravat, mis tuleb jõuga avada, et astuda uude, teist laadi ja hoopis uhkemasse ellu — tõelisse maailma.

Relv käel, peatus ta hetkeks, et ahmata kopsud täis hommikuvärskust, ja siis, süda pakil suurest, kutsuvast väljavaatest, edasi tormata, kui nõksatasid põlved. Ning sinnasamasse rinnakuharjale, kust avanes ta ees ainulaadne nägemus, terve unistuste täitumise panoraam,

tulevik nii enesele kui teistele — sinnasamasse rinnakuharjale varises ta kummuli rohtu, silmad taas tihkelt vastu halli maakamarat, seda igapäevast ning ainsat, mida ta tüütuseni tundis ning millest keegi ilma ei jää...

Ainult korraks sirgusid sõrmed — ridva järele, mis põõningul ootas. Korraks väreles veel silme ees org ja jõgi ja alakutsuv avarus — meri. Siis kadus kõik.

Ta oli unistanud, uskunud ja võidelnud. Ning kuigi ta silmad kustusid, rändab nende otsiv pilk avarustes edasi. Rändab koos selle kõigega, millel pole algust ega otsa, mis on igal pool ja alati, on osakene meist, inimesest enesest...

Sest meie võime painduda, võime murduda. Kuid meie unistus elab.

1962

Voldemar Panso

NÄITLEJA JOLLER

«Pupu-Jukud!»

Laksatades lendas ajaleht lauale. Vaikus.

«Toomas, kõik on juba bussis!» Maia hele hääl kadus ukse vahelt koos heleda kasukaga.

Toomas tõmbas sügavalt hinge, ajas oma suure kogu sirgu ja astus uksest välja. Tema samm oli raske. Tema samm oli mõtetest raske. Bussis istus ta sõnatult, kuid põseluud liikusid.

«Kui tagedad silmad sul täna on!» imestas Maia.

Toomas hõõrus pöidlaga aknal jäälille.

Agitpunktis oli vähe rahvast, kontsert hilines.

Toomas, lõpetanud luuletuse sissejuhatava osa, tundis äkki, et seisab üksi poodiumil. Väga üksi. Tema omaette ja nemad seal saalis omaette. Järgneval osal pani ta häält juurde, luges hakitud, rütmilisi ridu ja ise mõtles, et keda see küll huvitab. Siis ühel tsesuuril

tuli meelde ajaleht ja tekst läks meelest ära. See pani sisemuse liikuma. Ta läks üle luuletuse kokkuvõtlikule lõpuosale, esitas selle hõõguvalt ning tuliselt, kummaras ja kadus kardinat taha. Aplaus oli keskmine.

Toomas ajas tujutult kasuka selga ja astus tuisku. Nii hea oli kõndida, kui tuisk puhus näkku. Veel enam oleks pidanud tuiskama, nii et maal ja taeval poleks vahet — nii Shakespeare'i moodi! Inimesed käivad kõssis, seljaga tuisu poole, aga sina lähed ja tunned oma jõudu. Jõud, see on võimas asi! Tal oli tahtmine hõigata — kõvasti, pikalt, hinge põhjast, kuid siis meenus ajaleht ja see võttis hõiskamise-lusti.

«Pole nende arvates jõudu... Kujundusjõudu... Pealiskaudne. Pupu-Jukud!»

Kõrvalt kostis kära ja uksele kloppimist. Tige hää! vastas ukse vahelt: «Teile öeldi, et vabu kohti ei ole! Ja uks lükati kinni. Toomas seisis hetke, mõtles ja läks edasi. Kuid veidi eemal jäi uuesti seisma. Üks tuikuv vanamees küsis suitsu. Toomas ulatas sigareti ja küsija kadus tuisku südantlõhestava lauluga: «Noorus ei tule iial tagasi...»

Toomas läks uuesti ukse juurde. «Vabu kohti ei ole. Aga kui mina läheksin, kas tunnevad, austavad ikka?...» Ta koputas. Ja juba oligi Toomas avaras vestibüülis, juba vabastati ta kasukast, juba juhutati saali. Kõikjalt vaatasid talle silmad: «Tema ise, milline juhus!»

Toomas pidas aru, kuhu istuda. Rahvas vaatas teda ja tema rahvast. Ja ta oli vaba, ta oli tema ise. Ta seisis nii vabana ja kindlana, palju vabamana ja kindlamana kui äsja poodiumil. Nii palju oli teresid ja peanoogutusi. Teretasid tantsijad, teretasid orkestrandid, teretati baarist ja teretati laudadest. Toomas seisis soliidset ning sundimatult ja noogutas naeratades teretajale vastu.

«Toomas!» kõlas äkki hele hüüd üle saali. «Kui sa, Islandi Issand, kohe lauda ei tule, lasen su püroksüliniga taevasse tagasi!»

Saal rõkkas naerda, Ruts ja Ärbert, kaks kolleegi, viibutasid kätega. Toomas istus nende lauda, Ärbert kallaskülma viina.

«Võtate, sõbrad, viina ja sööte kala.»

«Ärps kala ja mina siga ning arutame siin: et kala tappa, tõmmatakse ta veest välja, aga et siga tappa, võiks ta ju vette ära uputada.»

«Üks surm kõik,» ütles Ärbert süngelt ja rüüpas viina.

Ruts oli kuratlikult lõbusas tujus ja tagus kahvliga taldrikuservale rütmi. Ärbert, see teatritrupi morn Mefisto, oli sõnakehv, nagu alati. Aeg läks lennul. Kell kolm öösel hakkasid ooberid käituma ebaviisakamalt kui kell kaks, kuid nende lauda naeratati. Haruldane külaline!

Toomal oli silme ees virvendav maailm, kõrvus kumises, hinges mässas ja ta painutas vaevata kahekümnekopikalise sõrmede vahel kõveraks.

«Meie oleme sinuga suured näitlejad!» hüüdis Ruts talle kõrva. «Sina traagik, mina koomik.»

«Ja ajalehes saate mõlemad pähe,» lisas mõtlikult Ärbert.

«See ei loe. Ükski prohvet pole kuulnud oma maal ja õigest kunstist saavad vähesed aru. Õigeks kunstiks peab olema õige tükk, nagu õige muusika nõuab õiget tantsu — hurraa!» Ja juba oligi Ruts keset saali ja väänles metsikus tantsukeerus, tehes vahetevahel hullkõrgeid hüppeid ja huikeid, kuna ümberringi naerdi ning plaksutati. Siis laskis ta vingudes mööda trepikäsi puud alla — elagu elu, mis põletab rinda!

Kodus ei tulnud Toomale kohe und. Ta mõtles ajalehest, mõtles Rutsist, mõtles restoranist ja jälle ajalehest: kakskümmend aastat olen osanud, ja nüüd äkki ei oska! Mitte äkki, juba mitu aastat on kuulda nurinat. Aga see viimane osa, direktor «Sulatusahjust», — kui palju tööd, kui palju proove! Kuidas sai suur kõne välja töötatud, tuld häälede pandud, iga rõhk ja žest läbi mõeldud! Ja nüüd öeldakse ajalehes — retoorika! Väline efekt, mõistus — mitte süda! Vabriku direktor jäi avamata. Inimest ei olnud... Seda ei saagi avada! Rutsil on õigus. Rutsil on üldse huvitavaid mõtteid. Elad aastaid kõrvu, aga elad nagu mööda. Koomik, aga mõtterikas. Ja elujõud on hämmastav. Elab ja põleb... Toomas oli magama jäänud ja põletas sigaretiga vaibasse augu.

Tootmiskoosolekul tunnistati lavastus teatrile mitte-

vääriliseks ja otsustati tükk uuesti töösse panna. Arvustati üksikuid osalisi ja puudutati muidugi ka Toomas kui peaosalist. Toomas istus vaikselt. Aga kui sõna võttis ametiühingu esimees Peterson, see dilettant, kes laval ei saanud selgelt räägitudki, ent kulisside taga oli suurim kisakõri, kes püüdis ühiskondlike ülesannetega endale tähelepanu võita ja kisas noorte edutamisest, noorte all mõttes aga iseennast, — kui see Peterson talle ninna kargas, et kodanlike krutskitega püütakse teha nõukogude kunsti, aga nõukogude noored närbuvad tööpuuduses, siis tõusis Toomas püsti, ütles, et homme teda proovile ärgu oodatagu, las mängib seda osa Peterson ise, ja läks koosolekult minema. Ta läks koosolekult tähendusrikaste sammudega minema.

«Toomas!»

Ta pöördus ümber ja Maalemaa Maia vaatas talle oma mustade silmadega kurvalt otsa.

«Sa ei talitanud õieti, Toomas.»

«Kas sina oled ka nende killas?»

«Kelle nende, Toomas? Poiss, mis sinuga viimasel ajal on?»

«Ei oska mängida.»

«Oi, kui hell sa oled! Ma mõtlesin, et sina oled ikka mees!»

«Ei oska mängida. Kakskümmend aastat oskasin, nüüd ei oska.»

«Õpi,» naeris laginal Maia. «Mina ka õpin.»

«Hilja. Nüüd hakkavad turnijad mängima, mina hakkam turnima.»

Ja läks majast välja.

Ta seisis kaua mõttes teatri ees. Aga millest mõttes, seda ta ise ei teadnudki. Ja hinges oli tühjus.

Hoiukassa ees oli rahvasumm. Naerdi. Toomas peatus. Hoiukassa trepil seisis Ruts lõbusas tujus, hõlmad lahti, ja jagas poisikestele kolmerublaseid. Önn olevat talle viie tuhande rubla näol kaela langenud ja tema tahab, et maailm ta õnnest osa saaks. Toomast nähes jättis ta poisid sinnapaika ja võttis õnnest särades sõbral kae alt kinni. Nõnda mindi koos suurt võitu pühitsema.

Ah, kui hea oli Rutsiga koos istuda! Südamel oli kerge. Imelikku palsamit hoovas sellest rahvalikust, elu-

lõõmsast koomikust, kes oli üles kasvanud lastekodus, ise ennast harinud, mööda maailma ringi hulkunud, merd sõitnud, eluviise ja inimesi teraselt tähele pannud, aga võttis elu siiski kergelt nagu õhupalli. Tõsi, ka teda sarjati vahel ajalehes ta süvenematuse pärast, oma isiklikul sarmil liugulaskmise pärast, aga rahvas armastas teda. Estraadil oli ta kuningas, vaimukas ja särav, talle plaksutati, tema plaksutas rahvale ja laskis trepikäsipuul vilistades liugu.

Hea oli Rutsiga istuda. Ta rääkis lõbusaid anekdoote, laulis midagi igatsevat Sevastopoli reidist, jutustas Argentiina teatrist, kus ta olevat töötanud inspitsiendina ja mänginud brasiilia keeles Herodest. Siis rääkis ta oma ainsast ja suurest armastusest ühe naise vastu, kes ei võtvat teda tõsiselt. Toomas naeris südamest, kuid jäi äkki tõsiseks — Rutsi silmad olid pisarais.

«Mis sul on, Ruts?»

Ruts pigistas klaasi peos katki, pühkis silmi, öeldes, et marjad on silmas, mida tuhaga arstivat, maksis arve ja laskis vilistades trepikäsipuud pidi alla. Imelik mees...

Algasid «Othello» proovid. Othellot mängis Toomas. Toomas mängis Othellot. Othello — see oli kauaste aastate unistus. Nii sageli oli ta õhtutundidel teda lugenud. Ta tundis monolooge peast. Tal oli põhjalik kujutus osast, üksikute stseenide suurepäraseid mõttelised lahendused, isegi misanistseene nägi ta juba vaimus. Ta oli lugenud palju kommentaare, kuidas maailma suurused olid seda mänginud. Ja nüüd algasid proovid! Desdemonat mängis Maia, Jagot Ärbert, Rodrigot Ruts. Lavastas noor andekas paljutöötav lavastaja Endel Mõtlik.

Toomas asus hooga proove tegema. — Olid need alles proovid, kui Toomas oli hoos! Harilikult istusid vabad näitlejad proovisaali ootetoas, aga kui Toomas proove tegi, vaatasid kõik proove pealt. Milline põlemine, tuli, kiirgamine, jõu jäägitu avaldumine, mehisus! Seesuguseid proove näeb harva.

Toomas oli närvilisem kui muidu, suitsetas palju, vaikis, kõndis mõttes ja hakkas aga jälle pihta.

Kuid siis tekkisid proovidel arusaamatused. Algul Ärbertiga, kelle Jago ei ühtivat tema, Tooma kujutlusega, siis Maiaga, kes ei käituvat nii, nagu tema õigeks

peab. Maia astus tuliselt vastu, et Toomas kujutab enesest solisti, ei arvesta üldse teisi, mängib üksi, ei kuula partnerit, ei vaata silma, ja temal olevat väga raske mängida. Proov jäi pooleli.

Järgmisele proovile tuli Toomas hajameelsena, silmad kilasid imelikult ja proovi vaheajal näris aina hiina teed. Proovi lõpul ei teinud Endel Mõtlik ühtki märkust.

«Homme tulevad kordamisele samad pildid.» Ütles ja läks.

Toomas vaatas talle järele, sülgas viha tee välja ja süütas sigareti.

Järgmine proov kulges normaalselt, kuid proovi lõpul tekkis vaidlus Ärbertiga, kes mängivat liiga loiult.

«Näitleja peab olema välk, aga mitte välgumihkell»

Endel Mõtlik astus Ärberti kaitseks välja, kes lähenevat osale õigesti, mõttega, kuna Tooma loomingulised rööpad olevat kahtlased. Ta ei tahtvat praegu veel segada, kuna on otsimise aeg. Kuid... noh, sellest on vara rääkida. Igatahes mõtelgu Toomas hoolega esialgsele analüüsile, et lonkama ei hakkaks teose sotsiaalne mõte.

Ühel proovil puhkes lahti torm. Mõtlik ütles lausa välja, et nii edasi ei lähe, kuna Tooma Othello olevat lihtsalt armukade metslane ja sellega läheb kaduma Shakespeare'i mõte, kogu Shakespeare kui humanismi tuletorn. Toomas viskas raamatu lauale. Tekkis vaikus.

«Heast häälest, selgest diktsioonist ja osaraamatu loomimisest on vähe selleks, et mängida Othellot. See nõuab eelkõige pead,» ütles lavastaja vaikselt, ja lisas: «Algame uuesti.»

Tooma silmad välkusid imelikult. Ta jätkas proovi, rääkides teksti rahulikult ja loogiliselt. Nii läks pool tundi, siis lõpetas Mõtlik proovi. Nagu saatuse kiuste pistis Peterson jälle oma nina vahele, et peaks rohkem edutama noori, ja et temal olevat Othello osa juba pea-aegu peas. Ta ütles seda just siis, kui Toomas oli jõudnud uksele. Välgkiirelt pöördus see ringi, vaatas saalisistujaile ja hüüdis äkki kogu oma hiiglasliku sisemise jõuga, nii et saal värises: «Pupu-Jukud!»

Ütles ja läks.

Toomas avas silmad, tahtis voodist välja tulla, kui

korraga märkas, et see ei olegi tema korter. — Mis kuradi asi see siis on? Keegi läks tantsiskledes läbi toa, Toomas tegi, nagu magaks. Siis piilus ta ühe silmaga vaiba serva alt ja hakkas meenutama, mis on sündinud. Kõigepealt uuris ta armatuuri laes — just nagu oleks tuttav ja just nagu ei oleks ka. Aga mis aeg võiks praegu olla? Kordinate vahelt paistis päevavalgus, kell käe peal näitas pool kaksteist. Ja äkki käis imelik judin läbi selgroo: kell kümme algas «Othello» proov!... Ta otsustas vaikselt tõusta, riietuda ja siit tundmatust kohast kaduda. Aga istukile tõustes tundis ta, kuidas meelekohtadel valusalt tuikas. Ja kui ta nii mõtetes oma peavaluga istus, avaneks uks ning kõrvalruumis lauldi «Sind tervitan, me väike hällilaps».

Mis see siis on? Toomas jäi keeletuks. Siis lendasid šampusekorgid ja voodi ümber sigines iga sorti kala. Šampus — kui hea oli see kõrbevale südamele ja valutavale peale! Šampus ja kala, kala ja šampus... Ja siis tuli Toomale kõik meelde. Need olid kalamüüjad turult, kes eile restoranis sünnipäeva pidasid ja teda kui oma lemmiknäitlejat palusid endid laudatulekuga austada. Ja õigus — temal on ju täna sünnipäev, neljakümne aasta sünnipäev! Täitsa õige, temal ja Maial on ju ühel päeval. Palju aastaid on nad koos pühitsenud ning tänagi pidid nad teatrirahva ringis koos pühitsema. Toomas vabandas, et peab tõusma ja riietuma, kuna on proovile hilinenud, aga sellest ei tahtnud kuulda. Kui hilinenud, siis hilinenud, nüüd läheb alles õige pidu lahti, sest neil olevat turul täna vahetuse vahetus, kodus haruldane ning kuulus külaline ja külalisele antakse viis minutit aega riietumiseks.

No, hüva, pool tundi võib ju nendega veeta, mõtles Toomas, aga poolest sai poolteist, sellest kolm ja pool ja nii ikka edasi. Kell viis helistas ta teatrisse, et mängigu täna õhtul dublant, kuna ta tundvat ennast väga halvasti. Siis laulis ta müriseva häälega kalameeste laulu: «Ära küsi, kust ma tulen, kõik see oli eile!» Kalamüüjad mõirgasid kaasa. Ei, see oli tubli, elurõõmus ja priske rahvas. Tuli veel uusigi külalisi, riiklikke liharaiajaid ja äriteenijaid, joodi sinasõprust, tantsiti ja lauldi, ja poolteise päeva pärast jõudis Toomas väsinult koju, õige väsinult.

Toomas tõmbas enne polikliinikusse minekut veel pika sigari ja dr. Aavikson vabastas nädalaks töölt... südame ülekoormatuse tõttu. Las puhkab.

«Sooh, nüüd on mul paber olemas ja keegi ei saa midagi öelda. Lähen koju ja hakkan osa kallal tööle.»

Kodus luges algul ajalehte — see polnud huvitav, keeras raadio lahti — polnud huvitavat sealgi. Pidi juba võtma «Othello», aga võttis mööda — «Rakettlennukite ehituse». Luges seda tükk aega, aga äkki viskas käest — no milleks talle praegu rakettlennukid? Suita ei maitsenud, kuid ta suitsetas palju. Avas siis «Othello» ja hakkas lugema senatimonoloogi — see kõlas nii mannetult ja tühjalt.

Mis see siis tähendab, jõudu pole või on andest puudu? Ta tõusis püsti, et lugeda monoloogi uuesti, täle kujutluse ja jõuga. Kuid kujutluspilt ei tekkinud, jäi ainult jõud ja süda hakkas peksma.

«Ei noh, süda on haige, ega ma nalja tee, egas ma teatrit ja dr. Aaviksoni ei peta!» ja tal oli hetkeks isegi hea meel, et süda on haige. «Aga kujutlust ei teki... Tuleb andest puudu? Kas ma üldse olen suuteline selleks määratuks tööks? Võib-olla on Mõtlikul koguni õigus? Ta on küll noor, kuid taibukas ja peenetundeline. Ja võib-olla on isegi Maial õigus? Muidugi nüüd ta ei külasta ega helista, on tige sünnipäeva pärast... Noh, pagan temaga!» Ja Toomas võttis Stanislavski ja hakkas uuesti lugema, kuidas Othellot oli mänginud suur Salvini. Luges, luges ja äkki jäi mõttesse — mis ta nüüd luges? Midagi ei mäleta. Luges uuesti ja — jälle tabas oma mõtte ekslemast. Loeb Salvinist ja mõtleb Rutsist. Kus Ruts võiks praegu olla? Ta helistas teatrisse, küsis võõra ja ametliku häälega, aga sealt vastati, et Ruts ei olevat ega tulevat, ja pandi toru ära. Ta heitis varakult magama. Magas pikalt ja rahutult. Hommikul oli higine, otsekui läbipekstud.

Kolmandal päeval läks Toomas linna. Küll venivad päevad südamehaigusega pikalt! Ta kõndis aeglaselt mööda tänavaid. Viimane pakane oli raugenud, väljas oli märtsisula. Nagu kiuste hakkasid talle täna silma plakatid päikesest säravalt plankudel: «Kõik jõud viis-aastaku täitmiseks!» Ta lõi silmad maha ja imestas, miks? Siis võttis jõu kokku, raputas enda sisetundest

lahti, lõi pilgu avarale taevalaotusele ja astus lörtsi. Kül'm vesi voolas varvaste vahele. «Kurat!»

Millegipärast ei tahtnud ta täna sealt mööda minna, kus ehitati suuri maju ja kus hõigete saatel liikusid suured tõstekraanad. Ta pöördus varem ära ja läks Rutsi külastama. Rutsi uks oli lukus. Läks siis turule kalamüüjaid vaatama, aga need olid kibedasti ametis, kaalusid ja pakkisid ja olid täna sootuks igavamad kui sünnipäeval. Turu askeldus ja tõtt hakkas talle närvi-dele. Teatrisse ei sobinud minna. Kodus oli igav ja kõle. Restoranis võib tuttavaid olla. Ta läks ühte väikesesse õllebaari. Oösel ei tulnud und.

Kui Toomas teatrisse läks, kutsus peanäitejuht Vello Tagamaa ta enda juurde.

«Süda on nüüd korras?»

«Korras.»

«Mhm.» Vaikus. Peanäitejuht vaatas otsa. Toomas tundis, et ta mõtles midagi muud, ja kannatas tema pilgu välja.

«Sul oli asja ka või?»

«Jah. Mõtliku ettepanekul ja minu nõusolekul moodustasime «Othello» peaosaliste kaks koosseisu. Mõtlik arvas, et teises koosseisus mängiksin Othellot mina.»

Toomas vaatas liikumatult Vellole otsa. Kaks meest seisid vastamisi, mõlemad üheksakümne-kilosed hiiglased, mõlemad talupoja pojad, ainult Vello heledapäisem, avalate pärani silmadega ja ligi kümme aastat Toomast noorem. Toomas vaatas talle kaua silma ja Vello otsekui kerkis silmade sügavusest ennenägematus täiuses ja selguses esile. Ta tajus enda ees nagu müüri või kaljut või kirikut. Igatahes midagi väga nihkumatut. Ja kust pagan tuli talle äkki mõte, et kui pistaks praegu rinnad kokku ja suruks vastamisi, — ei tea, kumb kumma paigast liigutaks. «Kõigest kolmkümmend,» mõtles ta siis kergelt ja nagu kajana kerkis — «juba nelikümmend!»

«Kas loodate hakkama saada?» murdis Toomas vaikuse. Ei tea, miks ta kogemata ütles «teie?»

Vello nagu lõi naerule. See pagana naer, mis andis talle alati erilise kindluse endausu! See oli nagu surmatu jõu eneseavaldus. Mõni naerab ja varjab ennast,

nagu see Peterson, aga tema naerab ja läheb veel avatu maks. Ja ütleb rahulikult: «Eks näis, katsume jõudul...» Ja naerab jälle. Ja südamlikult.

«Ja mis on kahe koosseisu põhjus?» küsis Toomas.

«Tükk jääb pikaks ajaks töösse ja kindlasti ka pikaks ajaks répertuaari. Et me saaksime häireteta töötada selleks.»

Tekkis vaikus ja äkki purskas Toomas ootamatult:

«Sa ei usu, et ma olin haige!...»

«Usun. Mina olen niisugune inimene, et usun kõik, või siis mitte midagi. Sinu suhtes usun praegu veel — kõik. Ei, see pole ainult sinu südamehaigusest, ka Ruts kukkus rivist välja, ja ajutiselt Maiagi. — Nõnda saame vastutavates ülesannetes proovida ka nooremal kaadrit.»

«Kas see on pealetung vanadele või?»

«Mis lollust sa räägid.»

«Vana Juhani lasksite lahti, tuli täna mulle vastu nagu kunstniku vari. Mille eest? Et on nelikümmend aastat teatrit ehitanud.»

Vello läks tõsiseks.

«Mitte ainult Juhani, vaid ka vana Sorgu ja tädi Ottilie. See otsustati direktori ja Kunstide Valitsuse liinis. Ma ei pea seda sammu õigeks. Teatri arengu küsimust ei otsusta vanad ega noored, vaid head ja halvad näitlejad. Aga kes on teatris halb näitleja? — Keskpärane käsitööline, rutiini läinud korralik töömees. Halvaga on lihtne — lased lahti. Aga mis sa sellega teed, kes aastast aastasse toodab ammukorrutatud halli keskpärast. Tal on aastad, teened, mänguvõtted ja pretensioonid.»

«Kas sul inimesest kunagi kahju ei ole?»

«Oo, ja kuidas veel. Aga rohkem kahju on siiski kunstist.»

«Ja missugusesse kategooriasse sa minu asetad?»

«Näitlejana oled ju kõrgemas kategoorias. Inimesena — eemalseisjate kategoorias.»

«Mis see tähendab?»

«Kaugel oled minust. Arusaamatu. Mõttele sellele. Ma lähen nüüd proovile. Mõtlik ootab.»

Nad väljusid kabinetist. Ja kui Vello trepikotta

kadus, tundus Toomale, nagu lõhnaks kõik rammusast, loovast mustast mullast. Ta pani sigareti tulist otsa pidi suhu. Ptüil!

Elad teatris aastaid ja midagi ei juhtu, parandad nädal aega kodus haiget südant ja äkki nii palju uudiseid.

Ruts oli haiglas, käed külmavõetud. Maia käis nutevad silmadega ringi ja läks koju tagasi, ei olevat loominguvoimeline. Kõik oli juhtunud tol pakasel sünnipäevaõöl, kui Toomas kalamüüjate juures lõi mehist laulu, sõi kala ja jõi šampust. Nagu Toomas Ärbertilt kuulis, oli Ruts läinud Maia juurde sünnipäevale ja viinud kingituseks kitse. Kust ta selle õnnetu kitse kätte sai, ei tea keegi, aga äkki oli mõkitav habemik Maia «buduaaris», lõhkus peegli, tundis tugevat huvi lõhnaõlisortide vastu ja läks voodisse jalutama. Kaelas rippus tal ümbrik õnnesoovidega Rutsilt. Rutsi ennast ei olnud näha. Maia oli õnnetu, ei teadnud, mis loomaga peale hakata, ja pani ta vannituppa kinni. Hilisel tunnil ilmus Ruts akna taha kahe paažiga ja laulis kitarri saatel liigutavaid serenaade. Maia ei ole Rutsi sisse lasknud ja Ruts öelnud, et see on noatorge tema südamesse, et Maia murdvat praegu kõige kaunima lille ja seda saab ta väga kaua mäletama, nagu Ofelia Hamleti surma, ja oli hakanud üksi Maia akna all tema sünnipäeva pidama. Hommikul äratati ta lumehangest, mõlemad käed külmavõetud.

Toomas läks kiiresti haiglasse sõpra vaatama. Arst oli murelik, et kui kätesse ei lööks ainult gangreen, külmumisele järgnevat see sagedasti. Nagu judin käis Toomast läbi. Ta läks palatisse. Ruts lamas voodis, käed sidemeis, ja säras õnnest, — see ehmatas Toomast kõige enam.

Aga Ruts seletas, et temal vedavat elus alati. Näiteks praegu — milline õnn, et ta ei õppinud klaverikunstnikuks, nagu kõik olevat tahtnud. Karjäär oleks läbi! Nagu tal olnud Brasiilias üks tuttav jalgrattavõidu sõitja, kellel külm võtnud ära mõlemad jalad... Aga siin puhkesid naerma isegi gangreenihaiged. Ruts läks näost punaseks ja palus endale paberossi suhu pista.

Palatisse tuli Maia. Maia tuli palatisse kolme punase lille ja kolme kollase apelsiniga. Kui ta Toomast mär-

kas, astus ta ühe sammu aeglasemalt ja lühemalt. Tõkk aega need kolm inimest vaikisid. Siis palus Ruts vabandust jänkide neetud kombe pärast, et ta on sunnitud kõnelma naisterahvaga suits suus, ja soovis tagantjärele Maiale uuesti õnne.

«Ruudi, Ruudi, sa hukutad enda.»

«Sina hukutad minu.»

«Mina?» ütles Maia vaikselt.

«Ma ütlesin läbi akna, sa löid noa mu südamesse.»

«Ruudi, ma arvasin, et see kõik oli nali. Ja siis see... see kits...»

Ruts vaatas pärani silmil Maiale otsa.

«Aga kits maksis ju 500 rubla!» ütles ta ja pistis pea padja alla. Ja jäigi nii. Tekkis imelik vaikus. Maia väljus palatist ebakindlamalt kui tuli. Varsti läks ka Toomas. Märtsipäikene silitas paremat põske, märtsituul pani vasaku põse õhetama.

Kui imelik on elu, mõtles Toomas. Elad päevast päeva inimesega koos ja ei märka teda. Aga kui inimest ei ole, märkad ja tunned puudust. Oli teatris vigase jalaga kütja, kes päevast päeva noris suitsu ja sõi hinge seest. Uusaastaõöl suri kodus vingu ära. Nüüd tuled hommikul teatrisse, paned suitsu ette ja tunned, et keegi on puudu. Teatris on nüüd ammu uus kütja, terve jalaga ja mittesuitsetaja. Kohad on täis, aga inimene on puudu. Rutsi ei ole, ja korraga on suur tühik. Igav on Rutsita. Ja isegi see Maia, alati lõkerdas ümber, aga nüüd on iseendas, vähenähtav, arusaamatu. Ei tea, mis ta peaks tegema või mõtlema? Samade nähtuste ritta liitis Toomas seaduspäraselt ka Othello: kui osa ei olnud, huvitas, pani igatsema, mõtlema. Nüüd on osa, aga pole huvi. Muidugi, kunstiga on keerulisem, kunstis on poliitika: siin on noored ja vanad, siin on teooriad lihtsusest, mis saali magama panevad, ja talendist, mis silma ei tohi paista, ja muud säärast segast ning kahtlast, mille on sünnitanud meie sajandi viimased aastakümned. Aga võib-olla on ka tema, Toomas Joller, liiga kaua paigal elanud? Elab, elab ja ei märgata. Aga kui läheb äkki ja jätab suure augu järele. Ei tea, kas väga märkavad? — Küllap vist väga... Ja Toomale tuli meelde, et on palgapäev. Kassas öeldi, et plaani mittetäitmise tõttu palk pisut viibib.

«Raha teil ka ei ole, mis teil siis on?»

«Kellel teil?»

«Noh — üldse...»

Ja pahaselt läks ta trepist alla. Trepikäänakul tervitas teda üks nääpsuke tütarlaps. Toomas noogutas. Aga tütarlaps jäi tema ette seisma ja ta kahvatud palged ning kõrvalestad õhetasid.

«Vabandage, seltsimees Joller,» kogeles ta kohmetuses, «mul oleks teile väga suur palve... Teile on see küll tülikas, kuid minule väga suureks kasuks.»

«Mis te soovite?» küsis Toomas ja heitis tüdrukule oma läbitungiva pilgu. Tütarlaps lõi silmad maha ja hakkas veel enam kogeleva. Ta tahtvat ühte luuletust temale ette lugeda, ühte rahulaulu. Seltsimees Joller muidugi tunneb seda luuletust — «Et õunapuud õitsek-sid». Ta tahaks väga valimiste päeval brigaadi pääseda, aga ei julge enne peanäitejuhile ette lugeda, kui mõni kogemustega meister on teda kuulanud.

«Mul ei ole praegu aega,» lõpetas Toomas jutu.

«Andestage... eks hiljem... teine kord,» pomises tütarlaps ja ta suured silmad valgusid nagu õli täis.

Toomal oli haruldane omadus inimest pilguga terviklikult haarata, temast nagu läbi tungida. Tema pilku kardeti. Ja nüüd, olles juba minekul, jäid talle äkki meelde tütarlapse suured õlised silmad, ta peatus ja ütles üle öla: «Ehk siiski, parem juba praegu. Tule mu garderoobi!»

Tütarlaps hakkas lugema, algul erutusest kogeldes, isegi sõnu segi ajades, aga siis sai enda kätte ja lõpetas õhetavate põskede ning hõõgivate silmadega. Poleks uskunudki, et selles nääpsukeses kehas on nii palju jõudu. Ainult kuidagi liiga lihtsalt luges Tooma arvates. Tütarlaps jäi seisma, vaatas ootavalt otsa.

«Kust sa selle luuletuse võtsid?»

«Te olete ju, seltsimees Joller, seda kindlasti palju kordi lugenud.»

«Ah?... Jaa, seda küll... Kui vana sa oled?»

«Pühapäeval lähen esmakordselt valima.»

«Nii, nii. Ja kes sa oled?»

Tütarlaps vaatas Toomale suurte silmadega otsa.

«Ma olen ju teie tööline!»

Nüüd vaatas Toomas omakorda tütarlapsele suurte silmadega otsa. See puhkes naerma.

«Kas siis vabriku direktor oma töölisi ei tunne? Seal «Sulatusahjus».»

Nüüd lõi Toomas hetkeks pilgu maha.

«Jaa, õigus küll... Aga ma ei ole nüüd tükk aega seda osa mänginud.»

«Ei ole jah.»

Toomas tõusis püsti, et lahkuda.

«Aga kuidas te hindate mu lugemist?»

«S vilistab.» Tekkis vaikus.

«Aga muidu?»

«Kuidas muidu? Töötage s-i kallal. Vilistava s-iga sõja vastu võideldes ei võeta teid tõsiselt. Aga muidu — maladets!»

Tütarlaps tegi «kniksu» ja jooksis välja.

Kui Toomas üksi keset garderoobi seisis, hakkas tal korraga ängistav tunne. Ta tundis ennast hirmus üksikuna, liiga üksikuna, nagu siis, kui seisad sügavas metsas ja oled kodutee sootuks käest kaotanud. Talle näis hetkel, nagu eemalduksid temastapid ja peeglid, kogu garderoobi sisustus, ja ta astus kähku koridori. Ta kõndis mööda koridore, astus tegelastetuppa, aga kõik jooksid, tõttasid kuhugi, olid erutatud, ajasid asju. Teda teretati aupaklikult ja kui kedagi kõnetas, vastati viisakalt, nagu isegi kartlikult, ent kogu selles askelduses, tõtus, kogu keevas teatri äripäevas tundis Toomas ennast tabamatult üksi. Nii üksi, et pani palitu selga ja läks varakevade väsitavasse õhku. Kui ta niimoodi teatri ees edasi-tagasi kõndis, näisid talle mitmed möödatõttavad naisterahvad Maia moodi. Ei tea, miks Maia moodi?

Sel aastal tuleb kevad vist vara. Päike paistab nii väsitavalt soojalt, õhus on nagu mingi pahin, liikumine, lumi on määrdunud ja sõre, tükati paistab paljast maad, veeojad voolavad kuhugi; liikumine, ärevus, tõtt, nagu teatri koridorideski. Ja Toomas tundis ka väljas ennast üksikuna. Teatri poolt lähenes üks naisterahvas, astudes tõtates, kuidagi vimmas, ainus, kes ei näinud Maia moodi. Toomas tegi kalossikannaga veenirele teed.

«Mis sa sihid?» küsis keegi kõrval. See oli Maia.

«Sihin kevadet.»

«Küll ta tuleb ka ilma sihtimata.»

«Jah, tema tuleb küll.» Toomas kutsus Maia jalutama, aga see vabandas ajapuudusega. Valimiste eel olevat palju tegemist.

«Kas nad ilma sinuta valitud ei saa?»

«Ei saa.»

«Aga kuidas nad ilma minuta saavad,» naeratas Toomas.

«Sest ma teen ka sinu eest töö ära.» Maia läks edasi, Toomas jäi tõsiseks. Imelik inimene. Ei tea, mis ta mõtleb? Ja aastaid tantsis mu ümber, päris ja vestles, tahtis alati teada, mida ma mõtlen... Nagu liiga ligidale tuli, õpetama ja isegi juhtima hakkas. Nagu iseseisvust hakkas kõigutama. Ei tea, mis ta mõtleb? Toomas vaatas Maiale järele, ta tõttav, vimmas kogu kadus koolimaja taha. Jah, Maia oli tõepoolest ainus, kes polnud eemalt Maia moodi. Isegi kuum hakkas Toomal talvepalitus. Ta avas esmakordselt palituhõlmad ja astus mõnuga pehmesse pruuni porri. Ah, varsti läheb jõgedelt jää ja algab palgiparvetamine. Ta hakkas isegi vilistama parvepoiste laulu, aga see jäi pooleli. Aevastus tuli peale.

Teatris on nii, et kui näitleja tunneb, et näitejuht teda segab, ja kui näitejuht tunneb, et näitleja teda segab, siis varem-hiljem tuleb plahvatus. Valmivat plahvatust tundis Toomas, seda tundis Mõtlik, seda tundis ka peanäitejuht Vello Tagamaa, seda tundsid paljud. Toomas kartis plahvatust, aga ise süütas aina uusi tikke püssirohutünni ääres. See oli vastuoksuslik ja sõnulseletamatult keeruline protsess, mis temas toimus. Ta süütas tikke ja puhus nad viimasel hetkel ära. Juhtus isegi seda, et tikk jäi kustutamata, siis kustutas selle lavastaja. Mõtlik oli sügavalt haritud ja suure sisemise kultuuriga inimene. Ta kitsast prillidega näost, ta haprast katkevast häälest levis sellist seletamatut vaimset jõudu, mis on omane ainult väga tarkadele ja andekatele inimestele. Ta liikus aeglaselt, rääkis vähe ning kaalukalt ja juhtis kindlalt — nii parteitööd teatris kui ka näidendiproove. Temast loodeti näitejuhina väga palju ja Tagamaa hoidis teda. Ei ole kerge saada hakkama niisuguse keerulise rahvaga nagu näitlejad. Mõtlikul puudusid ka näitejuhitöö rikkad kogemused, kuid teda aitasid ta peenetundelisus, inimeste kohtlemise oskus ja mis

peaasi — tugev analüüsivõime, raudne loogika ja siht, mida ta lavastusega taotles. Ja nii juhtus sageli, et Tooma tormised emotsioonilained murdusid vastu tema tagasihoidlikku, kuid kindlat veendumust ja Toomal jäi üle ainult õlgu kehitada — nad ei saavat lihtsalt teineteisest aru, rääkivat erinevais helitõugudes.

Toomas toimus imelik protsess, millest ta ka ise ei osanud endale aru anda. Ta heitles, rabeles siia ja sinna, aga ei leidnud kuskil oma kujutlustele ega mõtetele kindlat juurt. Ta tundis, et ripub nagu õhus, ja järjest enam süvenes temas üksildustunne. Ja kuna tunne eelnes tal sageli mõttele, süda juhtis mõistust, siis muutus ta närvilisemaks kui muidu, ehitas nagu vaheseina enda ja teiste vahele, põletas aina sildu enda taga ja imestas, et on üksi.

Teda häiris viimasel ajal kõik. Teda häiris Mõtliku tasakaalukus, Tagamaa naeratus, aprillipäike, dublandid, Rutsi puudumine, Maia eraldumine, Jago osakäsitus, mõne kõrvalosalise diletantism, enda kujutluste ja nende realiseerimise vahemaa. Kuid mis kõige häirivam — teda hakkas piinama kahtlus, usu kõikumine oma võimetesse, ja koos üksildustunde kasvuga see aina süvenes. Ta tundis nagu loominguallikate kuivamist, uute mõtete juurdevoolu puudust, toitva pinnase puudust ja nii tekkis ta sisetundes omapärane amplituud: oli hetki, kus endausk tõusis suure kõrguseni, kuid piisas mõnest väikesest välisest või sisemisest häirest, et see purunes kildudeks, ja võttis aega, kuni ta killud kõik jälle kokku sai. Pealegi ei olnud kedagi, kellele rääkida. Nii näis vähemalt Toomale. Ja kõik see peegeldus tema töös. Oli proove, kus ta asus materjali kallale määratu õhinaga, küttis ennast ja teisi, aga siis mõnest asjast häirituna kaotas hoo, tegi rea proove tujutult, hoota, rääkis ainult sõnu, tuli proovidele magamatuna, mõnikord ilmselt pohmeluses, püüdis häälelise forsseerimisega mätta elamuse puudust ja kujutluspildi vaesust, muutus veelgi närvilisemaks, ning ühel proovil, pärast Mõtliku märkust, et tema anne ja positsioon peaksid kohustama teda tõsisemaks proovitööks, viskas ta äkki osaraamatu lauale — mängigu targemad — ja läks proovisaalist minema. Proov lõpetati ära ja Toomas kutsuti peanäitejuhi juurde. Seal istusid ka direktor ja Mõtlik.

Tagamaa ütles, et tal olevat esialgu raske kõnelusest aktiivselt osa võtta, sest ta ise harjutab sama osa, aga kuna ta näeb, et töö ei kulge normaalselt, siis palub mõlemal poolel kõik südamest ära rääkida, et leida lahendus ja muuta proovide õhkkond taas loominguliseks.

Toomas prahvatas kohe välja, et saab olla ainult kaks võimalust: kas ei oska tema mängida või ei oska mõned vastsündinud kunstihiglased ta mängust aru saada. Võib-olla tõesti kaasaja mitteküllaldase tundmise tõttu vabrikudirektor «Sulatusahjus» ebaõnnestus, aga kui samad arusaamatused tekivad seesuguse autori juures, kes juba üle kolmesaja aasta hauas puhkab, ja kui ta seda autorit on osanud kakskümmend aastat mängida, ja valitsus ta tööd on hinnanud, teda rahvanäitlejaks nimetades, siis tehku siinolijad ise järeldused.

Mõtlik ütles, et ta on alati olnud Jolleri ande suur austaja, kuid nihkub kunst ja nihkub kunstnik, ja nihkumine võib toimuda nii edasi kui ka tagasi. Talle tundub, et käesolev küsimus on seoses kogu meie kunsti-meetodi, selle arengu ja sellest arusaamisega. Talle tundub, et Jolleri loomingus on kriis, ta looming ei saa uut toitu, mitmed ta kunstilised tõekspidamised on vananenud, meie loomingule võõrad, ja et seda teed edasi minnes selline andekas ja loov inimene, kellel on nii suurepäraseid eeldusi tõusta Othellos kui ka paljudes teistes osades kunsti suurte kõrgusteni, selline inimene võib lõpetada katastroofiga. Ta ei kardaks mõne keskpärase ande pärast, kes lepib korraliku käsitööga, aga Joller on kompromissideta inimene. Tema tõuseb kas suure kõrguseni või vajub põhja.

Mõtliku vaikne, katkendlik hääli oli toonud kabinetti suure vaikuse... Toomas kees sisemiselt. Ta püüdis tungida pilguga läbi Mõtliku prilliklaaside tema pilukil silmisse — need olid iseendisse pöördunud. Tagamaa vaatas talle avalil silmadega otsa ja kerkis neist ise aina selgemini esile. Direktor noogutas targalt, nagu oleks talle kõik selge.

«Ja millised on kriisi tundemärgid?» küsis Toomas vaikselt.

«Heitlikkus, rabelemine ja närvilikkus töös. Sisemiste liinide puudumine. Mitte kuju avamine, vaid kuju näitamine. Elu lahtimõtestamise asemel hüsteeriline eks-

pressiivsus. Sisemiste tugipunktide puudumise tõttu välise efekti taotlus, ansamblist eraldumine. Ja tulemus — suure humanisti Shakespeare'i sügavmõtestatud Othello asemel efektne Joller. Ma olen kindel, te saaksite selle osaga mitu aplausi. Aga teile aplodeeritakse seal, kus õige mõtestuse juures rahvas hoiaks hinge kinni. Ja lõpuks on ka see kriisi tunnus, kui näitleja tuleb korduvalt proovile väljamagamata peaga.»

«Kas viinavõtmine on vabariigis keelatud?» küsis Toomas ja tundis samal hetkel, et tegi vea.

«Viina võetakse rõõmuga, teie võtate murega.»

Toomal tekkis viha ja aukartus selle inimese ees. Aga nüüd muutus direktor erksaks.

«Mis? Distsiplinirikkumised ja mulle pole teatatud. See nõuab käskkirja.»

Toomas pidi ütlema midagi väga soolast, kuid hõmustas huulde ja ütles vaikselt:

«Ma pole midagi ega kedagi maailmas armastanud nii nagu oma kunsti.»

«Kunsti võib mitut moodi armastada,» ütles Tagamaa. «Võib armastada ennast kunstis ja võib armastada kunsti endas.»

Direktor vaatas Tagamaale küsivalt otsa.

«Ärge hakake mulle eetikat lugema,» ütles Toomas järsult.

«See ei ole eetiline käsk, see on maailmavaate küsimus. Selle üle tasub sügavalt järele mõelda.»

Kõik laabus nii mõistlikult ja mõtterikkalt, aga nüüd tegi Toomas äkki jälle ootamatu põike ja põletas silla. Ta tõusis püsti ja ütles rõhuga: «Ma palun mind vabastada ka Othello osast, see käib mul üle jõu. Nüüd aga vabandage mind, ma lähen sügavalt järele mõtlema.» Ta kummardas, väljus ja pani ukse ettevaatlikult kinni. Ta pani ukse väga ettevaatlikult kinni.

Toomas läks sügavalt järele mõtlema ja tuli õhtusele etendusele ebakaines olekus. Algul ei märganud seda keegi, aga kui eesriie kerkis, üllatasid kaasmängijaid tema ootamatud mänguvõtted, kordumatud improvisatsioonid. Mõne stseeni mängis ta kergelt, nagu üle libistades, mõnes hingepurskes tegi nagu kõik selle tasa hiiglasliku jõu ja hääle ekspressioonis. Kui palju esma-

kordne vaataja selles ebaloomulikku taipas, on küsitav, aga kaasmängijatele valmistas ta nii mõnegi üllatuse. See oli suure komödiandi välise mängutehnika harvanähtav demonstratsioon, komödiandi, kes on meister oma keha, hääle ja liikumise üle, kes valitseb osa, teksti, lavapinda ning saali ja kes võib igale stseenile improviseerida mitu diametraalselt erinevat varianti — kuidas aga soovite.

Etenduse vaheajal oli Petersonil väga palju jooksmist ja sagimist. Ta helistas direktorile, sosistas iga vastutuli ja möödaminejaga, kutsus naiskomisjoni, komso-moli ja ametiühingut teravale valvsusele võitluses laostumise, moraaltuse, teatrikunsti languse, sumburi, tõlp-luse ja talmudismi vastu. Seda kõike nägi Toomas lühikesel hetkel, kui läks lavalt garderoobi, ja võib-olla juba siit tärkas tal see kuratlik mõte. Igatahes järgmises vaatuses, kui Peterson jookseb lavale teatega «Sinjoore, vaenlaste väed on lähenemas» ja Toomas peab ütlema «Hea küll, mingel!», jäi Toomas Petersoni ees peatuma ja küsis murelikult: «Ja mis ma nüüd teie arvates peaksin tegema?» Peterson jäi sinjoorele rumala näoga otsa vaatama, hakkas siis kogeleva ja kummardusi tegema; kulisside taga kihistati naerda, aga Toomas vaatas mõnusaalt oma käskjalale otsa ja silmis oli tal kuratlikult kaval läige. Viimaks lubas ta armulikult oma higisel, ähkival ja puhkival käskjalal minna.

Tüki lõpu poole andsid Tooma elurõõm ja oma jõutundest kasvanud optimism maad tüdimusele, väsimusele ja nukrusele. Ta lõpetas etenduse tujutult, võttis garderoobis sametkuue seljast ja jäi käsipõsakil peeglisse vaatama, vaadates kedä või mida — ei tea. Lõtvade sõrmedega, plaanitult ja mõttetult määris ta vase-liini näole, mis sulades meenutas gloobust selle koha peal, kus on Tiibet ja Himaalaja. Vaseliin läks silma ja pani silma kipitama. Ja jälle tuli see meelitappev melanhoolia, tabamatu ja käsitlematu üksildustunne. Ta pani aeglaselt riidesse ja käis mööda koridore. Kõik olid juba ära läinud, teater vaikne ja mahajäetud. Maja nagu hingas ja seinakella tiksumine tegelastetoast oli kaugele kuulda. Ta kõndis vaikselt mööda hämarat lava, mis lõhnas tolmust ja liimivärvist, läbis õõnsalt kajavad proovisaalid ja hakkas mängima vana, sumedate häältega

harmooniumi. Ta ei märganud isegi, kaua ta mängis ja mida ta mängis. Ta oli üksi iseendaga ja tuli tagasi proovisaali alles siis, kui kellegi hele hääl ütles: «Head õhtut, seltsimees Joller!» Tema ees seisis jälle too nääpsuke tütarlaps, kes kunagi luges luuletust «Et õunapuud õitseksid». Tal oli seljas kehavõitu palitu ja villase rätiku vahelt vaatasid uudishimulikud suured silmad.

«Mis sa nii hilja veel teatris teed?»

Tütarlaps lõi pilgu maha.

«Harjutasin vilistavat s-i. Kuulake, kas vilistab veel?»
Ja ta luges kiiresti:

«Sirje sõitles sõjasõitu,
sõjasoovijate sõgedust.»

«Natukene ikka veel.»

«Jah, iga asi nõuab oma aja,» ohkas tütarlaps.

«Iga asi,» nõustus Toomas. Tekkis vaikus.

«Aga teil on vist suur maailmamure südamel,» ütles tütarlaps äkki vaikselt.

«Miks sa seda arvad?» üllatus Toomas.

«Teie silmad on ju märjad.»

Nüüd alles tundis Toomas ise ka, et ta põsed olid niisked. Ta pööras pea kõrvale, äigas palituvarrukaga üle põskede ja kirus vaseliini, mis panevat silmad kiptama.

«Et suureks näitlejaks saada, nagu olete teie ja seltsimees Maalemaa, peab vist väga palju läbi elama — ja ka palju kannatama.»

«Peab palju nägema ja palju lugema.»

«Ja peab vist sügavasti armastanud olema, sest kuidas siis laval osata armastada. Ja seda tuleb ette igas tükis.»

«Ka armastada on vaja,» naeratas Toomas. «Aga kõige rohkem on vaja töötada. Kui tahad saada heaks näitlejaks, siis pea alati meeles, et näitleja algab tööga, aga mitte n-tähega.»

«Töötada ma armastan küll. Vabrikus ütlevad teised alati, et kui sa nii palju rabeled, sured noorelt ära. Aga auahne olen kah.»

«Vaata, vaata. Nii et päeval töötad vabrikus ja õhtul meil õpperühmas?»

«Elama peab ju kah.»

«Ja igav ei ole kunagi?»

«Kuidas igav?»

«Noh, et ... nagu üksindus või ...»

«Mul on ju vanaema.»

«Ah nii, siis muidugi,» naeris Toomas.

«Aga teil on või?»

«Vanaema?»

«Ei, üksindus.»

«Näe, mis tema pärib. Head ööd.»

«Head ööd, seltsimees Joller.» Aga uksele pöördus tütarlaps tagasi. «Kas teate, mis tähendas mulle tol hetkel see, kui ütlesite «maladets». Ja valimiste päeval võeti mind brigaadi, koos vanade näitlejatega. Täna teid selle eest!»

«Mis su nimi on?» hõikas Toomas veel ukse vahele.

«Sirje.»

Järgmisel hommikul ootasid Toomast teatris kaks üllatust. Kõigepealt see, et teatrisse ilmus Ruts. Ta käed olid ära paranenud, või nagu ta ise ütles — ära taastatud ja olevat ilusamad kui enne. Aga ta lõõtsutas, oli nagu kokku kuivanud, palju hapramaks jäänud ja näol oli tal tuhkjashall jume. Ainult tema pruunid rosinasilmad särasid endiselt. Ruts ütles küll naerdes, et ta olevat nimme kaalu maha võtnud, et kevadel oleks kergem vastutuult käia, kuna terav nina lõikavat nüüd rammusast kevadist õhku nagu kirves, ja et see olevat mere-sõitade praktika, sest ainult niimoodi suutnud täitsamees Golfi hoovusest eluga läbi pääseda. Ta pilgutas Toomale silma ja nad kadusid vaikselt puhvetisse.

«Noh, kas tuled nüüd tööle tagasi?»

«Ei lase veel, sindrid. Suruvad mind sanatooriumi, lõõtsadele vaja uued lapid peale panna.»

Toomas muutus tõsiseks.

«Kas selle lumise magamistoa pärast?»

«Eeh!» Ruts lõi käega. «Räägivad küll, aga mina ei usu. Olen enda seal ekvaatori ümbruses soojaga ära hellitanud ja ... Mis me sellest räägime. Proosit!» Ta tellis järele kuulata, kes sooviks osta tema rebast ja kanaarilindu, ja pani Toomale südamele talle kindlasti kirjutada, mis laias maailmas uut on. Toomas märkas kohe, et Rutsist polnud enam seda meest, mis varem. Ta kõhatas tihti, jäi paarist napsust nokastanuks, puudus nagu

seesmine tuli ja vastupanujõud. Nad lahkusid varsti. Ruts laenas kakskümmend viis rubla — kuni sõnajalgade õitsemiseni, palus Maiale edasi anda terviseid ning paki heegelnõelu ja laskis trepikäsipuudpidi alla. Aga vile ei tulnud välja ja sõit oli ebakindel.

Teine üllatus ootas Toomast mustal tahvlil. Selle ümber oli kobaras hulk uudishimulikke ja ka Toomas liitus nendega. Tahvlil rippus direktori käskkirj: Vali noomitus kõrgema kategooria näitlejale Toomas Jollerile ebakaines olekus etendusele ilmumise pärast. Kolmeks kuuks viia Toomas Joller esimese kategooria palgale.

Toomas pilgutas silmi ja luges käskkirja uuesti läbi. Ta pidi just valjusti ütleva «Pupu-Jukud», kui ta märkas äkki, et seisis musta tahvli ees üksi, kõik olid vaikselt eemale tõmbunud. Ja korraga oli Toomal selgem kui selge, mis teha. Ta läks garderoobi nii kindla samuga kui see, kellel on maailmale öelda uus sõna. Seal valmistas ta pommi, mis pidi kõikuma panema nii direktori kui kogu teatri ülemise korruse. Täitesulepea ja paberipoognaga valmistas ta säärase pommi ja nimeks pani talle — lahkumispalve. Direktor oli teatrist välja läinud. Toomas andis avalduse sekretäri kätte ja läks ka teatrist välja. Direktor ja Joller läksid teatrist välja.

Kõik toimus nii vaikselt ja tähelepandamatult, aga Toomale tundus selles kõiges erilist suurust, vaikuse suurust. Ja öösel nägi ta unes jooksmist ja sagimist, kõluvat teatrit ning ahastavat direktorit, kes südantlõhestavalt palus, et Toomas teatrihoone kõikumise seisma paneks. Aga siis kaotas unenägu loogika, direktorist sai äkki Rutsi kits, majast sai meri ja ärgates pani Toomas selle kõik harjumatult kange «Starka» arvele.

Järgmisel hommikul teatrisse minnes kutsuti Toomas kaadriinspektori juurde. Ta läks sinna väga kindla samuga ja kaadriinspektor teatas asjalikult, et tema lahkumispalve olevat rahuldatud.

Mis see siis oli? — Toomas seisis sõnatult paigal. Kuid neiu kaadrist jätkas ametlikku juttu lõpparvest ja tööraamatust. Toomas vastas algul automaatselt, lõpuks sai enda kätte, näitas nagu rõõmu ning üleolekutki ja hämarasse koridori väljudes nõjatas hetkeks oma laia selja vastu seina. Mitte et teatrit toetada, vaid et teater toetaks teda. Pomm oli tõepoolest plahvatanud, aga kui-

dagi vaikselt, susisedes ning vusisedes, paksu suitsuga, ja see suits pani Tooma pea kumisema.

Pagana pihta, et just sel hetkel pidi teda nägema Vello Tagamaa. Nad läksid peanäitejuhi kabinetti, jutuaamine oli lühike ja ametlik. Toomas ütles, et ta on väga rõõmus, kuna see otsus olevat ta kauase kaalutluse ja kindla veendumuse tulemus. Vello ilmutas nagu kahjutunnet, kuid soovis ta tulevasele eluteele palju õnne ja lisas, et kui temal, Toomal, peaks kunagi elus igatsus tekkima selle maja, ta lava ja inimeste järele, siis pidagu meeles, et need ukse ei ole lootusetult suletud. Kaks mehemürakat löid käed pihku ja vist esmakordselt nende tutvuse jooksul Vello ei naeratanud.

Järgnevad nädalad muutsid Tooma elu aina keerulisemaks — nii sisemist kui välist liini pidi. Kõikumised enesetundes muutusid aina laiemaks. Kindel veendumus: ma suudan kõik — vaheldus sageli veendumusega: ma ei suuda midagi. Sellest tekkis nagu enesesüüdistus, mis mõnel järgneval hetkel muutus ägedaks teiste süüdistamiseks: ülekohtune inimese hülgamine, ande mittemõistmine. Samal ajal ta ise hoidus kramplikult teatriringkondadest eemale. Kõige mõistatuslikumaks jäi talle see määratu auk, mille ta lahkumisega teatrisse jättis, see vägevasti märgatav auk, mis pidi ju elu nagu hetkeks seisma panema. Kui suri kuulus Kean, tekkis määratu peatus, aga siin kees elu aina edasi, lausa lainetas, keerles Tooma ümber määratuks virvarriks, tohutuks mõistatuseks ja vahel nagu mudaseks jõeks, mis viis ta meeleheitele. Aga seda äärmuste heitlust pidi ta ju kuidagi tasakaalu viima ja Toomas leidis Suure Tasakaalu alkoholis. Tõsi, see Suur Tasakaal oli ajutine, ebakindel, pärast nagu narmastas närve, röövis une, kuid unetus sai uue tasakaalu luminaali näol, kuigi ajutise ja samuti ebakindla. Tasakaal kadus ka elu välises liinis, sest kõik see nõudis raha, aga raha hakkas otsa saama. Raha ei ole — see oli Toomale täiesti uus ja ootamatu olukord! Siliani oli raha talle olnud säärane veider sõber, kellest ta kunagi polnud mõelnud. See oli olnud endastmõistatav nagu tuul, mis tuli ja oli ja läks — ja tuli jälle. Aga nüüd ei tulnud. Muidugi, Toomal oli sõpru, kes teda kiitsid ja kostitasid, tundes rõõmu olla kuulsa näitleja selt-

sis. Oli ka neid, kes lootsid tas näha lõbusat lauakaaslast, naljade- ja laulumeest, kuid Toomas ei olnud seda sorti näitleja. Tema oli iseseisev, tema oli isiksus. Isegi kalamüüjatega läks ta tülli, kui need teda haletsema ja kiitma hakkasid. Toomas ei sallinud tühja kiitust ega odavat hellitust, ütles, et teab ise, mis ta on, keeldus laulmast, kui paluti, ja läks. Sõprade ring jäi aina kitsamaks.

Lauluga oli viimasel ajal üldse imelik lugu, see jäi Toomale kaugeks ja võõraks. Imelik just sellepärast, et Toomas nii väga armastas laulu ja laulda. Kui sageli laulis ta üksi iseendale, istus kodus klaveri taha, mängis ja laulis. Aga nüüd vaikisid klaver ja Toomas. Ja kui kord hommikul raadiost kõlas Dunajevski «Mul süda kerge on lõbusast laulust», mis oli teda alati vaimustanud, siis nüüd keeras ta raadio vaiksemaks ja jäi süngelt istuma, tõmbudes nagu tigu karpi. Ta sõitis linnast välja, et tajuda kevadet ja tuua pajuoksi, kuid paju-urvad näisid pisikesed ja hõbedat oli neis vajaka. Ja kui ta nii hulkudes jõudis järsule mäekingule, kust linn paistis kui peo peal ja kus ta igal kevadel oma võimsa baritoniga oli üüranud vana laulu «Ma olen karjapoisike ja vaatan mäelt kaugele», siis nüüd istus ta vaikselt maha ja talle tundus, et kevad on määrdunud ning mudane.

Ühel õhtul astus Tooma tuppa Maia. Oli see alles üllatus: Maalemaa Maia helistas ja astus tuppa! Toomas ei teadnud, kuidas suhelda, milliselt positsioonilt vaidlema asuda. Ta küsis, kas Maia tuli naiskomisjoni, partorgi, direktori või iseenda soovil, ja naeratas ebakindlalt.

«Iseenda. Teatris tuntakse sinu vastu vähe huvi.» Juba esimene lause Maialt tegi Tooma sõnatuks.

«Ei tuntiagi huvi?» küsis ta lausa.

«Aga keda peaks huvitama desertöör.»

Toomas istus toolile.

«Või kes sa siis oled? Keset kibedat tööaega lahkud valvepostilt, võtad õla alt ära, jätad augu elavasse organismi.»

«Nii et auk jäi järele!» elävnes Toomas. Maia vaatas talle niisuguste silmadega otsa, milliseid Toomas

polnud varem tal iialgi näinud ja millele raske oli nime anda.

«Igaüks jätab augu järele, kes töötab ja loob. Mäletad, kui vana kütja vingu suri, oli teater üks päev kütmata. Aga august saadi üle ja teisel päeval oli teater jälle soe. Sinu tekitatud auk annab veel praegugi tunda, kuid me oleme juba üle saamas, meie näitlejate kollektiiv on terve ja loov. Tuli küll palju tööd teha, raisata öid ja lisaproove sinu osade ümberõppimisel, aga auk on peagi kadunud, nagu sinagi.»

«Ma ju elan.»

«Aga ei loo. Surid vingu nagu kütjagi.»

«Mul hakkab sinust jube.»

«Mitte minust, vaid endast.»

«Kas sa selleks siia tulidki?»

«Selleks. Tulin ütlema, mis ma sinust mõtlen, sest oleme palju aastaid koos laval olnud, oleme mänginud vihamehi, armastajaid, meest ja naist... Ja oli kunagi aeg, kus ma ihaldasin olla su naine tegelikkuses.»

«Ja nüüd ei ihalda?»

«Miks sa naerad, ma räägin tõsiselt. Ma olen sind imetlenud, sinult õppinud — ja sügavalt pettunud.» Maia rääkis tasa, nagu laulaks.

«Ja millest pettumus?»

«Sest ma tunnen nüüd sind. Sa oled egoist ja individualist,» prahvatas Maia äkki välkuvail silmil. Siis sai ta häälel jälle tagasi endise laulva maheduse, mis oli nii tuttav ja meeldiv raadios, laval ja filmis. «Sa ei ole küüntega enda poole väikeses mõttes, vürtspoodniku moodi, vaid — seep see ongi — sa haarad kõike nii laialt, et petad ära, jätad mulje, nagu oleksid ääretu avar, ennastohverdav. Alles hiljem selgub, et teed kõik iseendale, oma karjääri heaks. Sa ei anna kildu enda küljest, kui see tükk tagasi ei too. Sa seisad kõrgel ja imetled, aga mitte elu, vaid iseennast.»

Toomas tahtis midagi vahele öelda, kuid Maia peatus.

«On sulle midagi elus püha? On sulle miski või keegi elus armas peale iseenda? Nii armas, et võiksid elu anda? Vasta. Oled sa elus üldse armastanud?»

«Sa unustad, et olin abielus.»

«Kas sa — andesta see küsimus — kas sa oma naistki õieti armastasid?»

«Ta oli lõbus ja kerge, liblikad ei ela kaua.»
 «Miks sa põikled?»
 «Ma armastan kunsti.»
 «Mitte kunsti, vaid ennast kunstis, Toomas.»
 «Sa räägid juba nagu Mõtlik ja Tagamaa,» ütles Toomas nüüd pahuralt.

«Näed nüüd,» lõi Maia õhetama, «nii et mitmed on su juba ära tundnud. Ah, Toomas, kunst ja elu ei ole abstraktsed mõisted. Sarah Bernhardt ja Eleonore Duse armastasid mõlemad kunsti ja kõndisid väga erinevatel teedel. Sina kaunistad kunstiga oma enesearmastust, seisad elust eemal ja nimetad seda iseseisvuseks. Sa ei seo ennast ühegi kohustusega, ei ühegi tundega, ei ühegi naisega ega ühegi ideega, — sa oled vaba ja vaatled. Aga see on sinusse jäljed jätnud, Toomas, hinge jätnud ükskõiksuse, hääle kõleduse. Su häälikumiseb võõralt, tal pole kaasaja kõla. See on lavalt kuulda veel selgemini kui elust.»

«Mis sa sellega öelda tahad?»

«Et sulle võib osaks saada Saalepi Leo traagika — ime jääb tabamata.»

«Mine, palun, ära,» kostis Tooma vaikne hää häämarast toanurgast, ta ise oli peaaegu nähtamatu.

«Juba teine lahkumispalve. Su relv pole enam sõna ega mõte, vaid lahkumispalve. Aga lahkumispalved võetakse vastu. Võetakse vastu.» Ja Maalemaa Maia läks ära.

Toomas Joller tõmbas hommikumantli hõlmad koomale. Tal oli tunne, nagu oleks ta alasti. Nii istus ta tükk aega kõssis hämaras toas, süütas siis õõlambi ja võttis riiulilt raamatu. See oli Shakespeare'i sonettide kogu. Ta sirvis siit ja sealt, peatus siis ühel sonetil ja luges seda vaikselt, peaaegu sosinal. Ta hääles oli imelik kõla:

Kui iganes mind vihkad, vihka nüüd:
 nüüd, mil on vaenlasteks mul' saanud kõik.
 Sa ole raskeim kaotus, rängim valuhüüd,
 kuid mitte mure viimne pisilõik.

Ah! Kui kord süda saanud murest üle,
 siis ära kisu haavu lahti, koost,
 et mitte leotaks ööde tormist süle
 hall hommikune vihm, kus kaob kõik troost.

Kui lahkud minust, ära lahu hilja,
 mil väiksed valud teinud oma töö,
 sa lahu nüüd, et maitsta valuvilja,
 kui saatus korraga kõik hoobid lööb:

siis kaob kõik muu, mis praegu hing ei talu,
 jääb ainult sinust lahkumise valu.

Ühel laupäeval sai Toomas Rutsilt kirja. Kiri oli napp ja eht-rutslikus stiilis: ta olevat nüüd progressiivne kangelane, sest haigusel olevat progressiivne iseloom, ja kui kõhimisvõistlused tuleksid, siis tema tuleks kõrbeskaalus maailmameistriks. Teatri ja publiku järele olevat igatsus, sest sealt tulevat vaimustus ja elujõud. Edasi järgnes suur ülistus teatrikollektiivile, kes ta sünnipäeva meeles pidanud ja «Pobeda»-täie kinke saatnud, mis Tagamaa ja Mõtlik isiklikult kohale toonud. Tagamaa pistnud vaikselt veel pudeli veini sängi peat-sisse, et joogu kuremariini kah. Näed, mäletavad veel ikka! Küllap seal «Pobedas» olnud tugev annus ka tema, Tooma poolt — olgu selle eest tuhandeks meheks, kõik saavat tasa tehtud sõnajalgade õitsemise ajal. Ja kirja lõpus oli eraldatud teade:

Kui saad mult kunagi kirja märgusõnaga «Pea õitsvad lilled, pea õitsvad roosid», siis ole auto ja rahadega minu juures, sest sõber on hädas.

Ruts

Toomas oli hämmeldunud. Mitte kirja lõpu pärast, vaid et ta sõbra sünnipäeva oli ära unustanud. Millegipärast meenus talle Maia viimane külaskäik. See meenus talle sageli ja kord oli ta asetanud enda isegi nõnda ütelda «vastasolevasse tugitooli», vaadelnud ennast mitmest küljest, küsinud ja vastanud endale ja leidnud, et Maial olid olnud siiski võrratult võõrastavad ja ebaloogilised järeldused. Nüüd meenus jälle Maia nagu kuum laine ja et sellest vabaneda, väljus ta tänavale.

Oli soe hiliskevadine laupäevaõhtu. Nii sihitult hulkudes kandusid mõtted jälle teatrile. Imelik, Ruts ei olegi teeneline näitleja, ei ole isegi traagik, kuid mäletavad, tunnevad huvi, sünnipäevagi peavad meeles — nii suure augu jättis järele. Aga tema, Toomas, traagik

ja nõnda edasi — ja korraga just nagu poleks olnudki, ainult Maia pidas meeles, selleks et tumedate välja mõeldistega veelgi tumestada ta elu. Kus on loogika? Teda äratas mõtetest uksele kloppimine ja kellegi tige hää: «Teile öeldi, et vabu kohti ei ole.» Jälle see vana tuntud restoran. Imelik, mis võim ta just siia tõi! Seisatanud hetke, astus Toomas nokastanud meeste vahelt läbi ja koputas ise uksele. Uks avanes irvakile, ja Toomas oli valmis juba sisse astuma, kui hää ukse vahelt vastas: «Seltsimees Joller, te näete ju silti — vabu kohti ei ole.» Ja uks lükati kinni.

Pisiasjast tunned vahel, et oled väsinud, pisiasjast, et oled vana, ja pisiasjast, et tuli õnn. Selles pisiasjas tundis Toomaski midagi, tundis enneolematult vapustatult, ning silmad maas, läks ta kiirete sammudega minema. Ta istus ühte väikesesse õllebaari ja jäi sügavalt mõttesse.

«Tere, koolivend!» äratas teda kellegi reibas hää ja üle laua sirutus mäardunud käsi vahutava õllega. Tema vastas istus korstnapühkija.

«Kas ei tunne ära?» naeris korstnapühkija elurõõmsate silmadega. «Aga mina pean sind, sindrinahka, iga suguse krimmi alt ära tundma. Kas sa Kuremaa Ollet ei mäleta, istusime neljandas klassis ühes pingis.»

«Kuremaa Olle? Uks Kuremaa läks kunstikooli,» meenutas Toomas.

«Seesama neh!» üürgas korstnapühkija. Ja nüüd läks meeste vahel jutt lahti. Lõpuks küsis Toomas ääri-veeri, et kuidas siis kunstiga?

«Ääh!» lõi koolivend elurõõmsalt käega, «ma oleksin olnud halb kunstnik, aga praegu olen hea korstnapühkija. Minu isa, vaat tema oli anne, aga jäi hariduseta. Ja minu poeg Romulus on anne — temale andsin hariduse.»

«Kas noor kujur Romulus Kuremaa on sinu poeg?»

«Poeg neh. Tule mind ka vaatama, ära kuulsuses väikseid vendi ära unusta. Nüüd lähen sauna ja laupäevaõhtule. Homme kolime üht otsa pidi juba individuaalelamusse sisse. Tule kindlasti, mul on kena naine, kuus last ja seapõrsas.» Koolivend tõusis püsti. «Jah, nii see elukiik käib. On tõsiselt kahju, kui korstnapühkijas läheb kaduma kunstnik, aga mõnigi kord võiks kahju

olla, et kunstnikus läheb kaduma korstnapühkija. Igaüks peab tundma oma kohta elus.»

«Näitleja koht on puhvetis, ütles Ostrovski!» Selle hüüdega astus laua juurde suurte kõrvadega ja kiilaspäine mees. Toomas tundis temas ära vana harmooniumiehitaja ja teatri pillihäälestaja.

«Miks sina, Joller, jood, ma ei tea, aga mina joon ise loomu kindlusest. Kui ei taha, ei joo kah. Kahekümnekuue-aastaselt ei võtnud ma kaks nädalat tilkagi suu sisse — mul oli kopsupõletik.»

Ja harmooniumiehitaja liikus edasi. Ka koolivend läks ära. Just siis tuli uksest sisse tundmatu mehemurakas, jõllitas rahvast ja hõikas rämeda häälega:

«Näe, joodik Joller ka siin!»

Järgmisel hetkel oli Toomas püsti, hõikaja oli laudade vahel pikali ja puhvetimüüja soovitas Toomal vaikselt ning kähku kaduda.

Toomas lahkus baarist ja järgmisel hommikul linnast. Linn oli talle järsku talumatult vastik ja ta tundis endas nagu uut elujõudu, kui ta kõndis mööda tolmust maanteed, vaatles kolhoosikarju ja tundis, kuidas kevadine maa hingab.

Oi heldeke, milline ilu! Mahe suveõhtu, õitsvad kirsipuud maja ümber nagu suur valge pilv, tööpäeva lõpp kolhoosis, viimased askeldused, viimased pääsukesed ja kirsipuude all ajavad viimast õhtut juttu kahe näitlejageneratsiooni esindajad, juues piima ja hammustades juurde leiba meega. Toomas oli üles otsinud vana seltsimehe, kes viisteist aastat tagasi, oma kuulsuse tipul, oli äkki teatrist lahkunud ja maameheks hakanud.

«Mina, mina! Igaüks on «mina», igaühel on «mina» nii kallis, et vihm sajab sõõrmetest sisse. Seepärast tulid ma teatrist ära. Maatöös on selgelt näha, et sinu «mina» ei maksa sittagi, kui sa teiste «minadest» lugu ei pea. Sa kaotad oma juured ja jõu, ole sa nii vänge kui tahes, ja muutud kääbuseks. Aga teistega koos, ühises jõukeerutuses võib su «mina» vägevaks saada.»

«Kas sa, vana August, teatri järele ka ei igatse?» küsis Toomas. «Sa olid populaarne, rahvas hellitas, näitlejad räägivad veel tänapäevani su suurest realismist.»

«Mina olen kahepaikne: teatris igatsesin hobuste

järele ja hobuste juures igatsen teatri järele. Tõeliselt vänged mehed ihkavad ainult ühte ja annavad oma elu selle eest.»

«Aga sinu suur populaarsus?»

«Detektor-raadio oli ka kunagi populaarne. Ma peaksin endale nüüd lambid külge muretsema, aga kardan, et küttest tuleb puudu. Peab teadma oma aega.»

Toomas tõusis ja August saatis teda mööda rohtunud teerada maantee poole. Nad läksid vaikides. Maanteelt vaatas Toomas tagasi üle kolhoosi avarate maade.

«Ah, kui ilus on siiski maal! Vaata seda kirsiõite villatopru oma maja ümber.»

«Aga sinna tuleb kolhoosi viljapuuaed,» sirutas August käe välja. «Tule siis õitseajal, Tšehhovi kirsiaed kahvatab selle kõrval.»

«Ja sa tule teatrisse meid vaatama, kui Tšehhovi «Kirsiaed» õitseb. Hakkame võistleva.»

Nad surusid naerdes käsi.

«Peaks korra tulema. Küllap nüüd on seal kõik teisiti. Ega neid suuri «minasid» pole vist enam olemas?»

«Ja kui on veel mõni... nad lähevad aegamisi ise minema...»

«Elu on nagu jõgi... Aga mäletad, omal ajal öeldi, et elu on hernes. Sa ütle neile vaimsetele kääbustele maamehe moodi, et sinu «mina» ei maksa üksi mitte sitagi, kui tahame, et kirsipuud õitseksid ja kirsiaed kasvaks. On sul kaugele minna?»

«Ei, siitsamast mäest alla... õe poole... sada kakskümmend kilomeetrit...»

Väike alev, aga milline kiire ja rutt! Vaevalt lõuna lõpetanud, tõttab õde jälle kauplust avama, õemees kargab mootorrattale ja kihutab volinikuna kolhoosi heinatöölle, ajutiselt on ta alevi oma päristööst vabastatud.

«Sina, Toomas, püüa jõel kala, puhka, kosuta närve ja too õhtul lapsed lasteaiast ära.»

Alevi vahel sagivad inimesed, sõidavad hobused heinakoormatega, autod piimanõudega, jooksevad neiud arvepaberitega panga ja kontorite vahet, kauplusse tuuakse kaupu, kultuurimaja ette sõidab veomasin teatridekoratsioonidega, teemajast väljub kalureid ja kraavitöölisi, — kõigil on ülesanded, sihid, oma koht

üldises liikumises. Toomas seisab kõnniteel ja vaatab, — tema ei ole millegagi seotud, on just nagu vaba ja iseseisev. Niisugune tõtt oli valimiste eel ka teatri koridorides, kui ta seisis ja vaatas, ja pärast kajastus see isegi kevadises veevoolus teatri ees, kui ta tegi kalossikannaga veeojadele teed.

Teemajas köitis Tooma tähelepanu pikk soonine ja sitke mees kongis kullininaga, kellel oli särgi rinnasine lahti ja laiad kummisaapad jalas. Ta vedas sõrme, surus meeste käsi maha ja laulis aina kaherealist salmi:

Üks tütarlaps seal meremeeste kõrtsis,
ta armastas üht julget meremeest.

Lõpuks kutsus ta Toomast jõudu proovima. Kaks suurt kämmalt seisis nihkumatult paigal ja teemaja oli surmvaikne. Korraga Toomas nagu ägises määratust jõupingutusest ja kraavikaevaja käsi nihkus paigalt. Aga ainult hetkeks, tekkis peatus, siis läks kraavikaevaja kulmude vahel olev pikk arm punaseks ja teras-
hoova kindlusega surus ta Tooma käe alla. Mõlemad mehed tõmbasid sügavalt hinge.

«Sul on käes karujõud, aga ilulaulja vastupidavus,» ütles kraavikaevaja, «see käsi tahaks tööd saada.»

Toomas alustas uue tuttavaga vestlust. Selgus, et see on Saaremaa mees, üks meie kuulsamaid kraavikaevajaid, nimega Johannes. Iga kuu tuleb ta korra soopadrikust seljakotiga alevisse sisseoste tegema. Saadab mööda lõbusa päeva, kostitab ennast ja teisi, magab siis peataie välja ja läheb jälle soosse tagasi.

«Kui palju kraaviga teenib?» küsis Toomas.

«Kui kõnn oled, võid nälga jääda, kui mees oled, võid «Pobeda» osta.»

Järsku avanes elu Tooma ees uues selguses ja sihis:

«Kuule, Johannes, võta mind endaga kaasa.»

«Võid tulla, kui pörkama ei löö.»

Midagi teatraalset tundus Toomale selles, kui ta astus Johannes kõrval sovhoosi kaugetel tagamaadel.

Rahvanäitleja viskab kraavil — küllap kandub sellest kaja ehk linnagi. Ja see kaja tekitab lainetuse, mis paneb kõikuma nii mõnegi mõtted ja arvamused. Ja mis puutub füüsilise töö raskusse, siis — kas on need

pihud eluajal vähe hoidnud adrakäsipuid või vikatilüti? Kas ei ole ta hommikuti praeguse ni tõstnud kahepuudast pommi ja ei ole tunnustatud vehkleja? Toomas astus koturnidel nagu vana-kreeka esinäitleja.

Kuid see oli ainult alguses, üsna alguses. Teatraal-susse murdis peagi sisse äripäev. Labidate rütm lõi heroilis-romantilis- draamasse pisut naturalistliku kõrvalmaiguga realistliku alatoon. Vaatused venisid pikaks, vaheaegu oli vähe ja tapvale etendusele ei näinud lõppu tulevatki.

Trotsides viskas Toomas kraavi. Ta nägi selles nagu eneseohverdust. Valu ristluudes süvendas dramatismi ja rohkem kui korra mõtles ta labidat maasse vajutades Prometeusele.

Esimese tööpäeva järel oli Toomas nii läbipekstud, et otsustas järgmisel hommikul hõlmad vöö vahele pista ja kas või otse läbi soo alevisse tagasi visata. Johannes ei julgenud ta sellest rääkida. Leiba suhu panemata vajus ta põhukotile ja siin kadus mälestus. Ta ärkas alles siis, kui Johannes karjus talle kõrva sisse:

«Neljas kord ma sind, silku, äratama ei hakka.»

Toomas seisis uuesti labidaga kraavikalda. Hommikune niiskus, soo igav ja masendav pilt, unekoorem silmis, valukoorem lihastes, iiveldus südame all. Nii seistes meenus talle töö ülev paatos, meenus «Fausti» lõpp: «Verweile doch, du bist so schön» — ja ta oli klassikutes sügavasti pettunud. Kui kerge on ikka teatris! Lähed proovile alles kell üksteist, saal on soe, kui teksti ei tea, öeldakse isegi ette ja sina muudkui... Aga siin kadus korraka idüll, kujutluspilt tegi nagu keeru ja hambaid risti pigistades surus ta labida soosse.

«Võta natiike napimalt ja viskamisega viivita, kui täna veel ellu tahad jääda,» naeris Johannes.

Toomas nohises. See oli ainult enesest lugupidamine, mis sundis teda õhtuni kraavi jääma. Aga siis oli tal eluhimu täiesti otsas ja hommikul jalgalaskmine kindlam kui kindel. Kuid järgmisel hommikul kangutas Johannes teda jälle otse hoobadega üles, põgeneda oli hilja ja kolmas päev sarnanes täpselt teisega. Neljandal päeval hakkas valu pihaluudes, reie- ja õlalihastes järele andma, söögiisu läks otse metslooma isuks ja Toomas otsustas nädala vastu pidada. Pealegi oli ikka

tükk tööd ära tehtud, raha oli vaja ja Johannes ees piinlik. Tal tekkis suur lugupidamine selle sitke ja lapseliku Saaremaa mehe vastu, ja näis, et Johannes hakkas oma uut kaaslast tähelepanelikumalt silmitsema.

Pühapäeval kolmekandilise peeglitüki ees Johannes nüri noaga habet ajades märkas Toomas äkki, kui palju tal on siginenud juustesse halli. Ja kammiga läbi juuste tõmmates jäi piide vahele suur kahlakas pudenenud juukseid. Ei, nende juustega ei mängi enam prints Hamletit. Vanamees, otsi parukas! Talle meenusid seltsimehed teatrist, meenusid kunstitöötajate konverentsid ja mõttepilti tekkis tohutu rida halle päid ning paljaid pealagesid. Taevast halasta, kui palju halli, halli...

«Johannes, millest tulevad hallid juuksed?»

«Vanadusest... Ja sisemisest murest.»

«Aga miks sinul halli ei ole?»

«Väheke on. Sõja-ajast.»

«Lahingud?»

«Ei tea... hall tuleb rohkem sisemisest võitlusest. Alguses oli kõva kojuigatsus... ja kui lõpuks koju sain, oli kodu ää lõppenud.»

Johannes oli huvitav inimene, väljenduses napp, aga kindla mõttejaotuse ja elukäsitlesega.

Toas oli palju kärkseid, nad võtsid nädalased ajalehed kaasa ja läksid õue rohule. Kunagi ei olnud Toomas nii põhjalikult ajalehti lugenud kui siin mahajäetud sookolkas. Ja ta leidis, et peale neljanda lehekülje on väga palju huvitavat ka ülejäänutes. Seal oli pikk kirjeldus soode kuivendamise käigust, kuidas edeneb heinatöö, kuidas võidelda teadusega usu vastu, följeton arstist-aferistist, sport, aatomisõja ettevalmistamisest jne. Toomas neelas ridu.

«Johannes, mis sa arvad, kas sõda tuleb?»

«Ei tea, läänes mõjutavad kangesti.»

«Aga kui tuleb, mis sa arvad?»

«Kes mööga tõmbab, see peab mööga läbi hukka saama.» Ja Johannes luges edasi.

Mehed olid rohule magama jäänud, ja kui Toomas ärkas, magus unevesi suunurgas, lamas Johannes tükk maad eemal.

«Sinu kõrval ei saa ju olla, sa norskad nagu Suur Tõll.»

Oi heldeke, milline uni, taevalik kosutav uni. Toomale meenus, kuidas ta kodus ennast luminaaliga püüdis magama suigutada. Ja talle tuli meelde heksameeter Sütiste luuletusest:

Siis sina mõistad, miks põllumees öösiti sügavalt norskab,
peatub rändaja teel, väsib kui sammumast jalg.

Toomas töötas ka teise nädala, töötas kolmandagi ja nii möödus vist terve kuu, sest ühel õhtul, varem kui harilikult, järjekordset labidatäit tõstes surus Johannes labida soosse, jäi äkki mõttesse, tõmbas labida tühjalt maa seest välja ja ütles:

«Lähme alevisse.»

«Kas kuu on täis?»

«Täis.»

«Kust sa tead?»

«Kõhuhääl ütleb.»

Mehed ronisid kraavist välja ja Johannes hakkas kähku kodu poole minema. Toomas jäi kraavi kaldale seisma, sirutas ennast ja kõndis mööda kraavikallast kogu tehtud töö pikkuses. Kui palju labidatäisi, kui palju vaeva ja ... kui palju jõudu! Nii üle kraavi ja soo vaadates hakkas ta tajuma töö paatost, soo vallutamise kangelaslikkust, hakkas tundma uhkust oma jõust nagu siis, kui ta, hõlmad lahti, sammus vastu tuisku, või kui ta kevadel mäekünkalt, kust linn paistis nagu peo peal, üürgas kogu kopsuga karjapoisi laulu. Ta vaatas punetavasse päikesesse, kogu keha läks lõdvaks ja üle kidurate soomändide tõusis taevalaotusse suur ja võimas hüüd:

«Ah-aaa-aaa!...»

Hääl rullus, lainetas, lendas, viies kaasa metsade kaja. Soolinnud tõusid hirmunult lendu. Toomas puhkes naerma. Näis, nagu soovesigi oleks lainetama hakanud, säärane raske, nagu oli täis valgunud, ja Toomas ei suutnud endale meenutada, kus oli ta varem midagi taolist näinud. Õigus, need olid väikese Sirje silmad seal trepikäänakul, kui tema, Toomas, keeldus luuletust kuulamast ... Nagu valgusid täis ...

Värsid! — neis on hingeülendust nagu laulus ja tantsus. Nii pidulik oli praegu Tooma enesetunne, et oleks

võinud rääkida ainult värsis. Ta vaatas punetavasse päikesesse ja hakkas sellega vestlema Majakovski suu kaudu. Seda luuletust luges ta ka agitpunktis, kui vahepeal meelest ära läks. Jah! siis rääkis ta ridu, rõhutas rütmi ja paisutas häält, nüüd ajasid nad kahekesi juttu, Toomas ja päike. Majakovski suu kaudu.

«Kellega sa räägid?» kostis selja tagant Johannese hääl.

«Päikesega. Ma arvasin, et läksid koju.»

«Läksingi, aga siis kuulsin su röögatust, mõtlesin, et tegid oma le häda.»

Kaks meest võtsid palga välja ja läksid seljakotiga alevisse.

Milline mehine tunne oli alevi teemajas õlut juua pärast kauaaegset rasket tööd, kui ramm oli ihus, rõõm südames ja rahad krõbisesid taskus.

«Viina juuakse rõõmuks, aga mitte kurvastuseks,» oli kunagi öelnud Mõtlik. Ja tõesti, üle hulga aja tahtis Toomas jälle õllekannu juures laulda ja alevirahvas imestas nende kahe kraavitöölise sõrme, käsivarre ja hääle jõudu. Teemajast mindi õde vaatama, aga seal ootas ees üllatus: Rutsi kiri, milles oli ainult märgusõna «Pea õitsvad lilled, pea õitsvad roosid...» Kiri oli linnast saadetud üle nädala tagasi. Toomas jõudis veel õhtusele rongile. Johannes tuli teda jaama saatma.

«Kas tuled veel soosse tagasi?»

«Eks näis.»

«Ära harjusin sinuga.»

«Miks sa maaparandusjaama suurtele töödele ei lähe, kus müttavad ekskavaatorid, kraaviadrad ja muu mehaanika?»

«Kui ihule kõvasti pihta anda, teenib labidaga rohkem. Ja kes siis selle töö ää teeb? Ega's ekskavaatoriga igale poole ligi pääse.»

Rong sõitis ette. Aga kui seltsimehed käsi surusid, küsis Johannes ootamatult ja vaikselt:

«Kas sa, söber, tihtilugu niimoodi üürgad?»

«Kuidas?»

«Nagu ennist kraavikalda.»

«Mis siis?»

«Ei midagi.»

«No ütle?»

«Meil oli vanasti laevas üks taanlane, tasane mees. See hakkas ka sedasi üürgama, ütles enese Jeeriku pasuna olevat, — Liverpoolis viidi meeltesögedate majja.»

Toomas hakkas naerma, rong liikuma, jättes platvormile pika ja vimmas silueti. Ta meenutas juturuumi viimast mohikaanlast.

Järgmisel päeval sõitis Toomas läbi vaiksete metsa-
salude autoga kopsuhaigete sanatooriumi ette. Oi, kui otsa oli Ruts jäänud! Ainult pruunid rosinasilmad särasid endiselt ja must juukselokk langes endiselt tõmmule laubale. Laup oli niiske.

«Kas auto ja raha on kaasas?»

«Kaasas.»

«Siis ärme praegu pikemalt räägime. Oota mind kell üheksa õhtul masinaga aitade taga, vahepeal söö metsas mustikaid, uita ringi, vaata loodust. Siin kasvab kuskil ümbruses niisuguseid üheidulehelisi taimi, mida sa kuskil mujal meie maal ei leia. Ma kahtlen isegi, kas neid Argentiinas on. Pa-ka.»

Kell üheksa ronis Ruts vaikselt masinasse ja tegi koralduse linna sõita. Kogu tee vaatas ta autoaknast välja, oli erakordselt vaikne ja pidulik. Ta tegi ainult üksikuid peeni tähelepanekuid maastikupiltide, loojaku eriliste valgusevarjundite kohta, ja võrdles, kui jämedalt ning elukaugelt jäljendatakse seda laval. Linnas peatuti teatri juures, — see oli elutuna ja suletuna suveunes. Teinud tiiru ümber teatri, sõideti linna suurde parki ja sealt läbi sadama mere äärde. Ruts istus sõnatuna mere-
liivale nagu laps. Taevas süttis tähti. Toomas süütas sigareti.

«Kas sa tunned, Toomas, jõudu, mere jõudu? See on igavesti liikuva ja lõpmatu elu jõud.»

«Shakespeare ütleb: «Kuid minu armastus on lõputu kui meri.»»

«Mulle näib, et Othellot õppides õpi tundma merd. Neis on väga palju ühist... ma ei oska ainult sõnadega seletada.»

«Rahu, suursugusus, jõud, torm...»

«Kõik see ja veel palju muud... seda peab tundma.»

Eh, meri, kevad ja orelimäng!... need, vennas, on asjad. Kes seda ei mõista, on üksik. Nüüd vii mind õhtust sööma.»

Toomas tellis sõbrale rikkaliku laua, aga Ruts sõi vähe ja jõi vähe, vaatas lõbusat rahvahulka, ülemeelikuid tantsupaare, kuulas muusikat, tervitas naerdes tuttavaid, kostitas neid ja siis tegi ettepaneku ära minna, kuna enne hommikut ta pidavat olema tagasi. Nad sõitsid Rutsi korteriperenaise juurest läbi, Ruts võttis oma rebase kaasa, kanaarilind oli ära surnud, — ja siis alustati teekonda tagasi.

«Miks me selle sõidu tegime?» küsis Toomas.

«Niisama... rebane oli vaja ära tuua. Ma lubasin ta ühele põetajale.»

«Kuidas su tervis ka on?»

«Kas sa oma tervisest räägid?»

«Mis mõttes?»

«Miks sa teatrist ära tulid?»

«Mis siis?»

«Kui mul jaksu oleks, ma väänaksin su nina nii, et sul aru tagasi tuleks.»

Toomas jäi vait. Auto vurises sumedalt.

«Kas sa Maiat oled näinud?»

Toomas raputas pead.

«Sa ei tohi ühelegi hingata sellest, mis nüüd ütlen: ta oli mulle väga lähedane. Väga. Sa ei ütle?»

«Ei ütle... Aga miks?»

«Hakkavad naerma. Mind on alati naerdud, kui ma tõsiselt mõtlesin... Võib-olla sellepärast, et ma ise naersin ka. Sa võta ta naiseks, saad elule tuletorni.»

«Elu on nii imelik.»

«Elu on imelik... Kas sa pole märganud, et tõsised asjad on naljakad, nagu näiteks preestrid ja kuningad, ja naljakad asjad on väga tõsised, nagu imeilusat Gala-teiat igatsev Kükloop.»

Auto peatus aitade taga. Ruts surus kätt.

«Ole sa sõbraks, vennas. Ulata rebane. Muide, ma märkasin, et su särk on must. Osta oma neli särki ja vaheta neid iga päev järgemööda. Sa kannad neid pesemata aasta läbi ja nad ei määrdu iialgi. Kirjuta sellest traktaati ja sind tänavad kõik maailma poissmehed ja abielunaised. Pa-ka.»

«Ruts!»

Ruts peatus.

«Sa kirjutasid, et kui sulle järele tulen, see tähendab, et sõber on hädas. Milles asi on?»

Ruts pidi midagi ütlema, lõi siis käega ja lausus:

«Pärast kuuled!...» Ja kadus kusalpuude taha.

Suvi õitses ära, linnud hakkasid lendama parvedes, maanteedele ilmusid ranitsatega koolilapsed ja pihlakad olid punased. Kui kiiresti ja sündmusterikkalt olid läinud päevad. Ei olegi sellest palju tagasi, kui ta Johannesest lahkus ja läks tööle maaparandusjaama — inimeste ja masinate sekka, nagu ta Johannesele ütles. Uus keskkond kiskus kaasa. Siin olid mehaanikud, haakijad, vaierivedajad, puude mahatõmbajad, kivikoristajad ja raamatupidajad... Kui palju uusi nägusid, uusi inimsaatusi, kui palju uusi elutähelepanekuid, kui palju uusi mõtteid elu üle... Ja kui palju uusi mõtteid enda üle, oma käikude ümbertõstmisi elu ruudulisel malelaua. Nagu eilset päeva mäletas ta suurt metsapõlemist, mis oma hävituse jõuga, hävituse ulatuse jõuga, aga veel enam inimeste ühise enesalgamise jõuga jättis ta hinge unustamatu jälje. Kui nad tulega rinnutsi seisid ja inimesed ühises pealetungis vägilasteks said, mõistis ta vana näitleja Augusti sõnu «minast», tema kääbuslikust üksindusest ja ühise jõukeerutuse sügavusest.

Aga viimasel ajal muutus Toomas hajameelseks, lindudeparved viisid mõtted kaugele ja töö ei laabunud. Teater on vist ammu avanud ukseid, Mõtlik teeb «Othello» proove, Maia ja Vello on vist õige kaugele jõudnud, neile ömmeldakse juba kostüüme... Ei tea, mis Ruts teeb! Mitte keegi ei kirjuta, nagu maha maetud soosse. Ja ta tundis hinges sama igatsust, nagu poisikesena karjas, kui ootas kooliaja algust.

Kord lõuna ajal sääraسته mõtetega liha ja leiba süües silmitses ta leiva ümbert võetud ajalehte, luges teatrikuulutusi ja — äkki jäi puru põske, hingamine peatus ja käed vajusid lõdvalt alla: väikeses mustaga raamitud ruudus teatas teater kurbusega näitleja Ruts Plutuse surmast. Toomas mässis leiva ja liha paberisse tagasi ja jäi üksisilmi mõttesse. «Pärast kuuled,» oli Ruts vii-

mati öelnud... Ja Toomas tajus kogu autosõidu tähtsust ja mõtet.

Umbes nädala pidas Toomas seesmist võitlust ja siis sõitis linna. Võib-olla ei teata tema asukohta ja on ehk koju saadetud mõni teade teatrist või... üldse. Kodus oli ainult telefoniarve. Ta läks teatri juurde pärast prooviaja lõppu, kui näitlejaid on vähe liikvel, seisatas teatri ees, kõndis edasi-tagasi, oli juba peaaegu uksele, kuid siis läks pikkade sammudega bussipeatusesse ja sõitis surnuaiale. Nukras sügises tundus kalmistu hingematvalt nukrana. Teed palistasid marmorisse raiutud nimed — kirjanikud, näitlejad, riigitegelased... peaaegu kõiki neid oli ta elus kohanud, nendega mõtteid vahetanud, koos mänginud ja nüüd — nimed. Puude vahelt paistis värske haud, küllap on see vist Rutsi oma. Toomas jõudis juba õige lähedale... ja läks siis tasatasa tulnud teed tagasi. Maia kohendas haua lilli.

Kalmistu väravas hingas ta kergemini. Buss sõitis ette. Lapsed mängisid keksu.

Õhtul pidi Toomas ära sõitma, kuid jäi millegipärast veel üheks päevaks. — Kas tõesti saavad nad läbi ilma temata? Uus hooaeg, uued osad, ja ikka ei märgata temast puudust. Nii võib ju mööduda terve elu ja... Toomas pigistas silmad kinni. Kui paljudel oli möödunud terve elu, ta nägi nende nimesid tee ääres, aga igal sügisel tuleb uus hooaeg ja uued osad... Ruts oli tahtnud tema nina väänata.

Järgmisel pärastlõunal jalutas Toomas jälle teatri läheduses, et kohata peanäitejuhti — nii juhuslikult, teede ristumisel... Ajaks mõne sõna juttu ilmast, elust... Nagu kiuste ei olnud kedagi näha. Siis läks ta kiirustades, kõrvale vaatamata valvelauda ja küsis Vello Tagamaad. Oeldi, et on Keskkomitees. Ja Toomal oli nii kerge tunne, et peanäitejuht on Keskkomitees ja mitte oma kabinetis. Vastuoksuslik on inimene.

Õhtul rongile minnes kohtas ta kohviku ees Mõtlikku. Ei, päev ei loojunud siiski lootusetult. Nad teretasid, nagu oleksid eile lahkunud, ja panid suitsud ette.

«Kas jälle tagasi linnas?» küsis partorg, nagu teaks ta kõik, kus Toomas vahepeal olnud ja mis teinud.

«Sedapuhku küll...»

«Kõhnemaks läinud.» Mõtlik näris oma kitsast õhu-

kest huult ja heitis läbi prilliklaaside nõelterava pilgu.
«Kõhnemaks ja vastupidavamaks.» Toomas võttis omakorda Mõtliku oma hõõguva pilgu vaatevälja.

«Kas Tagamaad ka nägid?»

«Ei olnud aega... Mis siis?»

«Ei midagi. Me nägime eile läbi kabinetiakna, et sa seisid teatri ees. Oli just kunstinõukogu koosolek.»

«Ma... seesamane, läksin surnuaiale sõpra vaatama.»

«Jah, Ruts on läinud, korraldasime ilusad matused. Ja kui palju rahvast oli!»

«Ta oli väga populaarne.»

«Ta oleks võinud olla ka väga kuulus. Suureandeline inimene, haruldase tähelepanuvõimega, sarmikas, aga tuult tallas, liblikaid ajas taga.»

«Kuid missugune inimene! Ennastohverdav ja hea.»

«Liiga, liiga hea. Temale olid kõik sõbrad, aga nii ei tunne vaenlasi ära. See teeb pealiskaudseks.»

«Sa ei tundnud siis Rutsi. Ta oli sügav inimene, aga häbenes, varjas seda.»

«Ma tean, kuid see on üks külg, sügavusel on veel teine külg.»

«Mis mõttes?»

«Ruts oleks elanud sama hästi Argentiinas kui siin... ja seda oli tunda ka tema loomingus. Mõistad?»

Toomas jäi mõttesse:

«Aga me areneme, muutume...»

«Loomulikult, muidu poleks mõtet elada. Ütle üks ilus poisslapse nimi.»

«Kristohvus Kolumbus,» vastas Toomas ilma mõtlemata ja mõlemad mehed pahvatasid naerma.

«Kas läheb omale vaja?»

«Ei, oma pojale.»

«Millal sündis?» Toomas surus kätt.

«Kahe tuhande aasta pärast kirjutatakse ajalooramatuks, et sündis XX sajandi keskel. Praegu lähen vaatama!» Mõtlik viibutas tordikarpi ja läks.

«Eevald!»

«Mis on?»

«Pane Ruts.» Vaikus.

«Võib-olla panengi.»

Toomas lonkis mõttes jaama poole. «Pagan seda Eevaldit! — kõigest räägib, aga teatrist mitte sõnagi.

Et oleks küsinud, kas on igatsus, tahe mängida — ei, — kõhnemaks oled läinud! Tähendab, pole tarvis!» Toomas vaatas kella, peatas takso, sõitis enne jaamaminekut veel kodunt läbi ja võttis «Othello» osaraamatu kaasa. Igaks juhuks.

Oktoobrituul lõõtsus, ilmad olid rajused. Muutlik ja närviline on oktoober. Muutlik-tujukas, tormine ja katkendlik oli ka Toomas Joller. Sisemiselt pingul kui vibu, tuisakas ta siia ja sinna. Mõte kasvatas mõtet, elamus tekitas elamuse. Ja kõik see kääris sees, otsis väljapääsu, avaldusvormi, ja seda leidmata tegi rahutuks, ajas liikvele, otse nagu põgenema mõtete eest, võidu jooksmata iseendaga.

Nüüd oli ta ühes sovhoosis oma lapsepõlvesõbra Arni juures. Arni, see paks, aeglane ja kindlamõtteline Arni, kes aastaid juhtis kindlakäeliselt seda sovhoosi, oli oma rahu ja südamlikkusega Toomale nagu palsamiks. Ta avas Toomale kaasaegse maaelu kui raamatu kõigi tema püüdluste ja raskustega, edasitõttava mõtte ja paigaltammuva kirjatähe vastuoludega. Toomas läks igal hommikul töömeestega välja, töötas ja sõbrustas nendega. Ta sukeldus töösse nagu vette, kerkides hilisõhtul mullina nähtavale, ja imestas, kui võõraks oli ta jäänud maale, kus ta ise oli sündinud. Kuuldes rahva-keele rikkaid intonatsioone ja ütlemisilu, tundis, kui puiseks ja vaeseks oli muutunud ta keel. Õhtuti tegi kultuurimajas näidendiproove: oli oktoobripühade eelõhtu. Ta imetles inimeste tahet ja elujõudu — pärast väsitavat päevatööd tulla kauge maa tagant hilisõhtul proovile, osad pähe õpitud — millal! Proov, rahvantsud, laulukoor, kõik see lõppes keskööl, tööpäev algas varahommikul. Ja seda tehti — mille eest? — Heast tahtest, südame kaasaelamisest. Muidugi oli siingi raskusi, mis nõudsid peenetundelisust, et mitte maha kiskuda entusiasmi, sest lavastus ei saavutanud kaugeltki seda elulisust, mida ihkas näha Tooma professionaalsilm. Kõige hullem lugu oli Arniga, kes kauples välja peos, aga ise absoluutselt mängida ei osanud. Kuid tahe mängida oli tal nii suur, et sellega oleks võinud mägesid paigast kõigutada. Sõbralt osa ära võtta, pealegi kui ta su vastu nii hea on, ka ei sobi. No mis

sa teed? — Lause-lauselt võeti iga öösi Äрни toas ta öö läbi. Toomas ütles ette iga tooni ja rütmi. Äрни üürgas järele nagu orel, nii et lapsed ärkasid ja naine pahan-damas käis. Aga Äрни ütles, et kunsti pärast on ta val-mis ohverdama isegi oma elu, — Toomas, hakkame otsast pihta!

Ometi oli selles kõiges poeesiat ja ilu ja enese välja-puistamist, aga... aga! See pagana «aga». Toomas teeb laval proovi ja jalutusruumist kostab naiste koori-laul:

Kõik ma panin paberisse, alleaa, alleaa...
raiusin kõik raamatusse, alleaa, alleaa...

Kus on temal, Toomal, see raamat, millesse raiuda nii, et kõlaks läbi aegade!... Äрnile tooni õpetada võib mõni teinegi mees, aga linnas on suur teater suurte ettevalmistustega suurteks pühadeks. Praegu õpitakse Višnevski «Optimistlikku tragöödiat», Tagamaa teeb proove, näitlejad püüavad, otsivad... Maia, Äрbert, Lilli, vana Joost, Feliks, Leida, Salme... kogu suur ja kirju teatripere kerkis ta silme ette, isegi väike Sirje vilistava s-iga ja sumedate häältega vana harmoonium seal proovisaalis, ning Toomas tundis vastupandama-tult, et ta on üks lahutamatu osa sellest perest, leht puukroonis. Ta tundis endas määratud ja ületamatut auku, mille oli jätnud temasse eemalolev teater. Sel ööl said Äрни lapsed rahus magada, sest Toomas läks üksi-kusse tuppa ja kirjutas Tagamaale kirja. Muidugi mitte niisuguse, et palun väga ja olge armulised, ei — Too-mas oli ikkagi isiksus! On muidugi raske piisku pabe-rile panna, kui hinges mässab ookean, aga vastu hom-mikut see kuidagi õnnestus, iga sõna sai järele mõel-dud, täpselt ära kaalutud ja tuligi välja mõõdukalt, et — olles pühanud, olen nõus jne. Lugupidamisega Teie Toomas Joller.

Paraku ka vastus saabus mõne aja pärast mõõdu-kas, — et tulgu isiklikult tingimuste üle läbi rääkima, et tema, Tagamaa, võiks seda küsimust üldse kunsti-nõukogus üles tõsta. Lugupidamisega Teie... jne.

Tingimused, kunstinõukogu... võib-olla üldse ei võeta, — järjest keerulisemaks läks lugu, ja teed, mis näisid tasanduvat, tõusid jälle Tooma ees püsti. Ei tea,

kuidas lugu oleks lõppenud, kui vahele poleks tulnud ootamatu sündmus: Toomas tõi jääaugust välja uppuva lapse. Tema oma silma all sõitis lapsuke kelguga jää-auku. Peaaegu oleks Toomas koos lapsega uppunud, kui jaole poleks saanud töömees Kõõser. See oli meeleheit-lik, õudne ja suur päev. Kõige imestusväärsem oli see, et lapsuke pääses külmetusega, aga Toomas jäi kuuks ajaks süngi. Teda päästsid ainult tugev süda ja määratu elutahe. Palavikuline torm ja sisemine mäss andsid aegamööda maad suurele rahule. Ta lamas vaikselt ja sügavas mõttes nagu suur meri siis, kui nad Rutsiga seda vaatasid ja Ruts istus kaldaliival nagu laps. Nagu suur meri — ta võttis aeg-ajalt kätte «Othello» osa-raamatu, kuid ei lugenud monolooge, vaid ridu ja mõt-les. Nii hea oli aegamisi mõelda, rahulikult, kogu elu kokku võttes järeldusi teha, küsimärke mõtte- ja tunde-jõul sirgeks painutades. Äрnil oli palju raamatuid, Too-mas luges ohtrasti. Luges neid raamatuid, mis ta teatris poliittunniks oli lugemata jätnud, sest seal ei äratatud nende vastu huvi, vaid tehti kohustuslikuks lugeda ja kohustuslikuks konspekteerida. Äрни aga oma vestluste, elukogemuste, töömurede ja püüdlustega äratas nende vastu huvi, tõi elust näiteid, vaidles Toomale targalt ning tasakaalukalt vastu, ja kui mehed olid jutuajami-sest väsinud, võttis ta oma kandle ja mängis nagu Vane-muine, ja Äрни naine tõi voodi äärde Tooma lemmik-toitu — seenesuppi.

Uus aasta võeti vastu juba kärarikkalt, verivorstide ja valge napsiga. Toomas oli näärivana, komödiandi improviseeriv vaim lõi taas õitsele ja Äрни kolme-aastane poeg Peep ütles, et nii head näärivana ei ole ta veel oma elus näinud! Tervis, jõud tuli tagasi ja lumine loodus kutsus. Algul tatsas ta sovhoosi ümber ja jälgis, kuidas Äрни juhib suurt majapidamist, siis hakkas autoga merel rootööstusele kõrkjaid toomas käima, pühapäeviti mindi jahile. Talvine mets võlus teda nii, et ta hakkas meestega koos metsatööl käima. See andis jõudu ja söögiisu.

Kuid suure hooga alustatud töö võttis aegapidi aeg-lasema oleku: saag ei liikunud enam nii rütmiliselt, kirvehoopide vahele tekkisid mõttepausid, mis järjest pikenesid, ja ühel õhtul ütles ta Äрnile, et sõidab

homme ära. Töömehed korraldasid ilusa lahkumispeo, Äрни naine tegi seenesuppi, naiskoor oli bussi juures saatmas ja lapsuke, kelle elu ta päästis, tõi kingitusiks — värske kurgi.

Külmal küünlakuu päeval jõudis ta linna, läks otsemaid teatrisse Tagamaa kabinetti ja ütles lihtsalt ja avatuna:

«Ole sõber ja võta teatrisse, ma teisiti enam ei saa!»

Vello vaatas talle oma avali silmadega otsa, vaatas tükk aega, kuni Toomas oli terves omas olekus ta vaateväljas, hakkas siis naerma ja ütles:

«Selle üle võiks peaaegu hakata järele mõtlema!» Ta lubas järgmisel päeval kunstinõukogus küsimuse üles tõsta ja omalt poolt toetada, pealegi kuna tema koht on veel vaba.

«Vaba! — kellele te seda hoidsite?»

«Niisama... igaks juhuks...» Vello viis jutu teisele, rääkis tööplaanist, tingimustest, suvisest vabaõhuetendusest ja plaanitsetavast Moskva dekaadist. Ka Toomas ei tulnud ilma tingimusteta, tema tahtis peanäitejuhiga ikka rinnad kokku pista ja kevadeks oma Othelloga välja tulla. Samuti tahtis ta saada uusi proove direktorile «Sulatusahjust».

«Kas mängid nüüd paremini?»

«Seda ma ei tea, ma tean ainult, et nii, nagu ma mängisin, seda osa mängida ei saa.»

«Mis mõttes?»

«Selles mõttes, et... ma ei oska sulle praegu seletada. Kui teen, siis näed. Nii on sageli meie kunstis — tunned, aga seletada ei oska, ja kes oskab, see ei tunne.»

Kui nad lahku läksid, mõtles Vello:

«Ja siiski, milline isiksus!»

Askeldused, ruttamine, tõtt ja sumin, nagu mesilasperes. Häälekõvendajast kutsuti proovidele, inimesed veidrais kostüümides jooksid trepist üles ja alla, kirikukellad helisesid, kuulipildujad tärisesid, häälestati pille... Teater hingas täie rinnaga. Mitte trepinurgast ei vaadanud Toomas seda askeldavat suminat, vaid ta oli ise üks mesilastest ja sumises kaasa. Algul oldi tema suhtes tagasihoidlikud ja sõnaahtrad, aga kui ta proove hakkas tegema, kogunes järjest enam vabu näitlejaid ta proove jälgima. Keegi ei öelnud: miks ta ära

läks; kuid kõigi silmist võis lugeda rõõmu — tore, et tulid!

Teater hingas ja oli oma loomingujõus. Muidugi, ka siin oli muret ja vastuolusid, inimlikku väiklust ja libisevat minnalaskmist, naisi, kes kannatasid töövähesuse pärast, mehi, kes kirusid töörohkest, «tagakiusatud geeniusi», kes käisid sadat grammi viskamas, ja Peterson kisendas endiselt noorte vähesest edutamisest ning mõtles sellega iseennast. Aga teater elas, hingas ja oli täies loomisjõus.

«Othello» ühe õhtuse proovi lõpul, kui näitlejad vaikides lahkusid — see sünnib alati siis, kui on olnud õnnestunud proov, kus mõtted ja südamed hakkavad helisema — pistis Mõtlik Toomale käe pihku ja ütles:

«Joller, me võime veel suuri asju teha. Ma ütlen — me võime.»

Toomas jäi proovisaali istuma, et tõmmata suitsu ja lahutada tulist pead. Ka Maia jäi kandekoti kallale kohmitsema.

«Sa oled, Toomas, vist vahepeal väga palju läbi elanud?» Kui laulvalt kõlas Maia hää!

«Miks sa nii arvad?»

«Ma ei võta midagi tagasi sellest, mis ma sulle kord ütlesin, — sa olid see. Nüüd on sinus palju muutunud.»

«Sa oled vist palju halbu näitemänge lugenud, elus ei muutu inimesed nii ruttu.»

«Su vaade on teine ja häälest on kadunud kõledus.»

«Aga Petersoni laseksin ikkagi teatrist lahti,» pahvatas Toomas ootamatult.

«Miks sul Peterson nii südamel on?»

«Kisendab endiselt, aga eile vaatasin etendust, mängida ei oska mõhkugi.»

«Mis sa teed, kui inimene nii väga tahab.»

«Mul on lapsepõlvesõber Äрни, küll tahab mängida. Aga ise ta on suurepärase sovhoosi direktor. Ja üks koolivend tahtis saada kunstnikuks, nüüd on tunnustatud korstnapühkija. Aga kolhoosis kantseldab hobustega vana näitleja August, lihtsus ja realism ise, kuid teatri ligi ei tule — ei ole usku endasse.»

«Kas sa ei arva, et Peterson on traagiline kuju. See on andetuse traagika.»

«Kui traagika, siis kannatagu ise, tema paneb teisi kannatama.»

«See-eest ei tunne ta uuestisünni rõõmu. Inimene on saanud teatrikoolihariduse, töös on täpne, ühiskondlikku tööd teeb ülihooolsalt...»

«Aga mängida ei oska.»

«Aga mängida ei oska. Egas Peterson pole ainus... See on viljatute õite probleem.» Tekkis vaikus.

«Ütle, Toomas, miks sa teatrisse tagasi tulid? Aga ütle ausalt.»

Toomas mõtles hetke:

«Ma ei saanud vaikida, kuna on palju öelda.» Vaikus.

Maia pidi juba peaaegu ütlema, kuidas tema, Tooma, pärast teatris muretseti, teda silmas peeti, aga sai sõnal sabast kinni, et mitte murda Mõtlikule antud lubadust. Ta hakkas ümisema:

«Ei saa mitte vaiki olla...»

«Maia, sul on juustes halli... Nägin seda, kui senatipildis su pead oma käte vahel hoidsin.»

«Me kõik vananeme teatris väliselt varakult.»

«Kas sa ei tunne ennast üksi, Maia?»

«Üksi?... Mul on töö...»

«Aga elu?»

«See ongi minu elu.»

«Noorus läheb mööda, Maia.»

«Ju ta siis peab minema.»

«Kas sa?...» Toomal jäid sõnad suhu.

«Ma mõistan, mis sa mõtled. Meie oleme sinuga, Toomas, rongid, mis sõidavad kõrvuti rööbastel ja ei kohtu iialgi.»

«Kust sa tead?»

«Siis nad oleksid juba ammu kohtunud.»

«Aga võib-olla...»

«Ei, Toomas... Ärme sellest enam iialgi räägime. Ma imetlen sind. Imetlen.»

Maia läks vasakule ja Toomas paremale. Lava taga on palju koridore ja uksi, rohkem veel kui publiku poolel.

Eesriie läks kokku. Pärast «Othello» viiendat vaatust läks eesriie kokku. Saal oli tükki aega surmvaikne ja siis puhkes aplausitorm. Mida rohkem eesriie avanes,

seda valjemaks läksid ovatsioonid. Lõpuks enam eesriiet ei avatud, Toomas käis üksi eesriide ees kummardamas ja saalist hõigati: «Joller! Joller! Elagu Joller!» Mis Toomas sel hetkel tundis, sellest ei osanud ta aru anda ei nüüd ega ka hiljem, kõik sulas kokku õnneks, erutavaks meeleliigutuseks. Rahvas tundis jälle ära oma näitleja ja näitleja jälle oma rahva. Talle suruti kätte väike kimbuke lilli.

Alles lavalt lahkudes hakkas Toomas pisut toibuma, kui ta tänas Maiat suurepärase mängu eest:

«Täna sind, Maia, su silmi, südant, häält. Sa avasid mu loomingu väravad. Täna sind.»

Ta tänas liigutatult Jagot ja teisi kaasmängijaid ning kui ta garderoobi uksele Mõtlikku kohtas, langes see talle kaela ja andis suud. Tagamaa surus mehiselt kätt ja lausus naerdes, et teatris räägitavat — Toomas olevat rinnapistmises võitnud. Aga pole viga, tema, Tagamaa Vello, kasvab kümme aastat pikemaks, Toomas kümme aastat lühemaks, eks siis pistame uuesti rinnad kokku.

Üksi garderoobis vaseliini näolt pühkides jäi ta teraselt peeglisse vaatama — kust olid tulnud need sügavad kortsud suunurkadesse ja silmade alla? Peeglist vaatas vastu vana, härmatanud mees, 41-aastane vana mees. Küllap neid jooni on tekitanud loomisrõõm, mille on andnud pikad loomispäinad; küllap see on tulnud südame põlemisest; küllap «sisemisest võitlusest», nagu oli öelnud kraavikaevaja Johannes.

Nüüd alles meenus talle lillekimbuke peeglilaua ja ta avas ümbriku:

Suurele meistrile suures imetluses!

Sirje (ilma vilistava s-ita).

Näitlejad on imelik rahvas: pigistad pihtide vahel, ei tee piuksugi, puudutad natuke südant, hakkab nutma. Vist kuskile südame ligidale puudutas selle väikese õpperühmlase lillekimpki, egas muidu Toomas keeranud pead kõrvale, nagu vaataksid teda peeglist paljud inimesed pealt.

Kui ta lilledega trepikotta jõudis, oli teater juba vaikne. Aga kuidas vaikne? See vaikus elas, üsna heli-

ses. Tõepoolest, kas oli see aplausidest kõrvus või tundest südames, aga vaikus helises trepikojas, lausa vingus, nagu oleks Ruts vilistades mööda trepikäsipuud alla sõitnud.

Väljas oli vaikne tähine märtsiöö. Oösine jahedus oli päevasele sulale jääkesta peale tõmmanud, see krõbises taldade all. Toomas seisis üksi pimedas teatri ees ja mõtles. Millest? Ta ei osanud sel hetkel isegi endale aru anda. Küllap see oli mõne uue mõtte ähmane kaos, millest aegamisi selgemad mõtteniidid hakkavad välja jooksuma... Ja ümberringi mitte ühtki inimest, nii tühi oli sel hetkel linn. Siiski, bulvaril, puude vahel seisis keegi, aga kui Toomas hakkas teda silmitsema, liikus seegi kaugemale.

«Sirjel!»

Inimkogu kiirendas sammu.

«Sirjel!» hõiskas Toomas kõvasti, astudes pika sammuga üle tänava. Tütarlaps jäi seisma ja vaatas maha.

«Sa ütlesid kord, mis tähendas sulle mu «maladets», nüüd ütlen ma sulle: kas sa tead ka, kallis laps, mis tähendavad mulle su lilled?»

Toomas võttis ta pea käte vahele, tõstis tumedad hõõguvad silmad üles, suudles teda suule ja lausus:

«Nüüd, Sirje, ütle mulle — sina.»

1954

Juhan Smuul

KOLM TUNDI

Aprill 1946.

Oösel oli sula. Kuid natuke enne koitu vaikus tuul, vaikus vee ühetooniline pladin räästastest, ja hommik tuli külm, punetava päikesekettaga ja kõrgete, hõredate kiudpilvedega.

Sellel hommikul pidin alustama tagasisõitu Kuressaarest Tallinna. Autobussile, mis väljus Kuivastust kell üksteist, ei pääsenud. Oli pühapäev ja sõitjaid palju. Alles kell neli pärast lõunat, kui olin jätnud juba iga-suguse lootuse edasipääsemiseks, peatus postkontori ees suur veoauto ja määrdunud madrusemütsis autojuht küsis:

«Kuivastu?»

«Kuivastu.»

«Sõidame?»

«Sõidame.»

Sõitsime. Istusin autokastis õlitünnide vahel. Hakkas külm. Kiskusin mütsi sügavamale pähe, palitukrae üles ja istusin kühmutõmbunult, ühe silmaga piiludes mööduvaid kilomeetriposte. Külma pani haigutama.

Pöide kohal hakkas tuiskama. Ja Kuivastusse jõudes oli ilm lausa vastik. Idatuul peksis näkku Suurelt väinalt kaasatoodud ja taevast sadavat peenikest ja tihedat lund. Tuult võis olla neli palli, kuid neetud lumi pani poole juurde.

Suurele väinale vaadates paistis, et see on muutunud ainult kilomeetrilaiuseks jõeks, mille teiseks kaldaks on hall ja kõrge lumesein, mille taga pole enam midagi. See sein liikus, värises, hõrenes kohati, paiskas endast välja looklevaid lumemadusid, mis roomasid üle sinaka kahekordse jää. Tuli videvik — see «teine kallas» roomas üha lähemale ja oli tunne, et varsti oledki mähitud sellesse tahkesse ja külma, lumisesse pimedusse.

Mitte ühtegi küüdimeest. Räägin juba teist korda meestega, kes tulevad Virtsu poolt reisijate ja kaubaga. Nad pole nõus mitte mingi hinna eest minema tagasi... Hobused on väsinud, ilm on sant, ja jää, jää... Öösel oli sula, eile oli jääl kaheksa tolli vett. Hommikune külm tõmbas sellele küll paaritollise koorukese peale, nii et see kannab kohati rege, aga mitte hobust. Nii nad peatuvad, panevad piipu, küsivad üht-teist, siis nõotavad hobust ning see hakkab ettevaatlikult astuma, iga kord jäässe sügavat auku muljudes.

Kell on juba seitse.

Siis peatub sadamasillal veoauto. Hoides teise käega seljakotist, hüppab kastist sõdur ja hakkab tasakesi kirudes kalamehe moodi käsi vaheliti peksma.

Kui vana ta võib olla? Kakskümmend viis kõige rohkem. Pikavõitu. Ümara lõbusa näoga, mis on külmast vaskpunane. Sõõrmed on suured, mõjuvad naljakalt. Hämaruse tõttu on algul raske näha ta silmi. Vist midagi heledat ja erksat on seal. Kuid niigi, aimamisi, tunduvad need silmad vaatavat sõbralikult jultunuina. Suitsu keeramiseks võtab ta ära kinda ja näen ta kätt, mis on suur nagu labidas.

Ta küsib: «Kah Tallinna peale?»

«Jah.»

Räägime natuke ilmast, tuisust, ühest-teisest. «Õ» asemel ütleb ta «ö». Niisiis saarlane. «Kust?»

«Kihelkonna kandist.»

Samal ajal sõidab väinale kahehobusevanker. Peal on ainult paar palli heinu, kuid kitsad rehvid purustavad jää ja kahel väikesel valgel siberi hobusel, keda õhuke pealisjää ei kanna, on päris raske. Jookseme juurde. Sõdurist kutsar ei taha peale võtta, vannub halba teed, aga lubab lõpuks siiski. Sõidame aeglaselt, aeglaselt.

Tuisk. Istume seljaga kutsari poole. Tuul ei puhu nüüd näkku ja nii on soojem.

Millest rääkida? — Algul muidugi saare õllest, omarandade kalasaagist, kust, kuhu ja milleks, demobiliseerimisest. Ja kuna mu kaaslane on sõdur, kaldub jutt paratamatult sõjale.

Ta on jutukas poiss, räägib hästi, vannub suusoojaks, talle meeldib kõnelda ja tunda, et teda kuulatakse.

«Ah millal mind mobiliseeriti? See oli vist teisel augustil, jah, teisel augustil neljakümne esimesel aastal. Noh, ega see minek nii kerge olnudki. Tüdrukud ja pruudid ja puha... hahahaha. Aga olgu. See polnud veel kõige hullem. Mul vanamees, pigistati teist neljakümnendal aastal. Teadagi, turris, muudku nutab oma maad taga. Ja siis oli kõige selle asja vastu ja muidugi hirm minu pärast oli ka. Sõja algusest peale tegi muudku õlut, jõi ja tagus mulle auku pähe. Mõistad isegi, kuidas. Kao ja kao. No kuhu, kurask, ma kaon. Noor mees, terve mees — häbi hakkab. Ja see kodust tuleminegi oli kõik nii vimmaga segi, et teised, päris võhivõõrad inimesed ikka vesistasid silma, aga vanal — mitte mõhkugi. Jäigi turri.

Kuressaarest pandi autodesse ja padavai Taalikule. Seal sai juba tunda esimest sõjahirmu. Ei lubatud suitsetada — lennukitele paistab ära. Kõva kord ja teistkolmat moodi. Tahad suitsetada, hirmsasti tahad kohe, käsi läheb nagu iseenesest taskusse, paberossi toob välja, paneb suhu ja siis — stopp! ei pannud põlema. Kord.

Juba merel oli ka kohati päris kõhe tunne. Kuuled, kui raipekull lendab üle. Ootad, ootad... Ja seni, kui mõrin pole veel päris kadunud, ikka ootad veel, et vis-

kab, raisk, pommi. Narr tunne. Pagan sest inimesest aru saab, sest hiljem võis naerda sellise hirmu üle.

Tallinnast Leningradi — see oli juba hoopis-teine olemine. Ma ikka vahete-vahel mõtlen sellele otsale. Olime ühel 5000-tonnisel «lätlasel». Laadungiks olid kanalisatsioonitorud — siukesed jämedad ja tõrvatud, puhtast malmist. Oleks üks pommike pähe tulnud, ega's muud kui sodi taga. Ja ju seal oli ikka hirmu naha vahel ka, aga juba esimesel päeval viis leitnant alt ära oma paar-kümmend partiid kaarte. See oli üks hirmus kahekümne-ühe löömine, ööd otsa, päevad otsa.

Noh, hea küll, nii see siis ühel õhtul juhtuski. Üle poole tee oli siis vist juba sõidetud. Ma olin parajasti tekil. Päike hakkas just looja minema, oli na sülla kõrgusel. Ja siis nad Soome poolt, otse päikese seest, tulidki, kuradid. Enne ei märganud, kui olid juba päris pea kohal ja suur põrgu lahti. Alt anti ja ülevalt anti ka. Jooksin alla. Lennuk tulistas, tekk sai pihta, aina kõlises, ikka tin-tin-tin, tin-tin-tin.

Algul all midagi ei näinud. Aga vähe räägiti. Ja siis vaatan: just luugi all, kuhu puldan hooletult oli peale tõmmatud, nii et jäi väike vahe, kust valgust paistis, seal all mängisid mehed kahtkümmend-üht. Pank oli kaunis suur, pärast kiitsid, et kolm tuhat rubla olnud laual.

Nad olid kuuekesi. Noh, mõistagi hasardis. Võib olla, et nad kuulsid, et lennukid olid karavani kallal, võib-olla ei pannud aga tähelegi. Igatahes mäng läks edasi nagu midagi. Vaikselt mängisid, kuradid.

Just katlaruumi kõrval oli seal üks urgas. Siuke ilmatu paksu laega, jalga neli. Ja sinna pugesis kohe madina alguses kaks palvevenda. Need olid mõlemad meie kandis tuntud mehed, ema ikka vahel kutsus teisi kuulama. Üks oli rätsep, kuid teisele oli eestlugemine päris leivanumbriks. Ja need siis seal värisesid ja palusid, palusid ja värisesid. Ma vahel mõtlen — oleks pomm katlasse tulnud, aur oleks nad süldiks teinud.

Need kuus aga mängisid edasi. Ümberringi päris podises, nagu pada seakartulitega. Siis järsku tõmmati puldan päriselt peale, pimedaks, läks nagu neegri kõhus. Samal ajal kukkus pomm otse «lätlase» ette. Rooste

lendas, laev kõikus. Ja siis seal kuuest üks hüüdis: «Aitab!»

Aga midagi: laev läks edasi, vahetas sageli käiku. Aga sõitis. Ning siis seal luugi all pääses lahti hirmus kisa — pank oli läinud... Keegi seitsmes pani tasku. Joosti üle magavate meeste, otsiti ja lubati varas üles puua, aga mis hundi suus, see hundi nahas. Ei leitud. Tuli oli veel kõva, aga keegi otsis kuskilt kaasavõetud õngeritva, liigutas natuke puldanit ja mäng läks lahti.»

«Noh, ja siis? Mis edasi sai?» küsisin.

«Mitte midagi ei saanud. Mängiti, kuni kaardid ära viidi.»

«Kas sa neid kuut hiljem nägid? Mis neist sai?»

«Olime koos tööpataljonis. Tublid mehed. Kõvad tiserid ja puha. Neist peeti lugu ja nemad ise pidasid endist kah. Kaks said Velikije Luki all surma. Teised tulid vist tagasi, olid vanemad mehed ja demobiliseeriti. Pole enam kohanud. Küll nad rühmavad kusagil Saaremaal.»

«Vaevalt nad siis veel mängukampa kokku saaksid.»

«Ega vist saa küll. Kaks olid Sõrve kandi mehed, neil on nüüd kindlasti väga raske. Puha maatas. Ja kui on rängalt tööd, siis mänguaeg kaob ära. Ja see sõda pani nad rohkem mõtlema kui ainult padaemandast, meid kõiki pani teisiti mõtlema. Vaata, vahel ei tunne nagu ennast enam äragi. Arusaamine asjadest on teistsugune, silmad vaatavad teisiti — mitte ainult oma nina ette. Küllap tookordnegi kakskümmend-üks oli rohkem hirmu peletamiseks. Aga saa sa inimesest aru.»

Teeme suitsu. Sadu kestab. Tuul on muutunud valjemaks, külmemaks, teravamaks. Oleme sõitnud umbes veerandi teest, aga Muhu-poolne kallas ei paista enam. Vanker veereb edasi aeglaselt ja prahvatab igas minutis mitu korda läbi õhukese pealmise jääkorra. Kutsaril meie ees on kindlasti külm. Tuul puhub talle näkku, rebib mütsikõrvu, ja vahete-vahel kuulen, kuidas ta tasakesi pomiseb mõne «kolmekordse». Venivad mööda teemärgid — jäässe pistetud pikad kadakad.

Jääle ei jää peatuma ühtki lumekübet. Kõik, mis tuleb ülevalt, jõuab jääni — selle haarab tuul, ei kergita küll kuigi kõrgele, kuid kihutab seda kiiremini. Kogu see

rohekas jää tuletab meelde juba lahtist merd pärast tormi, mil üksikud vahukübemed korjuvad pikkadeks paralleelselt õõtsuvateks lintideks risti üle lainete, tuule suuna järgi. Need on looklevad, katkematud ja näivad püsivat paigal. Lumi liitub samuti pikkadeks looklevateks ribadeks, mis sagedasti katkevad, kuid ikkagi jooksevad meeletu kiirusega vanades jälgedes. Läheb päriselt pimedaks.

Keegi ei ütle sõnakestki. On külm ja veidralt üksildane tunne. Oleme ainsad hingelised kitsas ringikeses, mis üha kahaneb ja näib ligi litsuvat nagu surisärk.

Mu kaaslane paneb uue suitsu. Ta näib pingutatult mõtlevat, midagi meelde tuletavat. Ja kui ta uuesti rääkima hakkab, on ta toon muutunud kuivemaks ja mornimaks.

«Vaata, kuidas tuiskab. Olid sa Siberis?»

«Olin.»

«Nii. Minule tuletab see tuisk midagi meelde. See oli neljakümne esimese aasta oktoobri alguses. Olime tööpataljonis. Elasime lennuvälja kõrvale ehitatud tõrva-papist kuue mehe onnides. Algul polnud ju raske, aga hiljem läks päris kibedaks. Ja siis polnud veel ühtki meie seast surnud, toit oli hea, polnud tundnud veel Siberi külma.

Mäletad sa Siberi udu? Siuke külm, valge, astud onnist välja ja oled kukkunud nagu piimapütti. Heakene küll, aga sellel õhtul oli just siuke udu. Tõime päeval ehituste juurest tuletamiseks kaasa puunotte ja lauaoosi. Ning sellel õhtul, selles udus, tegime mõne sammu kaugusele onnidest tule. Igal roodul olid oma tuled. Mängiti pilli ja mehed tantsisid omavahel, laulsime ja hüppasime üle tule. Meeleolu oli väga hea, ime-likult hea. Mäletan, et isegi kolme sammu kaugusele ei näinud. Vaat, siuke udu oli.

Mängiti parajasti Sõrve polkat, trambiti tule ümber. Ja siis toodi ühest onnist välja esimene surnu. Velsker käis kõrval ja poisid kandsid. Nad tulid nii ootamatult udust, just tule juurest tantsijate vahelt läbi ja paar paari teisel pool tuld tampisid ikka veel edasi, kui kanderadaam juba uttu kadus. Pill kääksatas korra ja jäi vait. Vahiti üksteisele otsa ja hea tuju oli nagu peoga pühitud. Istusime tule ääres, juttu polnud ja külm hakkas,

peaaegu niisama külm kui siin vankril, ehkki seal oli tuli ja kõik.

Ma ikka vahel mõtlen sellele «surmatantsule». Mees suri astmasse ja selles polnud ju mitte kui midagi ime-likku. Suri, ja kõik. Inimesed ikka surevad. Aga vaat mis — meie polnud siis veel õieti näinud surma. Siis ei taibanud veel mina, ei taibanud paljud teised selle sõja mõtet, kojupääsemine oli tähtsam võidust ja küllap see ühe juhuslik surm varjutas silmade eest kogu edasise elu, kogu edasise tee. Vaat, siis ei osanud mõtelda kaugemale, ei julgenudki nagu uskuda, ei osanud uskuda. Ja kui meile sellel talvel veel tööpataljonis räägiti sellest, et sakslane peksti Moskva alt tagasi, et ta taganedes jättis maha tankid ja kahurid ja autod ja puha — näed, algul ei uskunud nagu, ei uskunud. Olime nagu teod karbis. Kuradile! Häbi hakkab, kui mõtled. Noor inimene oled, oma arust oled selge peaga inimene, aga näed — tume kui tubakas.»

Võib-olla oli sõidetud pool teed. Külm istub juba sügaval, tundub, et ta tahab südamega sõbraks saada. Ta poeb sisse igalt poolt, varrukast, krae vahelt, selja tagant läbi riide. Hulgalt ajal ei ütle keegi sõnakestki. Siis rebib Kihelkonna mees heinte seest oma seljakoti, harutab natuke aega suupaela külmast kangete sõrmedega ja toob lõpuks välja pooleliitrise pudeli. Joome. Pudel käib käest kätte, ikka kutsar, mina ja tema, kutsar, mina ja tema, ja siis on põhi peal. Järsku hakkab päriselt soe ja hea, tuisk pole enam nii terav ja tuul nii lõikavalt külm. Näib, et läheb nagu valgemaks, kuigi pole kuud ega midagi ja sõidame endiselt selles öises jahukotis. Aga sellest ühest pudelist on siiski nagu vähe. Kihelkonna mees võtab paar korda oma seljakoti, kaalub seda käe otsas, aga topib siiski tagasi heintesse. Kuid see seljakott ei anna talle rahu. Ta kobab seda kätega, paneb talle heinu peale, võtab siis heinte alt uuesti välja ja natukese aja pärast ronib sealt sessesinatsesse kurja maailma teine pooleliitrine. Ja siis, kui see kõliseb tühjalt vastu jääd kildudeks, ei märka me enam tuisku, tuult ega pimedust, ei otsi enam silmadega teemärke. Oleme nagu vanajumala selja taga. Ja kaaslane hakkab uuesti rääkima.

«Vaata, sõber, paar aastat tagasi nagu ei julgenud

uskuda, et ükskord lööd Suurel väinal pudeli lahti, sõda on otsas, tuled kodunt ja teist-kolmat moodi. See elu on ikka üks väga imelik asi.

Sai oldud Siberis, tehtud õppust, vannutud talvel külma ja suvel sääski ja kiputud rindele ja teist-kolmat moodi. Noh, siis vedas kah. Just pühadeks olimegi Luki all... Lage, kurat. Vähe lund, maa nagu kivi, aga sisse tuleb kaevata, minupoolest või kümne küünega. Tuli siuke peal, et lase aga olla. Aga vat, selleks ajaks olid kõik juba muutunud hoopis teisteks meesteks. Kas me tahtsime koju? — Tahtsime. Kas me kartsime surma? — Kartsime... Iga inimene kardab surma, iga noor inimene vihkab surma.

Aga vaat — Luki all, jõulud, ja jõulu ja uueaasta vahelised päevad. Vahel, kui oli natuke vaiksem, tuli nagu meelde, kuidas need päevad olid ükskord. Aga see oli siiski nii väike kõige muu kõrval, nii kuradima väike. Rohkem mõtlesime, et Peipsi idakallas pole enam kaugel, ja et seal teisel kaldal on juba õhk teistmoodi. Seal Luki all paistis, et iga võidetud meeter maad on ilmatu lahmakas teed kodu poole, et Luki all oli värav, mis oli jalus, mis tuli maha murda, kust ümbert minna ei saanud ega tahtnud. Noh, tegime seal asja meeste kombel klaariks. Pärast oli ju veel küllalt päevi, olime juba Eesti mandril, kus võis samuti tina kõhtu saada. Aga siis oli ka vunk sees, edasi! Lust oli sõdida.

Sõber, kurat! Meie veel elame.»

Vaikus.

«Tead, ega mina ei ole veel kommunist. Ei ole. Ma olen veel paljudes asjades tume, pea ei võta veel kõike kinni. Aga nendele inimestele, nõukogude inimestele (ma ise olen ka nõukogude inimene), ma vaatan juba hoopis teiste silmadega. Kui ma olin poisike, siis oli sõna «kommunist» kole, hirmus sõna. See oli siuke sõna, et sellele ei julgenud nagu mõteldagi, ei julgenud uskuda, et selle taga võib olla midagi õiget ja suurt. Aga nüüd ma olen sellele mõelnud ja nüüd ma tean, et need inimesed, need kommunistid, on ühed kuradima tublid ja kanged inimesed. Siuksed suure südamega ja head seltsimehed. Sest vaata — sõja ajal oli meil kõikidel raske. Tegin hulga poistega koos läbi kogu selle sõja, ja see oli raske aeg, väga raske aeg. Ma vahel

mõtlen, et osa inimesi on siuke, kellele ilmavaade tuleb lihtsalt sisse sööta. Seni, kui tal kõht pole päris täis, kui tuleb käia kehvemalt riides kui varemalt — kohe nad hakkavad kisama: andke võid, andke pekki, pange riided selga ja laske meil kergesti rikkaks saada, siis laulame teile hosianna!

Jah, ma tegin poistega koos sõja läbi. Koos sai vahetevahel tuntud tühja kõhtu, küllapäevi oli vähe. Aga nüüd on üle poolte neist komnoored ja parteilased. Miks? Kuidas?

Ma mõtlen, et tõde on ikkagi suurem ja kõvem kui kõik muu ja murrab sisse igasse peasse, mis on vähegi lahtisem ja arusaajam.

Koju ma läksin Saaremaa lahingute ajal. Sõrve oli alles käsil. Ja siis läksin viimast korda isaga raksu. Noh, lähen koju. Mul oli üks sugulane, Kuressaarest, hangeldas kaladega. Ma ei usu, et tal mehepõlves kunagi on olnud puhtad näpud.

Noh, lähen koju, ilus pühapäev ja nemad — isa, ema, see sell oma naisega — istuvad laua taga ja mehed on parajas tuuris. Algul muidugi märjad silmad ja pakutakse õlut ja teist-kolmat moodi. Noh, istusin siis sinna laua taha ja kohe veab jutt poliitika peale. See spekulant küsib:

«Oled sa siis ka punaseks hakanud või mis?»

Mina: «Miks siis just punaseks? Aga mis sul punaste vastu on?»

Tema kohe: «Pead sa siis neid õigeteks inimesteks või mis?»

Mina: «Aga mispoolest sina nendest parem oled?»

Tema tudeerib: «Noh, enne olin ikka mees omaette. Äri oli ja maja oli ja raha ja puha. Tulid nemad, võtsid maja ära ja äri tuli salaja hakata ajama. Vaat, mis nad tegid ühe ontliku ärimehega. On see kord või mis?»

Noh, minu vana oli ka joobnud. Tõusis laua taga püsti ja kohe:

«Poeg, kui sa punaseks oled hakanud, siis sa pole enam minu poeg.»

Ja spekulant kiidab takka:

«Oleksid ennem võinud sinna jääda, kui et nendega koos tagasi tulid!»

Noh, siis minul kargas hing täis. Panin sineli ülle, viskasin automaadi selga ja ütlesin:

«Kurat, kui asjad on nii, siis on ka teisi katusel jumala taeva all!» ja tahtsin minema minna.

Siis vanamees tuli ja võttis kaelast kinni ja leppisime selleks päevaks ilusasti ära. Istusin uuesti laua taha ja hakkasin kah pisitasa võtma. Juhtus aga nii, et vanamees, ta on siuke riiaka loomusega, läks varsti selle spekulandiga sõnelema. Siis mina aitasin pisut takka ja viskasime spekulandi välja.

Ja praegu on lood nii, et käin vahete-vahel kodus, vanaga saame hästi läbi, räägin talle tasapisi neist asjust niipalju, kui mina aru saan, ja vana hakkab kah juba natuke mõtlema. Pole vigagi. Elame.»

Sõdur hakkas laulma. Laulis lõpuni «Husaarid», partisanide laulu, siis uuesti «Husaarid». Ning siis kolisesid rataste all esimesed kivid. Pärast kolm tundi kestnud sõitu olime viimati üle väina. Jaama ooteruumis leidis ta kaks oma sõdurist sõpra ja kadus nendega koos kuhugi vagunisse, kust kuni ärasõiduni kostis rõõmus ja hoogne laul.

1946

Mart Kalda

JUHTUMUSED VANAS MAJAS

Uks mees tuli raskel sammul traktorijaama remonditöökoja juurest aleviku poole.

Ta jõudis luitunud värviga puumaja õuele ja peatus üllatunult. Tükk aega seisis ta liikumatult kaevu kõrval ja vaatas üksisilmi üles teise korruse akna poole. Madis mäletas kindlasti, et ta oli hommikul enne kodunt lahkumist akna kinni tõmmanud, aga nüüd oli see lahti. Tüllkardina ots oli aknast väljas ja lipendas tuules.

«Kas siis jällegi Liide koristab tuba,» pomises Madis omaette ja otsis taskust piibu. Tal polnudki enam kiiret, vaid tsemendist kaevurakkele nõjatudes jäi ta mõtisklema. Ta silmitses tähelepanelikult näo ees hõljuvaid suitsurõngaid, nagu näeks ta nende taga seletust, miks Liide korrastab üleval tema tuba.

Liide elas allkorral ja oli ametilt kooliteenija. Kord oli ta koolimajas kaotanud oma korteri võtme ega saanud õhtul tuppa sisse. Viimases hädas tuli ta Madiselt abi paluma. Kooliteenija pöördus õige isiku poole, sest Madis oli treial ja töötas traktorijaamas mehaanikuna. Madis proovis alguses kõige lihtsamat vahendit: ta katsus oma toa võtmega Liide toa ust avada. Ja näe imet! Olidki nende ustel ühesugused lukud.

«Heldeke, või sinu võti tegi otsemaid minu toa ukse lahti,» imestas Liide. «Või oskad sa nii hästi keerata?»

Tuppa minnes naeratas Liide ning Madisele näis, et naerdes on too keskealine tüsedusele kalduv naine nägusam kui tõsisena.

«Tegi lahti jah, näe, meil ühesugused lukud,» vastas Madis ning läks trepist üles.

Aga varsti oli Liide jõudnud järeldusele, et kui Madise võti avab tema ukse, siis peab tema võti avama ka Madise toa. Ta sai oma võtme kätte ning läks laupäeval südameärevusega Madise ukse juurde võtit proovima. Liide oli korrastamise, koristamise ja pühkimisega nii harjunud, et ei võinud korratust sallida ka Madis Küüvitsa toas. Kui Madis koju jõudis, oli põrand pestud, köögis kartulid keedetud ja kimp sügislilligi toas laual... Madis oli kõigest sellest nii üllatatud, et taipas vaevalt aitähki öelda.

Järgmisel laupäeval kordus sama.

Ja nüüd leidis Madis töölt koju tulles, et aken oli lahti.

Küllap oli Liide selle avanud, et tolmulappi läbi akna puhtaks kloppida.

Madis pidi tunnistama, et need viimased laupäevad olid mugavad: tal ei olnud enesel tarvis põrandal halle tolmurotte lapiga taga ajada ega kartuleid nõristada. Kuid ometi häiris see Madise hingerahu, nagu iga erakordsus häirib tõsist ja kindlate harjumustega inimest. Madis oli Liidele tänulik, kuid seal kaevu juures piipu suitsetades tundis ta kohmetust eelseisva kohtumise pärast. Ta arvas, et peab Liidet tänama, aga see oli talle raske ülesanne. Mehele tänusõnu ütelda — see pole midagi. Naisele öeldud tänusõnas peab aga olema südamlikkust ja soojust. Kuid raske on hellust leida mehel, kes kogu aeg raiub, viilib, saeb ja keevitab

rauda. Madis oli juba mitu-mitu aastat remontinud traktoreid, ja raua tõsidus ning karmus olid kandunud tema hinge.

Piip oli tühi. Madis torkas selle taskusse ja sammus kitsast puutrepist üles. Ta kuulis, kuidas tuvid trepikori dori plekk-katusel krabistasid.

*

Liide ei olnud seekord koristustöödega veel valmis jõudnud. Köögis podisesid küll kartulid pliidil, kuid põrandapesemine oli pooleli. Liide oli kummargil kausi kohal ja väänas pesulappi kuivaks, kui Madis tuppa astus.

Madis jäi üksisilmi vaatama põrandapesijat. Talle lõi kus pilt teravasti meelde: Liidel valge rätik peas, nagu oleks pühapäev, rätiku serva alt langes laubale pruun juuksesalk, milles polnudki märgata halli, tugevad, kuid mitte suured naisekäed väänasid kuivaks põrandalappi, mis on Madisel võetud vanast, ammu kantud püksisäärest. Need käed langesid siis kausi kohalt kõrvale ja Liide heasüdamlikud silmad vaatasid nagu ootuses Madise poole.

Madis võttis kaabu peast ja lausus rämedalt:

«Näeh, sina oled jälle põrandat pesema tulnud.»

Puna tõusis Liidele näkku. Lapp hakkas kiiresti-kiiresti põrandal liikuma.

«Jah, näed sa, sain seal all oma pool kõik valmis, — mis mul seal siis ka ära ei ole, see väike toake. Koolimajas ei ole täna õhtul minul pesemise kord, alles esmaspäeva hommikul enne tunde pean klassid tolmulapiga üle käima. Mõtlesin, et pesen-toimetan sinu juures natuke. Võti mul ju siisugune, mis sinu toa ukse lahti keerab,» lisas ta nagu vabanduseks ja vaatas üle öla Madise poole.

Madis seisis ukse juures, kaap näpus ja mõtles. Ta mõtles isegi siis veel, kui Liide enam midagi öelda ei osanud, ainult lapp kahises tasa üle põrandal. Ta püüdis selgusele saada, miks see naine kolmandat laupäeva järjest tema toa põrandat peseb. Ning siis vajus lai heasüdamlik naeratus tema näole, ta laugude vahel tõmbus silmasina kitsaks triibuks, ainult silmaterad säten-

dasid kavalalt. Mees ei saanud korraga enam vaadatagi sinnapoole, kus Liide käed liikusid põrandal, ta vaatas kõrgemale, vaatas aknast välja ja nägi, et sellel septembripäeval oli taevaskõrgemal veel päris sinine. Madise meel muutus rõõmsaks ning ta pidi kiiremini hingama. Ta arvas, et teadis nüüd, miks pesulapp naise käes liikus nii kiiresti. Ta tahtis öelda midagi head ja lahket, kuid ei osanud.

«Võti keerab jah mõlemad ukse lahti,» ütles ta ainult ja pidi sellegi lühikese lause jooksul korra neelama.

«Täna tulid sa varem koju. Ma mõtlesin, et teen toa korda ja söögi valmis ning lähen siis oma poole. Aga ei jõudnud.»

Madisel olid mõtted ärevil, ta pilgutas silmi tuhm-sinise septembripäeva poole ja vastas:

«Võti on jah niisugune, et...»

Liide jõudis lapiga ukse juurde ja Madis läks kööki käsi pesema. Kätele seepi määrides pomises ta omaette:

«Kas siis sellepärast, kas siis tõesti nii, et...»

Seda mõeldes tundis ta veelgi suuremat kohmetust; mida pidi ta Liidele ütlema. Ta vaagis mõttes tänusõnu, kuid need tundusid kohatud, peaaegu rumalad. Madis sattus segadusse ja taipas, et sõnugi tuleb mõnikord karta.

*

Kartulid olid keenud, kuid soust polnud veel valmis. Madisel oli hea vaadata, kuidas Liide toimetab pliidi juures ja kummardus puid koldesse panema. Liide polnud enam plikake, aga tõusta oskas ta nõtkelt.

«Koort sul ei olegi?» küsis Liide.

«Ei ole vist.»

«Kuidas siis ilma saab?» oli Liide nõutu.

«Küll saab, mina olen ikka sousti teinud ilma koo-reti,» seletas Madis.

Liide tõi oma köögist koorepurgi ja nii sattus Madise lõunasöögis sellel päeval paar lusikatäit koort võõrastest tagavaradest. Liide tõstis auravad kartulid lauale ja valas sousti kausikesse. Madisel oli piinlik, et teda ümmardatakse nagu sööklas. Ta istus puiselt pingil köö-

gilaua juures ja arvas, et pärast sööki tuleb Liidele siiski midagi öelda.

«Nüüd on kõik korras, ma lähen jälle oma poole,» ütles Liide.

«Ei, ei, kus sa nüüd. Istu laua juurde, sina olid vaevanägija,» ehmus Madis.

«Ega's ma sellepärast. Ma juba sõin, kui kooli juurest tulin.»

Liide laskis ennast veel sundida, kuid istus siis sööma. Ta tõstis paar kartulit taldrikule ja nokitses nende kallal nagu linnuke. Madis vajutas kartuli kahvliga pooleks ja talle jätkus kõige suuremastki kartulist ainult kaheks suutäieks. Nad vaatasid mõlemad oma taldrikule ja sõid vaikides.

Korraga tõstis Madis pea. Liigutus oli nii järsk, et Liide sellest võpatas.

«Liide, ma pean sulle midagi ütlema,» lausus Madis. Mees tundis, kuidas oimukohtadel vasardas veri ja hingata oli raske. Kusagilt sügavast sisemusest olid tulnud need sõnad, olid murdnud läbi mõistuse kaitsevali ja panid Madise raskesse olukorda. Kahvel oli mehel peos ning silmad sätendasid ärritusest; ta oli koomiline, kuid Liide ei märganud seda.

«Ma arvan, et pean sulle ütlema seda, et... noh, et...»

«Eks sa ütle siis,» lausus Liide. Ta punastas kaelani.

Naistel on terav vaist kõige selle taipamiseks, mida mehed soovivad neile öelda, ja Liidegi polnud erand. Ta oli oodanud, et Madis jõuab kord nende sõnadeni, aga kui Madisel need sõnad nüüd suus olid, ei suutnud Liide kuidagi ärritust maha suruda.

«Ma tahtsin sulle seda öelda, et...»

Kaugemale ta ei jõudnud. Nad polnud märganud, et õue oli sõitnud veoauto mööblikoormaga. Autost oli väljunud noor neiu, kes uudistavalt õues ringi vaatas. Siis oli ta punast käekotti kaenla alla surudes tulnud trepist üles ja läinud esimese ettejuhtuva ukse taha. Ta koputas, Madis ja Liide ehmatasid ning vaatasid teineteisele üllatunult otsa.

«Jah,» hõikas Madis ja neiu astus kööki.

Nad vaatasid imestades võõrast. See polnud aleviku-elanik. Võõral oli seljas moodsalõikeline hall kostüüm

ning peas tumepunane väike kübar. Ta oli habras ja nõtkes, temas oli kõik korralik — näis, nagu oleks ta kõõki astunud moežurnaali lehelt. Värvitud ripsmete all vaatasid kaks halli silma ükskõikses rahus, nende pilk riivas korraks esemeid köögis ja jäi siis peatuma Madisel.

«Mulle teatati majavalitsusest, et selles majas on vaba korter. See on määratud minule,» ütles võõras.

Vaba tuba oli üle koridori Madise korteri vastas. Madis vaatas neiu uskmatu pilguga. Tal oli raske kujutleda, et see nõtkes tütarlaps hakkab elama toas, kus senini oli elanud joodik vanapoiss.

«Jah, vaba tuba on siinsamas,» ütles Madis.

«Kui te näitaksite mulle seda,» lausus võõras ja naeratas vaevumärgatavalt.

«Ma kohe.» Madis tõusis kohmakalt laua tagant. Nad läksid noore daamiga tuba vaatama, sest võõrale oli majavalitsusest juba võitigi antud. Liide jäi üksinda kõõki. Sõnad, mida ta Madiselt oli oodanud, jäid kuulmata, kuigi ootusepuna oli veel naise näos.

*

«Siin siis ongi minu tulevane eluase,» ütles võõras, kui nad seisis kõledas, määrdunud tapeediga toas. Võõras astus akna alla ja vaatas välja. Ta nägi hallitoonilisi alevimaju, mis ridamisi seisis vaikselt tänava ääres. Maantee heledam joon lõikus eemal majade vahel, suvel hõljus selle kohal enamasti alati lendtolm. Männimets algas aleviku tagant, teisel pool maanteed laiusid soovhoosi kollendavad põllud.

Neiu muutus nukraks ja näis unustavat Madise juuresoleku. Kui vaikus venis pikale, ütles Madis:

«Siin jah. Minu tuba üle koridori on umbes niisama suur.»

«Siis oleme ju naabrid,» pööras neiu pilgu aknalt. «Saame tuttavaks.»

Ta tuli Madise juurde, pistis mehele pihku kitsa helesõõsade küüntega käe ja ütles nime. Madis sai teada, et võõras on Cornelia Palumaa, elukutselt saksa keele õpetaja, kes hakkab töötama aleviku koolis. Kui Cornelia palus, et Madis aitaks tal mööblit sisse kanda, siis ei

võinud Madis keelduda. Autojuhi abiga kandis Madis Cornelia maise vara tuppä. Cornelia seisis juures ja jagas õpetusi, kui ettevaatlikult ja õrnalt üht-teist eset tuli tõsta. Seal oli lükatavate klaasidega raamatukapp; see oli raske ja Madisel oli tunne, nagu peaks ta traktorit tõstma. Autojuht kirus.

«Pole viga, tõstame, tõstame,» ütles Madis. «Näe, tüdruk veel nii noor, ega tema siis jõua,» lohutas Madis.

Trümoopeegli viisid nad sisse erilise hoolega.

Cornelia ise sammus taga ja vaatas, et peegel kitsal trepikäänul kuhugi külge ei puutuks. Diivani seljatoe tõis Madis üksinda üles, aga kui ta sellega kohale jõudis, istus Cornelia juba peegli ees ja hõõrus laubale mingisugust kreemi. Autojuht tõstis autolt maha kaste ja kompose köögiriistadega ning sõitis siis minema. Madis kandis korvid, kastid ja kompsud üles ning astus Cornelia tuppä. Cornelia oli võtnud seljast kostüümjaki, tema roheline siidpluus liibus vastu õlgu. Neiu seisis keset segadust: mööbel, kohvrid, raamatud, riided ja tütarlaps ise moodustasid toas lõbusa virvarri, millele langesid loojuva septembripäikese kiired. Märgates korratust enese ümber, heitis Cornelia lootusetult käega.

«Seadke mu voodi kokku, naaber. Ma olen väsinud ja lähen tudule. Ülehomme pean varakult koolis olema. Saan direktori käest arvatavasti võtta, sest hilinesin tööle terve nädala...»

Madratsit Cornelia voodisse tõstes meenus Madisele Liide.

Las ootab, mõtles ta. Kolimine on tähtsam kui tühipaljad sõnad. Corneliat peab aitama.

Kuid Cornelia ei vajanudki enam abi. Ta otsis kohvrist palakad ja Madis lahkus toast. Madis ruttas oma kõõki, aga Liidet polnud enam seal. Nii jäidki Liidel kuulmata need sõnad, mis Madisel tema hinge sügavusest väevõimuga keelele olid tunginud...

Oõsel nägi Madis Corneliat unes. Neiu seisis keset segipaisatud mööblit ja raamatuid ning naeratas. Öhtupäikese kiired tungisid aknast sisse ja panid Cornelia näo ning siidpluusi hõõguma ebamaises säras.

Madis kohtas Corneliat kaevu juures, sest neil mõlemal oli veeämber köögis tühjaks saanud.

«Selles kaevus on hea vesi,» ütles Cornelia.

«Jah.»

«Aga maja on vanavõitu ja sünge. Koridori aken on katki ja tuvid lendavad sisse.»

«Jah.»

«Minu toas on aknaraamidki päris mädad. Ma ei saa akentki lahti teha.»

«Seal elas enne teid joodik sideametnik. Tal oli terve suvi aken lahti, tuul lõngutas ja vihm mädandas,» selendas Madis.

Cornelia keeras kaevuvänta ja Madis valas vee ämbriksse. Ühelgi naisel ei olnud ta senini aidanud vett kööki viia, kuid Cornelial aitas.

«Mis nüüd teie — laske ma aitan,» ütles ta tõrjudes ja hakkas Cornelia veeämbriga maja poole minema.

«Aga teie oma ämber,» ütles Cornelia.

Madis võttis oma ämbri teise käe otsa, Cornelia tuli naerdes tema järel.

«Vanemate meeste hulgas võib leida veel tõelisi rüütleid,» lausus ta.

Madis pani Cornelia köögis veeämbri pingile ja tahtis minna.

«Tulge vaadake, kui katkine on minu toa aknaraam,» ütles Cornelia.

Madis oli üllatunud Cornelia toa välimusest. Joodiku sünge korter oli muutunud heledamaks, õhkki tundus toas õrnem. Naiselik tühi-tähi oli igapäevase mööbliga nii sobivas vahekorras, et tekkis otsekohe mugavuse ja rahulikkuse meeleolu. Ainukeseks kunstitööks oli Goethe kuju väikesel kirjutuslaual.

Raami alumine osa oli mädanenud, klaas logises ja tuultki vuhises sealt tuppa.

«Mis teen ma detsembris ja jaanuaris?» küsis Cornelia Madisele otsa vaadates.

«Teil hakkab külm,» vastas Madis.

«Mul hakkab väga külm.»

Cornelia palus, et Madis juhataks mõne meistrimähe, kes võiks aknaraamid parandada või uuedki teha, kuid Madis ei teadnud niisugust meest. Ta läks oma kööki ja hakkas kartuleid soojendama.

Ta võib jaanuaris seal tõesti ära külmuda, mõtles Madis.

Hilisel õhtul tuli Madisele mõte: ta ise võiks Cornelia toale uued aknaraamid teha. Madis polnud küll puusepp, kuid arvas, et tuleb sellega siiski toime.

Ta ei mõelnud kellaajale ega sündsusele, vaid läks kohe Cornelia ukse taha ja koputas. Tal tuli oodata, sest Cornelia pidi enesele midagi selga panema, millela ta Madisele ust ei võinud avada. Siis seisis Cornelia ukseavauses Madise ees rõõmsavärvilises kirjus šenillhommikumantlis. Kirjutuslaual põles elektrilamp ja Goethest tekkis seinale pika sirge ninaga vari.

«Ma tuln raamide pärast,» ütles Madis ja jättis lause pooleli, sest nüüd meenus talle, et küllastamiseks oli aeg hiline.

«Raamide...?» küsis Cornelia arusaamatuses.

«Jah. Aknaraamide. Ma proovin ise teha, vahest saan hakkama.»

Cornelia ilus korrapärane nägu reetis rõõmsat üllatust. Ta vaatas süütu julgusega uksele seisvat kohmetut meest, kelle säärsaapad ei läikinud ja kelle habe polnud paaril päeval žiletitera näinud. Mehe avameelsuses ja abivalmiduses oli nii palju heatahtlikku südamlikkust, et Cornelia ei saanud mõtteski vanamehele (nii nimetas ta Madist oma mõtisklustes) ühtki etteheidet teha. Madis läks akna juurde, lükkas selle lahti ja hakkas mõõtu võtma. Ta kirjutas suurte nurgeliste numbritega akna pikkuse ja laiuse oma taskuraamatusse. Cornelia seisis sealsamas ja vaatas noorte silmadega, kas Madis näeb sentimeetreid õigesti, sest Madis oli prillid unustanud kaasa võtmata.

«Kuidas teile meie alevikus meeldib?» küsis Madis taskuraamatut kinni vajutades.

«Igav.»

«Igav? Teil on ju töö.»

«Töö muidugi. Aga see, mida inimene ihkab peale töö. Ainult kino on siin.»

Madis vaatas raamatukappi. Selle riulid olid täis raskeid köiteid inglise-, saksa- ja venekeelsete seljakirjadega. Eestikeelsed olid eraldi, kuid Madist hämmastas, et Cornelia-taoline noor tütarlaps võis lugeda nii mitmes võõrkeeles.

«Kas te neid ei loe?»

«Kes siis jõuab kogu aeg lugeda.»

«Kogu aeg muidugi mitte.»

«Seltskonda ei ole, häid sõpru. Instituudis olid kuld-
sed ja lõbusad sõbrad...»

«Küll leiate siingi. Noorel inimesel peab sõpru
olema, kuidas muidu. Meil hoiavad noored traktoristid
ka kokku. Küllap teised õpetajad...»

«Oh, pole ebameeldivamaid inimesi kui vanad peda-
googid. Nad on pool eluaega nõudnud korralikkust ja
olnud ise korralikud nagu hästitöötavad masinad. Nad
on karmid ja kivinenud olevused, kes ei mõista süütu-
mat üleemeelikustki.»

Cornelia ohkas ja heitis lootusetult käega.

«Räägitakse, et meie alevis nad on kõik tublid ja head
inimesed,» julges Madis tähendada.

«Head? Võib olla, et ongi. Kuid headus pole veel
huvitav. Headus on peaaegu alati igav.»

Cornelia oli istunud laua juurde ja tõmmanud enese
ette Goethe kuju. Tema ümmargune sõrmeots silitas
Goethe nina.

«Jah, headus on enamasti igav,» kordas ta omaette.

«Kuidas? Ma ei saa aru,» oli Madis segaduses.

Cornelia hakkas naerma.

«Ma usun, seda, et te aru ei saa. Teie olete ju ka
lihtne ja heasüdamlik inimene, nagu neid veel leidub,
aga...»

Madis ei saanudki teada, mis sellele «agale» pidi
järgnema. Cornelia sundis näole lahke naeratuse ja
keeras lahti raadioaparaadi. Enne lahkumist ütles
Madis:

«Lõbusaks seltskonnainimeseks peetakse meil alevi-
kus rahvamaja juhatajat. Ta on jutukas noormees, väli-
muselt meenutab grusiinlast. Temaga polevat kunagi
igav.»

«Ah nii,» vastas Cornelia ükskõikselt ja tujutult.

Esimesed raamid läksid Madisel murja. Need ei passi-
nud kuidagi kokku ja Madis kirus ennast, et ta peitlit ja
höövlit nii kohmakalt käsitses. Uusi tehes mõõtis ta
enne seitse korda, siis alles lõikas. Ta käis peitliga
ümber ettevaatlikult, nagu oleks see klaasist, ja hoovel-
das aeglase pikkade tõugetega. Neljandal õhtul värvis

ta raamid valgeks ja siunas sealjuures mõttes peda-
googe. Need on tuimad ja kivinenud olevused, kes ei
mõista kõige süütumarki üleemeelikust. Siis arutles ta
kaua, kuidas saab headus olla igav. See probleem oli nii
raske, et pintseldi ei liikunud.

«Noh, tal on veel lapse aru,» lausus ta siis omaette,
aga lisas mõttes juurde: ta on väga meeldiv laps.

Ta läks sellel õhtul hilja koju, kuid Liide ootas teda
piduliku erutusega tema toas. Madis oli hämmastunud
sellest, et talle Liide polnud kordagi meenunud nendel
õhtutel, mil ta oli mässanud Cornelia aknaraamidega.

«Küll sul läks täna kaua,» ütles Liide.

«Mul oli tegemist...»

«Mina ootasin sind siin juba kaks tundi. Mõtlesin, et
ei lähe mitte enne ära, kui sa tuled.»

Madis vaatas Liidele otsa. Naisel oli seljas püha-
päevakleit, juuksedki olid tulnud lokitangide alt. Tema
näos oli rõõmus elevus, nagu peaks nüüdsama juhtuma
midagi tähtsat. Madisele näis, nagu hõljuks naise ümber
õhuski midagi pidulikku, kuid ta ei suutnud arvata selle
põhjust.

«Miks sa mind siis ootasid?»

«Ma tahtsin sind kutsuda alla enda poole... külla
ainult, muud midagi,» ütles Liide, kuid sedasama lihtsat
kutset ei saanud ta sõnastada rahuliku häälega.

«Külla... Teab, kas ma lähengi... Oli pingutav
päev...»

«Tule ikka. Pole veel nii hilja...»

Naise silmad kutsusid ja palusid. Madis kehtas õlgu.

«Pole küll... kuid ma pean midagi hamba alla vaa-
tama ja...»

«Ära seda muretse. Mul on kõik valmis, vahest jah-
tunud on ootamise ajaga.»

Ei passinud Madiselgi nüüd enam puigelda, kuigi ta
minekust rõõmu ei tundnud. Valgeks värvitud aknaraa-
mid ja Cornelia, inimlik headus ja vanad pedagoogid
oli tema mõtted nii paelunud, et tal oli nagu kahju neist
lahkuda. Ta teadis, et Liide juures ta nendest mõtisk-
leda ei saa...

Liide tuba oli sisustuselt lihtne, kuid ikkagi mugavam
Madise omast. Laual oli valge lina, puuvoodi ees väike
vaip, ja lihtsa riidekapi uksele rippus peegel. Aga Liide

toas polnud seda õrn-pehmet aroomi, mis Cornelia juures oli Madist häämmastanud. Ei olnud ka Goethet laual ega kirevaid raamatuselgi kapist vaatamas... Madis tundis rõõmu, et ta aknaraamid valmis sai. Nüüd võivad tulla sügistormid ja talv, Cornelial ei ole tarvis külmetada...

Liide oli südamluk ja kodune. Ta tõi lauale taldrikud ja leiva ning ilmus siis köögist vanamoelise praevaagnaga, millel oli kanapraad, kartulid rõngana ümber. Pohlasalatki ilmus Liide nobedatest kätest lauale ja lõpuks tõi ta nagu häbenedes kapist veinipudeli.

«Vahest võtaksid selle lahti,» ütles ta Madisele.

«Argipäev...» pomises üllatunud Madis.

«Minu sünnipäev.»

«Sünnipäev. No siis muidugi,» lausus Madis. Ta hakkas kiiresti veinipudelilt korki võtma ja mõtles, et peab Liidele õnne soovima. Tal oli raske leida parajalt sõbralik-südamlikku tooni. Nad istusid teine teisel pool lauda ja Madis valas veini klaasidesse. Vaikne rõõm ilustas Liide nägu. Nagu miski ammuigatsetu oleks kohale jõudnud, siisugune sisemine rahulolu helkis temast. Ta tõstis veiniklaasi ja sirutas selle Madise poole. Madise klaas puutus tasase tilinaga naise veiniklaasi; Liide langetas silmad ja tema käsi värises.

«Olgu see siis sulle õnneks. Uuel eluaastal palju õnne ja...» ütles Madis.

«Aitäh. Eks õnne igatse meist igaüks,» ütles Liide ja rüüpas väikeste lonksudega klaasist veini.

«Jah, õnne ja headust.»

«Võib-olla on nad mõlemad päris lähedal,» lausus Liide.

Madis tõstis kanapraadi taldrikule ja ütles:

«Ainult tema arvab, et headus on igav.»

«Kes?»

«Cornelia.»

«Missugune Cornelia?»

«Meie maja uus elanik.»

«Ah see noor õpetajanna...» lausus Liide. Nagu vari oleks tõmbunud ta silmade heledusele ja rõõmgi näos muutus tuhmimaks. Madis sõi vaikides kanapraadi; see maitstes talle ja kõht oli tal pikast tööpäevast tühi.

«Mida sa töökojas nii kaua tegid?» küsis Liide.

«Aknaraame.»

«On need sul katki?»

«Ei. Tegin Corneliale.»

Liide käsi, mis sirutas leivataldriku poole, jäi hädaselt õhku rippuma. Teda valdas äkki abitu kohmetus.

«See on ju majavalitsuse asi.»

«Majavalitsuse... Noh, siis peaks ta küll kaua ootama ja ennast hoopis ära külmetama.»

«Jah, majavalitsus töötab meil halvasti,» kaebas Liide.

«Mitu õhtut meisterdasin neid. Nüüd on raamid värvitud ja kuivavad.»

Nad jõid uuesti veini. Madis tõstis taldrikule kartuleid. Ta sõi asjalikult ega pööranud sünnipäevalapsele tähelepanu. Ta muutus lihtsaks ja avameelseks, nagu oleks ta üksi laua juures ja räägiks oma mõtteid ainult enesele.

«Neid raame tegin ma suure rõõmuga,» ütles ta hoogsalt.

«Miks?»

«Ei tea. Mõnikord on nii, et töötad ja töötad, nagu ootaks töö eest kes teab missugune tasu. Aga tegelikult pole tasu ega midagi. Sest ega ma ju Cornelialt nende raamide eest midagi võta. Süda nagu laulis, kui hõõvel-dasin.»

Ja korraka läks ta jutt seosetult uuele teemale:

«Kui palju raamatuid tal on! Inglise, saksa, vist prantsuse keeleski. Võib-olla on ta nad kõik läbi lugenud. Kui targaks küll inimesed ükskord lähevad!»

«Ei tea,» lausus Liide nukralt.

«Temast peaks saama hea õpetaja. Noorelt juba nii tark, ilma keeled suus...»

«Direktor ei arvanud niimoodi,» ütles Liide kõlatult. «Pühkisin parajasti õpetajatetoas tolmu, kui direktor õppealajuhatajale ütles, et Cornelia Palumaal jäävat midagi tõelisest õpetajast puudu.»

«Mida nad siis tahavad,» kohkus Madis. «Ah, need vanad pedagoogid on tuimad ja igavad inimesed. Kadedusest räägivad...»

Rõõmus elevus oli toast kadunud. Ei aidanud veingi, mida Liide oli joonud ainult mõned suutäied. Naine istus enesessetõmbunult laua juures ja Madis vaikis. Ta

oli unustanud, et alles mõne päeva eest tahtis ta Liidele seda öelda, mis ei mahtunud hästi sõnadesse.

Väljas häälitseis vaikselt septembriõhtu. Kaugelt hakkas rong jaamale lähenema. Kui see majast möödus, vabises majagi rataste taktis. Siis vilistas vedur ja Liide võpatas.

Madis lõpetas söömise ja rüüpas klaasist veini. Natuke aega vaikiti veel, siis ütles Madis:

«Vaja minna. Näe, rongi läks juba.»

«Vahest istuksid veel, ajame juttu.» Liide katsus naerda, kuid see ei õnnestunud. Ta pigistas huuled kitsaks triibuks. Ta oleks tahtnud avameelne olla ja lausa välja öelda, milleks oli ostetud vein, milleks valmistatud sünnipäevalaud... Kuid kusagil sügavas rinnas oli naiseuhkus ja ta vaikis.

«Mis siin ikka enam,» ütles Madis. Ja laua juurest tõustes lisas ta nagu kokkuvõtet tehes: «Inimesed peavad olema head, sest headusest tõuseb rõõm südamesse.»

Uksel pöördus ta veel Liide poole:

«Ja missugune nimi tal on — Cornelia! Mis on sinu Liide või minu Madis selle kõrval.»

Siis läksid ta sammud trepist üles. Kaua istus Liide liikumatult laua taga ja vaatlus mõttetult pilgul jahtunud kanapraadi enda ees.

*

«Kas need aknaraamid on tõesti minule?»

«Teile jah,» vastas Madis ja kergesti oleks klaasitud aken tema käest põrandale prantsatanud, sest just sellel silmapilgul nägi ta, kui ilus naine oli Cornelia.

Sellel päeval oli Cornelial seljas roheline kleit, mis liibus tihedasti vastu noore naise vormikaid õlgu ja puusi. Cornelia vaatas maailma muretul pilgul; tema silmis särasid julgus ja elurõõm. Madis nägi naise kaunikujulist kaela ja dekolteed, mis heleda kiiluna lõppes rindade kohal. Madis märkas naise noorust, mis sillerdas ta silmist ja liigutustest, ning mõtles kurvalt, et ta ise on vana.

«Teie olete tõeline rüütel, onu Küüvits,» ütles Cornelia ja astus Madisele paar sammukest lähemale, nagu

tahaks ta meest kättpidi tänada. Kuid ta ei teinud seda, vaid tõmbas oma peente õrnade sõrmedega korra üle valge aknaraami.

«Mis rüütel nüüd mina. Ma ainult mehaanik,» ütles Madis.

«Ei, onu Küüvits, teie olete hea südamega rüütel, mitte mõni vastik Sinihabe. Mul on nii hea meel...»

Madis kohmitses kaua akna juures, enne kui selle hingedele sai. Selgus, et rauatreialil oli olnud täpne silm ja hea käsi hõõveldamiselgi. Uued raamid erendasid tuhmide ja määrdunud aknalaudade kõrval.

«Aknalaudugi oleks vaja värvida,» ütles Madis.

«Oleks küll. Kuid mina ei oska. Kardan, et määrin enese värviga kokku, ja kes siis kirjuks võõbatud naist enam endale abikaasaks võtab,» lausus Cornelia.

«Teid võetakse küll — olge või üleni värviga koos.» Madis ütles seda nii tõsiselt, et Cornelia ei suutnud naeru tagasi hoida.

Toas oli kaks tooli, kuid juhuslikult oli ühel mingi raamat ja teisel hari, mida Cornelia oli tarvitanud. See pärast viipas Cornelia diivanile ja Madis tuli kahe kohmaka sammuga Cornelia kõrvale. Diivani ees vaibal olid Cornelia kaproonsukis ja kalanahast tuhvrites jalad. Madisel olid jalas säärikud; need olid sellel päeval läikivmustad ja toa õrnas aroomis võis tunda saapamäärde lõhna. Madise pilk langes enese ja Cornelia jalgadele ning ta hakkas rinnas tundma ängistust. Ta vaatlus poolvargi Corneliat ja imestas, kuidas loodus on suutnud luua midagi nii kaunist ja harmoonilist. Kui ta mõtles enesele, hakkas tal looduse pärast häbi.

Korraga meenus Madisele Liide. Oli isegi imelik, kuidas sealsamas diivanil Cornelia kõrval naiseliku ilu täiuslikkust imetledes võis talle meenuda Liide. Kuid Madise meeled olid nii ärevil, et ta nägi ja tajus teravalt sedagi, mida toas ei olnud. Liide tagasihoidlik, pea-aegu kurb naeratus oli korraga tema silmade ees. Ta nägi, kuidas Liide pliidi juures püsti tõusis. Liide polnud ju enam plikakene ja oli palju neid naisi, kes olid temast saledamad. Kuid tema juures oli palju vaikset ja kodust rahu.

Aga siis pidi Madis iseeneses muigama. Midagi veidrat oli temaga juhtunud: varem oli möödunud aastaid,

ja tal polnud asja ühegi naise külastamiseks. Nüüd käis ta Liide sünnipäeva pühitsemas ja teisel õhtul istus diivanil Cornelia kõrval... Siis kuulis ta Cornelia häält:

«Koolis mulle ei meeldi. Õppida oli raske, kuid õpetada on veel raskem. Kuidagi ei taha poisikesed mõista, et saksa keeles käib nimisõna ette artikkel...»

Madisel oli raske sellele vastata. Pealegi tuli talle meelde, et just siis oli ta tahtnud Liidele midagi öelda, kui Cornelia kööki astus. Sõnad olid Madisel juba huulil olnud, kui Cornelia tuli. Madis mõtles nendele sõnadele ja kohkus. Missugune jõud võib olla väikesel tühisel sõnal. Niisugune sõna võib elu sootuks ümber kujundada, viia inimese igapäevasest ja omaseks saanud eluviisist tundmatusse tulevikku.

«Ja õpetajad on pedandid. Rangus ja vanadus söövad neid nagu rooste. Pead enne kaua neid puhastama, kui jõuad nende inimliku olemuseni. Igav on see alevik,» kurtis Cornelia.

Hirm valdas Madist. Mis oleks juhtunud siis, kui ta oleks nood sõnad öelnud. Kui Madis nüüd noile sõnadele mõtles, tundusid need talle kummalistena, võõrastena, peaaegu rumalatena. Ta oli Corneliale tänulik, et see oli nende lausumist takistanud.

Madis heitis Corneliale tänuliku pilgu ja nägi, et neiu teda uudistavalt silmitses. Madis kohmetus ja tundis ebameeldivalt, et tal käed on liigsed kehaosad.

Vaikus oli veninud pikaks. Cornelia muigas ja kehtas õlgu.

Madis kinnitas endale mõttes, et ta noid sõnu iialgi Liidele ei ütle.

Cornelia tajus korraga, et tema tuju on vallatu ning meel rõõmus. Ta mõtles, et juba kaua pole ta teinud midagi ülemeelikut. Kui vanameest niimoodi vaadelda, siis võiks teda soovitada mõnele skulptorile modelliks — kivvi jäädvustataks siis veel üks rasketest mõtetest vaevatud pea. Kunstiteosele võiks panna nimetuse «Kahekümnenenda sajandi filosoof».

Cornelia muie muutus kergeks naeruks, ta puudutas meest varrukast.

«Mida te mõtlete?» küsis ta uudistavalt.

«Ei, ei, seda ei ütle ma talle iialgi,» pomises Madis.

See oli tema otsus Liide kohta. Siis tajus ta Cornelia

puudutust ja ehmus oma mõtteist reaalsusesse — Cornelia kõrvale diivanile.

«Mida te ei ütle iialgi?»

«Ei midagi.»

«Rääkige, millest te mõtlesite. Või unistasite?»

«Mis sellest ikka. Minul tuleb sõnadest puudu. Ja on ka niisuguseid sõnu, mis kuidagi üle huulte ei tule, nii et...»

«On niisuguseid sõnu, mis üle huulte ei tule,» imestas Cornelia. «Küll te olete tore mees, onu Küüvits. Mina tundsin linnas mitmesuguseid mehi, üliõpilasi ja muidu tarku, aga nood ei jätnud küll midagi riivi taha.»

Cornelia muutus endalegi märkamatuks lõbusaks ja vallatuks. Ta sädistas diivanil sellest ja teisest, palus, nõudis ja meelitas, kuid Madis jäi tuimaks nagu alasi. Madis tundis lõpuks, kuidas laup tõmbus higiseks, ja ütles:

«Kas ma võin veel midagi teie heaks teha?»

Cornelia mõtles hetke.

«Miks ei. Mu hakklihamasina tera on nüri.»

Hiljem teritas Madis oma toas luisuga Cornelia hakklihamasina tera. Ta oli elevil, peaaegu rõõmsas ärevuses. Ta ei mõistnud seda sõnul seletada, aga ta aimas. Madise hing oli tajunud, missugune võlu on looduse täiuslikkuses ja harmoonias.

Cornelia kõndis samal ajal oma toas edasi-tagasi ja laulis:

«Sah ein Knabb bei Röslein stehn...»

Tal oli ilus hääл ning tujugi oli tal sellel õhtul ülemeelik.

*

Koos olid nad hakklihamasina lahti võtnud, koos panid nad selle uuesti kokku. Madise suured pruunid käed liikusid aeglaselt ja Cornelia väikesed valged väledasti, kuid lasksid sealt otsekohe lahti, kust Madis oli jõudnud kinni võtta. Cornelia pidi oma kätt Madise kämbla eest hoidma, sest tema sõrmed võisid kergesti haiget saada.

«Küll teil on suured käed,» imestas Cornelia.

«Seda on traktorid teinud. Sätin ja remondin neid juba viis-kuus aastat. Raud, sinder, ei kannata õrna nahka ja peenikest konti.»

«Kes teile süüa teeb?»

«Eks mina ise,» vastas Madis.

«Nende kätega!»

«Nendesamadega. Mul teisi pole.»

«Küll oleks naljakas vaadata, kui teie süüa teete,» ütles Cornelia.

Madis oleks muidugi ennem traktori sülle tõstnud, kui Cornelia nähes süüa teinud. Kuid Cornelia ei hakanudki küsima, kas Madis seda tahab või mitte. Enne veel, kui Madis aru sai, oli talle Cornelia köögipöll ette seotud, kotletiliha kausikesega lauale pandud ja kindel käsk antud liha läbi masindada. Kui Madisel masinavänt juba käes oli, siis ei saanudki ta enam protestida. Seal ta siis väntaski, teritatud nuga lõikas hästi ja ühtlased peenikesed lihanired jooksid masinast taldrikule. Madisel oli aega mõelda kahest naisest, kes elasid temaga ühes majas. Neid omavahel võrreldes jõudis ta nii üllatavatele tulemustele, et masinaväntki jäi korraks seisma. Liide oli Madise mugavuse eest hoolitsenud, kuid Cornelia pani teda hakklihamasinat väntama... Ja ometi oli Madisel hea meel, et Liidele tol korral kõik ütle mata jäi.

Kui liha oli masindatud, pani Cornelia Madise kartuleid koorima.

«Kuidas selle traktorijaama poisid ka on?» tahtis ta teada.

«On igasuguseid — virku ja loodreid,» vastas Madis.

«Ma ei mõtelnud seda. Missugused on nende kombed?»

«Nagu inimesed ikka.»

«Oh teid küll, onu Küüvits. Inimesel ja inimesel on ju erinevus. Noh, kas traktorijaama poisid lorilaule ka laulavad, kui mõnikord viina võtavad?»

Madis tuletas selle asja meelde ja ütles:

«Mõned laulavad küll.»

«Siis nad ei kõlba,» ohkas Cornelia. «Aga mida rahvamajas tehakse?»

«Tantsitakse.»

«Kas viisakalt?»

«Ei oska öelda. Kord käisin, minul oli halb vaadata. Tulin ära,» seletas Madis.

«Seda ma arvasin. Traktorijaamas poisid joovad ja laulavad lorilaule, rahvamajas tantsitakse lõõtspilli saatel nagu külasimmanil. Lihtsalt hulluks minel!»

Madis nokitses nootsaga kartulit puhtaks. Natukese aja pärast ütles ta:

«Kõik kiidavad rahvamaja juhatajat. Olevat suurepärase seltskonnanimene.»

«Too grusiinlase välimusega noormees või? Üks niisugune tuli mulle eile tänaval vastu.»

«Toosama jah.»

Cornelia silmad vilasid rahutult ühelt esemelt teisele, kuid miski ei köitnud ta pilku. Kooritud kartuleid oli kausikene täis. Cornelia võttis Madiselt noa ja ütles:

«Aitab. Mul on teile nüüd uus palve.»

Madis vaatas tähelepanelikult Cornelialle otsa. Cornelia pööras pea kõrvale ja jätkas rahulikult:

«Ma tahaksin, et te rahvamaja juhataja pühapäeva õhtuks minu poole kutsuksite.»

Madise näole valgus lai imestus.

«Jaa — ma laulan nimelt. Duetis olen ma päris edukalt esinenud. Ma tahaksin teada, kas mulle selles rahvamajas partnerit leidub. Pühapäeva õhtul tulevad siia veel teisedki võõrad, siis oleks hea rahvamaja juhatajaga nõu pidada.»

Madis ohkas. Ta oli ausameelne mees ja tema nõrkuseks oli uskuda kõike, mida talle räägiti. Ulesanne oli raske ja Madisele ebatavaline, kuid ta pidi selle täitma. Kui ta rahvamaja poole läks, sai ta aru, et Cornelia oli toiminud päris õigesti. Näotu oleks olnud tütarlapsel end ise soovitada minna. Too Grusiinlane pidi ise tulema ning kuulma, kui hästi Cornelia laulab.

Madis astus kindlal sammul rahvamaja trepist üles.

*

Madis aitas Cornelial valmistada võileibu. Ta avas konservikarpe ja käis veinigi ostmas; ta tõi paar pudelit rohkemgi, kui Cornelia oli soovinud.

«Sa oled südame poolest väga helde, onu Küüvits,» ütles Cornelia, kui ta pudeleid kandekotist välja võttis.

Nad olid sellel päeval märkamatuult hakanud teineteisele sina ütleva.

«Sinule tahan ma ikka helde olla,» vastas Madis.

Cornelia käsi tõusis ja tegi Madise põsele kerge pai. Madis tundis, et kurgus hakkas pigistama.

Õhtul istus Madis Cornelia kõrval, nii oli Cornelia ise soovinud. Grusiinlane ja kooli füüsikaõpetaja imetlesid teiselt poolt lauda seda kummalist kombinatsiooni — maitsekalt ehitud, enesekindel ja külmast ilust sädelev Cornelia ning tema kõrval õnnest naeruväärsuseni uje Madis. Kontrast oli nii rabav, et Grusiinlane ei leidnud esialgu õiget tooni Madise kõnetamiseks. Nooruke tütarlaps, Cornelia duetipartner, jälgis üksisilmi Corneliat ja Madist.

Õnnetunne haaras Madise sellel õhtul nii sügavalt, et ta unustas kõik muu peale helkiva rõõmu tajumise. Ta vastas paljudele küsimustele võõriti, ei pakkunud isegi Cornelialle, kui selle tass või taldrik tühjaks sai. Ta ainult naeratas omaette ning tema silmis süttis pehme soe helk, kui ta pilk Corneliat puudutas.

Cornelia oleks pidanud olema õgard, kui ta kõik selle oleks suutnud ära süüa, mida Grusiinlase ja füüsiku käed tema poole ulatasid. Grusiinlane oli silmapaistvalt terase seltskondliku taibuga: ta laskis varsti oma vaimukuste varasalvest mõne noole Madise töömehenahasse. Madisest polnud vastajat ega pahakspanijat, aga Grusiinlane märkas, et Cornelialgi pole midagi selle vastu, kui Madise kulul nalja tehakse. Ning Grusiinlane pidi imestama Cornelia teravmeelsust: kas mitte selleks ei istunud kohmetu mehaanik tema kõrval, et esimest korda veinilauda kogunenud seltskond leiaks kerge vaevaga lõbusa kõneaine. Ta veendus oma oletuses järjest enam ning vaatas, ülestõstetud veiniklaas käes, tumedate silmadega Cornelialle otsa.

«Seltsimees insener, jälle teil klaas pooleli jäänud. Või valame teile kangemat marki? Insenerid armastavad kangemat, niipalju ma neid tunnen,» rääkis Grusiinlane.

«Mis te nüüd,» pani Madis oma käe veiniklaasile, kuhu Grusiinlane tahtis lisa valada. Ta ei osanud sedagi pahaks panna, et Grusiinlane teda järjekindlalt inseneriks nimetas.

«Onu Küüvits, kord peab olema!» ütles Cornelia ja võttis Madise käe veiniklaasilt.

Joodi ilusate naiste terviseks, kes kaunistavad elu, nagu õied kaunistavad aedu. Madiski pidi jooma põhjani.

«Laul on meie rahvamajas alati kõlanud, aga mis on möödunu tuleva kõrval! Insener, te saatke traktori-jaama poisid nädal aega varem kõrvu pesema, muidu ärgu nad duetti kuulama tulgugi.

Grusiinlane sattus hoogu. Ta võis rääkida kõigest läbi-segi ja kõigiga korraga. Tal oli tume sädelev pilk ja veini kandis ta palju. Ta oli favaline peolaudade kangelane.

«Millest sa küll mõtled, Madis?» küsis Cornelia.

«Insener meenutab oma noorust. Missugused tormid võisid teda nooruses küll raputada. Mis kauneid seiklusi ei varu ettenägelik inimene noorusajal vanuks päeviks mäletada,» seletas Grusiinlane.

«Insener pole sugugi nii vana, et peaks elama mälestustele. Tal on sinuga võrreldes mitmeidki eeliseid,» lausus Cornelia duetipartner.

«Muidugi,» sõnas Cornelia. «Ta toob palga korralikult koju ega raiska igal laupäeval veinile, nagu teevad nooremad.»

Grusiinlase tume hõõguv pilk kohtus Cornelia omaga. Aeglaselt laskis Cornelia laud silmadele langeda.

Grusiinlane valas uuesti klaasid täis.

*

Kohv lõppes otsa. Cornelia pidi uut keetma ja ta saatis Madise kaevust vett tooma. Madis läks trepist alla, kuid alumises koridoris jäi vaatama: siin oli midagi teisiti kui varem. Seinad olid tõstetud kaste ja kotte, neisse oli pakitud majatarbeid, nagu kavatses keegi ära kolima hakata. Madis kehtas õlgu ja tahtis edasi minna, aga uks avanes ja Liide astus koridori. Ta hoidis kahe käega suurt pesukorvi, millesse olid laotud pudeleid ja purgid.

«Milleks sa asju koridori tassid?» küsis Madis.

«Kolin ära. Homme tuleb auto. Siit on hea peale tõsta.»

«Kolid ära...»

«Jah.»

«Miks?»

«Ei meeldi enam siin,» ütles Liide vaikselt.

«Kuhu sa siis kolid?»

«Koolimajja. Üks kooliteenija peab seal elama. Keegi toda kohta ei taha, seal on palju tööd. Ilmast ilma tee kellelegi ust lahti ja... Aga mul on ükskõik. Mida rohkem tööd, seda parem, ei jää aega üksi olla ja mõtelda...»

Nad seisisid natuke aega vaikides.

«Nojah, mis siis ikka,» lausus Madis.

«Madis,» sosistas Liide vaikselt.

«Mis on?»

«Sa tahtsid mulle tookord midagi öelda... Miks sa ei öelnud...?»

Üleval hakati laulma. Lõbusa šlaagri viis oli alla kuulda, sest Madis oli ukse lahti jätnud. Vastust otsides vaatas Madis üles.

«Tahtsin ütelda... See ei olnud vist midagi tähtsat.»

Liide tegi liigutuse, nagu tahaks ta vastu vaielda, kuid Madis kordas:

«See ei olnud midagi tähtsat.»

Üks naisehää lalis üleval. See oli Cornelia. Madis kuulatas ja naeratas. Liide astus talle sammu lähemale ja lausus:

«Madis, kõik, mis on tark ja ilus, ei ole alati hea.»

Ta näitas sõrmega ülespoole, kus helises Cornelia hää.

Madis nägi Liide tõsist nägu üsna enda lähedal. Ta mõistis, et Liidel olid hea inimese silmad; naise laup oli kortsudeta ja ülahuul värises tasakesi. Hetkeks tuli Madisele mõte, et see naine ei valeta kunagi — tema nõuannet võib alati usaldada. Midagi sooja ja tänu-meelset valgus Madise südamesse ning jälle tahtis ta Liidele öelda head. Aga siis, kui ta sõnu otsis, kuulis ta, kuidas Cornelia üleval valjemini laulma hakkas. Need olid kõrged noodid, kuid laulja hää oli puhas.

Ja Madis meenutas, kuidas seal üleval olid sätendanud Cornelia silmad.

Ta pööras Liidele selja ja astus kiiresti õue. Külalistel oli kohv otsas, ta pidi ruttama.

Südaööl laulsid Cornelia ja tema uus partner oma esimese dueti. Grusiinlane ja füüsik olid vaimustuses. Nad korraldasid ovatsiooni, millest rōkkas ja värises vana maja, nad avasid uue pudeli ja tõstsid klaasid.

«Tee kuulsusele on avatud. Me vallutame teiega kogu vabariigi. Teie päästate meie rahvamaja varjusurmast,» hōikas Grusiinlane.

«Teist saab uus Militza Korjus,» lausus füüsik suitsupilve tagant.

«See oli väga ilus,» lisas Madis lihtsalt.

Cornelia poole sirutati klaase punase veiniga. Tema partner unustati, nagu polekski ta laulnud. Cornelia naeris, lõi helinal klaasi teiste omadega kokku ja jõi. Ta oskas naerda ahvatlevalt ja sütitavalt, aga kui keegi oleks tema nägu võinud vaadelda kaine, analüüsiva pilguga, oleks see näinud, et ta suunurgis tõmbus sügavamaks uhkuse trotslik joon. Tema temperament oli pääsenud köidikuist, ta ihkas naerda, tantsida ja laulda, kuid ta ise ei süttinud sellest. Ta hing jäi külmaks, kui ta laulis ja tantsis, tal hakkas peagi igav lõbustustes, nagu tal oli igav igapäevaseski. Ta polnud leidnud elus veel seda, mis teda oleks haaranud hinge põhjani. Kuid ta oli sagedasti süttitanud teisi, nagu nüüdki süttis Grusiinlane, kui ta vaatas, kuidas Cornelia sammus üle toa, igas sammus tantsu nõtkus.

«Rahvamaja klaver on häälest ära, kolistab nagu vana pann. Kutsun pealinnast häälestaja ja siis võib rahvamajas teha dueti proovi. Ilusa laulu terviseks...» rääkis Grusiinlane. Ta püüdis istuda Cornelia kõrval, aga Cornelia läks tagasi Madise juurde. Grusiinlane ei võinud meelepahata vaadata Madise õnnelikku nägu. Ta oli mänginud paljude naistega, kuid ta ei suutnud kannatada mõtet, et võidakse mängida ka temaga. Et Cornelia istus ikka veel Madise kõrval, seda pidas ta enda solvamiseks. Ta rüüpas veini ning tema peas hakkasid keerlema tigidad mõtted. Siis hüüdis ta Madise ja Cornelia poole:

«Kibe, kibe!»

Jäädi korraka vait. See oli teiste arvates siiski liig, kuid Grusiinlase silmis sätendas õelus.

Cornelia lõi pilgu hoolimatule Grusiinlasele ja puhkes naerma. Siis haaras ta kergelt ja lihtsalt Madise pea

oma käte vahele ja suudles teda huultele. See juhtus kõikide pilkude all nii ootamatult, et füüsik kahtles, kas see üldse toimus. Cornelia vaatas vallatult Grusiinlasele otsa ja ütles: «Jooge nüüd. Ei ole enam kibe.»

Grusiinlane hammustas huulde. Ta pani klaasi lauale ja haaras käega tooli servast. Tal oli kergelt süttiv loomus ning Cornelias nägi ta naist, missugust polnud varem kohanud. Kuigi see oli mõttetu, hakkas ta Madist vihkama. Armukadedus oli sündinud temas enne, kui ta oli jõudnud armastama hakata.

Grusiinlase mõtlematu tegu lõi dissonantsina lõbusasse meeleollu. Füüsik mattus suitsupilve. Vein tundus lahjana ja uue pudeli avamisega ei rutanud keegi. Cornelia naeris endiselt, kuid Grusiinlase sünge nägu rikkus teiste tuju. Ainult Cornelia märkas, et kurjuses oli Grusiinlase ilme muutunud omapärasemaks ja huvitavamaks.

Võõrad läksid varsti. Uksel heitis Grusiinlane viimase pilgu tuppa. Ta nägi, et Madis istus laua taga, õnnelik naeratus näol. Cornelia seisis tema kõrval ja pühkis laudlinale langenud tuhakübemeid tuhatoosi. Siis märkas Grusiinlane, et võti oli uksel väljaspool ees. Ta armastas tegusid, millel polnud mõtet. Grusiinlane keeras ukse lukku, Madis ja Cornelia jäid kahekesi.

*

Cornelia suudlus kustutas kõik välise Madise vaatepiirilt. Midagi hakkas temas värisema, alguses aeglaselt ja tasakesi, siis tugevamalt, ja Madisel oli hea olla. Võib-olla oli see suur õnn, mida inimesele antakse harva. Suur pisar tekkis tema silmanurgas, muutus raskeks ja oleks üle palge veerenud, kui Madis poleks õigel ajal märganud märga silma pühkida.

Ta hakkas ümbritsevat tajuma alles siis, kui oli Corneliaga kahekesi toas ja naine ütles pooleldi imestavalt, pooleldi nõudvalt: «Noh.»

Madis noogutas ja sammus ukse poole.

«Grusiinlane on päris temperamentne, kuid veel poisike. Teda on kerge meeletustesse kihutada. Aga nüüd olen ma väsinud,» rääkis Cornelia omaette. Ta tõusis kikivarvule ja haigutas.

Madis vajutas ukse käepideme alla.

«Uks on lukus.»

«Otsi võti. Või oota! Kes keeras ukse lukku?» imestas Cornelia.

«Võti on väljaspool ees.»

Cornelia puhkes naerma.

«Grusiinlane... Vaata, kuidas alustas... Pole viga, katsu kuidagi välja saada. Ma olen väsinud.»

Ta võttis kingad jalast, tõi kapist teki ja heitis diivanile. Silmad vajusid varsti kinni ja Cornelia magas kõige rahulikumat und.

Toas oli vaikne. Elektripirni ümber oli roheline krepp-paber. Laualt tõusis vaevumärgatavat toitide lõhna. Aknaruudud mustasid pimedast ööst, ainult raamatute seljad riiulil olid kirevad.

Madis seisis kaua ukse juures ja püüdis mõista, mis toimus tema ümber ja temas eneses. Tema pilgule avanesid nagu läbi udu uued, võõrad maailmad. Tal oli raske uskuda, et oli öö ja uks oli lukus, ning Cornelia — naine, keda ta oli jumaldama hakanud — magas loomulik-lihtsalt diivanil.

Madis kallaski klaasi ja rüüpas lonksukese. Veinil oli loomulik maik ning Madis pidi uskuma, et kõik oli tegelikkus.

Rõõm ängistas teda. Ta ei teadnud varem, mida tähendab ülevus — nüüd tundis ta seda esmakordselt elus. Ta muutus erksaks ja nooremaks. Tema hing oli avatud kõigele heale, ausale ja puhtale, nii et teda oleks võinud kadestada kõige täiuslikum inimene. Madis oleks võinud luuletada sellel ööl, tundeid, vaimustust ja talenti oli tal küllalt, ainult sõnadest, neist kõige tühi-semaist, oleks tal puudu tulnud. Ta istus üsna vaikselt ja tundis, kuidas õnn mängis südames ja veres.

Rong sõitis mööda ja maja võbises tasakesi.

Miks kihutavad inimesed ühest linnast teise? Õnnelikud peaksid seisma paigal nagu tema, mõtles Madis.

Kummalisel viisil meenusid talle tema elu õnnelikumad päevad. Neid ei olnud just palju — ta elu oli olnud rahulik ja üksluinegi, ta oli eemale jäänud suurtest rõõmudest ja õnnetuste kuristikudest. Aga kõik see, mis varem oli olnud, kahvatas nüüd ja muutus tühi-seks. Kõik oma varasemad rõõmud oli ta valmis ära

andma selle eest, mis oli tekkinud nüüdsama. See oli nõiduslikult suur ja valus oli seda kandagi.

Madis tõusis toolilt ja, aeglaselt raskust ühelt jalalt teisele lastes, astus ta diivani poole. Ta ei julgenud sügavalt hingatagi, sest kartis, et see võiks Cornelia äratada. Cornelia oli asetanud vasaku käe põse alla ja magas rahulikult: tema temperament oli sellel päeval leidnud rakenduse, ta võis puhata muretult ja sügavalt. Tema noor nägu oli magadeski ilus ja isemeelik. Madis püüdis mällu vajutada naise näo korrapärase ilu, iga detaili selles, roosaka varjundiga väikese sõrme küüntki, mis oli huulte lähedal.

Madis tõstis pilgu naiselt ja tundis, et tahab karjuda. Kuid ta sai enesest võitu ja läks tagasi toolile.

Ta unistas õnnest ja roheline hämarus oli tema ümber. Öö kulus.

«Sa oled veel siin! Vanamees, sa oled täiesti arutu,» ütles Cornelia, kui ta ärkas ja nägi toolil tukkuvat Madist.

Madis hõõrus silmi.

«Uks on lukus.»

«Ikka veel. Tee ometi lahti.»

«Võti on väljaspool.»

«Taevast tule appi, kas me siis igaveseks peame siia jääma! Poolteise tunni pärast pean koolis olema. Tee uks lahti!»

Cornelia oli asjalik ja nõudlik. Ta vaatas võõristades Madist, kehtas õlgu ja hakkas juukseid kohendama.

«Mida sa tegid siin kogu öö?» küsis ta peegli juurest.

«Ei midagi. Istusin ja mõtlesin. Lõpuks olin tukkuma jäänud.»

Madis arvas, et uks tuleb lahti murda või toas valjusti hüüda, et teised maja elanikud teaksid vaatama tulla. Madis eelistas viimast võimalust.

«Oled sa hull!» hüüdis Cornelia.

«Niiviisi jääks uks lõhkumata.»

«Loll! Blameerid mind igaveseks.»

Madis jäi nõutuks. Cornelia katsus ise ust ja vaatas lukuauku: nagu õhtul, oli nüüdki võti väljaspool ees.

Siis läks Cornelia laua juurde ja valas tassi külma musta kohvi ning jõi. Ta naeratas seejärel rahulikult ja ütles:

«Tee vaikselt uks lahti. Ükskõik kuidas.»

«See on võimatu,» ütles Madis.

«Mis mees sa oled, kui sa võimatutki teoks ei tee. Või tahad, et ma aknast alla hüppan ja jalaluud murran.»

Seda Madis ei tahtnud. Tema mõte hakkas kiiremini töötama. Lihtne oleks uks maha joosta, kuid seda Cornelia ei lubanud. Madis pistis käed taskusse ja leidis sealt oma terava taskunoa. Sellega võis ukse luku kohalt päris vaikselt katki lõikuda, nii et lukk nähtavale tuleb. Siis võib luku lahti kruvida ja nii saab ukse vaikselt valla. Madise arvates pidi selleks kuluma kolmveerand tundi. Kui ta sellest Corneliale rääkis, ütles neiu:

«Seda oleksid sa pidand juba öösel tegema.»

«Ma ei julgenud öösel liigutada. Sa magasid nii ilusasti.»

Madis võttis kuue seljast ja pani toolileenile. Siis haaras ta noa ja see vajus tasa krigisedes puusse, murdes valgeks värvitud uksest ühe pilpakese teise järel. Cornelia istus toolil Madise selja taga, kõigutas lõbusalt oma paremat jalga ja küsis:

«Ütle, onu Küüvits, miks on mehed nii imelikud?»

«Kuidas imelikud?»

«Noh, kas või see Grusiinlane. Miks ta keeras ukse lukku?»

«See on muidugi loll temp, kui tema keeras. Teab, kas jäi purju või...»

«Või veel. Ma nägin juba tema silmist õhtul, et ta midagi rumalasti teeb. Kiidetakse ikka meeste tarkust ja arukust, aga mina ei näe seda kusagil. Minu läheduses teevad mehed ikka igasugu narrusi.»

Madise käes jäi nuga seisma. Ta pidi mõtlema, sest Cornelial näis õigus olevat. Kas polnud rumal seegi, et tema lõigub ust, kui välja saaks hoopis kergemini: tuleks ainult rusikaga uksele tühistada. Ust lõhub ta ainult sellepärast, et Cornelia istub seal toolil ja seda soovib.

«Lõigu, lõigu,» sundis Cornelia. «Küll on hea, et sina rumalusi ei tee, onu Küüvits.»

«Mhh.»

Cornelia vaatles vaikides tõsisena töötavat Madist ja korratut peolauda. Ta muutus tõsiseks ja lausus lõpuks omaette:

«Mul on tunne, et minu senises elus on millestki puudu jäänud, kuigi ma püüan elada samuti nagu teised. Ma nagu igatsen midagi, kuid ei tea ise, mida just. Mis see küll peaks olema?»

Seda Madis teadis: See oli tal ammu selgeks mõeldud.

«Headust. Lihtsat inimlikku headust,» vastas ta kindlalt.

«Arvad sa?» kahtles Cornelia.

«Jah, headuse vastu ei saa maailmas miski.»

Ta kummardus jälle luku kohale ja nokitses selle kallal kärmesti.

«Võib-olla. Sina oled küll hea inimene. Sa oled minu legi palju head teinud...»

Need sõnad olid Madise hingele armsad. Need tuletasid talle jälle meelde öise piduliku õnnemeeleolu. Ta tõstis oma tänulikud silmad Cornelia poole ja lausus:

«Sina mulle ka. Võib-olla sa ise ei teagi, aga...»

Cornelia ei jõudnud mõistatada, kuidas ta Madisele head on teinud. Juhtus midagi ootamatut. Lukus oleva ukse tagant kuuldusid sammud ja siis koputati sellele. Koputusele järgnes vaikus, milles oli kuulda Madise hingamist.

Madis ei suutnud veel midagi mõista, kui Cornelia tema juurde ruttas, tal käest kinni haaras ja kapi taha tõukas. Ise astus ta ukse juurde ja ütles rahulikult:

«Keerake uks lahti. Mul on võti täna väljaspool.» Võti kriuksatas ja uks tõmmati lahti. Lävel seisis Liide.

«Ah, teie olete...» ütles Cornelia, jättes Liide tervituse vastamata.

«Mina jah. Direktor saatis koolimaja juurest. Uks õpetaja on haigeks jäänud, tunniplaani muudeti, teil on esimene tund.»

Cornelia oli kohe valmis tundi minema. Kõik oleks läinud õnnelikult, kui Liide poleks näinud lõigutud ust. Cornelia seletas, et halvad inimesed olid ta luku taha pannud ja ta ise oli proovinud ust lahti teha. Liide imestas inimeste kurjuse üle. Kuid ta teadis noorele õpetajannale nõugi anda: samas majas elavat Madist

Küüvits, hea meistrimees, see võivat ukse uuesti korda seada, sest lukk oli peaaegu väljas. Kui Liide seda rääkis, meenus talle, et Madis oli Cornelia tuppa teinudki uued aknaraamid, ja neid tahtis Liide tingimata vaadata.

Madis nägi, kuidas Liide uuris valgeid aknaraame. Kooliteenijal oli seljas lihtne vanaldane mantel ja rätik peas. Madis seisis täiesti rahulikult, ainult Cornelia ütles midagi saksa keeles, millest Madis aru ei saanud.

Siis pöördus Liide ja tema pilk puutus kokku Madise omaga. Naine seisis natuke aega sõnatult, kohendas rätikut ja ütles:

«Ilusad raamid küll.»

Tema hääl oli tume ja murdus pooleldi ohkeks. Siis ei lausunud ta enam midagi, vaid sammus üle toa ja läks.

Madis vaatas segaduses talle järele.

Cornelia naeratas.

«Õnnelik õnnetus. Hea, et tema saadeti. Ta on delikaatne inimene. Temast pole karta keelekandjat.»

Ta võttis laualt mõned raamatud ja läks kooli tunde andma.

*

See oli kummaline päev Madise elus. Ta nokitses ühe traktori kallal, kuid töö ei edenenu. Liiga palju oli mõtteid ja vastandlikke heitlevaid tundeid.

Madis mõtles lakkamatult sellest, mida ta peaks edaspidi ette võtma. Too tunnete elevus, mis oli vallanud teda öösel, oli taltunud, kuid polnud kadunud. Tõsi — kusagil sügaval südames oli häbigi, et kõik nii oli läinud. Kuid Madis polnud milleski süüdi.

Kui ta karburaatorit puhastas, tulid talle korraga meelde nood sõnad, mis Liidele ütlemata jäid. Mis juhtuks, kui ta ütleks nood sõnad Corneliale? Ta isegi kohkus sellest ootamatust mõttest. Kuid see ei andnud talle enam rahu.

Ta läks välja ja silmitses tuulist taevast ning kollendavat metsa eemal heinamaa taga.

Madis oli näinud Cornelias toda hingematvat harmooniatäiust, mis valitseb looduse meistritöös. Tal oli

võimatu unustada, kuidas Cornelia magas diivanil ning vaikne roheline öö oli tema ümber.

Aga kui ta koju minnes möödus aiandist, astus ta sinna sisse ja ostis kimbu hiliseid nelke. Ta ei mäletanud, et oleks kunagi varem lilli ostnud. Ka noppida ta neid ei tahtnud, sest see, kes õie jätab murdmata, hoiab teda kõige rohkem.

Ta pesi end põhjalikult ja vaatles peeglist. Ta ei näinud halb välja. Halli oli peas veel vähevõitu; ilme polnud küll nooruslikult reibas, kuid inetuks ei võinud seda keegi nimetada.

Tal tekkis isegi kiusatus minna Cornelia juurde ja öelda talle kohe kõik see, mida ta oli tundnud ja mõtelnud öösel Cornelia toas. Ta arvas, et Corneliagi ei ole tema suhtes ükskõikne. Kuid ta otsustas selle siiski edaspidiseks jätta. Hirm sõnade ees oli Madise suurimaks nõrkuseks. Ta läks lihtsalt hommikul lõhutud ust parandama ja Cornelialle lilli viima.

Kuid koridoris kadus ta julgus, sest Cornelia toast kostis kõnelust. Keegi oli Cornelial külas. Lilled Madise käes muutusid raskeks — ta ei tahtnud neid Cornelialle viia võõraste nähes. Ta pani nad riiulile ja võttis sealt õhukeseks hõõveldatud lauätüki ning naelad. Siis koputas ta Cornelia toa uksele.

Grusiinlast lootis Madis küll kõige vähem leida Cornelia toast, kuid rahvamaja juhataja istus ometi õpetajanna kõrval diivanil ja hoidis Cornelia kätt. Madis nägi, kuidas Cornelia tahtis kätt tema pihust ära tõmmata, kuid Grusiinlane ei lasknud — ta oli ju alles äsja selle kitsa ilusa käe enda valdusse saanud ning ta ei raatsinud seda vabastada.

Madis jäi kohmetult seisma ja ütles, et ta tuli ust parandama.

«Pole tarvis. Kui inimesed õnnelikud on, siis võib uks ka katki olla,» ütles Grusiinlane.

«Õieti peaksite teie ukse ära parandama. Teie pärast ongi ta katki,» lausus Madis.

«See oli mu elu geniaalseim tegu,» ütles Grusiinlane.

«See oli suur lollus,» tähendas Madis karmilt ja hakkas passima, kas kaasavõetud lauätükk sobib luku kohale. Kuid Grusiinlane hüüdis kärsitult:

«Mine juba, vanamees! Sa näed, et segad meid.»

Ja ikka hoidis ta Cornelia kätt.

Madis vaatas nüüd terasemalt diivanil istuvat paari. Grusiinlase silmad olid õnnelikud, kuid jultunud. Corneliat polnud Madis niisugusena näinud: naine naeratas, aga selles polnud soojust ega hellust. See naeratus oli võetud pigem hoopis vanema, võib-olla juba elust tüdinenud inimese näolt ja juhuslikult sattunud Cornelia kaunitele huultele. Madis, kes mõistis hea ja kurja võitlust inimeses, sai aru, et Cornelia hing on külm seal diivanil Grusiinlase kõrval, et ainult nooruse seiklusjanu on viinud ta käe Grusiinlase pihku. Ei olnud ikka veel äratatud inimlikku headust selles kaunis naises.

Edasi toimis Madis instinktiivselt. Ta ütles ainult ühe sõna, ainult Cornelia nime. Ta ütles sellegi poolsosinal, kuid suutis panna sellesse kõik, mis oli tema hinges: piiritu imetluse, armastuse, mis oli temas tekkinud, ja oma lihtsa südame headuse. Ta tõstis käed, nagu tahaks ta Cornelialle teed näidata.

Cornelia sattus segadusse, ta silmis virvendas arusaamatus.

Kuid siis hakkas Grusiinlane naerma, lõikavalt ja järelejätmatult. Nii naeravad inimesed, kes valivad iga-suguseid vahendeid oma eesmärgi saavutamiseks ja aimavad, et see teeb neid mõnikord headest inimestest tugevamaks. Kurjalt kõlas ta naer vaikselt toas.

«Vanamees, sa oled põrunud. Iga päev pole pühapäev. Ega sa ometi looda, et Cornelia tänagi sinu kõrval istub. Mine nüüd!»

Cornelia kõhkles natuke ja lisas:

«Jah, mine, Madis. Sa oled mulle ikka hea olnud, tee siis ka nüüd minu tahtmist.»

Madisele näis, nagu oleks tuba jällegi täis rohelist valgust, nagu magaks Cornelia muretult diivanil ja tema valvab. Ta nägi kirjusid raamatuselgi riiulil ja Goethet, kes kirjutuslaual sapiselt naeratas.

Ta pöördus ümber ja läks.

Võib-olla tegi ta sellega suurima rumaluse oma elus. Ta oli hea oma südame põhjani, kuid ta ei suutnud headuse nimel võitlusse astuda. Ta ei teadnud, et headus, mis ei võitle, on nõrk.

*

Ruttamata vankus Madis trepist alla. Lauatükike oli tal käes ning teisega oli ta millegipärast haaranud lilled. Trepist alla minnes tundis ta korraga, et ta on vana. Maailm võib sätendada ja helkida tema ümber, kuid temale on see ükskõik. Too maailm, mille nimeks oli Cornelia, oli rusudes, ja mis pidi Madis tegema teisega.

Madis astus aeglaselt õue, loojangupunase päikesevalguse kätte.

Ukse all seisis veoauto, millele Liide tõstis oma kimpse-kompse. Madis vaatas seda esialgu mõttetu pilguga, astus siis Liide juurde ja ütles: «Ma aitan!»

«Pole tarvis. Minel!» vastas talle Liide ja pööras selja.

Madis imestas, kuid siis meenus talle hommik ning ta jäi norgus päi seisma auto kõrvale.

Loiud kärbsed sumisesid maja seina ääres päeva viimases päikesevalguses. Madis tundis end esimest korda elus nii üksildasena, et tal hakkas õudne. Ta tõstis silmad tuhmis sinas sätendava taeva poole ja mõistis, et ta oli millegagi eksinud. See ei juhtunud temaga elus esimest korda, kuid ikka oli ta säilitanud usu inimeste headusse.

Auto sõitis ära. Liidel ei olnud sõnagi öelda Madisele, kes liikumatult seisis vana maja seina ääres. Üleval Cornelia toas hakkas mängima raadio.

Siis märkas Madis, et tal olid lilled ikka veel käes. Ta kummardus, pani lilled maha otse Cornelia akna alla ja lausus:

«Las olla siis nii — lilled minult ja armastus teiselt.»

Tema liigutused olid aeglased ja väarikad nagu kangelasel.

Ta leidis eneses jõudu ehtida lilledega võõrast armastust.

Tüki aja pärast hakkas Madis minema traktorijaama poole, sest ta ei olnud päeval ühe traktori riket üles leidnud. Ta teadis, et süda ei lubaks tal nagunii öösel magada.

Nukralt lausus ta minnes:

«Olgugi valus — headus ei tohi meist siiski kaduda.»

Üks mees läks alevikust traktorijaama poole.

SISUKORD

<i>Lembit Kivisaar</i>	— Peetud positiivseks kangelaseks...	5
<i>Paul Kuusberg</i>	— Kust te teate, et Robert Viirpuu tapeti?	33
<i>Veera Saar</i>	— Põlatud maa	53
<i>Egon Rannet</i>	— Elulõimed	99
<i>Heino Väli</i>	— Purjed	127
<i>Debora Vaarandi</i>	— Mahajäetud majas	133
<i>Friedebert Tuglas</i>	— Ema ja laps	149
<i>Silvia Rannamaa</i>	— Pahema jala päev	157
<i>Kalju Kangur</i>	— Lehekülgi «Sigridi-raamatust»	179
<i>Villem Gross</i>	— Puhkusele	187
<i>Helga Kross</i>	— Kosjasõit	225
<i>Uno Laht</i>	— Hiinlaste haud	243
<i>Rudolf Sirge</i>	— Vettevahtija võrgutusi	257
<i>Voldemar Panso</i>	— Näitleja Joller	281
<i>Juhan Smuul</i>	— Kolm tundi	329
<i>Mart Kalda</i>	— Juhtumused vanas majas	339

ШЕСТИНАДЦАТЬ ПАР ГЛАЗ И ОЧКИ ВДОВАВОК
Рассказы, опубликованные в журнале «Лооминг»
На эстонском языке
Оформление: С. Лийберг
Эстонское Государственное Издательство
Таллин, Пярнуское шоссе, 10

Toimetaja Ü. Poots
Kunstiline toimetaja E. Palmiste
Tehniline toimetaja T. Liivand
Korrektor E. Odamus

Ladumisele antud 28. IV 1963. Trükkimisele antud
6. XI 1963. Paber 54:84, 1/16. Trükipoognaid 23,25. Ting-
trükipoognaid 19,07. Alvestuspoognaid 18,96. Trükiarv
16 000. MB-06770. Tellimise nr. 6980. Trükikoda «Kom-
munist», Tallinn, Pikk tänav 2.

Hind 85 kop.